

ISSN 2524-0323

ВІСНИК

**Луганського державного
університету внутрішніх справ
імені Е.О. Дідоренка**

Науково-теоретичний журнал

*Заснований у 1997 році
Періодичність випуску – 4 номери на рік*

Випуск 1 (85)

**Сєвєродонецьк
2019**

Засновник і видавець – Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка * Реєстраційне свідоцтво КВ № 15990-4462 ПР, видане Міністерством юстиції України 20.11.2009 * Уключений до переліку наукових фахових видань з юридичних наук Наказом МОН України від 07.10.2015 № 1021 * Входить до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

1
2019

Редакційна колегія:

В. М. Комарницький – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна) – *головний редактор*; **М. В. Карчевський** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна) – *заступник головного редактора*; **В. В. Коваленко** – канд. юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна) – *відповідальний секретар*; **А. Г. Бобкова** – д-р юрид. наук, проф., академік НАПрН України (ДонНУ імені В. Стуса, м. Вінниця, Україна); **А. Вайшвіла** – габілітований доктор юриспруденції (д-р юрид. наук), (Університет ім. Миколаса Ромериса, м. Вільнюс, Литва); **О. М. Головка** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУ ім. В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна); **В. С. Гуславський** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **О. О. Дудоров** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **С. О. Іваницький** – д-р юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **О. М. Литвинов** – д-р юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **С. С. Лукаш** – д-р юрид. наук, проф. (СФ ХНУВС, м. Суми, Україна); **Н. Р. Малишева** – д-р юрид. наук, проф., академік НАПрН України (ІДП НАН України, м. Київ, Україна); **О. В. Наден** – д-р юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **В. Ф. Нестерович** – д-р юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **Є. О. Письменський** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **М. А. Погорельський** – д-р юрид. наук, проф. (КНУ ім. Тараса Шевченка, м. Київ, Україна); **Ю. Д. Притика** – д-р юрид. наук, проф. (КНУ ім. Тараса Шевченка, м. Київ, Україна); **Б. Г. Розовський** – д-р юрид. наук, проф. (СНУ ім. Володимира Даля, м. Северодонецьк, Україна); **В. А. Устименко** – д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАН та НАПрН України (ІЕПД НАН України, м. Київ, Україна); **В. Л. Федоренко** – д-р юрид. наук, проф., габілітований доктор юриспруденції (Польська академія наук, м. Варшава, Польща); **Т. Фельтес** – габілітований доктор права (д-р юрид. наук), проф. (Рурський університет у Бохумі, м. Бохум, Німеччина)

*Рекомендовано до друку та до розповсюдження через мережу Інтернет
вченою радою Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
(протокол № 12 від 28 березня 2019 року)*

Для науковців та юристів-практиків.

✉ Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка,
вул. Донецька, 1, м. Северодонецьк, Луганська область, Україна, 93401
☎ (факс): (06452) 9-07-77

ISSN 2524-0323

BULLETIN

**of Luhansk State University
of Internal Affairs named
after E. Didorenko**

Scientific theoretical journal

Founded in 1997

Periodicity of issue – 4 numbers a year

Issue 1 (85)

**Sievierodonetsk
2019**

BULLETIN

Luhansk State University
of Internal Affairs named
after E.O. Didorenko

Founder and publisher- Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko * Registration Certificate KV № 15990-4462 PR, given out by the Ministry of Justice of Ukraine 20.11.2009 * Inscribed to the list of scientific professional editions of legal sciences by the order of MES of Ukraine from 07.10.2015 № 1021 * Included into the international scientific metric base Index Copernicus International (The republic of Poland)

1
2019

Editorial Board :

V. Komarnytskyi – Doctor of Legal Scien., professor, (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine) – *chief editor*; **M. Karchevskyyi** – Doctor of Legal Scien., professor, (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine) – *deputy of editor-in-chief*; **V. Kovalenko** – Cand. of Legal Scien., associate professor (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine) – *responsible secretary*; **A. Bobkova** – Doctor of Legal Scien., professor, academician of NAPrS of Ukraine (Don.NU named after V. Stus, Vinnytsya, Ukraine); **A. Vayishvila** – Habilitated Doctor of Jurisprudence (Doctor of Legal Scien.), (University named after Mykolasa Romerysa, city of Vil'nyus, Lithuania); **O. Golovko** – Doctor of Legal Scien., professor, (KhNU named after V.N. Karazin, city of Kharkiv, Ukraine); **V. Guslavskyyi** – Doctor of Legal Scien., professor, LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **O. Dudorov** – Doctor of Legal Scien., professor, (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **S. Ivanytskyi** – Doctor of Legal Scien., associate professor (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **O. Lytvynov** – Doctor of Legal Scien., associate professor (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **S. Lukash** – Doctor of Legal Scien., professor, (SB KhNUIA, Sumy city, Ukraine); **N. Malysheva** – Doctor of Legal Scien., professor, academician of NAPrS of Ukraine (ISL NAS of Ukraine, city of Kyiv, Ukraine); **O. Naden** – Doctor of Legal Scien., associate professor, (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **V. Nesterovych** – Doctor of Legal Scien., associate professor, (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **Ye. Pysmenskyi** – Doctor of Legal Scien., professor, (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **M. Pogoretskyi** – Doctor of Legal Scien., professor, (KNU named after Taras Shevchenko, city of Kyiv, Ukraine); **Yu. Prytyka** – Doctor of Legal Scien., professor, (KNU named after Taras Shevchenko, city of Kyiv, Ukraine); **B. Rosovskyyi** – Doctor of Legal Scien., professor, (SNU named after Volodymyr Dal, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **V. Ustymenko** – Doctor of Legal Scien., professor, corresponding member of NAS and NAPrS of Ukraine (IELR NAS of Ukraine, city of Kyiv, Ukraine); **V. Fedorenko** – Doctor of Legal Scien., professor, Habilitated Doctor of Jurisprudence (Polish academy of sciences, city of Warsaw, Poland); **T. Feltes** – Habilitated Doctor of Law, Doctor of Legal Sciences, professor, (Ruhr University in Bochum, city of Bochum, Germany)

Recommended to printing and to distribution through the Internet network by the scientific council of Lugansk state university of internal affairs named after E.O. Didorenko (protocol №12 from March, 28, 2019)

For scientists and lawyers-practical workers.

☒ Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko, Donietska Street, Bldg. 1, Sievierodonetsk city, Luhansk region, Ukraine, postcode 93400.

☎ (Fax): (06452) 9-07-77

© Luhansk State University of Internal Affairs
named after E.O. Didorenko, 2019

ЗМІСТ

ДО УВАГИ АВТОРІВ 11

Розділ I. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Голинська М. І. Правові засади участі громадськості у вирішенні державних та суспільних справ в Україні	14
Завгородній В. А. Теоретичний інструментарій дослідження феномену впливу практики Європейського суду з прав людини на юридичну діяльність в Україні	20
Заставська Л. П., Терещенко Л. О. Проблематика об'єкта правовідносин у системі правових категорій	31
Литвинов О. М. Корупція: культурно-історичні, екзистенційні й інституційні джерела та логіка протидії у правовому полі	37
Нестерович В. Ф. Конституційно-правове регулювання проведення громадської експертизи в Україні	45
Пекарчук В. М., Пекарчук А. В. Трансформація виборчої системи Верховної ради України періоду незалежності	54
Самбор М. А. Право на свободу мирних зібрань в Україні: еволюція конституційних норм протягом століття	62

Розділ II. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

Дудоров О. О., Задоя К. П. «Вік сексуальної згоди» у міжнародному праві, кримінально-правовій доктрині і Кримінальному кодексі України	75
Дульський О. Л. Захисник як учасник проведення обшуку	94
Єрофєєв М. І. Правове забезпечення документального контролю за обігом зброї та вибухових матеріалів в Україні	104
Карчевський М. В. Перспективи правового регулювання в контексті гіпотези розвитку технологій трансгуманізму	115
Кравченко І. М. Правові аспекти визначення статусу військовополоненого з огляду на проведення Україною операції Об'єднаних Сил (АТО) із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі та стримування збройної агресії РФ у Донецькій і Луганській областях	127

Крайник Г. С., Заточна В. О. Проблемні питання кримінальної відповідальності за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних у злочинний спосіб	139
Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Формування інституту негласних слідчих (розшукових) дій	147
Малишева Н. Р., Гурова А. М. Зарубіжний досвід державно-приватного партнерства та можливості його впровадження у космічній галузі України.....	155
Руденко М. В., Шайтуро О. П. Поняття та система правоохоронних органів (органів правопорядку) у контексті нового Закону «Про національну безпеку України»: питання правової визначеності.....	165

Розділ III. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Євтушок В. А., Цебинога В. Ю. Принципи діяльності поліції: зарубіжний досвід та перспективи впровадження в Україні.....	173
Окопник О. М. Проблемні питання взаємодії центральних органів з регіональними органами виконавчої влади та порівняльний аналіз з зарубіжними країнами	179
Циганов О. Г. Підходи до з'ясування сутності поліцейських послуг: вітчизняні реалії та зарубіжна практика.....	186
Чумак В. В. Інноваційні підходи до роз'яснювально-превентивної діяльності поліції Грузії та країн Балтії: досвід для України	193

Розділ IV. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

Комарницький В. М. Розмежування управлінських повноважень в сфері природокористування та охорони довкілля	201
Шелухін М. Л., Любчик О. А. Проблеми визначення та змісту права на судовий захист трудових прав	210

Розділ V. ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

Балацька О. О. Особа потерпілого та спосіб вчинення шахрайства у пасажирських потягах	220
Бондар В. С., Пец Д. М. Криміналістичне дослідження карабіну мисливського «Nowa 1500 Hogue Score»	228
Волошина М. О. Оперативний пошук первинної оперативно-розшукової інформації підрозділами кримінальної поліції: зміст поняття.....	235

Капустник Н. Г. Оперативно-розшукова характеристика шахрайства, що вчиняється організованими групами.....	243
Колодяжний М. Г. Сусідська варта у системі профілактики злочинності за кордоном і в Україні.....	250
Краснов О. В. Протидія організованій злочинності органами Державної прикордонної служби України.....	258
Савчук Т. І., Безсонна Т. Ф. Криміналістична характеристика злочинів проти громадської безпеки, учинених на території проведення операції об'єднаних сил.....	266
Федоренко М. С. Протидія з боку зацікавлених осіб та засоби її подолання при розслідуванні перевищення влади або службових повноважень співробітниками правоохоронних органів.....	275
Хараберюш І. Ф. Організаційно-правові основи захисту власності засобами охоронної техніки в Україні.....	286
Христьян А. О. Застосування новітніх технологій для попередження та профілактики злочинів.....	295
Щербинський К. С. Оперативна профілактика розбоїв, які вчиняються неповнолітніми.....	302
Южно О. О. Проблемні питання проведення огляду місця події і першочергових тактичних дій слідчого при розкритті та розслідуванні звалтувань.....	311

Розділ VI. ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

Розовский Б.Г., Тагиев С.Р. Второй фронт криминологии: человек как социо-биологический вид.....	321
--	-----

CONTENTS

TO THE ATTENTION OF AUTHORS 11

Section I. GENERAL THEORETICAL PROBLEMS OF STATE AND LAW

Golinskaya M. Legal principles of public participation
in solving state and public affairs in Ukraine 14

Zavgorodny V. Theoretical Tools for Studying the Phenomenon
of the Influence of the European Court
of Human Rights Practice on Legal Activities in Ukraine..... 20

Zastavska L., Tereshchenko L. Problems of the Object
of Legal Relationships in the System of Legal Categories..... 31

Lytvynov O. Corruption: Cultural, Historical,
Existential and Institutional Sources and Logic
of Counteraction in the Legal Field..... 37

Nesterovych V. Constitutional and Legal Regulation
of Conducting Public Examining in Ukraine 45

Pekarchuk V., Pekarchuk A. Transformation of the Election System
of the Verkhovna Rada of Ukraine since Independence 54

Sambor M. The Right to the Freedom
of Peaceful Assembly in Ukraine: the Evolution
of Constitutional Norms throughout the Century..... 62

Section II. PROBLEMS OF THEORY AND PRACTICE OF LEGISLATION

Dudorov A., Zadoya K. "The Age of Sexual Consent"
in the International Law, the Criminal Law Doctrine
and the Criminal Code of Ukraine 75

Dulskiy O. Defender as a Participant of Carrying out the Search..... 94

Ierofeiev M. Legal Providing of Documentary Control to Monitor
the Movement of Weapons and Explosives in Ukraine 104

Karchevskiy M. Legal Regulation Prospects in the Context
of the Hypothesis of Transhumanism Technology Development 115

Kravchenko I. Legal aspects of POW Status Determination
of the Conduct of Ukraine's Joint Forces Operation (ATO)
in Ensuring National Security and Defense, the Repulsion
and the Containment of RF Armed Aggression in Donetsk
and Luhansk Regions..... 127

Krainyk H., Zatochna V. Problems of Criminal Responsibility for the Legalization (Washing) of Profits Received by the Criminal Way.....	139
Lukianchykov Ie., Lukianchykov B. Creation of the Institute of the Secret Investigative (Search) Activities	147
Malysheva N., Hurova A. Foreign Experience of Public-Private Partnership and the Possibilities of its Implementation into Space Sector of Ukraine	155
Rudenko M., Shaituro O. The Concept and the System of Law Enforcement Bodies (the Bodies of Legal Order) in the Context of the New Law of Ukraine "On National Security of Ukraine": Issues of Legal Definiteness	165

Section III. PROBLEMS OF MANAGEMENT, ADMINISTRATIVE LAW, ADMINISTRATIVE ACTIVITY OF LAW ENFORCEMENT

Ievtushok V., Tsebynoga V. Principles of Police Activity: Foreign Experience and Prospects of their Implementation in Ukraine	173
Okopnyk O. Problematic Issues of Interaction of Central Bodies with Regional Executive Bodies of Ukraine and the Comparative Analysis with Foreign Countries.....	179
Tsyganov O. Approaches to Determination of the Nature of Police Services: Domestic Realities and Foreign Practice	186
Chumak V. Innovative Approaches to the Explanatory and Preventive Activities of the Georgian Police and the Baltic States: Experience for Ukraine	193

Section IV. PROBLEMS OF CIVIL, LABOR, ECOLOGICAL AND ECONOMIC LAW

Komarnytskyi V. Delimitation of the Management Authorities in the Sphere of Nature Utilization and the Environment Protection	201
Shelukhin M., Liubchyk O. Problems of Determination and Content of the Right to Judicial Protection of Labor Rights.....	210

Section V. PROBLEMS OF CONTROLLING CRIME AND LAW ENFORCEMENT ACTIVITY

Balatska O. Victim's Personality and Ways of Committing Fraud in Passengers' Trains	220
Bondar V., Pets D. Forensic Investigation of a Hunting Carbine "Howa 1500 Hogue Scope"	228

Voloshyna M. Operational Search of the Primary Operational and Search Information by the Units of the National Police of Ukraine: the Content of the Concept	235
Kapustnyk N. Operational-Search Characteristics of Fraud Committed by Organized Groups.....	243
Kolodiaznyi M. Neighboring Guard in the Crime Prevention System Abroad and in Ukraine	250
Krasnov O. Counteraction to organized crime by bodies of the State Border Guard Service of Ukraine.....	258
Savchuk T., Bezsonna T. Forensic Characteristics of Crimes against Public Safety Committed on the Territory of the Joint Forces Operation	266
Fedorenko M. Counteraction from the Side of Interested Persons and Methods of its Overcoming while Investigating Exceeding of Power or Official Authority by Law Enforcement Officers.....	275
Kharaberiush I. Organizational and Legal Bases of Property Protection by Means of Security Equipment in Ukraine	286
Khristian A. Using of Innovational Technologies for Crimes Precaution and Prevention	295
Shcherbynskyi K. Operative Prevention of Robberies Committed by Minors.....	302
Yukhno O. Some Problematic Issues of the Methodology of Conducting Inspection of the Scene and the Investigator's First-Priority Tactical Actions in the Disclosure and Investigation of Rapes.....	311

Section VI. SCEINTIFIC LIFE

Rozovskyi B., Tagiiev S. The Second Front of Criminology: Man as a Socio-Biological Species.....	321
---	-----

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

ВИМОГИ

ДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОРЯДКУ ПОДАЧІ НАУКОВИХ ПРАЦЬ ДО «ВІСНИКА ЛУГАНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ІМЕНІ Е.О. ДІДОРЕНКА»

Вимоги щодо надання матеріалів:

1. До редакції подаються наукові статті, що раніше не були опубліковані (розміщені) у друкованих (електронних) виданнях та оформлені відповідно до цих вимог.

2. До рукопису додається інформаційна довідка про автора (авторів), що має містити: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, учене звання, місце роботи й посаду, поштову адресу, контактний телефон, адресу електронної пошти; ORCID-ідентифікатор автора(ів); розділ науково-теоретичного журналу до якого доцільно включити статтю. Ця інформація надається українською, російською та англійською мовами.

3. Рукопис статті та інформаційна довідка надсилаються на адресу електронної пошти редакції (vonr.lduvs@gmail.com).

Якщо автор не має наукового ступеню додатково надається рецензія, підписана фахівцем у відповідній галузі знань, який має науковий ступінь та (або) вчене звання.

Вимоги до оформлення текстів наукових статей:

1. Статті приймаються українською або російською мовами обсягом від 8 до 15 сторінок (редактор – Word for Windows, формат А4, шрифт Times New Roman, кегль – 14, інтервал – 1,5, поля навколо тексту – 2 см з усіх боків). При форматуванні не слід використовувати переноси та додаткові пробіли. Зображення, які подано у статті слід вислати окремими файлами формату *.jpg або *.png, роздільна здатність не менше 600 dpi. Кольорову гамму привести до чорно-білого або подати у градаціях сірого.

2. Стаття повинна мати такі структурні елементи:

- у першому рядку (ліворуч) - УДК статті;
- у другому рядку (праворуч) - прізвище, ім'я, по-батькові автора(ів);
- третій, четвертий та за необхідності п'ятий рядки (праворуч) - науковий ступінь, вчене звання, членство в НАПрНУ (за наявності), посада та місце роботи автора(ів), адреса електронної пошти автора(ів), ORCID-ідентифікатор автора(ів);

- нижче через один інтервал прописними літерами, напівжирним шрифтом з вирівнюванням по центру - назва статті. Назва статті повинна коротко інформувати про її зміст, містити не більше 12 слів. Назва повинна бути цікавою для міжнародної аудиторії;

- нижче, через один інтервал - анотація українською мовою (близько 500 друкованих знаків із пробілами) та ключові слова (6-8 слів).

3. Нижче, через один інтервал розміщується текст статті, який повинен мати наступні структурні елементи.

Постановка проблеми. Наводиться актуальність і обґрунтовується доцільність проведеного наукового дослідження у загальному вигляді та її взаємозв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Має містити коротку оцінку сучасного стану досліджуваної проблеми на світовому рівні, аналіз сучасних наукових публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття.

Формування цілей. Мета (завдання) статті повинна випливати з огляду раніше виконаних досліджень; бути сформульована конкретно, відповідати змісту і назви статті, містити виділення не вирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття.

Виклад основного матеріалу. Має містити обґрунтування та виклад отриманих результатів.

Висновки. Наводяться основні результати проведеного дослідження та пропозиції щодо перспектив подальших розробок.

Текст статті має бути ретельно вичитаним, не повинен містити орфографічних і граматичних помилок. Стаття повинна містити оптимальну кількість графічного матеріалу для подібного типу досліджень.

Посилання на використані джерела здійснюється у квадратних дужках із зазначенням номера джерела та конкретних сторінок (наприклад, [1, с. 25]), а назви джерел наводяться в кінці статті в порядку згадування в тексті.

Використані джерела. Бібліографічні посилання використаної літератури слід оформлювати згідно зі стандартом «ДСТУ 8302:2015. Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання».

References. Список використаних джерел має бути також оформлений згідно стандарту APA (American Psychological Association). Офіційну транслітерацію українського алфавіту латиницею затверджено Постановою КМ України від 27.01.2010 № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею».

Після **references** подаються анотації російською мовою (близько 500 друкованих знаків із пробілами та ключові слова (6-8 слів) та англійською мовою (не менше 1800 знаків з пробілами та ключові слова (6-8 слів)).

Перед анотаціями російською та англійськими мовами відповідною мовою зазначається прізвище, ім'я, по-батькові, науковий ступінь, вчене звання та місце роботи автора(ів).

Кожна стаття не українською мовою супроводжується анотацією українською мовою обсягом не менше 1800 знаків з пробілами та ключовими словами.

Ми працюємо на таких засадах:

1. Редакційна колегія не завжди поділяє думку авторів статей. Відповідальність за їхню якість, а також відсутність відомостей, що становлять державну таємницю та службову інформацію, несуть особисто автори.

2. Редакція має право робити скорочення, редакційні зміни, відхиляти статті.

3. Оцінку актуальності поданих статей і формування змісту «Вісника Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка» проводить редакційна колегія. Кожна з отриманих статей проходить обов'язкове рецензування, яке є анонімним як для рецензента, так і для автора.

4. При недодержанні перелічених правил підготовки рукопису редакція залишає за собою право не розглядати його.

5. Подаючи рукопис до редакції, автор цим самим підтверджує бажання розмістити статтю у «Віснику Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка»; погоджується з усіма висунутими редакційною колегією вимогами щодо змісту, обсягу, оформлення й порядку подання матеріалів, а також надає згоду на використання наданих персональних даних для підготовки статті до друку, її розміщення в науково-теоретичному журналі й мережі Інтернет, розповсюдження, а також інші дії, потрібні для функціонування видання.

6. Опубліковані статті розміщуються у вільному електронному доступі в мережі Інтернет.

7. Матеріали публікуються на безгонорарній основі.

Телефон для довідок: (06452) 9-07-77.

Редакційна колегія

РОЗДІЛ І. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 342.572

Голинська М. І.

*кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри теорії
держави і права Львівського торговельно-економічного
університету (м. Львів, Україна)*

ПРАВОВІ ЗАСАДИ УЧАСТІ ГРОМАДСЬКОСТІ У ВИРІШЕННІ ДЕРЖАВНИХ ТА СУСПІЛЬНИХ СПРАВ В УКРАЇНІ

У статті розкрито правові засади участі громадськості у вирішенні державних та суспільних справ в Україні. Указано, що в умовах сучасного демократичного суспільства все помітніше зростає роль громадськості у вирішенні державних та суспільних справ. Зазначено, що без належного законодавчого забезпечення участі громадськості у вирішенні державних та суспільних справ в Україні, можливості такого роду участі будуть суттєво заниженими. Зроблено висновок, що в Україні останнім часом відбулися суттєві зміни в контексті поліпшення правових засад участі громадськості у вирішенні державних та суспільних справ.

Ключові слова: правові засади, участь громадськості, вирішення державних та суспільних справ, влада, Україна.

Постановка проблеми. В умовах сучасного демократичного суспільства все помітніше зростає роль громадськості у вирішенні державних та суспільних справ. Наочним підтвердженням цьому є активно використання терміна громадськість як в офіційних документах, так і в наукових джерелах. Громадськість стала тією силою, яка здатна зламати застарілу бюрократичну систему та сприяти більшій підзвітності органам публічної влади. Водночас без належного законодавчого забезпечення участі громадськості у вирішенні державних та суспільних справ в Україні можливості такого роду участі будуть суттєво заниженими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правових засад участі громадськості у вирішенні державних та суспільних справ в Україні різною мірою знайшли своє відображення в працях таких учених, як Д. Базілевич [1], Ю. Барабаш [2], Я. Берназюк [2], В. Василевич [3], А. Євгенєва [4], М. Козюбра [5, 6], О. Мамичев [7], В. Нестерович [8-10], В. Погорілко [11], В. Федоренко [1; 2; 10; 12] тощо. З огляду на надзвичайний динамізм правових засад участі громадськості у вирішенні державних та суспільних справ в Україні це питання потребує свого дальшого наукового дослідження.

Формування цілей. Метою цієї статті є розкриття правових засад участі громадськості у вирішенні державних та суспільних справ в Україні.

Виклад основного матеріалу. Чи не першим важливим офіційним документом, який указав на потребу встановлення правових засад участі громадськості у вирішенні державних та суспільних справ стала Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень

та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля: ратифікована Законом України від 06 липня 1999 року № 832-XIV. У цій Конвенції вказано на такі необхідні умови участі громадськості у вирішенні державних та суспільних справ:

1) у питаннях, які стосуються навколишнього середовища, удосконалення доступу до інформації та участь громадськості в процесі прийняття рішень підвищують якість рішень, які приймають, та процесу їх виконання, сприяють поліпшенню поінформованості громадськості щодо екологічних проблем, дають громадськості можливість висловлювати свою стурбованість, а державним органам – вести належний облік таких інтересів;

2) сприяти підзвітності та прозорості процесу прийняття рішень і посиленню громадської підтримки рішень, що їх приймають у галузі навколишнього середовища;

3) бажаність прозорості в усіх гілках державного управління та пропонуючи законодавчим органам додержуватися принципів цієї Конвенції у своїй діяльності;

4) громадськість має бути поінформована щодо процедур участі в процесі прийняття рішень з питань, що стосуються навколишнього середовища, мати вільний доступ до цих механізмів і знати, як ними користуватися;

5) важливість відповідних ролей, які можуть відігравати в справі охорони навколишнього середовища окремі громадяни, неурядові організації та приватний сектор;

6) сприяти поширенню екологічних знань для кращого розуміння процесів, пов'язаних з навколишнім середовищем і сталим розвитком, і заохочувати всебічну поінформованість громадськості щодо рішень, які мають вплив на стан навколишнього середовища та сталий розвиток, і її участь у процесі прийняття таких рішень;

7) важливість використання засобів масової інформації, електронних та інших засобів зв'язку, що з'являться в майбутньому;

8) важливість повного врахування екологічних міркувань у процесі прийняття рішень на урядовому рівні, і, як наслідок цього, необхідність державним органам мати у своєму розпорядженні достовірну, повну та найсучаснішу екологічну інформацію;

9) державні органи володіють екологічною інформацією в інтересах громадськості;

10) дієві судові механізми мають бути доступними для громадськості, включно з організаціями для забезпечення захисту її інтересів і дотримання законності;

11) важливість забезпечення споживачів належною інформацією про продукцію, щоб надати їм можливість робити екологічно обґрунтований вибір;

12) визнаючи занепокоєність громадськості у зв'язку з навмисним вивільненням генетично змінених організмів у навколишнє середовище й необхідність підвищення прозорості та активізації участі громадськості в процесі прийняття рішень у цій галузі [13].

Схожий підхід щодо важливої ролі встановлення правових засад участі громадськості у вирішенні державних та суспільних справ можна

простежити в Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31 жовтня 2003 року, яка ратифікована Законом України від 18 жовтня 2006 року № 251-V. У статті 13 цієї Конвенції вказується, що кожна Держава-учасниця вживає належних заходів, у межах своїх можливостей і згідно з основоположними принципами свого внутрішнього права, для сприяння активній участі окремих осіб і груп за межами державного сектора, таких як громадянське суспільство, неурядові організації та організації, що функціонують на базі громад, у запобіганні корупції й боротьбі з нею та для поглиблення розуміння суспільством факту існування, причин і небезпечного характеру корупції, а також загроз, що створюються нею. Цю участь треба зміцнювати за допомогою таких заходів, як: а) посилення прозорості й сприяння залученню населення до процесів прийняття рішень; б) забезпечення для населення ефективного доступу до інформації; в) проведення заходів щодо інформування населення, які сприяють створенню атмосфери неприйняття корупції, а також реалізація програм державної освіти, зокрема навчальних програм у школах й університетах; г) повага, заохочення та захист свободи пошуку, отримання, опублікування та поширення інформації про корупцію. Можуть установлюватися певні обмеження цієї свободи, але тільки такі обмеження, які передбачені законом і є необхідними: і) для поваги прав або репутації інших осіб; ii) для захисту національної безпеки, або публічного порядку, або охорони здоров'я чи моральності населення [14].

Не обійшло питання встановлення правових засад участі громадськості у вирішенні державних та суспільних справ і в міжнародних документах так званого «м'якого права». Ключовим серед такого роду документів варто виділити Кодекс кращих практик участі громадськості в процесі прийняття рішень, який ухвалений Конференцією міжнародних неурядових організацій Ради Європи на засіданні 01 жовтня 2009 року. У вступі цього Кодексу зазначається, що одна з основних проблем сучасних демократій полягає у відстороненні громадян від політичних процесів. У цьому контексті, як і в багатьох інших, громадянське суспільство є важливим елементом демократичного процесу. Воно надає громадянам, разом із представниками політичних партій і лобі, альтернативний спосіб доносити різні погляди та забезпечувати різні інтереси в процесі прийняття рішень [15].

Зазначені вище міжнародні стандарти правових засад участі громадськості у вирішенні державних та суспільних справ поступово починають знаходити своє відображення й у національному законодавстві України. Особливої активності посилення вдосконалення правових засад участі громадськості у вирішенні державних та суспільних справ в Україні набуло після «Революції гідності», коли Верховною Радою України була прийнята низка законів, а на їх основі – підзаконних актів. До числа основних законів України, які суттєво посилити роль громадськості у вирішенні державних та суспільних справ слід віднести «Про Суспільне телебачення і радіомовлення України» від 17 квітня 2014 року № 1227-VII [16], «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII [17], «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII [18], «Про Національну

поліцію» від 02 липня 2015 року № 580-VIII [19], «Про публічні закупівлі» від 25 грудня 2015 року № 922-VIII [20], «Про судоустрій і статус суддів» від 02 червня 2016 року № 1402-VIII [21], «Про державну службу» від 10 грудня 2015 року № 889-VIII [22].

Зазначеними законами було запроваджено принципово нові інституції, які надають громадянськості додаткові можливості участі у вирішенні державних та суспільних справ. До їх числа треба віднести створення: 1) нової електронної системи «ProZorro» з метою зменшення корупційних ризиків при державних закупівлях; 2) Громадської ради при Національному агентстві з питань запобігання корупції для здійснення громадського контролю за діяльністю Національного агентства; 3) Громадської ради доброчесності для сприяння Вищій кваліфікаційній комісії суддів України у встановленні відповідності судді (кандидата на посаду судді) критеріям професійної етики та доброчесності для цілей кваліфікаційного оцінювання; 4) Комісії з питань вищого корпусу державної служби, до якої громадськість делегує чотирьох своїх представників.

На додаток до прийнятих законів України зазнали суттєвих змін і чинні закони України на предмет удосконалення положень щодо посилення участі громадськості у вирішенні державних та суспільних справ. Серед такого роду Законів України окремо варто виділити Закон України «Про звернення громадян» від 02 жовтня 1996 року № 393/96-ВР, яким було запроваджено інститут електронних петицій. Відповідно до статі 23-1 цього Закону громадяни можуть звернутися до Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, органу місцевого самоврядування з електронними петиціями через офіційний веб-сайт органу, якому вона адресована, або веб-сайт громадського об'єднання, яке здійснює збір підписів на підтримку електронної петиції. В електронній петиції має бути викладено суть звернення, зазначено прізвище, ім'я, по батькові автора (ініціатора) електронної петиції, адресу електронної пошти. На веб-сайті відповідного органу або громадського об'єднання, що здійснює збір підписів, обов'язково зазначаються дата початку збору підписів та інформація щодо загальної кількості та переліку осіб, які підписали електронну петицію [23].

Висновки. В Україні останнім часом відбулися суттєві зміни в контексті поліпшення правових засад участі громадськості у вирішенні державних та суспільних справ. Важливим моментом у цьому процесі є врахування при прийнятті нових законів та вдосконаленні вже нинішніх законів України міжнародних стандартів правових засад участі громадськості у вирішенні державних та суспільних справ. Наявний запит громадськості щодо участі у вирішенні державних та суспільних справ в Україні красномовно говорить про своєчасність та виправданість кроків щодо законодавчого посилення такого роду громадської участі.

Використані джерела:

1. Проблеми легітимзації інституту лобіювання в Україні та шляхи їх розв'язання: Матеріали громадського обговорення, м. Київ, 12 жовтня 2009 року / Передмов. М. Оніщук; автор. і упор. В. Федоренко, Д. Базілевич, В. Нестерович,

С. Юр'єв, Я. Кагляк / За заг. ред. В. Федоренка. Київ: СПД Москаленко О. М., 2009. 108 с.

2. Нормотворча діяльність Президента України та її нормопроектне забезпечення: монографія / О. В. Скрипнюк, В. Л. Федоренко, Ю. Г. Барабаш, Я. О. Берназюк та ін.; за ред. О. В. Скрипнюка і В. Л. Федоренка. Київ: НАДУ, 2011. 344 с.

3. Державна антикорупційна політика і запобігання та протидія корупції на публічній службі в органах державної влади і органах місцевого самоврядування: монографія / автор. кол.; В. В. Василевич, Т. Е. Василевська, В. Ф. Нестерович, Е. В. Расюк, А. В. Савченко, В. Л. Федоренко (кер.) та ін.; за ред. проф. Ю. В. Ковбасюка і проф. В. Л. Федоренка. Київ: Видавництво Ліра-К, 2016. 524 с.

4. Законотворчість: участь громадськості в законодавчому процесі: Інформаційно-аналітичне дослідження / А. М. Євгенєва, Ю. Г. Шкарлат; Програма сприяння Парламенту України. Київ: Вид-во «Заповіт», 2008. 98 с.

5. Козюбра М. І. Правовий закон: проблема критеріїв. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 2-3. С. 83-96.

6. Козюбра М. І. Юридичне тлумачення: проблеми методології. *Наукові записки НаУКМА*. 2014. Том 155. Юридичні науки. С. 3-8.

7. Правовокультурные основы исследования государственной власти: теоретико-методологические, историко-правовые и ценностно-нормативные аспекты: монографія / В. В. Коваленко, А. Ю. Мамычев, А. Ю. Мордовцев и др. Москва: Юрлитинформ, 2014. 480 с.

8. Нестерович В. Ф. Етимологія та феномен поняття «лобіювання»: гносеологічний вимір. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 1. С. 40-51.

9. Нестерович В. Ф. Конституційно-правові засади здійснення впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів в Україні. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 3. С. 32-41.

10. Нестерович В. Ф. Вплив громадськості на прийняття нормативно-правових актів: проблеми конституційної теорії та практики: Монографія. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2014. 736 с.

11. Погорілко В. Ф. Референдне право України: навч. посібник / В. Ф. Погорілко, В. Л. Федоренко. Київ: Вид-во, «Ліра-К», 2006. 366 с.

12. Федоренко В. Л. Інститут лобіювання у країнах західної демократії та перспективи його легітимації в Україні / В. Ф. Нестерович; В. Л. Федоренко. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2009. № 9. С. 13-25.

13. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля: ратифікована Законом України від 06 липня 1999 року № 832-XIV. *Офіційний вісник України*. 2010. № 3. Ст. 1191.

14. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31 жовтня 2003 року: ратифікована Законом України від 18 жовтня 2006 року № 251-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 49. Ст. 506.

15. Кодекс кращих практик участі громадськості у процесі прийняття рішень, ухвалений Конференцією міжнародних неурядових організацій Ради Європи на засіданні 01 жовтня 2009 року. Рада Європи. URL: <https://rm.coe.int/16802eeddb>.

16. Про Суспільне телебачення і радіомовлення України: Закон України від 17 квітня 2014 року № 1227-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 27. Ст. 904.

17. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.

18. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2-3. Ст. 12.
19. Про Національну поліцію: Закон України від 02 липня 2015 року № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Ст. 379.
20. Про публічні закупівлі: Закон України від 25 грудня 2015 року № 922-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 9. Ст. 89.
21. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02 червня 2016 року № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.
22. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. Ст. 43.
23. Про звернення громадян: Закон України від 02 жовтня 1996 року № 393/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 47. Ст. 256.

Стаття надійшла до редколегії 20.01.2019

Голинская М. И., кандидат юридических наук, старший преподаватель кафедры теории государства и права Львовского торгово-экономического университета (г. Львов, Украина)

Правовые основы участия общественности в решении государственных и общественных дел в Украине

В статье раскрыто правовые основы участия общественности в решении государственных и общественных дел в Украине. Указано, что в условиях современного демократического общества все заметнее возрастает роль общественности в решении государственных и общественных дел. Отмечено, что без надлежащего законодательного обеспечения участия общественности в решении государственных и общественных дел в Украине, возможности такого рода участия будут существенно заниженными. Сделан вывод, что в Украине в последнее время произошли существенные изменения в контексте улучшения правовых основ участия общественности в решении государственных и общественных дел.

Ключевые слова: правовые основы, участие общественности, решения государственных и общественных дел, власть, Украина.

Golinskaya M. Legal principles of public participation in solving state and public affairs in Ukraine

The article reveals the legal principles of public participation in solving state and public affairs in Ukraine. It is indicated that in today's democratic society, the role of the public in solving state and public affairs is becoming more and more visible. It is noted that without proper legislative provision of public participation in solving state and public affairs in Ukraine, the possibilities of such participation will be significantly lowered. A clear confirmation of this is the active use of the term of the public both in official documents and in scientific sources. The public has become a force that can break the old bureaucratic system and promote greater accountability to public authorities. At the same time, without proper legislative provision of public participation in solving state and public affairs in Ukraine, the possibilities of such participation will be significantly underestimated.

It is concluded that in Ukraine, in recent years, there have been significant changes in the context of improving the legal framework for public participation in public and public affairs. An important point in this process is taking into account when adopting new laws and improving existing legal acts of Ukraine international standards of legal

principles of public participation in the decision of state and public affairs. The current public request for participation in solving public and public affairs in Ukraine eloquently speaks of the timeliness and justification of the steps towards legislative strengthening of this type of public participation.

Key words: legal principles, public participation, decision of state and public affairs, authorities, Ukraine.

УДК 341.231.145

Завгородній В. А.

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

ТЕОРЕТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ ВПЛИВУ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ НА ЮРИДИЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ

У статті здійснено дослідження наявних у загальнотеоретичній юридичній науці підходів до розуміння поняття «методологія» та її структури, на основі чого визначено необхідний теоретичний інструментарій дослідження практики Європейського суду з прав людини та її впливу на юридичну діяльність в Україні. У підсумку доведено, що методологією пізнання є система парадигм, теорій, принципів, підходів та методів, що є об'єктивно необхідною та ефективною для розв'язання дослідницьких завдань.

Ключові слова: методологія, теоретичний інструментарій, парадигма, теорії, принципи наукового пізнання, методологічні підходи, методи дослідження.

Постановка проблеми. Проведення наукового дослідження апіорі неможливе без використання сукупності відповідних теоретичних засобів, що в доктрині права отримали назву «методологія». Визначення належного інструментарію, що буде використаний у процесі досягнення дослідницької мети, є невід'ємним та важливим завданням будь-якого наукового доробку. Не є винятком і дослідження феномену впливу практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) на юридичну діяльність в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Практику Страсбурзького Суду Ради Європи та особливості її залучення на національному рівні досліджували такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як: І. В. Андронов, М. О. Борисенко, О. К. Вишняков, В. В. Єршов, В. С. Євінгов, Л. М. Москвич, В. П. Онопенко, В. В. Паліюк, О. С. Погребняк, П. М. Рабінович, С. Є. Федик, В. О. Туманов, Т. М. Дудаш, С. В. Шевчук та інші. Водночас методологія наукових досліджень впливу практики ЄСПЛ на національну юридичну діяльність потребує дальших наукових розвідок.

Формування цілей. У цій статті автор поставив за мету з'ясувати наявні в сучасній правничій науці підходи до розуміння терміна «методологія», визначивши на основі отриманих знань необхідний теоретичний

інструментарій дослідження практики ЄСПЛ та її впливу на юридичну діяльність в Україні.

Виклад основного матеріалу. Зауважимо, що попри досить тривале дослідження методології вітчизняними і зарубіжними вченими, а саме: С. С. Алексєєвим, С. Д. Гусарєвим, М. С. Кельманом, Д. А. Керімовим, Ю. М. Оборотовим, О. В. Петришиним, П. М. Рабіновичем, О. Ф. Скаун, О. Д. Тихомировим, М. В. Цвіком та іншими правниками, у загальнотеоретичній юридичній науці не вироблено усталеного підходу як до розуміння поняття цього явища правової дійсності, так і до його внутрішньої побудови, що обумовлює потребу їх аналізу і осмислення.

Принагідно зазначимо, що в Академічному тлумачному словнику української мови термін «методологія» розглядається у двох значеннях: 1) учення про науковий метод пізнання й перетворення світу, його філософська, теоретична основа; 2) сукупність прийомів дослідження, що застосовуються в будь-якій науці відповідно до специфіки об'єкта її пізнання [1].

Розгляд першого з двох значень дає змогу сформулювати судження про методологію як сукупність поглядів, ідей, знань про природу наукового методу, який є одним із інструментів дослідження. Тоді як аналіз другого значення дає змогу стверджувати, що під методологією треба розуміти сукупність необхідних методів дослідження. Зокрема, такий підхід до категорії «методологія» підтримує Р. Лукіч, який визначає її як сукупність методів, що використовують в науці або іншій сфері пізнання [2, с. 34].

Проте, як слушно зауважує Ю. Сурмін, недоліки такого підходу полягають у тому, що методологія звужується до розуміння методів і тільки методів пізнання. Тут унеможливується методологічна роль принципів, теорій і парадигм [3, с. 31]. А отже, інтерпретація методології у звуженому розумінні, тобто лише як сукупності методів не є прийнятною.

Заслуговує на увагу підхід Д. Керімова, який визначає феномен методології як інтегральне явище, що поєднує теоретико-світоглядні концепції, принципи, засоби і методи пізнання, вироблені всіма суспільними науками, зокрема й комплексом юридичних наук, застосовуючись у процесі пізнання специфіки правової дійсності, її практичного перетворення [4, с. 46–47]. Зазначене дає змогу стверджувати, що важливим елементом методології є світоглядні концепції, які, існуючи поряд з теоріями, являють собою систему поглядів щодо розуміння певного явища чи визначальний задум.

Проте, як слушно стверджує Ю. Сурмін, концепція істотно відрізняється від теорії не тільки своєю незавершеністю, але й недостатньою верифікованістю. Очевидно, її можна вважати сурогатною формою теорії. Головне призначення концепції полягає в інтеграції певного масиву знання, у прагненні використовувати його для пояснення, пошуку закономірностей. Проходячи через горнило перевірки фактами, концепція уточнюється як за змістом, так і з погляду її пізнавальних меж. До того ж вона може й не витримати випробування практикою та бути знехтуваною [3, с. 38].

Поділяючи позицію вченого, зауважимо, що уміщення теорії до структури методології є більш прийнятним, аніж концепції.

Децо інше розуміння методології запропонував П. Рабінович, який зазначає, що під нею треба розуміти систему підходів, методів і способів наукового дослідження, теоретичні засади їх використання при вивченні державно-правових явищ [5, с. 618]. Отже, учений акцентує на тому, що невід'ємним елементом методології є методологічний підхід, щоправда треба наголосити на полісемічності його розуміння в доктрині права. Проте вважаємо, що одночасне залучення до структури методології методів і способів наукового дослідження є дискусійним, з огляду на досить усталене доктринальне розуміння методів як сукупності прийомів і способів.

Скажімо, М. Цвік та О. Петришин до структури методології будь-якої науки також зараховують загальний (філософський) підхід – наявність концептуальних ідей і вихідних понять, котрі визначають сенс і увесь зміст дослідження, та конкретні методи – більш формалізовані дослідницькі способи, прийоми та засоби, наголошуючи на тому, що метод – це спосіб пізнання, формулювання наукових гіпотез, перевірки доказовості висновків за допомогою різних конкретних засобів та прийомів [6, с. 26].

Доволі актуальним щодо розуміння досліджуваного явища видається підхід А. Кучука, який стверджує, що методологія теорії держави і права – це система принципів, підходів та методів пізнання державно-правових явищ, зокрема, закономірностей виникнення, функціонування і розвитку держави та права, а також учення про цю систему [7, с. 21–22]. На наше переконання, елементи, які виокремив учений, є базовим інструментарієм будь-якого наукового дослідження, тобто вони складають, так би мовити, ядро методології. Проте, як ми зазначали попередньо, відсутність у структурі методології теорій і парадигм не дає змоги сформувати повне уявлення про цей феномен.

Найбільш прийнятним вважаємо підхід Ю. Оборотова та К. Горобець, які стверджують, що методологія правового пізнання охоплює методологічні засоби й інші конструкції, логічно розподілені за концептуальними та інструментальними рівнями. На концептуальному рівні методологія правового пізнання представлена парадигмами, методологічними принципами та концептуальними підходами, теоріями й концепціями, що визначають загальний стан і спрямованість правового пізнання, виконують функцію наукового позиціонування дослідження. Інструментальний рівень методології правового пізнання охоплює методи, концепти, категорії та поняття, тобто ті інструменти, які виконують евристичну функцію [8, с. 460].

Загалом погоджуючись із елементами методології, що запропонували вчені, дискусійною видається ідея їх розподілу за рівнями. Така позиція ґрунтується на тому, що однозначно неможна заперечно стверджувати, що принципи, підходи, теорії чи концепції не є інструментами, тобто засобами, які використовує дослідник у процесі наукової діяльності. Так само, як і те, що концепти, категорії чи поняття, які, по суті, є системою думок, що узагальнюють, виділяють предмети деякого класу за загальними та специфічними ознаками, не є елементами концептуального рівня.

Беззаперечно, першим елементом методології є парадигма, яку філософський енциклопедичний словник трактує як сукупність визнаних на цьому етапі передумов, що визначають конкретне наукове дослідження (знання) [9, с. 332]. За Т. Куном, який широко розповсюджував це поняття, парадигма є сукупністю переконань, цінностей і методів, що визнаються певною науковою співдружністю [10, с. 70].

Зазначене дає підстави стверджувати, що дослідження впливу практики ЄСПЛ потрібно здійснювати в межах антропологічної парадигми права, яка на думку В. Завальнюка, шукає витoki права (тобто матеріальні джерела права) у людині як біосоціальної істоті (генетиці, соматиці, психіці, гендерних та вікових особливостях людей). З позиції дослідника ця парадигма права уміщує: принцип антропоцентризму; принцип натуралізму; принцип антропометризму; принцип антропоморфізму [11, с. 474–476]. Урахування ідей зазначеної парадигми дає змогу сформулювати цілісне уявлення про зміст та обсяг конвенційних прав людини в їх інтерпретації ЄСПЛ, людиноцентриські цінності конвенційної системи, правову природу практики Страсбурзького Суду, аспекти впливу рішень ЄСПЛ на юридичну діяльність, значення практики ЄСПЛ для суб'єктів правовідносин.

З'ясування особливостей практики ЄСПЛ та її впливу треба здійснювати й у межах наявної парадигми соціологізму, принципи якої дають змогу сформулювати такі судження: а) домінуючий позитивістський підхід до праворозуміння вступає в протиріччя із задекларованою у нормах Основного Закону України концепцією правової держави в частині суб'єктів правоутворення; б) роль держави в процесі правоутворення зводиться до виявлення створених суспільством правових норм та надання їм необхідної юридичної форми закону чи іншого документального джерела, а також захист правових норм; в) держава в особі уповноважених державних органів не може надавати дозвіл на реалізацію таких природних можливостей людини, як право на життя, особисту недоторканість, свободу думки та вираження поглядів тощо, що перебувають під захистом європейської конвенційної системи.

Отже, основу методології дослідження впливу практики ЄСПЛ на юридичну діяльність складають дві парадигми: 1) парадигма соціологізму, у якій акцент робиться на ролі права в житті соціуму, а також кожної людини; 2) антропологічна парадигма, у центрі уваги якої знаходиться людина як багатоаспектний соціально-правовий і природно-правовий феномен. Згадані парадигми не протиставляються, а взаємодоповнюють одна одну.

Категорія «теорія» в енциклопедії тлумачиться як сукупність висновків, що відображають відносини і зв'язки між явищами реальності у вигляді інформаційної моделі. Теорією стає гіпотеза, що має відтворюване підтвердження явищ та механізмів і дає змогу спостерігачеві прогнозувати наслідки дій чи зміни стану об'єкта спостережень. Теорія лежить в основі вчення [12].

Зазначене дає змогу стверджувати, що під теорією як елементом методології дослідження треба розуміти сукупність наукових висновків, міркувань, поглядів і доктринальних положень про державно-правові

явища, що використовуються при проведенні досліджень як гіпотези задля вирішення поставлених завдань. Предмет наукового пошуку, яким є вплив практики ЄСПЛ на національну юридичну діяльність, дає змогу дійти висновку, що в основі його дослідження лежать такі загально-правові гіпотези: 1) теорія правового регулювання, що тісно пов'язана з теорією правового впливу; 2) теорії правотворчості, правотлумачення, правозастосування; 3) теорія правовідносин; 4) теорія юридичної практики.

Беззаперечно, системоутворювальним і базовим елементом методології дослідження є принципи наукового пізнання, що є фундаментальними та основоположними ідеями, якими керується дослідник. Уважаємо, що серед принципів, які дають змогу забезпечити концептуальність наукового дослідження та неспростовність його результатів, є всебічність, повнота, об'єктивність, історизм та поліцентризм.

Принцип об'єктивності вимагає дослідження практики ЄСПЛ у її багатогранності, складності, суперечливості поглядів на її природу, урахувуючи як вузький, так і широкий підхід до її трактування, а також незалежно від її суб'єктивного сприйняття.

Принцип всебічності та повноти обумовлює дослідження всіх аспектів дії практики ЄСПЛ на юридичну діяльність, їх взаємодії між собою, виокремлення характерних рис, що притаманні як кожному з аспектів впливу окремо, так і дії практики Міжнародного суду на свідомість і поведінку суб'єктів юридичної діяльності загалом. Цей принцип вимагає з'ясування не тільки специфічних рис досліджуваного предмета, але й не ігнорування інших, що є важливими для комплексного розуміння природи феномену. Для цього треба використовувати не тільки джерела правової інформації, але й доктринальні джерела суміжних наук, серед яких психологія, соціологія, філософія тощо.

Важливе значення в науковому інструментарії має і принцип історизму, що дає змогу пізнати генезу правових позицій ЄСПЛ і розвиток спеціальних принципів тлумачення конвенційних норм на різних етапах становлення страсбурзького правозахисного механізму, а також зміни місця та ролі норм Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод у їх тлумаченні Міжнародним судом Ради Європи на національному рівні з моменту ратифікації парламентом міжнародного договору до сьогодні.

Актуальним є і принцип правового поліцентризму, що зумовлює потребу дослідження практики ЄСПЛ як феномену, що має складну міжнародно-правову природу та формується під впливом різних правових сімей (культур, цивілізацій), які співіснують на європейському континенті, а саме: романо-германської, англосаксонської, мусульманської.

Важливу роль у процесі пізнання правових явищ, серед яких і практика ЄСПЛ, відіграє методологічний підхід, призначення якого, як зауважує О. Скаун, у визначенні фронтальної стратегії юридичного дослідження, актуалізації його своїми цілями і завданнями у разі, коли виявляється недостатність власних методів і виникає потреба у використанні інших методів – філософських, загальнонаукових [13, с. 24].

Поділяємо позицію Д. Гудими, що в основу сучасної методології юридичної науки має бути покладено філософсько-антропологічний дослідницький підхід – світоглядну аксіоматичну ідею про найвищу цінність біосоціального індивіда [14, с. 122]. Уважаємо, що цей підхід зумовлює дослідження правових позицій Страсбурзького суду Ради Європи як людиноцентриського вчення про зміст і обсяг можливостей індивіда на європейському просторі, що відіграє важливу роль правового орієнтира та засобу для суб'єктів юридичної діяльності, що керуються принципами верховенства права й визнання людини найвищою соціальною цінністю.

З огляду на досліджуваний предмет необхідним є застосування комплексного підходу, що, як слушно зауважує Д. Керімов, є тим рухом наукового пізнання, коли відповідний об'єкт буде вивчатися не частинами, а цілісно, усебічно, системно, у єдності [15, с. 232–233].

На наше переконання, комплексний підхід дає змогу розглянути практику ЄСПЛ як багатогранне соціальне та правове явище, дослідити її властивості, як цілого та окремих її складових, з'ясувати роль і місце цього феномену в національній правовій системі, особливості конкретно-історичних умов формування, зв'язок практики Страсбурзького суду з іншими сучасними юридичними практиками, вплив на неї різних чинників, умови існування. Водночас зважаючи на те, що практика ЄСПЛ є об'єктом дослідження не тільки представників теорії права, а й багатьох галузевих юридичних наук, осмислення її сутності не можливе без опрацювання наявних доктринальних надбань.

Не менш важливе методологічне значення для з'ясування юридичної природи практики ЄСПЛ та її впливу має філософський діалектичний підхід, основними принципами якого є взаємозв'язок і розвиток явищ державно-правової дійсності. Практика ЄСПЛ як реальний правовий феномен взаємопов'язана як із юрисдикційною діяльністю Страсбурзького суду, так і з різними підсистемами національної правової системи України (інституційною, нормативною, функціональною, ідеологічною та комунікативною). Принцип розвитку характеризується не лише кількісними, але й якісними змінами в діяльності ЄСПЛ та національній юридичній практиці, що відбуваються під впливом еволюції європейського співтовариства в напрямі дальшої гуманізації та демократизації різних сфер суспільного життя.

Зуважимо, що діалектичний підхід ґрунтується на трьох філософських законах. Зокрема, закон «єдності і боротьби протилежностей» забезпечує розуміння практика ЄСПЛ у своїй результативній частині (сукупності рішень Суду) єдиним правовим феноменом, що є одночасно суперечливою, як з погляду сформульованих ЄСПЛ правових позицій у різних справах, що схожі за своїми фактичними обставинами, так і з погляду свого впливу на національні правові системи різних держав Ради Європи.

Закон «переходу кількісних змін у якісні» характеризує розвиток національної юридичної практики як безперервний процес, що рухається в спосіб імплементації принципів конвенційної системи як фундаментальних ідей через поступальний відхід від текстових посилань на рішення ЄСПЛ. Закон «заперечення заперечення» надає можливість констатувати відхід від

парадигми позитивізму та утвердження людиноцентристської парадигми, що відбувається під впливом практики ЄСПЛ, а також появи нових категорій, які формуються на основі вироблених Страсбурзьким судом автономних конвенційних понять.

Важливими в межах цього методологічного підходу є з'ясування таких визначальних категорій діалектики, як причини, умови та наслідки, що відповідно відображаються у зверненнях до Міжнародного суду Ради Європи (причина формування практики суду), ухвалення остаточного рішення ЄСПЛ (умови, що обумовлюють вплив на національну юридичну діяльність), імплементація рішення ЄСПЛ (наслідки ухвалення рішення, що полягають у вжитті відповідних заходів на внутрішньодержавному рівні).

Доповнює діалектичний підхід синергетичний, на можливість використання якого в наукових дослідженнях вказує багато вітчизняних правників, серед яких: О. М. Джужа, Ю. Ю. Орлов, Р. А. Калюжний, М. В. Костицький, А. М. Кучук та інші.

У Великому енциклопедичному словнику термін «синергетика» трактується як науковий напрям, що визначає зв'язки між елементами структури (підсистемами), які утворюються у відкритих системах (фізико-хімічних, біологічних, соціальних, психологічних, технічних) завдяки інтенсивному (потоківому) обміну речовиною й енергією з навколишнім середовищем у не рівноважних умовах [16, с. 351]. Зазначене дає змогу дійти висновку про те, що синергетичний підхід є доречним лише при дослідженні складної, відкритої та динамічної системи.

У межах аналізу впливу практики ЄСПЛ таким феноменом вважаємо національну правову систему як складову українського суспільства. Рішення ЄСПЛ, що мають прецедентний характер, по суті, є флуктуацією (фактором впливу) на суспільство як відкрити систему, що здатна до самоорганізації, тобто зміни своїх якостей, удосконалення, утвердження нового порядку. До того ж рішення ЄСПЛ як фактор впливу знаходяться в самій системі, а вибір правових позицій Міжнародного суду для врахування суб'єктом юридичної діяльності є нічим іншим, як точкою біфуркації, що обумовлює дальший його вектор руху і розвитку. А отже, Конвенція та правові позиції ЄСПЛ є частиною національної правової системи, що породжує нові структури (інституції), норми права, новий європейський правопорядок.

Дослідження правових явищ, яким є і практика ЄСПЛ, має ґрунтуватися й на аксіологічному підході, основою якого, як слушно зазначає В. Бігун, є «визнання людини найвищою соціальною цінністю та визнання права цінністю, формою відображення і способом втілення людських цінностей. Застосування цього підходу дає змогу встановити, що закономірністю формування, прояву й розвитку ціннісних властивостей відносин людини й права є розвиток і поступальне здійснення гуманістичної природи права» [17, с. 4].

У межах цього підходу Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, відповідно, розглядається як міжнародний документ, що захищає найвищу соціальну цінність, якою є людина, її життя і здоров'я,

честь і гідність, безпека і недоторканість, права і свободи, що є невід'ємними природними можливостями фізичної особи. Принцип взаємозв'язку вказує на те, що ціннісні характеристики Конвенції притаманні й практиці ЄСПЛ. До того ж зауважимо, що національна юридична діяльність є засобом, за допомогою якого утверджуються зазначені цінності.

Ключову роль при проведенні дослідження відіграють загальнонаукові методи, серед яких: формально-логічні методи аналізу, синтезу, індукції, дедукції, а також системний, структурний, функціональний і порівняльний.

Методи аналізу та синтезу як логічні операції дають змогу поділити ціле на складові частини або досліджувати явище загалом на основі об'єднання взаємопов'язаних елементів в одне ціле. За їх допомогою розкривається зміст понять, які складають предмет дослідження, здійснюється класифікація досліджуваних загальнотеоретичних категорій, формулюються проміжні та загальні висновки. Використання методів індукції та дедукції, тобто перехід від часткового до загального та навпаки, дає змогу зробити умовиводи щодо змісту понять «практика ЄСПЛ», «правовий вплив практики Страсбурзького суду Ради Європи», «рішення ЄСПЛ», «імплементатії рішень ЄСПЛ» на основі знань про ознаки категорій «юридична практика», «судова практика», «судове рішення», «правовий вплив», «імплементатія».

З огляду на складність предмета дослідження необхідним є використання системного методу, сутність якого, з позиції В. Федоренка, полягає в тому, що досліджуване явище розглядається як певна система, залучена до системи більш високого рівня та яка виконує в ній певні функції, поєднана з нею різними зв'язками. Цей метод, як універсальний інструмент пізнавальної діяльності, незамінний у дослідженні складних динамічних цілісностей [18, с.137–138]. Уважаємо, що цей метод є важливим інструментом при дослідженні як сутності самої практики ЄСПЛ, так і її впливу на юридичну діяльність, а також механізму імплементатії рішень ЄСПЛ, що є системними явищами правової діяльності та складаються з менших за обсягом утворень – підсистем, які перебувають у взаємозв'язку та обумовлюються різними чинниками. Водночас безпосередньо рішення ЄСПЛ, ухвалені проти України, треба розглядати як невід'ємну складову нормативної підсистеми національної правової системи.

Структурний метод забезпечує пізнання внутрішньої будови практики ЄСПЛ як складного правового феномену рішень Страсбурзького суду та механізму їх імплементатії в національну правову систему. Функціональний метод є необхідним та продуктивним з погляду визначення основних аспектів впливу практики ЄСПЛ на юридичну діяльність в Україні та їх ефективність. Порівняльний (компаративістський) метод, що полягає в зіставленні різних однорідних юридичних понять, процесів і явищ для з'ясування їх спільних та відмінних рис, дає змогу визначити співвідношення поняття із суміжними категоріями, які утворюють понятійний ряд. Наприклад, «практика ЄСПЛ» з категоріями «судова практика», «юридична практика», або «механізм імплементатії рішень ЄСПЛ» з категоріями «механізм виконання», «механізм інфільтрації», «механізм реалізації» тощо.

Окрему групу методів дослідження складають конкретно-наукові методи, що С. Гусарев та О. Тихомиров визначають як сукупність принципів, прийомів, правил, способів і засобів дослідження певних об'єктів (явищ, предметів, фактів); вони є сукупністю, комбінацією частини пізнавальних прийомів, набір яких залежить від природи об'єкта і умов процесу пізнання [19, с. 88].

Тобто дослідження сутності практики ЄСПЛ та її впливу на юридичну діяльність вимагає залучення до цього процесу спеціальних методів юридичної науки.

Зокрема, техніко-догматичний метод забезпечує дослідження державно-правових явищ незалежно від інших видів суспільної та державної діяльності. Його пізнавальні можливості при дослідженні практики ЄСПЛ та її впливу дають змогу сформулювати дефініції понять, що складають предмет наукового пізнання, а також виокремити їх суттєві ознаки. Спеціально-юридичний метод пізнання є продуктивним з погляду розкриття змісту правових позицій ЄСПЛ як результату правоінтерпретаційної діяльності Міжнародного Суду.

З огляду на те, що дослідження практики ЄСПЛ та її впливу на юридичну діяльність має не тільки теоретичний, але й прикладний характер, необхідним є використання методу правового моделювання. Використання цього методу дає змогу підготувати пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення національного законодавства з питань імплементації рішень Європейського суду з прав людини в національну правову систему. Тобто фактично запропонувати створення ідеальної моделі поведінки суб'єктів, наділених державно-владними повноваженнями щодо врахування правових позицій Страсбурзького суду в повсякденній юридичній діяльності та ефективного виконання остаточних рішень Міжнародного суду.

Використання соціологічного методу дає змогу здійснити збір інформації про суспільні явища, що здійснюється за допомогою таких прийомів, як анкетування, інтерв'ювання, спостереження, вивчення документів тощо. У межах дослідження впливу практики ЄСПЛ використання цього методу буде продуктивним для з'ясування думки працівників судових, правоохоронних та інших органів державної влади, а також представників освітньої та наукової сфери діяльності щодо проблемних питань врахування правових позицій ЄСПЛ при здійсненні юридичної діяльності, а також удосконалення механізму імплементації рішень ЄСПЛ у правову систему України.

Висновки. Отже, теоретичний інструментарій дослідження феномену впливу практики ЄСПЛ на юридичну діяльність в Україні складають: а) універсальні гносеологічні принципи (усебічності, повноти, історизму, об'єктивності, поліцентризму), що є імперативними вимогами для дослідника; б) людиноцентриська та соціологічна методологічні парадигми, що взаємопов'язані, а також не суперечать і взаємодоповнюють одна одну; в) положення теорій правового впливу, правового регулювання, юридичної практики, правотворчості, правотлумачення, правозастосування, правовідносин, що є основою для постановки проблем дослідження; г) антропологічний, комплексний, діалектичний, синергетичний, аксіологічний підходи, за

допомогою яких визначається стратегія наукової розвідки, її конкретний ракурс, здійснюється відбір досліджуваних фактів та інтерпретація результатів дослідження; г) загальнонаукові та спеціальні методи пізнання, що забезпечують отримання істинних науково-обґрунтованих знань про предмет дослідження.

Використані джерела:

1. Методологія. Словник української мови. Академічний тлумачний словник. URL: <http://sum.in.ua/s/metodologhija> (дата звернення: 03.01.2019).
2. Лукич Р. Методологія права / под ред.: Керимова Д. А.; пер. с сербохорват. Кулишников В. М. Москва : Прогресс, 1981. 304 с.
3. Сурмін Ю. П. Майстерня вченого : підручник для науковця. Київ : Навчально-методичний центр «Консорціум з удосконалення менеджмент-освіти в Україні», 2006. 302 с.
4. Керимов Д. А. Методологія права (предмет, функції, проблеми філософії права) : монографія. 2-е изд. Москва : Аванта+, 2001. 560 с.
5. Рабінович П. М. Методологія юридичної науки. Юридична енциклопедія : у 6 т. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2001. Т.3. 792 с.
6. Загальна теорія держави і права : підруч. для студ. юрид. вищих навч. заклад. / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. ; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.
7. Кучук А. М. Методологія теорії держави і права. Теорія держави і права : підручник / кол. авт. ; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю. А. Ведерніков. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2014. 486 с.
8. Оборотов Ю. М., Горобель К. В. Методологія правового пізнання. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2017. Т. 2 Філософія права / редкол. : С. І. Максимов (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. 1128 с.
9. Парадигма. Философский энциклопедический словарь. Москва : ИНФРА-М, 2000. 576 с.
10. Кун Т. Структура научных революций ; пер. с англ. / сост. В. Ю. Кузнецов. Москва : ООО «Издательства АСТ», 2002. 608 с.
11. Завальнюк В. В. Принципи антропологічної парадигми права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 66. С. 473–477.
12. Теорія. Вільна енциклопедія «Вікіпедія». URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (дата звернення: 03.01.2019).
13. Скаун О. Ф. Методы, общие (методологические) подходы и принципы в юридических исследованиях. *Методологічні проблеми історико-правових досліджень* : матеріали XXIII Міжнар. істор.-прав. конф., м. Алушта, 24-26 верес. 2010 р. Крим. Сімферополь : Доля, 2011. С. 19–27.
14. Гудима Д. А. Філософсько-антропологічний підхід – методологічний фундамент сучасної юридичної науки. *Проблеми філософії права*, 2003. Том 1. С. 122–125.
15. Керимов Д. А. Философские основания политико-правовых исследований. Москва : Мысль, 1986. 332 с.
16. Синергетика. Большой энциклопедический словарь : В 2-х т. / гл. ред. А. М. Прохоров. Москва : Сов. энциклопедия, 1991. Т.2. 768 с.

17. Бігун В. С. Людина в праві: аксіологічний підхід : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Київ, 2004. 19 с.

18. Федоренко В. Л. Система конституційного права України : теоретико-методологічні аспекти : монограф. Київ : Ліра-К, 2009. 580 с.

19. Гусарев С. Д., Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності) : навч. посібник. 3-тє вид., перероб. і доп. Київ : Знання, 2008. 495 с.

Стаття надійшла до редколегії 04.01.2019

Завгородний В. А., кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедры теории и истории государства и права Днепропетровского государственного университета внутренних дел (г. Днепр, Украина)

Теоретический инструментарий исследования феномена влияния практики Европейского суда по правам человека на юридическую деятельность в Украине

В статье проведено исследование существующих в общетеоретической юридической науке подходов к пониманию понятия «методология» и её структуры, на основе чего определён необходимый теоретический инструментарий исследования практики Европейского суда по правам человека и её влияния на юридическую деятельность в Украине. В итоге доказано, что методологией познания является система парадигм, теорий, принципов, подходов и методов, которая объективно необходима и эффективна для решения исследовательских задач.

Ключевые слова: методология, теоретический инструментарий, парадигма, теории, принципы научного познания, методологические подходы, методы исследования.

Zavgorodniy V. Theoretical Tools for Studying the Phenomenon of the Influence of the European Court of Human Rights Practice on Legal Activities in Ukraine

In this article, the existing approaches to general theoretical jurisprudence have been studied to understand the concept of «methodology» and its structure, on the basis of which the methodology of the European Court of Human Rights practice research and its influence on legal activity in Ukraine is determined. In the opinion of the owner, the most suitable for solving our research tasks is an approach in which the methodology of legal knowledge includes methodological tools and other designs, logically distributed by the conceptual and instrumental levels.

As a result, the study found that the theoretical toolkit for the study of the phenomenon of influencing the practice of the European Court of Human Rights on legal activity in Ukraine are: a) universal epistemological principles (comprehensiveness, completeness, historicism, objectivity), which are the imperative requirements that guided the researcher; b) human-centered and sociological methodological paradigms that are interconnected, do not contradict and complement each other, as well as the provisions of the theories of legal influence, legal regulation, legal practice, law-making, legal interpretation, enforcement, legal relations, which became the basis for the formulation of research problems; c) anthropological, complex, dialectical, synergetic, axiological approaches, by which the strategy of scientific intelligence is determined, its specific perspective, selection of investigated facts and interpretation of research results are carried out; d) general scientific and special methods of cognition that ensure the receipt of true scientifically sound knowledge about the subject of research.

Key words: methodology, theoretical toolkit, paradigm, theories, principles of scientific knowledge, methodological approaches, methods of research.

ПРОБЛЕМАТИКА ОБ'ЄКТА ПРАВОВІДНОСИН У СИСТЕМІ ПРАВОВИХ КАТЕГОРІЙ

У статті досліджено поняття «об'єкт правовідносин» та визначено характер проблематики цього поняття в системі правових категорій. Призначення поняття «об'єкт правовідносин» полягає в тому, щоб розкрити сенс існування правовідносин, показати, для чого суб'єкти вступають у правове відношення, і діючи в ньому, реалізують свої права і обов'язки. Названа категорія пов'язує правовідносини зі системою матеріальних і духовних благ суспільства. Правовідносини треба розглядати не у вузькому смислі й не тільки як юридичну форму, а в широкому розумінні, тобто як єдність юридичної форми й матеріального змісту. Отже, об'єкт правовідносин є їх безпосередньою складовою частиною, будучи саме тим елементом, який породжує відносини, тобто певною мірою поєднує суб'єктів права та їх обов'язки, оскільки він майже завжди знаходиться в центрі дій суб'єктів цих правовідносин. Отже, об'єктом правовідносин безпосередньо є те, задля чого виникають суспільні відносини, тобто особисті, матеріальні й духовні потреби суб'єктів правовідносин.

Ключові слова: право, правовідносини, об'єкт правовідносин, об'єкт права, суб'єкт правовідносин.

Постановка проблеми. Розглядаючи етапи розвитку вітчизняної та зарубіжної юридичної науки, виокремимо певний перелік спірних питань, що постійно перебувають у центрі уваги як учених, які реалізують свої наукові пошуки в галузі загальної теорії держави та права, так і тих, які здійснюють свої дослідження в галузевих науках.

Зазначимо, що саме в теорії держави та права особливу увагу приділено розробці й визначенню поняття «об'єкт правовідносин», тобто досить дискусійному на сьогодні питанню, оскільки далеко не всі автори вважають «об'єкт правовідносин» самостійною правовою категорією. До того ж існує думка, чи потрібна загалом така правова категорія й що маєтись на увазі під поняттям «об'єкт правовідносин». Основною причиною такої невизначеності є те, що в юридичній науці немає чіткого розмежування правових категорій «об'єкт права», «об'єкт суб'єктивного права», «об'єкт юридичного зобов'язання», «об'єкт правовідносин».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри те, що дослідженню об'єкта правовідносин приділили належну увагу зокрема такі вчені, як О. Ф. Скакун, А. П. Дудін, А. М. Васильєв, Р. О. Халфіна, Ю. К. Толстой, О. С. Іоффе, усе ж існують певні неточності щодо цієї правової категорії.

Формування цілей. Автори мають на меті дослідити та проаналізувати поняття «об'єкт правовідносин», визначивши також характер проблематики цього поняття в системі правових категорій.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що призначення поняття «об'єкт правовідносин» полягає в тому, щоб розкрити сенс існування правовідносин, показати, для чого суб'єкти вступають у правове відношення та діють у ньому, реалізуючи свої права і обов'язки. Отже, згадана категорія пов'язує правовідносини з системою матеріальних і духовних благ суспільства [1].

Щодо об'єкта правовідносин, то існує безліч його визначень, і кожен автор по-різному розуміє цю правову категорію, вкладаючи в неї відповідний зміст.

Зокрема, В. Лазарев вважає, що під об'єктом правовідносин зазвичай розуміють те реальне благо, на досягнення, використання чи охорону якого направлена реалізація суб'єктивних прав та обов'язків учасників правовідносин [2, с. 98].

С. Алексеев переконаний, що поняття об'єкта правовідносин належить до числа категорій, значення яких змінюється залежно від кола явищ, що досліджуються [3, с. 145].

А. Дудін визначає, що об'єкт правовідносин – це предмет, на який спрямована діяльність суб'єктів правовідносин, яка здійснюється в процесі реалізації ними своїх юридичних прав та обов'язків [4, с. 68].

Проте спостерігаємо, що при визначенні змісту названої правової категорії жоден із дослідників не бере до уваги вчення стародавніх мислителів, зокрема Гегеля, який наголошував про вміння «воспринимать объективное в его свободе». Оно заключається в том, чтобы в предмете я искал не свой собственный субъект, а рассматривал бы и трактовал предметы так, как они существуют сами по себе, в их свободном своеобразии, чтобы я интересовался ими без какой-либо личной выгоды» [5, с. 159].

Отже, доходимо висновку, що основна причина таких розбіжностей полягає не в тому, що в поняття «об'єкт правовідносин» вкладається різний зміст, адже це не причина, а наслідок.

Названі вище правові категорії «об'єкт права», «об'єкт суб'єктивного права», «об'єкт юридичного зобов'язання» «об'єкт правовідносин» виникли в наслідок специфічного переосмислення загально філософської категорії «об'єкт».

Зауважимо, що категорія «об'єкт права» використовується не лише в одному значенні. Зазвичай під «об'єктом права» розуміється об'єкт норми права, тобто предмет правового регулювання, також об'єкт суб'єктивного права, й, звичайно, об'єкт правовідносин.

Таке отождошення не є правильним, оскільки під одним поняттям розуміється декілька, по суті, різних явищ. Своєю чергою, саме ця обставина утруднює всебічне розкриття змісту цих категорій та виявлення їх специфіки.

Аналізуючи науковий погляд ученого Ю. Толстого, який вважав, що такі категорії, як «об'єкт норми права та правовідносини», «правовідносини та

суб'єктивні права і обов'язки», «правовідносини і угоди», «правовідносини і право власності» – це одне й те ж саме, доходимо до висновку, що саме такий підхід став причиною того, що деякі вчені спробували створити загальне поняття правового об'єкта та об'єкта правовідносин зокрема.

У радянській науковій літературі також існувало спірне питання стосовно того, чи є об'єкт правовідносин самостійною правовою категорією.

На це звернув увагу А. Міцкевич, виступивши на захист об'єкта правовідносин як самостійної категорії. «Не можна не погодитися з тими радянськими вченими, які розглядають об'єкт правовідносин як самостійне явище, тобто як об'єкт суб'єктивного права та обов'язку» [4, с. 38].

Проте висловлюється й протилежна думка, згідно з якою правовідносини не мають свого об'єкта, тобто в чистому вигляді об'єкта правовідносин не існує загалом. Під об'єктом правовідносин убачається об'єкт суб'єктивного права. Але такий погляд також є спірним, адже, з одного боку, об'єкта правовідносин немає, а з іншого – він усе-таки є, оскільки об'єкт суб'єктивного права виступає в ролі об'єкта правовідносин.

Більш послідовною є думка К. Берновського, який у правовідносинах власності виділяє об'єкт суб'єктивного права – речі, ототожнюючи його з об'єктом правовідносин, та об'єкт юридичного обов'язку – поведінку зобов'язальної особи; у зобов'язальних правовідносинах виділяє об'єкт прав та обов'язків – поведінку зобов'язальної особи та об'єкт правовідносин – речі, зазначаючи до того ж, що його однаково цікавлять всі ці види об'єктів (об'єкт суб'єктивного права, об'єкт юридичного обов'язку та об'єкт правовідносин) [6, с. 103–104].

Аналізуючи дослідження ученого, доходимо висновку, що він не тільки визнавав категорію об'єкта правовідносин, але й виокремлював її самостійність та важливість.

Як відомо, у правовідносинах суб'єктивному праву належить чи не головне місце. Проте це не означає, що об'єкт суб'єктивного права чи об'єкт юридичного обов'язку є тотожними об'єкту правовідносин.

Пригадаємо, що правова абстракція «правовідносини» – одна з найбільш глибоких та складних абстракцій, яка характеризує правову форму суспільного життя загалом.

У структурному плані ця абстракція попередньо може бути розкрита через понятійний ряд, який охоплює категорії «суб'єкт права», «суб'єктивне право», «юридичний обов'язок», «об'єкт правовідносин», «юридичний факт». Саме ці категорії відображають та конкретизують уявлення про юридичну природу й структурні елементи правовідносин [7, с. 175].

Своєю чергою, суб'єктивне право та юридичний обов'язок виступають не тільки як об'єкти пізнання, а й як своєрідний рушій певної поведінки, як певні чинники, що викликають у суб'єктів певні дії – мотиви, міркування, почуття тощо.

Тут доцільно буде пригадати міркування Ф. Енгельса: «у человека, для того чтобы он начал действовать, все побудительные силы, вызывающие его действия, неизбежно должны пройти через его голову, превратиться в побуждения его воли. Даже за еду и питье человек принимается вследствие

того, что в его голове отражаются ощущения голода и жажды, а перестает есть и пить вследствие того, что в его голове отражается ощущение сытости. Воздействия внешнего мира на человека запечатлеваются в его голове, отражаются в ней в виде чувств, мыслей, побуждений, проявлений воли, словом – в виде «идеальных стремлений», и в этом виде они становятся «идеальными силами» [8, с. 290].

Отже, суб'єктивне право та юридичний обов'язок, впливаючи на волю та підсвідомість суб'єктів правовідносин, викликають в останніх бажання діяти або утриматися від певних дій стосовно об'єктів правовідносин, а також один до одного (і все це відповідно до норм права).

Зауважимо, що деякі автори, розглядаючи процес впливу норм права на суспільні відносини, цілком слушно зазначають, що правові норми не можуть автоматично впливати на суспільні відносини. Такий вплив відбувається лише цілеспрямованою діяльністю людей.

Вплив правових норм на поведінку людей виражається не тільки в тому, що норми містять вказівки стосовно того, як можна чи треба чинити в тих чи інших обставинах, але й у тому, що вони сприяють формуванню у свідомості громадян відповідних мотивів необхідності такої поведінки, схиляють їх до певних дій, виховують їх у необхідних правових ідеалах, прищеплюють їм повагу до законів та інших правових приписів [4, с. 46].

Іще декілька зауваг щодо об'єктів права. С. Кечеян уважав об'єктом суб'єктивного права речі, дії зобов'язальних осіб, нематеріальні блага, а в окремих випадках і дії уповноваженого суб'єкта [9, с. 142].

М. Александров же вважав, що об'єктом суб'єктивного права є тільки вольова поведінка правомочного суб'єкта, а об'єктом юридичного обов'язку – тільки вольова поведінка зобов'язального суб'єкта правовідносин [9, с. 145].

Існує також думка, що саме суб'єктивне право та юридичний обов'язок можна розглядати як засоби регулювання поведінки людей, до того ж ці правові явища впливають на таку поведінку як на свій безпосередній об'єкт.

Варто зазначити, що безпосередньо на поведінку суб'єктів впливають тільки такі правові форми, як двосторонні правовідносини, суб'єктивне право та юридичний обов'язок, що виникають між ними, і саме тому об'єктом цього впливу є поведінка конкретного суб'єкта.

Аналізуючи дослідження правової категорії «об'єкт правовідносин», бачимо, що кожне його визначення, яке подав той чи інший автор, безпосередньо залежить від того, як він розуміє і визначає правовідносини. Тобто проблема дослідження об'єкта правовідносин є проблемою дослідження самих правовідносин.

Виходячи зі самого тлумачення, якого дотримується більшість авторів, констатуємо, що в загальному визначенні поняття «правовідносини» не достатньо передано саму їх специфіку як особливих ідеологічних відносин, які не зливаються з фактичними суспільними відносинами, котрі лежать у їх основі, а виступають як форми цих відносин.

Ю. Толстой дотримується погляду, що «о правоотношении можно говорить лишь как о форме лежащего в его основе общественного

отношения, что обязывает раскрыть содержание и форму самого правоотношения» [10, с. 19].

С. Кечеян визначає правовідносини як «...особые идеологические отношения, возникающие в результате воздействия права на поведение людей и представляющие собой связь прав одного лица с корреспондирующими ему обязанностями другого лица» [11, с. 130].

У цьому визначенні прослідковуємо чітко виражений характер правовідносин як особливих ідеологічних відносин, не баччи тут службової ролі самих правовідносин.

Багато науковців схиляється до того, що службову роль у регулюванні суспільних відносин виконують не тільки норми права, а й самі правовідносини.

Скажімо, С. Кечеян звертає увагу на те, що «регулююча дія норми права на суспільне життя здійснюється через правовідносини» [9, с. 9].

Ю. Толстой і собі визначає правовідносини як особливі ідеологічні відносини, що виникають у результаті настання передбачених правовою нормою юридичних фактів, як відносини, через які норма права регулює фактичні суспільні відносини [12, с. 122].

Аналізуючи наведені твердження, доходимо висновку, що якщо правовідносини визначаються як безпосередня ланка між нормою права та тими фактичними відносинами, на які вона впливає як на свій безпосередній об'єкт, то об'єктом правовідносин можна визначити фактичні суспільні відносини, а отже можемо стверджувати, що об'єкт і є елементом правовідносин.

Але якщо правовідносини не розглядають як врегульовані нормою права фактичні суспільні відносини, то в такому разі об'єктом правовідносин можна вважати речі, дії, матеріальні блага, результати певних дій тощо, тобто ми можемо стверджувати, що об'єкт є елементом правовідносин.

Наведемо твердження О. Іоффе, який визначав об'єкт правовідносин «как то, на что правоотношение направлено и что способно реагировать на воздействие правоотношения» [13, с. 81-82]. Бачимо, що автор чітко розкриває службове значення щодо регулювання суспільних відносин, яке виконують правовідносини.

Існує також думка, що об'єкт правовідносин не створюється правом, а є не що інше як об'єкт фактичних суспільних відносин, урегульованих нормою права. Це твердження є дійсно слухним, оскільки об'єкт правовідносин не може бути об'єктом права чи обов'язку, а є безпосередньою складовою частиною самих правовідносин і відноситься до них як частина до цілого.

Висновки. Підсумовуючи викладене, маємо підстави узагальнено сформулювати таке: правовідносини потрібно розглядати не у вузькому розумінні й не тільки як юридичну форму, а в широкому – тобто як єдність юридичної форми і матеріального змісту. Отже, об'єкт правовідносин є безпосередньою складовою частиною правовідносин.

Автори статті підтримують думку, що об'єкт правовідносин є саме тим елементом, який породжує відносини, тобто певною мірою поєднує суб'єктів права та їх обов'язки, оскільки він майже завжди перебуває в центрі дій суб'єктів цих правовідносин. Отже, об'єктом правовідносин безпосередньо є те, задля чого виникають суспільні відносини, тобто особисті, матеріальні й духовні потреби суб'єктів правовідносин.

Використані джерела:

1. Протасов В. М. Проблеми теорії права і держави: питання і відповіді. URL: <http://bibliograph.com.ua/teoria-gosudarstva-i-prava-4> (дата звернення 22.01.2019).
2. Лазарев В. В., Липень С. В. Теория государства и права: учебник для вузов. 2-е изд. Москва, 2000. 147 с.
3. Алексеев С. С. Об объекте права и правоотношения: вопросы общей теории советского права. Москва, 1960. 285 с.
4. Дудин А. П. Объект правоотношения (вопросы теории). Саратов, 1979. 81 с.
5. Гегель Г. В. Ф. Работы разных лет. Москва. Т. 2. 1973. 630 с.
6. Берновский К. О. Объект права. Харьков, 1931. 358 с.
7. Васильев А. М. Правовые категории: методологические аспекты разработки системы категорий теории права. Москва, 1976. 264 с.
8. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Издание 2. Т. 21. 1961. 456 с.
9. Кечекьян С. Ф. Правоотношения в социалистическом обществе. Москва, 1958. 187 с.
10. Толстой Ю. К. К теории правоотношения. Ленинград, 1959. 88 с.
11. Кечекьян С. Ф. Доклад в Институте права АН СССР. *Советское государство и право*. 1956. № 3. С. 130.
12. Толстой Ю. К. Проблема обеспечения субъективных гражданских прав. *Вестник ЛГУ*. 1952. № 3. С. 122.
13. Иоффе О. С. Правоотношение по советскому гражданскому праву. Ленинград, 1949. 144 с.

Стаття надійшла до редколегії 23.01.2019

Заставская Л. П., кандидат юридических наук, доцент, профессор кафедры публичного права ЧВУЗ «Кропивницкий институт государственного и муниципального управления (г. Кропивницкий, Украина)

Терещенко Л. О., старший преподаватель кафедры публичного права ЧВУЗ «Кропивницкий институт государственного и муниципального управления (г. Кропивницкий, Украина)

Проблематика объекта правоотношений в системе правовых категорий

В научной статье исследовано понятие «объект правоотношений», а также определен характер проблематики данного понятия в системе правовых категорий. Назначение понятия «объект правоотношений» заключается в раскрытии смысла существования правоотношения, в том, чтобы показать, для чего субъекты вступают в правовое отношение и действуют в нем, реализуя свои права и обязанности. Данная категория связывает правоотношения с системой материальных и духовных благ общества. Правоотношения следует рассматривать не в узком плане и не только как юридическую форму, а в широком смысле, то есть как единство юридической формы и материального содержания. Таким образом, объект правоотношений является непосредственной частью правоотношений. Объект правоотношений является именно тем элементом, который порождает отношения, то есть в определенной степени сочетает субъектов права и их обязанности, поскольку он практически всегда находится в центре действий субъектов этих правоотношений. Объектом правоотношений непосредственно является то, ради чего возникают общественные

отношения, то есть личные, материальные и духовные потребности субъектов правоотношений.

Ключевые слова: право, правоотношения, объект правоотношения, объект права, субъект правоотношений.

Zastavska L., Tereshchenko L. Problems of the Object of Legal Relationships in the System of Legal Categories

In the scientific article the concept of "object of legal relations" is investigated and the character of the problem of this concept in the system of legal categories is determined. Appointment of the concept of "object of legal relationships" is to reveal the meaning of the existence of legal relationships, to show why actors enter into a legal relationship and act in it, realizing their rights and responsibilities. This category connects the legal relationship with the system of material and spiritual goods of society. Relationships should be considered not in the narrow sense, and not only as a legal form, but in a broad sense, that is, as a unity of legal form and material content. Thus, the object of legal relationship is a direct part of the legal relationship. The object of legal relationship is precisely the element that generates relations, that is, to a certain extent, combines the subjects of law and their responsibilities, since he, almost always, is in the center of action of the subjects of these legal relationships. Consequently, the object of legal relationship is directly the one for which there arises social relations, that is, the personal, material and spiritual needs of subjects of legal relations.

Key words: legal relationship, object of legal relations, object of law, right, subjects of legal relations.

УДК 343.352: 340.12

Литвинов О. М.

*доктор юридичних наук, кандидат філософських наук,
доцент, завідувач кафедри соціально-гуманітарних
дисциплін і професійної психології Луганського державного
університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
(м. Северодонецьк, Україна)*

КОРУПЦІЯ: КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНІ, ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ Й ІНСТИТУЦІЙНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛОГІКА ПРОТИДІЇ В ПРАВОВОМУ ПОЛІ (конспект лекції¹)

У лекції продемонстровано евристичні можливості культурологічного підходу у філософії права, який розробив автор, до проблеми корупції. Визначено: 1. Загальні (психолого-біологічні) та 2. Специфічні (культурно-історичні, світоглядно-етичні та соціально-політичні) засади корупції. Показано причини нездоланності загальних засад, що пояснює наявність цього феномену у всіх суспільствах. Запропоновано низку можливих заходів протидії і загальним, і специфічним засадам корупції, де провідна роль належить праву.

Ключові слова: корупція, джерела корупції, протидія корупції, право, культура, культурологічний підхід.

---

¹ Конспект відкритої лекції, прочитаної для викладачів, курсантів і студентів ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка 07 грудня 2018 р. у межах заходів до Міжнародного дня боротьби з корупцією.

План

Вступ і формулювання проблеми.

1. Концептуальний підхід та термінологія: обґрунтування.
  2. Фундаментальні джерела й природа корупції.
  3. Способи протидії корупції та роль і межі права.
- Висновки і пропозиції щодо можливих відповідей.
Використані джерела.

Вступ і формулювання проблеми.

1. Досить складна термінологія, що її використано в темі лекції, є відбиттям складності того феномену соціального буття, якому присвячено низку заходів у межах усвідомлених міжнародною спільнотою загроз, що несе в собі це явище. Буде розглянуто деякі його аспекти, що виглядають найбільш суттєвими з погляду осмислення саме цієї зазначеної складності. Зауважимо відразу, що складність ця не є примхою лектора, а відбиває трудність тих процесів, що і формують таке явище. Ця складність є також виправданою з суто логічного погляду, тобто вирішення непростих проблем у простий спосіб є не тільки помилковим за результатами такого підходу (інших результатів бути не може), а й причиною багатьох негараздів у нашому житті. Додатковим аргументом є положення класичної філософії права та юридичної логіки про те, що прості принципи або підходи не дають ясних критеріїв для достатньо обґрунтованої відповіді на конкретні запитання, що відрізняються складністю.

2. Адекватність реагування людського мислення на виклики буття, охоплюючи й соціальний його шар, в історії людства отримала назву філософського, оскільки так означають звернення до фундаментальних, тобто основоположних засад, явищ і процесів та їх взаємозв'язків. Інші, ті що називають спеціальними, є необхідними при вирішенні часткових завдань і мають обмежені можливості в осягненні указаних засад. Ігнорування такого типу мислення в зазначеній соціальній сфері має надто багато негативних наслідків. Щоб було зрозумілим, прикладом може бути рівень життя: низький рівень є наслідком такого ігнорування, зокрема рівня моральної та правової культури.

3. Другим надважливим боком філософського (або іншими словами, метафізичного) підходу є точність формулювання, що збігається і з вимогами до понять права. Нагадаю, що для освіченої людини є зрозумілим те, що, наприклад, математика є наукою неточною (бо оперує тим, чого у фізичному світі не існує й навіть не може існувати), а філософія навпаки, оскільки спирається на реальні явища й процеси, що визначають буття. Тому частка філософського в розумінні права означає ступінь адекватності розуміння відповідних процесів, що є вельми важливим у суспільствах з домінуванням буденної свідомості, яка спирається на прості, тобто примітивні уявлення про світ.

4. Звідси проблему в найбільш загальному вигляді пропонується сформулювати як таке питання: що є фундаментальними засадами корупції та які можуть бути засоби протидії її існуванню?

1. Концептуальний підхід і термінологія: обґрунтування.

Визначення основних термінопонять.

Запропоновані в назві лекції термінопоняття акумулюють те, що з найзагальнішого, тобто філософського погляду, найбільш точно можуть визначити засадничі характеристики явища, яке ми називаємо корупцією.

Культурно-історичне означає те, що є природним для способу буття певної спільноти (на сьогодні найбільш операціонально вживаною є така, яку називають «народ» або «нація») протягом її – цієї спільноти – історичного (тобто зафіксованого) існування. Іншими словами, яку роль корупція відіграє в соціумі в процесі взаємодії його членів.

Екзистенційне (або екзистенціональне) означає такий спосіб буття на індивідуальному чи особистісному рівні; воно є проявом антропологічного як притаманного людині загалом, але в ракурсі значущості для самого існування насамперед у межових ситуаціях. Іншими словами, чи може конкретна людина не вдаватися до корупційних дій задля забезпечення свого існування.

Інституціональне (або формалізоване) означає те, наскільки способи взаємодії, що мають корупційну складову, відбиваються у сфері, що є задокументованою, тобто має ще й примусово-зобов'язувальне навантаження. Іншими словами, наскільки неправова діяльність є законною або просто такою, що не карається.

Поняття *логіка* в цьому тексті використовується в найбільш розповсюдженому значенні: як несуперечливість мислення в межах логіки формальної, тобто насамперед через несуперечливість у детермінації смислів висновків.

Протидією є діяльність із попередження чи реакція на результати, у цьому разі – проявів корупції.

Правове поле – це сфера застосування правового примусу насамперед закону (правового закону), а також правових гарантій.

Поняття *корупція* є основним і надто складним, тому потребує спеціального розгляду.

Визначення та конотації (сміслові значення) поняття «корупція» та її можливий категоріальний статус.

Корупція (етимологія): псування, підкуп, гниття, розпад, розкладання, занепад, порочність, розбещеність (моральне розбещення), перекручення (інформації, тексту), продажність...

Корупція (визначення в українському законодавстві): «використання особою... наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі... або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей».

Корупція (прикладні тлумачення в історії правової та соціальної думки):

– «розкладання принципів», що стає причиною загибелі держав (Ш. Монтезке, XVIII ст.);

– байдужість індивіда до суспільної користі та солідарності тільки заради особистої вигоди, що є проявом зради (М. Бакунін, XIX ст.);

- сила влади як підпільний товар засобу особистого збагачення за рахунок чужої праці в «закритому суспільстві» (К. Поппер, XX ст.);

- створення з корисливою метою правової бази для діяльності, що не відповідає інтересам суспільства. Усе інше – є похідним (Б. Розовський, XXI ст.).

Корупція (визначення, що пропонується, – філософсько-правове):

- прихований продаж суспільних повноважень для отримання особистих переваг як наслідок примітивізації взаємин, що призводить до руйнації соціуму.

2. Фундаментальні джерела й природа корупції.

Той факт, що боротьбу з корупцією декларують майже всі держави незалежно від форми устрою та панівної політичної системи, свідчить про глибинні підмурки цього явища, але для кваліфікації таких діянь як корупційних потрібна належність фігурантів до владних кіл або до виконання керівних функцій, коли владні повноваження стають підпільним товаром як засіб особистого збагачення за рахунок чужої праці.

Для обговорення запропоновано розподіл засад корупції на загальні (психолого-біологічні) та специфічні (де виділено культурно-історичні, світоглядно-етичні та соціально-політичні). Є підстави вважати, що перші не можуть бути подоланими, а другі долаються лише правовими засобами, оскільки інші нормативні системи не мають усезагального та примусового характеру, а звідси підкреслюється потреба наповнення реальним змістом понять прав людини та громадянського суспільства.

Засади корупції (і кримінальної свідомості загалом):

Загальні (I), що відбивають якості людської природи, і які можна назвати психолого-біологічними.

Специфічні (II), які відбивають особливості існування та розвитку суспільства й особистості. Їх можна назвати культурно-історичними (а), світоглядно-етичними (б) та соціально-політичними (в).

Загальні (психолого-біологічні).

Виразниками психолого-біологічних підмурків кримінальної свідомості є елементарні потреби та емоційні стани, часто виражені екзистенціально.

Йдеться про природний для людини принцип «економії мислення», який Е. Мах безпосередньо виводить з одвічної біологічної потреби організму до самозбереженні, що є обумовленим необхідністю його пристосування до докוליшнього середовища для виживання. Інший видатний мислитель XIX століття Р. Авенаріус сформулює це як принцип «найменшої витрати сил». Іншими словами, таке ставлення до світу притаманне людині як одному з видів тварин (ссавців) і тому має біолого-психологічне підґрунтя, що його неможливо викоренити. Саме цей чинник як найбільш загальний може пояснити наявність корупції тією чи іншою мірою майже в усіх країнах світу.

Специфічні:

а) *культурно-історичні підмурки* мають витoki, що сформувалися переважно в період становлення національної свідомості й культури, тобто у XVIII–XIX століттях (йдеться, звісно, про європейську культуру). Найбільш яскравим виразником тут є фольклор, де відбилися всі боки життя народу, усіх його верств. У культурному розвитку України, навіть за всіх обов'язкових

корекціях у посиланні на особливості того чи іншого часу (історичного періоду), маємо переважно негативні приклади внутрішніх взаємин та становлення влади до свого народу;

б) *світоглядно-етичні підмурки* можна розглядати і як аспект культурно-історичних, але їх значущість дає змогу виокремити їх.

Тут найсуттєвішим чинником і водночас виразником є православ'я. Ортодоксальність цього вчення (що проявляється в його орієнтації на ранньохристиянські ідеали) має, звичайно, й позитивні риси. Але зануреність основного кола ідей в архаїку та ранньофеодальні світоглядні орієнтири не тільки виглядають анахронізмом (фактично це близькість до язичницьких вірувань). Вони, і це є головним, не мають раціонального інструментарію критичного сприйняття світу, а тому не можуть слугувати основою соціокультурної динаміки, охоплюючи правовий її аспект, зокрема питання прав людини як кожної людини, яке є принциповим у корупційній проблематиці загалом. Надто важке сприйняття нового та принципово ієрархічне сприйняття світу не може не гальмувати культурний розвиток як адекватні відповіді на виклики сучасного світу. Невипадковим тому є традиційний союз православної церкви з державою, а точніше її підкорення державі, а ще конкретніше – майже постійна співпраця з різними політичними режимами;

в) *соціально-політичні підмурки* кримінально-корумпованої свідомості сформувалися переважно в ХХ столітті й пов'язані з тоталітарним минулим. Головною загальною причиною як складовою багатьох соціально-політичних підмурків є масове знищення найбільш активної та самостійної частки населення в часи панування комуністичної моноідеології та репресивне придушення вільної думки загалом. Радянська людина, сформована в часи надмілітаризованого тоталітарного режиму, відрізнялася такою ж надагресивністю (що витікає з марксистсько-ленінського вчення про світову комуністичну революцію як неминучість підкорення – причому переважно військово-силового – усього світу всезагальному центру соціалізму, тобто радянській Росії або СРСР). Радянська людина вирізнялася (і вирізняється на сьогодні) також відсутністю уявлення про індивідуальну свободу та права людини, оскільки панувала патерналістична – і знов-таки тотальна – залежність людини від влади в умовах необхідності доляльності до неї. Некреативність режиму та постійне економічне відставання сукупно з нехтуванням будь-якою людиною було основою такої ж тотальної корупції насамперед у вигляді привілеїв представників влади (привілеї – це одна з форм агресії проти суспільства). Іншим боком цього була тіньова економіка та чорний ринок.

Усі названі засади поєднує їх екзистенціальний аспект. Це страх і потреба принесення жертви як необхідна їх складова. Боялися всього, навіть проявів звичайних людських почуттів, якщо це виходило за межі ідеологічних настанов, і жертвували всім, навіть рідними та близькими людьми, а також своїм життям заради цих же настанов, відомих як «єдино правильне вчення Маркса, Енгельса, Леніна і Сталіна» (після 1956 року ім'я Сталіна прибрали).

3. Способи протидії корупції та роль і межі права.

Такий страх поступово було подолано в західній цивілізації в спосіб раціоналізації життя. Найбільш важливими та дійовими інструментами у сфері духовній стала наука, у сфері практичних відносин – економіка, у сфері регулювання соціальних відносин – право. Позбавлення від страху в житті соціуму безпосередньо пов'язане з розширенням свободи на різні сфери життя: раціональне пізнання впливало і на релігію, і на етику, і, відповідно, на право. Останнє поступово набувало змісту, пов'язаного зі свободою кожного індивіда, а сила жорстка, фізична трансформувалася в силу переконання чи підтримки спільного, тобто суспільного інтересу як такого, що презентує інтерес знову ж таки кожного.

Отже, лише спільне і суспільне, філософською мовою загальне, юридичною мовою легітимне (те, що сприймається та визнається спільнотою) може стояти на заваді руйнівним тенденціям корупції та кримінальній свідомості загалом. А таким є лише право, оскільки інші соціальні регулятиви як нормативні системи (мораль, релігія, звичаї тощо) не мають, по-перше, указаної всезагальності та, по-друге, дієвості, пов'язаної з відомою якістю правової норми, а саме: санкцією, тобто легітимним примушенням (насилям). Звідси й його – права – ефективність. Межами ж указаної дієвості виступає свобода людини (І. Кант), на сьогодні втілена в ідеї прав людини, а також психологічний аспект проблеми (див. далі «Висновки і пропозиції...»).

Висновки і пропозиції щодо можливих відповідей.

Якщо спиратися на запропонований аналіз виокремлених засад корупції, то проблема завжди має бути переведеною в публічну площину, оскільки в іншому випадку (психологічно) вона обов'язково буде виведеною з правового поля в поле суто індивідуальної взаємодії незалежно від термінології, що її супроводжуватиме (рівень I). А з огляду на переважно низький стан моралі та умови існування (тобто відсутність досвіду свободи) в нашому суспільстві, ця психологічна настанова підкоряє собі й дії, які навіть офіційно мають статус суспільнозначущих, насамперед державних. Це змішування смислових значень психологічного характеру сукупно з аналогічним змішуванням смислових значень характеру логічного (підміна дій у сферах діяльності) сприяє тому вноормуванню корупційного мислення, про яке йшлося. Іншими словами, на рівні психологічному наше загальне питання виглядає як таке, що не може бути вирішеним у правовий спосіб.

Звідси виникає проблема контролю, а це загалом одна з основоположних функцій культури, яку в сучасному світі передано до сфери права і правовідносин. Іншими словами, можна констатувати, що як найзагальніша підстава корупційних діянь, психолого-біологічна основа є нездоланною, що й пояснює її всюдисущу (у філософсько культурологічній термінології – хронотопну) спокусливість.

На відміну від неї специфічні засади корупційної свідомості та дій (рівень II) можуть бути скорегованими засобами, виробленими впродовж культурного розвитку людства. Так, культурно-історичні умови(а) вже долаються, хоча б частково, широким розповсюдженням складних і раніше малодоступних технічних засобів фіксації певних дій осіб з владними повноваженнями (аудіо- та відео пристрої тощо).

Найскладнішими щодо подолання виглядають їх світоглядно – етичні підмурки (б), оскільки елемент сакральності, що переважає (у релігії та церковному житті), робить їх майже недоторканими в аспекті корегування, а звідси питання критичності й можлива вимога відкритості може сприйматися заздалегідь як певне «посягання» на цю сферу представниками профанної культури. Це надає апологетам нинішнього *statu squo* абсолютної переваги. Утім, на наше переконання, звернення до автентичних або найбільш авторитетних текстів спадщини християнської думки дасть змогу апелювати й до загальногуманітарних цінностей, які мають переважно християнські світоглядні основи.

Щодо ж соціально-політичних підмурків корупційності (в), то декларування відданості демократичним ідеалам, принципам тощо сучасною владою незалежно від її реальної спрямованості та сутності дає змогу впливати на процеси, що відбуваються. До того ж велими суттєве значення має й тиск світової спільноти. Ключовими ж поняттями в цьому напрямі стають поняття прав людини і громадянського суспільства, які мають наповнитися реальним змістом.

Інструментами такого тиску мають бути, насамперед, критичне мислення і трудова мораль, у соціальному житті – громадянське суспільство, у державному – раціональні закони та діяльність правоохоронних і судових органів, тобто такі, які адекватно відбивають логічну межу кримінальних дій, зокрема корупційних.

Це буде можливим, коли екзистенціал страху переміститься з площини публічно-правової, де він має відверто кримінальний характер, у площину морально-особистісну, де йому належить набути вигляду суто правового, у західному культурному сенсі, тобто заснованому на свободі кожного, свободі вибору передусім, що передбачає усвідомлену особисту відповідальність.

Використані джерела:

1. Бакунин М. А. Коррупция. О Макиавелли. Развитие государственности. *Вопросы философии*. 1990. № 12. С. 53–66.
2. Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» від 07.04.2011. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/320617> (дата звернення: 05.02.2019).
3. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_c16 (дата звернення: 05.02.2019).
4. Литвинов О. М. Право як феномен культури: спроба філософського осмислення. Луганськ: Янтар, 2014. 800 с.
5. Максимов С. І. Філософія права: сучасні інтерпретації: вибр. праці: статті, аналіт. огляди, переклади (2003–2011). 2-ге вид., допов. Харків: Право, 2012. 432 с.
6. Монтегське Ш. О духе законов // *Избранные произведения*. Москва: Гос. изд-во полит. лит., 1955. С. 159–734.
7. Поппер К. Р. Открытое общество и его враги [пер. с англ. В. Н. Садовского]. Киев: НикаЦентр, 2005. 800 с.
8. Розовский Б. Г. Коррупция: от реалий прошлого к иллюзиям настоящего. *Вісник Луганськ. держ. ун-ту внутр. справ імені Е. О. Дідоренка*: Спец. випуск № 5: Проблеми реформування кримінальної юстиції: український контекст і міжнародний досвід. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2011. С. 3–29.

9. Трепак В. М. Корупційні правопорушення: поняття, види та заходи протидії. Київ: Атіка-Н, 2014. 335 с.

10. Циппеліус Р. Філософія права : підручник / пер. з нім. Київ: Тандем, 2000. 300 с.

11. Черносвитов П. Ю. Корни преступности и плоды героизма. *Человек*. 2003. № 2. С. 52-63.

Стаття надійшла до редколегії 10.02.2019

Литвинов А. Н., доктор юридических наук, кандидат філософських наук, доцент, заведуючий кафедрою соціально-гуманитарних дисциплін і професійної психології Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.А. Дідоренка (г. Северодонецьк, Україна)

Коррупция: культурно-исторические, экзистенциальные и институциональные источники и логика противодействия в правовом поле (конспект лекции)

В лекции продемонстрированы эвристические возможности разработанного автором культурологического подхода в философии права к проблеме коррупции. Рассмотрены вопросы: 1. Концептуальный подход и терминология: обоснование. 2. Фундаментальные истоки и природа коррупции. 3. Способы противодействия коррупции и границы права. Определено: 1. Общие (психолого-биологические) и 2. Специфические (культурно-исторические, мировоззренческо-этические и социально-политические) основания коррупции. Показаны причины непреодолимости общих оснований, что объясняет наличие этого феномена во всех обществах. Предложено ряд возможных способов противодействия и общим, и специфическим основам коррупции, где ведущая роль принадлежит праву.

Ключевые слова: коррупция, источники коррупции, противодействие коррупции, право, культура, культурологический подход.

Lytvynov O. Corruption: Cultural, Historical, Existential and Institutional Sources and Logic of Counteraction in the Legal Field

A popular science exposition of the problem of fighting corruption in the context of the philosophical and legal research "Law as a cultural phenomenon" is proposed. The lecture demonstrates the heuristic possibilities of the cultural approach developed by the author in the philosophy of law to the problem of corruption. The following questions are considered: 1. Conceptual approach and terminology: rationale. 2. Fundamental origins and nature of corruption. 3. Ways of corruption counteraction and the boundaries of law. The author determines: 1. General (psychological and biological) and 2. Specific (cultural, historical, ideological, ethical and socio-political) grounds of corruption. The reasons for the insuperability of common grounds are shown, which explain the presence of this phenomenon in all societies. The explanation is human nature, considered by E. Mach from the standpoint of "economy of thinking" and R. Avenarius from the standpoint of "the least expenditure of energy" Among the specific reasons, the main reasons are the traditional ignoring by the authorities of the interests of the people, Orthodoxy as it is, and the "Soviet man" as the carrier of a totalitarian-paternalistic worldview. A number of possible ways of counteracting both the general and specific bases of corruption are proposed, where the leading role belongs to the law. Among the most important are called civilian control over the actions of government officials and the openness of government institutions. Among the ways of overcoming the specific grounds for corruption are various ones: from

technical (audio and video) to humanitarian and educational (the formation of critical thinking, legal culture, focused on the idea of human rights, etc.).

Key words: corruption, sources of corruption, corruption counteraction, law, culture, cultural approach.

УДК 342.572

Нестерович В.Ф.

доктор юридичних наук, доценти, завідувач кафедри державно-правових дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (м. Северодонецьк, Україна)

УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОВЕДЕННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

У статті розкрито питання удосконалення правового регулювання проведення громадської експертизи діяльності органів місцевого самоврядування в Україні. Вказується, що конституційно-правове регулювання проведення громадської експертизи почалося в окремих сферах діяльності органів публічної влади вже з перших років здобуття незалежності України. Проведення громадської експертизи є важливою формою взаємодії громадськості та органів місцевого самоврядування при прийнятті нормативно-правових актів, сприяє залученню різних соціальних і корпоративних груп експертну грошову оцінку не тільки діяльності органів місцевого самоврядування, а й прийнятих ними рішень і наслідків їх впровадження. Відзначено, що найбільш вразливим питанням в правовому регулюванні громадської експертизи діяльності органів місцевого самоврядування є її недостатня правова визначеність на рівні законодавчих актів.

Ключові слова: правове регулювання, громадська експертиза, громадськість, органи публічної влади, органи місцевого самоврядування, Україна.

Постановка проблеми. Конституційно-правове регулювання проведення громадської експертизи в Україні розпочалося в окремих сферах діяльності органів публічної влади вже з перших років здобуття незалежності нашою державою. Серед сфер, які отримали спеціальне законодавче регламентування проведення у них громадської експертизи, варто назвати охорону здоров'я, екологічну, наукову та науково-технічну. Трохи згодом проведення громадської експертизи починає здійснюватися й на рівні органів місцевого самоврядування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання удосконалення правового регулювання проведення громадської експертизи діяльності органів місцевого самоврядування в Україні отримало своє відображення у наукових працях таких вітчизняних вчених як В. Купрій, Л. Паливода [1], О. Літвінов, О. Тинкован, Н. Літвінова [2], Н. Мішина [3], Л. Усаченко [4], В. Федоренко [5] тощо. Питання видів громадської експертизи було розкрито автором у попередніх публікаціях [6]. Попри наявні публікації у вітчизняній юридичній науці, які присвячені конституційно-правовому утвердженню

громадських експертиз в Україні, воно досі так і не отримало свого устороннього та комплексного дослідження.

Формування цілей. Метою цієї статті є розкриття питання щодо удосконалення правового регулювання проведення громадської експертизи діяльності органів місцевого самоврядування в Україні.

Виклад основного матеріалу. Першим кроком щодо врегулювання конституційно-правових засад проведення громадської експертизи діяльності органів публічної влади стало прийняття Закону України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р. № 2657-ХП, який наділив суб'єктів здійснення громадської експертизи основним та вирішальним правом у цій діяльності – правом доступу до офіційної інформації про діяльність органів публічної влади [7]. Трохи пізніше, проведення громадської експертизи було передбачено у сфері охорони здоров'я, коли Верховна Рада України прийняла два відповідні спеціальні закони – «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19 листопада 1992 р. № 2801-ХП [8] та «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 24 лютого 1994 р. № 4004-ХП [9].

Безпосередня ж легітимація проведення громадської експертизи діяльності органів публічної влади була здійснена шляхом прийняття двох спеціальних законів України з цього питання – «Про екологічну експертизу» від 9 лютого 1995 р. № 45/95-ВР [10] та «Про наукову і науково-технічну експертизу» від 10 лютого 1995 р. № 51/95-ВР [11], а також ухвалення низки деталізованих підзаконних нормативно-правових актів, зокрема Постанови Кабінету Міністрів України «Про науково-громадську експертизу набору продуктів харчування, набору непродовольчих товарів і набору послуг для встановлення прожиткового мінімуму» від 24 вересня 1999 р. № 1767 [12] та Наказу Міністерства охорони навколишнього природного середовища України «Про затвердження Положення про участь громадськості у прийнятті рішень у сфері охорони довкілля» від 18 грудня 2003 року № 168 [13].

Сприяло утвердженню громадської експертизи діяльності органів публічної влади як конституційно-правової форми впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів в окремих регіонах України, віднесення її у Конституції Автономної Республіки Крим від 21 жовтня 1998 р., яка затверджена Законом України від 23 грудня 1998 р., до основних форм участі громадян у вирішенні питань, віднесених до компетенції АРК. Зокрема, відповідно до частини 2 статті 6 цієї Конституції, в АРК може проводитися незалежна наукова, творча і громадська експертиза, яка здійснюється фахівцями відповідних галузей знань під час підготовки і прийняття рішень з питань, віднесених до відання АРК [28]. Також легітимація проведення громадської експертизи діяльності органів публічної влади знайшла своє відображення і на рівні актів місцевого самоврядування – у статутах українських міст та положеннях про громадську експертизу і громадський контроль районних рад [14, с. 8].

У 2011 р. у рамках запровадження антикорупційних заходів було прийнято Закон України «Про засади запобігання та протидії корупції» від

7 квітня 2011 р. № 3206-VI, яким передбачено можливість проведення громадської антикорупційної експертизи проектів нормативно-правових актів (стаття 15) [15]. Суттєво посилило конституційно-правовий механізм проведення громадської експертизи діяльності органів місцевого самоврядування прийняття Закону України «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 р. № 2939-VI, який визначив порядок здійснення та забезпечення права кожного на доступ до інформації, що знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених цим Законом, та інформації, що становить суспільний інтерес [16]. Удосконалення вже існуючого порядку проведення громадської експертизи було здійснено у 2012 р., коли були внесені зміни до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р. № 1264-XII, у якому проведення громадської екологічної експертизи віднесено до екологічних прав громадян України (стаття 9), а також визначено засади проведення екологічної експертизи (стаття 30) [17].

На рівні підзаконних нормативно-правових актів одним з перших кроків було зроблено Президентом України, коли у вересні 2005 р. ним було ініційовано питання про унормування загального порядку проведення громадської експертизи діяльності органів публічної влади, оцінки рівня їхньої взаємодії з громадянами та їх об'єднаннями. Зокрема, відповідно до Указу Президента України від 15 вересня 2005 р. № 1276/2005 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики», Кабінет Міністрів був зобов'язаний вжити заходів щодо проведення громадської експертизи до 1 листопада 2005 р. та розробити порядок сприяння її проведенню [18]. Водночас положення цього Указу так і залишилися нереалізованими. Неодноразові ініціативи Міністерства юстиції України щодо правового визначення порядку проведення громадської експертизи діяльності органів публічної влади на протязі наступних двох років також були безуспішними та не знайшли своєї підтримки як з боку органів публічної влади, так і громадськості.

Сприяло конституційно-правовому утвердженню громадської експертизи діяльності органів публічної влади в Україні прийняття Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства, яка була схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2007 р. № 1035-р. У цій Концепції було зазначено, що активно мають використовуватися, зокрема, такі форми взаємодії органів виконавчої влади з інститутами громадянського суспільства як здійснення останніми громадського контролю за діяльністю органів виконавчої влади щодо розв'язання проблем, що мають важливе суспільне значення, у формі громадського моніторингу підготовки та виконання рішень, експертизи їх ефективності, подання органам виконавчої влади експертних пропозицій [19]. Натомість реальні кроки щодо конституційно-правового регулювання порядку проведення громадської експертизи були зроблені лише на початку листопада 2008 р., коли була прийнята Постанова Кабінету Міністрів від 5 листопада 2008 р. № 976 «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади»

[20]. Цей порядок став компромісним варіантом, який відображав як позиції органів виконавчої влади, так і громадськості.

Зокрема, згідно з вказаною Постанови Кабінету Міністрів, орган виконавчої влади після надходження від інституту громадянського суспільства письмового запиту щодо проведення громадської експертизи: 1) видає у тижневий строк наказ (розпорядження) про проведення такої експертизи і заходів, пов'язаних з підготовкою матеріалів, із зазначенням прізвища, ім'я, по батькові та посади особи, відповідальної за забезпечення взаємодії з інститутом громадянського суспільства, зміст якого доводить до відома інституту громадянського суспільства, що ініціює проведення громадської експертизи, протягом трьох днів з моменту його видання; 2) утворює у разі потреби робочу групу для підготовки матеріалів із залученням представників інституту громадянського суспільства, що ініціює проведення громадської експертизи; 3) розміщує у тижневий строк інформацію про надходження запиту щодо проведення громадської експертизи та заходи, здійснені органом виконавчої влади з метою сприяння її проведенню, на власному веб-сайті; 4) подає інституту громадянського суспільства матеріали або завірені в установленому порядку їх копії з урахуванням вимог та строків, визначених Законом України «Про інформацію» [20].

Водночас Постанова Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 р. № 976 «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади» носить рекомендаційний характер для органів місцевого самоврядування, які чи не найбільше взаємодіють з громадськістю. Наявне нормативне положення означає, що громадськість може ініціювати проведення громадської експертизи діяльності органів місцевого самоврядування, однак останні не зобов'язані сприяти її проведенню, оскільки в Україні відсутнє конституційно-правове регулювання цієї сфери суспільних відносин. Тому з метою належного забезпечення принципів демократичності, прозорості та відкритості у діяльності органів місцевого самоврядування, вбачаємо за доцільне поширити конституційно-правове регулювання проведення громадської експертизи також і на сферу місцевого самоврядування. Зважаючи на те, що відповідно до пункту 15 частини 1 статті 92 Конституції України, засади місцевого самоврядування визначаються виключно законами [21], пропонуємо врегулювати порядок проведення громадської експертизи спеціальним законом для всіх органів публічної влади України.

Більше того, в Україні вже є непоодинокі випадки, коли органи місцевого самоврядування ухвалюють власні Порядки сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів місцевого самоврядування на основі Порядку, затвердженого Урядом. Наприклад, Первомайська міська рада Луганської області прийняла рішення «Про затвердження порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності Первомайської міської ради та її виконавчих органів». Це дозволяє місцевим організаціям громадянського суспільства скористатися своїм правом на проведення громадської експертизи з дотриманням встановлених процедур [22].

Натомість доводиться констатувати, що протягом 2009-2014 рр. громадські експертизи діяльності органів місцевого самоврядування нажаль так і не стали дієвою конституційно-правовою формою впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів в Україні. Органи місцевого самоврядування неохоче йдуть назустріч громадськості, часто ігнорують її запити про здійснення громадських експертиз їхньої діяльності, не враховують надані пропозиції і рекомендації та не оприлюднюють інформацію щодо проведення громадської експертизи. Особливий опір з боку органів місцевого самоврядування викликає бажання громадськості здійснити громадську експертизу рішень, які визначають порядок нарахування житлово-комунальних тарифів та якості комунальних послуг, утримання будинків та прибудинкових територій. Таке ставлення посадових осіб місцевого самоврядування до здійснення громадських експертиз змушує громадські організації звертатися до прокуратури. Зокрема, до таких заходів змушені були вдатися ГО «Лисичанська міська асоціація підприємців південної частини міста», ГО «Підприємці м. Кременчука «Народна Рада», Всеукраїнський громадський рух «Комунальний фронт» [1, с. 32].

З іншого боку громадськість також повністю не використовує надані їй чинним законодавством України можливості щодо проведення громадської експертизи діяльності органів місцевого самоврядування. За 2012-2013 рр. в електронному реєстрі громадських експертиз вказується лише одна громадська експертиза, адресована органу місцевого самоврядування – запит громадської організації «Алчевський союз підприємців» на проведення громадської експертизи рішення Алчевської міської ради «Про затвердження технічної документації з нормативної грошової оцінки земель м. Алчевська». Лише один раз ініціатором проведення громадської експертизи виступив орган самоорганізації населення [23, с. 318].

Загалом аналіз чинного законодавства України дозволяє виділити шість видів громадської експертизи діяльності органів місцевого самоврядування: 1) громадська експертиза у сфері охорони здоров'я; 2) громадська екологічна експертиза; 3) громадська наукова й науково-технічна експертиза; 4) громадська антикорупційна експертиза проектів нормативно-правових актів; 5) громадська експертиза діяльності органів виконавчої влади; 6) гендерно-правова експертиза. За часом діяльності органів місцевого самоврядування проведення громадських експертиз слід класифікувати на три види: 1) прелімінарні громадські експертизи; 2) поточні громадські експертизи; 3) ретроспективні громадські експертизи.

Вкрай важливим питанням при проведенні громадської експертизи діяльності органів місцевого самоврядування є визначення переліку громадських експертів та забезпечення відкритості та прозорості цього процесу. Об'єктивність громадської експертизи, зазначає український вчений Л. Усаченко, обумовлена тим, що вона здійснюється представниками різних громадських об'єднань щодо якості рішень органів публічної влади, актів, програм, проектів, які відповідають суспільним інтересам і впливають на все суспільство. Саме тому максимальна об'єктивність громадської експертизи можлива за умови залучення широкого загалу громадських

експертів, що представляють різні об'єднання та рухи. Це у свою чергу дозволить забезпечити максимальну незалежність громадських експертів [4].

Окрім приналежності громадських експертів до різних соціальних та корпоративних груп не менш важливим питанням є їх кваліфікаційний рівень з питань, щодо яких проводиться громадська експертиза діяльності органів місцевого самоврядування. Наявність спеціальних фахових знань та відповідного професійного досвіду у громадських експертів є невід'ємною умовою належного проведення громадської експертизи діяльності органів місцевого самоврядування. Це зумовлено тим, що проведення громадських експертиз є високоінтелектуальним видом діяльності, де ключовими рисами суб'єктів її здійснення є не стільки громадська активність, скільки їх професійна обізнаність з питань, які є предметом проведення громадської експертизи, а також вміння чітко сформулювати виявлені проблеми та запропоновані шляхи їх подолання в експертному висновку.

Громадська експертиза, слушно вказує з цього приводу вітчизняний науковець О. Літвінов, є різновидом аналітичного дослідження, яке не тільки описує структурні елементи явища або процесу, що вивчається, але й з'ясовує його причини. Здійснення громадської експертизи вимагає значного часу, ретельно розробленої програми, інструментарію, попереднього уявлення про предмет дослідження [2, с. 13]. Отже, керуючись вище викладеним можна констатувати, що проведення громадської експертизи діяльності органів місцевого самоврядування є однією з найбільш інтелектуальних форм участі громадськості у місцевому самоврядуванні, яка потребує застосування спеціальних знань та відповідного професійного досвіду з використанням цілої низки різного роду аналітичних методів дослідження. Найпоширенішими методами, які використовуються при проведенні громадської експертизи діяльності органів місцевого самоврядування, слід назвати: аналіз документів, контент-аналіз, анкетування, інтерв'ю, спостереження, фокус-група тощо. Зазвичай для проведення громадської експертизи використовуються вказані методи у сукупності.

У зв'язку з цим, проведення громадської експертизи діяльності органів місцевого самоврядування створює не лише легальні можливості для громадськості здійснювати у такий спосіб вплив на прийняття нормативно-правових актів, але й накладає на неї обов'язки щодо фахового, неупередженого та комплексного аналізу й оцінки відповідної проблеми. Діяльність у суспільних інтересах, вказується у Кодексі кращих практик участі громадськості у процесі прийняття рішень від 1 жовтня 2009 р., вимагає відкритості, відповідальності, ясності, підзвітності не лише від органів публічної влади, але й від неурядових організацій, із забезпеченням прозорості на всіх етапах [24, с. 6]. Тому фахове, неупереджене та прозоре проведення громадської експертизи діяльності органів місцевого самоврядування забезпечить її утвердження як конституційно-правової форми демократії участі на місцевому рівні шляхом визнання її корисності та ефективності як органами місцевого самоврядування, так і територіальними громадами.

Після застосування різного роду методів дослідження та аналізу, наступним кроком у проведенні громадської експертизи діяльності органів місцевого самоврядування є підготовка експертних пропозицій, які оформлюються у вигляді експертного висновку. Пропозиції, підготовлені громадськістю за результатами проведеної громадської експертизи мають бути розглянуті відповідним органом місцевого самоврядування під час підготовки програм соціально-економічного розвитку та формування бюджетів відповідного рівня.

Окрім застосування різного роду методів дослідження та аналізу, складність проведення громадської експертизи діяльності органів місцевого самоврядування полягає також у тому, що вона доволі часто комбінується з іншими конституційно-правовими формами демократії участі. При чому таке комбінування навіть знайшло своє відображення в актах чинного законодавства України. Зокрема, відповідно до статті 11 Закону України «Про екологічну експертизу» від 9 лютого 1995 р. № 45/95-ВР, з метою врахування громадської думки суб'єкти екологічної експертизи проводять публічні слухання або відкриті засідання. Участь громадськості в процесі екологічної експертизи може здійснюватись шляхом виступів у засобах масової інформації, подання письмових зауважень, пропозицій і рекомендацій, включення представників громадськості до складу експертних комісій, груп по проведенню громадської екологічної експертизи [10].

Фахове та неупереджене проведення громадської експертизи діяльності органів місцевого самоврядування за участю висококваліфікованих громадських експертів, які мають відповідний професійний досвід та представляють різних суб'єктів громадськості, в умовах сучасної України натикається на низку перепон, які потребують врахування у подальшій практиці реалізації цієї конституційно-правової форми демократії участі. Серед основних таких перепон варто назвати: фінансову витратність та технологічну складність проведення громадської експертизи діяльності органів місцевого самоврядування; некомпетентність та заангажованість громадських експертів; бюрократизм, формалізм та супротив органів місцевого самоврядування у проведенні громадської експертизи їхньої діяльності; низька громадська репрезентативність в експертних комісіях; недостатній рівень упровадження отриманих результатів у ході проведення громадської експертизи діяльності органів місцевого самоврядування. Не вирішення та ігнорування вказаних проблемних моментів суттєво послабить ефективність проведення громадської експертизи діяльності органів місцевого самоврядування.

Висновки. Громадська експертиза діяльності органів місцевого самоврядування є надбанням сучасної демократії та полягає у здійсненні громадськістю комплексного дослідження у формі аналізу, оцінки та прогнозування результатів діяльності чи бездіяльності органів місцевого самоврядування, ефективності прийняття та виконання ними рішень з метою підготовки обґрунтованого експертного висновку з конкретними пропозиціями щодо вирішення суспільно важливих проблем для їх подальшого врахування органами місцевого самоврядування у своїй роботі. Проведення громадської експертизи є необхідною формою взаємодії

громадськості та органів місцевого самоврядування під час прийняття нормативно-правових актів, що сприяє залученню різних соціальних та корпоративних груп до експертної оцінки не лише діяльності органів місцевого самоврядування, але й прийнятих ними рішень і наслідків їх впровадження. Найбільш вразливим питанням в правовому регулюванні громадської експертизи діяльності органів місцевого самоврядування є її недостатня правова визначеність на рівні законодавчих актів.

Використані джерела:

1. Купрій В., Паливода Л. Громадська експертиза та громадський моніторинг діяльності органів влади: навч. посібник. К.: Макрос, 2011. 192 с.
2. Громадська експертиза діяльності органів виконавчої влади в Україні: організація та проведення: практ. посіб. / О. В. Літвінов, О. В. Тинкован, Н.М. Літвінова [та ін.]; за заг. ред. О.В. Літвінова. Д.: МОНОЛПТ, 2010. 180 с.
3. Мішина Н. Законопроекти для розвитку локальної демократії в Україні. *Юридичний вісник*. 2014. № 2. С. 36-40.
4. Усаченко Л. М. Громадська експертиза рішень органів державної влади як форма громадського контролю. Актуальні проблеми державного управління. 2009. № 2. URL: <http://www.kbuua.kharkov.ua/e-book/apdu/2009-2/doc/5/17.pdf>.
5. Федоренко В. Л. Конституційне право України : підручник. Київ : Видавництво Ліра-К, 2016. 616 с.
6. Нестерович В.Ф. Конституційно-правові види громадської експертизи в Україні. *Експерт*. 2018. № 2. С. 67-76.
7. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 року № 2657-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650.
8. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 1992 року № 2801-ХП. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. Ст. 19.
9. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення: Закон України від 24 лютого 1994 року № 4004-ХП. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 27. Ст. 218.
10. Про екологічну експертизу: Закон України від 9 лютого 1995 року № 45/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 8. Ст. 54.
11. Про наукову і науково-технічну експертизу: Закон України від 10 лютого 1995 року № 51/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 9. Ст. 56.
12. Про науково-громадську експертизу набору продуктів харчування, набору непродовольчих товарів і набору послуг для встановлення прожиткового мінімуму: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 1999 року № 1767. *Офіційний вісник України*. 1999. № 39. Ст. 65.
13. Про затвердження Положення про участь громадськості у прийнятті рішень у сфері охорони довкілля: Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 18 грудня 2003 року № 168. *Офіційний вісник України*. 2004. № 6. Ст. 357.
14. Конституція Автономної Республіки Крим від 21 жовтня 1998 року: затверджена Законом України від 23 грудня 1998 року № 350-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 5-6. Ст. 43.
15. Про засади запобігання та протидії корупції: Закон України від 7 квітня 2011 року № 3206-VI. *Офіційний вісник України*. 2011. № 44. Ст. 1764.

16. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 року № 2939-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 32. Ст. 1491.

17. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 року № 1264-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546.

18. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: Указ Президента України від 15 вересня 2005 року № 1276/2005. *Офіційний вісник України*. 2005. № 38. Ст. 2363.

19. Про схвалення Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2007 року № 1035-р. *Офіційний вісник України*. 2007. № 89. Ст. 3284.

20. Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 року № 976. *Офіційний вісник України*. 2008. № 86. Ст. 100.

21. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

22. Правове регулювання участі громадськості у формуванні місцевої політики: проблеми та напрями реформування: Аналітична записка Національного інституту стратегічних досліджень. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/815>.

23. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2013 році: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. К.: НІСД, 2013. 576 с.

24. Code of Good Practice for Civil Participation in the Decision-Making Process (CONF/PLE(2009)CODE1): Adopted by the Conference of INGOs at its meeting on 1st October 2009. Strasburg, 2009. 17 p.

Стаття надійшла до редколегії 15.01.2019

Нестерович В. Ф., доктор юридических наук, доцент, заведуючий кафедрой государственно-правовых дисциплин Луганского государственного университета внутренних дел имени Э.А. Дидоренко (г. Северодонецк, Украина)

Усовершенствование правового регулирования проведения общественной экспертизы деятельности органов местного самоуправления в Украине

В статье раскрыт вопрос усовершенствования правового регулирования проведения общественной экспертизы деятельности органов местного самоуправления в Украине. Указывается, что конституционно-правовое регулирование проведения общественной экспертизы началось в отдельных сферах деятельности органов публичной власти уже с первых лет обретения независимости Украины. Проведение общественной экспертизы является важной формой взаимодействия общественности и органов местного самоуправления при принятии нормативно-правовых актов, способствует привлечению различных социальных и корпоративных групп экспертной оценке не только деятельности органов местного самоуправления, но и принимаемых ими решений и последствий их внедрения. Отмечено, что наиболее уязвимым вопросом в правовом регулировании общественной экспертизы деятельности органов местного самоуправления является ее недостаточная правовая определенность на уровне законодательных актов.

Ключевые слова: правовое регулирование, общественная экспертиза, общественность, органы публичной власти, органы местного самоуправления, Украина.

Nesterovych V. Improvement of Legal regulation of the Public Examination of the Activities of local Self-government in Ukraine

The article reveals the question of improvement of legal regulation of the public examination of the activities of local self-government in Ukraine. The author points out that the constitutional and legal regulation of public examination began in certain areas of activity of public authorities from the very first years of independence of Ukraine. Conducting public expertise is an important form of interaction between the public and local authorities in the adoption of legal acts, contributes to attracting various social and corporate groups to peer review not only the activities of local governments, but also their decisions and the consequences of their implementation. The article notes that the most vulnerable issue in the legal regulation of public examination of the activities of local governments is its insufficient legal certainty at the level of legislative acts.

The author concludes that public expertise of the activities of local self-government bodies is the property of modern democracy. Public expertise of the activities of local self-government bodies means carrying out by the public of a comprehensive study in the form of analysis, evaluation and forecasting of the results of activity or inactivity of local self-government bodies, the effectiveness of their adoption and implementation of decisions. The purpose of the public examination is to prepare a substantiated expert opinion with concrete proposals for the solution of socially important problems for their further consideration by the local self-government bodies in their work. Conducting a public examination is a necessary form of interaction between the public and local self-government bodies when adopting regulatory and legal acts. Conducting public examination helps to attract various social and corporate groups to the expert assessment of not only the activities of local self-government bodies, but also the decisions taken by them and the consequences of their implementation.

Key words: legal regulation, public expertise, public, public authorities, local authorities, Ukraine.

УДК 342.8

Пекарчук В.М.

доктор історичних наук, доцент, професор кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права Академії Державної пенітенціарної служби (м. Чернігів, Україна)

Пекарчук А.В.

студентка 2 курсу Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків, Україна)

ТРАНСФОРМАЦІЯ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ ПЕРІОДУ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

У статті на основі різнопланових джерел досліджуються актуальні питання виборчої системи до вітчизняного парламенту упродовж сучасного періоду незалежності, і на цій основі запровадження більш ефективної моделі – пропорційної виборчої системи з відкритими списками. Проаналізовано недоліки на різних етапах становлення та розвитку парламентської виборчої системи. Обґрунтовано важливість невідкладного ухвалення Виборчого кодексу

України для створення єдиних позицій забезпечення нормативного регулювання інституту виборів.

Ключові слова: Верховна Рада України, вибори, виборча система, закон, виборчий процес, парламент, виборчий бар'єр.

Постановка проблеми. Випереджаючи час, сьогодні окремі соціологічні групи оприлюднюють рейтинги різних політичних сил не лише на березневі президентські вибори, а й на жовтневі парламентські. І дійсно, з огляду на форму державного правління – змішана парламентсько-президентська республіка – на формування майбутнього нового уряду в Україні наприкінці поточного року суттєво вплинуть саме результати виборчих перегонів до вітчизняного парламенту. Попри те, що в нашій державі відбудуться чергові вибори народних депутатів Верховної Ради України дев'ятого скликання, немає підстав констатувати усталеність засад і повну відповідність практик вітчизняного парламентаризму світовим стандартам. Вирішення проблем зменшення відчуження між громадянами і владою, підвищення довіри до інституту виборів, мотивація безпосередньої участі в них тісно пов'язані з реформуванням виборчої системи загалом і системи виборів органу законодавчої влади, зокрема. Зазначене потребує аналізу змін і механізмів обрання депутатів українського парламенту впродовж періоду незалежності для виокремлення й розвитку позитивних напрацювань, які сприятимуть дальшому вдосконаленню законодавчого забезпечення виборчої системи Верховної Ради України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання становлення та реформування виборчої системи до Верховної Ради України розглянуто в низці публікацій. Серед науковців, які займалися висвітленням аспектів виборчої системи, її нормативно-правового забезпечення, згадаємо таких провідних вітчизняних учених та практиків, як Н. Богашова, Ю. Ключковський, М. Козюбра, С. Конончук, В. Литвин, О. Мазур, О. Петришин, Б. Райковський, М. Рябець, А. Романюк, О. Святоцький, М. Ставнійчук, А. Ткачук, О. Тодика, В. Шаповал та інші. Водночас перед суспільством з'являються нові проблеми, які потребують глибокого опрацювання та вирішення з обов'язковим використанням попереднього позитивного досвіду, а також урахуванням попередніх прорахунків в організаційно-правових засадах проведення виборів депутатів до Верховної Ради України.

Формування цілей. Мета й завдання цієї розвідки полягають у розкритті алгоритму змін виборчої системи до українського парламенту впродовж періоду незалежності, узагальненні досвіду та його використанні для вирішення сучасних проблем реформування виборчої системи до вищого законодавчого органу влади в країні.

Виклад основного матеріалу. Виборча система – це законодавчо встановлений спосіб висування кандидатів, голосування за них та визначення результатів виборів. При обранні виборчої системи треба враховувати національні конституційні та політичні особливості. У різних державах селекція типу виборчої системи залежить від елементів форми держави, системи балансу влади, структури парламенту, типу партійної

системи, національного складу суспільства, традицій та культури, зовнішніх чинників [1].

Реформування виборчої системи до Верховної Ради України в досліджуваний період відбувалося поетапно. Перший етап продовжувався від липня 1990 року до вересня 1997 року, тобто з моменту ухвалення Декларації про Державний суверенітет до введення в Україні змішаної виборчої системи до законодавчого органу. У цей період у державі діяв парламент, сформований ще в березні 1990 року, у якому перевагу за кількістю депутатських місць ще тримала Комуністична партія. На виборах 1990 року майже третину місць вдалося вибороти Демократичному блоку, який невдовзі оголосив про перехід до конструктивної опозиції й оформився в Народну Раду. Склад законодавчого органу оновився порівняно з попереднім (XI скликання) на 90%, що свідчило про з'явлення нової генерації політиків [2, с. 115–116]. На цьому етапі відбулося становлення мажоритарної виборчої системи для обрання депутатів Верховної Ради України, яка частково успадкувала елементи ще попередньої, що регулювалася радянським нормативно-правовим актом. Відповідно до Закону України від 18 листопада 1993 року № 3623-ХІІ вибори проводилися в 450 одномандатних виборчих округах на основі абсолютної більшості. Мажоритарна система абсолютної більшості – це виборча система, відповідно до якої переможцем стає кандидат, який отримає мінімум 50% плюс один голос. Якщо ніхто з кандидатів не набрав абсолютної більшості, тоді проводився другий тур, до якого виходять два кандидати, які набрали більше голосів, ніж інші кандидати в депутати. Основним недоліком цієї системи є те, що втрачаються голоси тих виборців, хто голосував за кандидатів, які програли виборчі перегони. Крім того, під час проведення другого туру за мажоритарною системою абсолютної більшості найчастіше, з огляду на зменшення мотивації громадян у голосуванні, знижується поріг участі виборців. Проте такий досвід не було враховано у вітчизняному законі 1993 року. За результатами виборів 1994 року склад Верховної Ради України виявився доволі строкатим за наявності великої кількості безпартійних кандидатів попри те, що серед них були представники 12 політичних партій. Недосконале структурування негативно позначилося на ефективності діяльності законодавчого органу держави. Також зазначимо, що склад Верховної Ради України II скликання найбільше дообирався за час своєї роботи та до кінця каденції не працював у повному складі. Після прийняття Конституції України Верховна Рада України активувала роботу над ухваленням Закону про вибори народних депутатів. Між політичними партіями розгорнулася дискусія щодо питання про модель виборчої системи. До Верховної Ради надійшло чотири варіанти Закону про вибори, три з яких пропонували змішану (мажоритарно-пропорційну) систему. Саме ці проекти стали основою тексту Закону про вибори народних депутатів на основі принципів змішаної системи.

Другий етап фактично розпочався після ухвалення нового Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 24 вересня 1997 року № 541/97-ВР й продовжувався до липня 2005 року – моменту внесення

суттєвих змін до нового нормативно-правового акта щодо проведення виборів до парламенту. Упродовж цього періоду вибори до Верховної Ради України проводилися двічі – у 1998 та 2002 роках за змішаною виборчою системою. В Україні змішана виборча система існувала у варіанті, коли 225 депутатів (половина складу парламенту) обиралися в одномандатних округах, і стільки ж – за списками кандидатів від партій і виборчих блоків у багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі на основі пропорційного представництва. Однією з відмінностей проведення зазначених виборів можна вважати різний загороджувальний пункт. Аби брати участь у розподілі депутатських місць у багатомандатному виборчому окрузі, політична сила мала набрати певний мінімум голосів – 4% у 1998 році та 3% у 2002 році. Позитивним у проведенні виборів в одномандатних округах стало застосування мажоритарної системи відносної більшості. Це найбільш проста та розповсюджена система, за якої для перемоги кандидатуві досить отримати на один голос більше, ніж у конкурента, що давало змогу провести вибори в один тур. Другий етап реформування виборчої системи до законодавчого органу влади вважаємо проміжним, оскільки упродовж його дії не було остаточно подолано багатьох недоліків попередньої виборчої системи. Підтвердженням цього факту є суттєва різниця результатів голосування в мажоритарних округах та загальнодержавному виборчому окрузі, що не впливало позитивно на політичне структурування Верховної Ради України.

Парламентські вибори 2002 року мали шанс увійти у вітчизняну історію як приклад успішного демократичного вирішення конфлікту кінця 2000 – початку 2001 року між владою й опозицією. Зауважимо, що за рік до виборів він почав набувати непарламентських форм. Проте блок «За Єдину Україну», реально посівши в загальнонаціональному багатомандатному виборчому окрузі лише третє місце (менше 12%) і програвши навіть радикальній опозиції (СПУ і Блок Юлії Тимошенко разом здобули симпатії понад 14% виборців), позиціонував себе як переможця виборів через створення найбільшої фракції в парламенті внаслідок залучення депутатів-мажоритарників, величезна частка яких йшла на вибори самовисуваннями, а не кандидатами блоку. Влада знову, як і в радянські часи, продемонструвала суспільству, що останнє слово залишається за нею, а не за тими, хто її обирає. Це мало виправдання лише з погляду самовиживання тодішнього політичного режиму, але аж ніяк не сприяло подоланню соціально-психологічної депресії, вирішенню соціально-економічних проблем і дальшій демократизації суспільства, стабільності та злагоді.

Відсутність належної політичної культури в суспільстві, готовності з боку опозиції та влади визнавати свою поразку, а також небажання останньої рахуватися з результатами волевиявлення громадян спричинили низку негативних наслідків у процесі виборів 2002 року. По-перше, йдеться про нетолерантну політичну дискусію між блоком влади і опозицією; по-друге, спроби грубого маніпулювання громадською думкою через державні й підконтрольні ЗМІ, а також адміністративного тиску на виборців і опонентів; по-третє, післявиборчі спроби перегляду результатів голосування як в окремих мажоритарних округах, що виявилися в невизнанні результатів

виборів лише в тих з них, де перемогли опозиційні кандидати, так і в загальнонаціональному масштабі, через нав'язування суспільству думки про перемогу владного блоку.

Зазначене стало одним із мотивів ухвалення змін до законодавства, що стосується виборів до українського парламенту, а саме: Верховна Рада України схвалила зміни, які були закріплені в Законі України «Про внесення змін до Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 07 липня 2005 року № 2777-IV [3].

З цього моменту (хоча й дещо відносно) почався третій етап у процесі зміни та становлення в Україні нової пропорційної виборчої системи до вітчизняного законодавчого органу держави. Суть цієї виборчої системи полягає в тому, що місця в представницькому органі розподіляються між партійними силами пропорційно поданих за них голосів. Ця система найбільш точно відображає переваги, які електорат надає тій чи іншій політичній партії. Зауважимо, що спроби переходу виборчої системи до пропорційної були й раніше, наприклад, напередодні виборів до Верховної Ради України 2002 року, але позиція Президента України, його право «вето» поставили крапку в цьому питанні в цей період. Кульмінацією дальшого переходу до пропорційної виборчої системи стало ухвалення Верховною Радою України Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 08 грудня 2004 року № 2222-IV. Прикінцеві та перехідні положення цього нормативно-правового акта чітко фіксували обрання наступного складу народних депутатів у 2006 році на основі загального, рівного і прямого виборчого права на засадах пропорційної системи в багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі за виборчими списками кандидатів від різних політичних партій та блоків [4]. Вибори до Верховної Ради України за пропорційною виборчою системою відбулися двічі: в березні 2006 року – чергові та вересні 2007 року – позачергові. Відсотковий бар'єр двічі застосовувався однаковий – 3%. Однією з негативних ознак пропорційної виборчої системи є голосування виборців за партійний список, до якого можуть входити невідомі та непопулярні політики. В Україні цей недолік було поглиблено закритими списками: до відома виборців доводилися лише перші п'ять прізвищ, інші ж для електорату були невідомі. Крім того, парламент, обраний за таких обставин, не відповідав принципам регіонального представництва. Зокрема, серед 450 народних обранців за результатами виборів 2007 року в Києві проживало майже 61 % від загальної кількості, тоді як частка киян серед населення України становить приблизно 6 % [5]. Отже, третій етап реформування виборчої системи до законодавчої інституції в Україні, з одного боку, ставив нашу державу на одну сходинку з європейськими країнами (Естонією, Польщею, Чехією тощо), а з іншого, – не виправдовував очікуваних сподівань.

Перед аналізом четвертого етапу реформування виборчої системи до українського парламенту зазначимо, що органи державної влади в Україні неодноразово отримували рекомендації Місії зі спостереження за виборами ОБСЄ/БДПЛ щодо ухвалення виборчого кодексу. У березні 2010 року група народних депутатів Верховної Ради України внесла на розгляд парламенту

проект Виборчого кодексу України (реєстр. № 4234-1), який, за висновком Венеціанської комісії, мав стати позитивним каталізатором реалізації виборчої реформи та інтеграції міжнародного досвіду в процесі виборчих перегонів до вітчизняного законодавчого органу. Але чинна на тоді влада на чолі з Президентом України створила 02 листопада 2010 року Робочу групу з питань удосконалення законодавства про вибори, яка, своєю чергою, напрацювала проект нової редакції Закону «Про вибори народних депутатів України». Однією з ключових проблем доопрацьованого проекту закону стало повернення до змішаної виборчої системи, яка застосовувалась у 1998 та 2002 роках [6]. У результаті Верховна Рада України ухвалила новий Закон України «Про вибори народних депутатів України» від 17 листопада 2011 року № 4061-VI. На цьому етапі трансформації виборчої системи до вітчизняного парламенту вибори проводилися двічі: у жовтні 2012 року (чергові) та жовтні 2014 року (позачергові). Зміни у виборчому законодавстві, що повертають вітчизняний парламент до виборчої системи, яка за час дії (1998 р., 2002 р.) існувала та не виправдала себе, посилюють враження, що очільники держави зайшли в глухий кут, або свідомо проводили маніпуляції з виборчим законодавством. Відволікаючи громадські організації обговоренням технічних складових законопроекту – відсотки прохідного порогу, можливість брати участь у виборах блоків партій, порядок формування виборчих комісій тощо – влада легітимізувала сутність самої виборчої системи, яка виявилася помилковою у своїй основі [7]. Отже, недоліки вітчизняної системи виборів до Верховної Ради України другого етапу її становлення в правовому полі перейшли до четвертого етапу.

Суттєва проблема, з якою українське суспільство стикається не вперше, – нестабільність виборчого законодавства. У нашій державі склалася «цікава» практика ухвалення нового Закону України стосовно виборів народних депутатів напередодні виборчого процесу та під окрему виборчу кампанію. Це аж ніяк не сприяє проходженню нормативно-правовим актом експертизи на його відповідність реаліям часу, а вдосконалення нового Закону відбувається безпосередньо на марші [8, с. 18]. Йде вже п'ятий рік з часу проведення останніх виборів до Верховної Ради України, але впевнено спрогнозувати виборчу систему, яка буде застосована на виборчих перегонах (попередньо 27 жовтня поточного року) на сьогодні важко. Хоча ще в листопаді 2014 року парламент ухвалив коаліційну угоду, у шостому розділі якої упродовж першого кварталу 2015 року передбачено реформування парламентської системи виборів, – перехід від змішаної (пропорційно-мажоритарної) до пропорційної виборчої системи з відкритими списками. За цією системою виборці голосували б за конкретних кандидатів у багатомандатних виборчих округах. Також угодою визначено забезпечення на законодавчому рівні відповідальності суб'єктів виборчого процесу за порушення норм виборчого законодавства та посилення відповідальності політичних партій у разі недотримання вимог щодо прозорості фінансування їхньої діяльності [9]. Конкретним результатом зазначеної угоди можна вважати ухвалення 07 листопада 2017 року в першому читанні проекту Виборчого кодексу України. Нагальна потреба ухвалення цього важливого нормативно-правового акта неодноразово обговорювалась.

Створення єдиних позицій забезпечення нормативного регулювання виборів глави держави, депутатів місцевого рівня та депутатів Верховної Ради України є загальновизнаною. Парламентська Асамблея Ради Європи, Європейська Комісія «За демократію через право» (Венеціанська комісія), Бюро з демократичних інституцій та прав людини ОБСЄ також неодноразово звертали увагу на необхідність розробки та ухвалення Виборчого кодексу України [10]. Сподіваємось, що можливе ухвалення в остаточній редакції та набрання чинності зазначеного закону започаткують п'ятий етап трансформації виборчого законодавства до вітчизняного парламенту. Зауважимо, що суспільство відчує більшість переваг пропорційної виборчої системи з відкритими списками, а серед кандидатів у депутати суттєво посиляться внутрішньопартійна конкуренція за підтримку саме голосів електорату, а не можливості будь-якого іншого впливу на отримання депутатських повноважень.

Висновки. Констатуємо, що складний, але реальний шлях формування вищого законодавчого органу влади в Україні, проведення вільних та прозорих виборів до нього є одним з найяскравіших показників дійсного демократизму наявного в країні політичного ладу, головним критерієм його легітимності. Трансформацію виборчої системи до Верховної Ради України можна розділити на чотири основні етапи відповідно до моделі, за якою відбувалося висування та обрання народних депутатів вітчизняного представницького органу влади. У сучасних умовах першочергове значення також набуває проведення в життя змістовного аспекту представництва, яке охоплює зростання політичної культури депутатського корпусу та вироблення чіткої функціональної концепції ролі самого депутата. Усі типи виборчої системи тією чи іншою мірою містять позитивні та негативні елементи. Держава перебуває на шляху повернення до пропорційної виборчої системи з урахуванням подолання недоліків, притаманних виборчим кампаніям 2006 та 2007 років. Попри те, що остаточну ефективність пропорційної виборчої системи з відкритими списками, з її перевагами та недоліками, в Україні може підтвердити винятково виборча практика, на сьогодні склалася певні передумови її запровадження. Але чи вистачить у владній еліті політичної волі на ухвалення цього важливого для нашої країни рішення побачимо вже восени поточного року.

Використані джерела:

1. Афанасьева М. В. Критерії законодавчого проектування виборчої системи. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Політологія. Соціологія. Право. 2012. № 2. С. 90–97. URL: <http://visnyk-prsp.kpi.ua/article/view/123324/118033> (дата звернення: 01.03.2019).
2. Литвин В. Політична арена України: Дійові особи та виконавці : монографія. Київ: Абрис, 1994. 495 с.
3. «Про внесення змін до Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 07 липня 2005 року № 2777-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 38(38–39). Ст. 449.
4. Про внесення змін до Конституції України : Закон України від 08.12.2004 № 2222-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 2. Ст. 44.

5. Ставнійчук М. «Закрита» виборча система вичерпала себе. URL: https://dt.ua/POLITICS/zakrita_viborcha_sistema (дата звернення 27.11.2018).

6. Стандарти виборчого законодавства, недоліки та їх усунення. Лабораторія законодавчих ініціатив. *Сьомий Київський діалог. Вибори – Партії – Політичні рухи* : матеріали конф., м. Київ, 2-3 червня 2011 р. Київ, 2011. URL: http://pauci.org/upload/files/dialog_all18112011-final.pdf (дата звернення: 01.03.2019).

7. Чумак В. Вору по драбині, що веде донизу... Про деградацію виборчої системи в Україні. *Дзеркало тижня*. 2011. 3-10 черв. (№ 20). URL: https://dt.ua/POLITICS/vgoru_po_drabini_scho_vede_donizu_pro_degradatsiyu_viborchoyi_sistemi_v_ukrayini.html (дата звернення: 10.12.2018).

8. Давидович Я. В. Поглиблення демократизації виборчих процесів в Україні: особливості проведення парламентських виборів 2006 року. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2006. № 4(6). С. 16–21.

9. Угода про Коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна»: Угода від 27.11.2014 № n0001001-15. URL: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0001001-15> (дата звернення: 01.03.2019).

10. Пояснювальна записка до проекту Виборчого кодексу України 3112-1 від 02.10.2015. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2> (дата звернення: 01.03.2019).

Стаття надійшла до редколегії 10.03.2019

Пекарчук В. М., доктор исторических наук, доцент, профессор кафедры теории и истории государства и права, конституционного права Академии Государственной пенитенциарной службы (г. Чернигов, Украина)

Пекарчук А. В., студентка 2 курса Института прокуратуры и уголовной юстиции Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого (г. Харьков, Украина)

Трансформация избирательной системы Верховной Рады Украины периода независимости

В статье на основе разноплановых источников исследуются актуальные вопросы избирательной системы в отечественный парламент на протяжении современного периода независимости, и на этой основе внедрения более эффективной модели – пропорциональной избирательной системы с открытыми списками. Проанализированы недостатки парламентской избирательной системы на разных этапах ее становления и развития. Обоснована необходимость безотлагательного принятия Избирательного кодекса Украины для создания единых позиций обеспечения нормативного регулирования института выборов.

Ключевые слова: Верховная Рада Украины, выборы, избирательная система, закон, избирательный процесс, парламент, избирательный барьер.

Pekarchuk V., Pekarchuk A. Transformation of the Election System of the Verkhovna Rada of Ukraine since Independence

In the article the author researches the essential issues of the election system of the national parliament during the modern period of independence on the basis of the wide range of sources. The author analyzes the drawbacks at the different stages of establishing and developing the parliamentary election system. The author points out that the Ukrainian society constantly faces the unstable election legislation. There is a practice of adopting a new Act of Ukraine as to the election of national deputies on the eve of the election process and for a certain election campaign in the state.

The author stresses that when there is no proper political culture in the society, when the opposition and authorities don't take into account the results of the expression of the electors' will, a number of negative consequences occur while elections are held i.e. intolerant political discussion between the authorities and the opposition, attempts of a rude manipulation of the public thought using the state and controlled mass media, administrative pressure on electors and opponents, attempts to revise the elections results in particular majority electoral districts where opposition candidates have won as well as in the whole country by persuading the society that the authoritative block has won.

The author finds out that the transformation of the election system of the Verkhovna Rada of Ukraine can be divided into four main stages according to the model of nomination and election of national deputies to the national representative body of power. At present implementation of the profound aspect of the representation that includes improving the national deputies' political culture and developing a clear functional conception of a deputy's role is of great importance. All types of the election system comprise positive and negative sides. The author stresses that the state is at the edge of returning to a proportional election system that takes into account overcoming the drawbacks which are characteristic for election campaigns of previous years. The author outlines the importance of the urgent adoption of the Election Code of Ukraine in order to establish the united positions of ensuring the normative regulation of the institute of elections.

Key words: Verkhovna Rada of Ukraine, elections, election system, act, election process parliament, election barrier.

УДК 342.729

Самбор М.А.

*кандидат юридичних наук, начальник сектора
моніторингу Прилуцького відділу поліції Головного
управління Національної поліції в Чернігівській області
(м. Чернігів, Україна)*

ПРАВО НА СВОБОДУ МИРНИХ ЗІБРАНЬ В УКРАЇНІ: ЕВОЛЮЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ НОРМ ПРОТЯГОМ СТОЛІТТЯ

У статті досліджено еволюцію конституційних норм щодо врегулювання здійснення та інституалізації права на свободу мирних зібрань в Україні. Проаналізовано норми чотирьох Конституцій УРСР та Конституції України щодо закріплення права на свободу мирних зібрань і формулювання змісту згаданого права. Зазначено, що розвиток громадянського суспільства суттєво позначатиметься на розумінні та здійсненні права на свободу мирних зібрань, а тому твердити про абсолютну визначеність та усталеність цього правового явища не доречно, оскільки правова практика, законотворчість правозастосування вноситимуть до права на свободу мирних зібрань свої особливості, які можуть набути сталих рис і привести до їх нормативно-правового закріплення.

Ключові слова: конституція, право на свободу мирних зібрань, конституційна норма, інституалізація (закріплення) права на свободу мирних зібрань у Конституції.

Постановка проблеми. Людство перебуває на тому етапі розвитку, коли людина, її права і свободи визначають змістовну складову діяльності держав і наддержавних утворень. Суспільство переходить від формального визнання та інституціалізації прав і свобод у нормативно-правових актах і міжнародних договорах до створення й забезпечення реальних умов здійснення суб'єктами їхніх прав і свобод, незалежно від того, чи такі права закріплено в нормативно-правових актах, чи вони впливають із самої природи людини та її існування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Конституція як основоположний нормативно-правовий акт, що визначає загальні засади створення, існування та розвитку держави й суспільства, була предметом численних наукових досліджень. У різні історичні періоди це питання досліджувалося з власного, притаманного часу та рівню розвитку людства, погляду. За останні декілька століть фундаментальним стало питання дослідження прав і свобод людини. Проблематика прав і свобод людини не є новою для правової науки, зокрема в її історико-ретроспективному вимірі. Саме озвучені питання стали предметом досліджень А. М. Колодія, А. Ю. Олійника, П. М. Рабіновича, М. О. Фокіної, Ю. М. Годики, В. Я. Тація, О. В. Скрипнюка та інших дослідників. Конституційні механізми реалізації права на свободу мирних зібрань знайшли вияв у дослідженнях В. Б. Ковальчука; сучасний стан регулювання права на свободу мирних зібрань розкрито в праці Л. І. Адашис; питання дослідження права на свободу мирних зібрань в історико-правовій площині розглянуто в праці О. М. Куракіна. Водночас зауважимо, що прискіплива увага до права на свободу мирних зібрань у межах цілісної концепції прав і свобод людини була втрачена, що зумовило неналежне історико-правове дослідження інституціалізації, формалізації та інтерпретації змісту права на свободу мирних зібрань у конституційних нормах на теренах сучасної України та його вплив на суспільні відносини зі здійснення права на свободу мирних зібрань. Наслідком такої неувagi стало те, що право на свободу мирних зібрань за сучасних демократичних перетворень не знайшло належного обґрунтування та історично-правового дослідження в теорії конституційного права.

Формування цілей. З огляду на викладене метою статті є дослідження конституційних норм основних законів, що діяли на території сучасної України з 1919 року по 2019 рік, щодо інституціалізації в їх змісті права на свободу мирних зібрань.

Виклад основного матеріалу. Проаналізуємо історіографію правового регулювання права на свободу мирних зібрань на теренах сучасної України з часу її окупації більшовицьким режимом і до сьогодні. Право на свободу мирних зібрань продемонструє розвиток правової системи держави та об'єктивних можливостей реалізації цього права в суспільних відносинах і роль інституту держави в забезпеченні його проведення та здійсненні інших прав громадян.

По суті, на теренах України з 1919 року було ухвалено п'ять конституцій: чотири Конституції Української РСР та одна – Конституція незалежної України, без урахування конституційних законів, якими

вносилися зміни до зазначених конституцій. Загалом визначальними в ухваленні Основних законів стали 1919, 1929, 1937, 1978 та 1996 роки.

Першою була Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки, ухвалена 10-14 березня 1919 року. У ст. 25 Розділу III «Декларація прав і обов'язків працюючого і експлуатуемого народу України» зазначалось, що «в цілях забезпечення за працюючими дійсної свободи зборів – УРСР, визнаючи право за працюючими Радянської Республіки вільного влаштування зборів, союзів і т.д., віддає в розпорядження робітничої класи і селянської бідноти всі відповідні для влаштування народніх зборів помешкання з світлом і отопленням» [14]. Як бачимо, уперше на конституційному рівні було задекларовано право на свободу зборів. Особливістю цієї Конституції стало те, що окрім «декларації» права на свободу зборів, останнє обмежувалося за колом осіб, яким воно належало, адже право на свободу зборів надавалося певному соціальному класу – працюючим, з уточненням: робітничому класу та селянській бідності. Отже, інші, навіть працюючі, скажімо, селяни, які не належали до селянської бідноти, не мали права збиратись. Переконані, що таке формулювання права на свободу мирних зібрань у першій Конституції Української СРР зумовлено політичними чинниками та лозунгами керівної партії з утвердження класу, на який політичні лідери спирались у здобутті та утриманні влади. Ключовим, з огляду на правову, а не політичну складову, у цій нормі є те, що було сформовано механізм забезпечення права на свободу зборів через надання помешкань зі світлом та опаленням. Наголосимо, що важливим є надання саме помешкань, тобто житлових будинків, квартир, приміщень – пристосованих для постійного чи тимчасового проживання, а не приміщень – частин внутрішнього розташування будівлі, обмежених будівельними елементами, з можливістю входу і виходу [17]. Очевидно, що в такий спосіб право на свободу зборів у ієрархії прав, на думку осіб, які ухвалювали цю Конституцію УСРР, стояло над правом на власність, яке нові лідери УРСР та і СРСР, не визнавали, нехтуючи ним.

Уже через десять років 15 травня 1929 року радянська влада ухвалила нову Конституцію УСРР. У ст. 10 Поділу I «Засади» Конституції Української Соціалістичної Радянської Республіки зазначалось: «Щоб забезпечити трудящим дійсну волю зібрань, Українська Соціалістична Радянська Республіка, визнаючи право громадян вільно влаштовувати зібрання, мітинги, походи і т. інш., дає до розпорядження робітничої класи та селянства всі придатні для влаштування народніх зборів помешкання» [16]. Перше, на що звертаємо увагу – це намагання «підняти» право на свободу мирних зібрань у формально юридичному його закріпленні. Відтепер цьому праву присвячено ст. 10 розділу (поділу) I. Відтепер свобода мирних зібрань трансформувалася у право, яке є вираженням «дійсної» волі. Виходячи навіть зі змісту аналізованої Конституції, а також безпосередньо зі змісту цієї норми, саме держава визначає дійсність чи недійсність волі. Корисним для розуміння здійснення права на свободу мирних зібрань є те, що у вказаній нормі формується механізм забезпечення державною здійснення цього

права, що полягає в наданні державою помешкань, придатних для проведення зборів. Водночас розширюється й коло суб'єктів здійснення цього права: окрім робітничого класу, зазначене право належить і селянам. Очевидно такий підхід є наслідком «розкулачень» та інших чисток серед селянства, коли вказаний прошарок звівся до тієї ж таки бідноти. Заслугує на увагу й те, що порівняно з нормами ст. 25 Конституції УСРР 1919 року, норма ст. 10 Конституції УСРР 1929 року суттєво розширила конституційні форми здійснення права на свободу зібрань із «зборів, союзів і т.д.» до «зібрань, мітингів, походів і т. інш.». Утім, держава забезпечувала здійснення тільки «народних зборів», які мали б проводитися в приміщеннях, тобто поза відкритою територією, вулицями чи площами.

Та вже 30 січня 1937 року Надзвичайний XIV Український З'їзд рад переглядає конституційні норми та ухвалює своєю постановою Конституцію (основний закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки. У ст. 124 Конституції Української РСР 1937 року зазначено, що відповідно до інтересів трудящих і для зміцнення соціалістичного ладу громадянам УРСР гарантується законом: а) свобода слова; б) свобода друку; в) свобода зборів і мітингів; г) свобода вуличних походів і демонстрацій. Ці права громадян забезпечуються наданням трудящим і їхнім організаціям друкарень, запасів паперу, громадських будинків, засобів зв'язку та інших матеріальних умов, необхідних для їх здійснення [13]. Уперше свобода зборів і мітингів, вуличних походів і демонстрацій була позбавлена дискримінаційного підходу до суб'єктів її здійснення. Адже вперше така свобода гарантувалася всім громадянам, незалежно від їхньої класової належності, статі, інших ознак. Уважаємо, що ключовим у цій нормі є те, що держава в особі партійних лідерів цілеспрямовано, попри проголошення демократичних засад прав і свобод, обмежила останні метою – «зміцнення соціалістичного ладу» задля якого можна здійснювати це право. Уперше право на свободу зібрань поділяється на свободу зборів і мітингів та свободу вуличних походів і демонстрацій. Очевидно, що такий розподіл указаної свободи зумовлений рухливістю зібрання, через що останні логічно поділені на статичні (збори та мітинги) й динамічні (походи та демонстрації) [18, с. 190]. Держава відійшла від практики утиску власників помешкань, гарантувавши суб'єктам здійснення свободи зборів і мітингів, вуличних походів і демонстрацій, забезпечивши останніх громадськими будинками, а також іншими матеріальними умовами, конче потрібними для їх здійснення (скажімо, до таких умов можна зарахувати звукопідсилювальну апаратуру, вулиці, парки тощо). Проте представники Надзвичайного XIV Українського З'їзду рад оминули увагою саму організацію здійснення цього права громадян, що викликало слушне зауваження – демократичні свободи (зібрань, мітингів, походів, демонстрацій) декларувались, але фактично не забезпечувались [15, с. 306]. За таким Основним законом український народ жив майже сорок років, до 1978 року, коли було ухвалено нову Конституцію Української РСР.

У ст. 48 Конституції Української РСР, прийнятої 20 квітня 1978 року, проголошувалось, що відповідно до інтересів народу та для зміцнення й розвитку соціалістичного ладу громадянам України гарантуються свободи:

слова, друку, зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій. Здійснення цих політичних свобод забезпечується наданням трудящим та їхнім організаціям громадських будинків, вулиць і площ, широким розповсюдженням інформації, можливістю використання преси, телебачення і радіо.

Чільне місце у сфері політичних прав і свобод займало конституційне право громадян СРСР брати участь в управлінні державними та громадськими справами, в обговоренні та ухваленні законів і рішень загальнодержавного й місцевого значень. Усі інші політичні права і свободи (зокрема й свобода мітингів, вуличних походів та демонстрацій – зазначено нами – М. С.) є, по суті, гарантіями його права та одночасно конкретними формами його здійснення [6, с. 63].

Погоджуємося з Е. Хазовим, що Конституції СРСР 1936 р. та 1977 р. містили спеціальні нормативні розділи про права і свободи людини, які мало чим відрізнялися від аналогічних структурних частин конституцій зарубіжних країн. Проте принципова розбіжність (несумісність) між юридичною і фактичною конституцією (реальністю конституційних установлень), обумовлена специфікою державного режиму, системною державного та громадського устрою, унеможливили на практиці реальне користування громадянами задекларованих Основним законом прав і свобод. Панівна патерналістська ідеологія взаємовідносин держави і громадянина, згідно з якою держава «дарувала» права і свободи громадянину та визначала його життєві стандарти, одночасно означала, що обсяг і сфери реалізації прав і свобод визначаються дискреційно, розсудом державної влади [4, с. 2-3]. Аналогічні твердження цілком могли б бути застосовані й до Конституції Української РСР.

Уміщення прав людини до державних конституцій, на перший погляд, було найбільш надійною гарантією їх дотримання. Проте конституції часто проголошували ті чи інші права, але не передбачали механізмів їх примусового здійснення. Боротьба за права людини в сучасному світі ведеться зараз навколо того, як забезпечити конституційні та юридичні обіцянки правничою санкцією захисту прав [8, с. 197-198]. Суто з формально юридичного погляду зазначимо, що в Конституції Української РСР гарантувалася свобода зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій. Ключовим фактором є те, що можливість участі та проведення зібрань у певних його формах – збори, мітинги, вуличні походи та демонстрації – визнавалося як свобода громадян, а не як право. Право на свободу мирних зібрань у Конституції Української РСР було виражено свободою зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій, свободою – правом усіх людей [8, с. 196], а от чи здійснювалось останнє – це питання, оскільки правового механізму, алгоритму дій носіїв свободи зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій, викладеного в нормах позитивного права в Українській РСР, та й СРСР, не було. Питання здійснення свободи зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій у СРСР було врегульовано Указом Президії Верховної Ради СРСР «Про порядок організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій в СРСР» лише 28 липня 1988 року, тобто через 11 років

після прийняття Конституції СРСР 1977 року та десять років із часу ухвалення Конституції Української РСР. До того ж зазначимо, що Верховна Рада Української РСР жодних заходів щодо ухвалення на теренах республіки нормативно-правового акта для забезпечення реального здійснення свободи громадянина, гарантованого йому нормою ст. 48 Конституції УРСР, не здійснила.

Долею свободи мирних зібрань в Українській РСР, як і в СРСР, не надто переймалися, оскільки сам режим не бажав давати таку «свободу» своїм громадянам, адже комуністична влада застосовувала суворі репресії стосовно поборників прав людини [12, с. 146–147].

А ось в Законі України «Про внесення змін і доповнень до Конституції (Основного Закону) України» від 19 червня 1992 року в ст. 48 слово «соціалістичного» було замінено словом «конституційного». Зміст ст. 48 Конституції (Основного Закону) України, прийнятої на позачерговій сьомій сесії Верховної Ради Української РСР дев'ятого скликання 20 квітня 1978 року, набув такої редакції: «Відповідно до інтересів народу і з метою зміцнення та розвитку конституційного ладу громадянам України гарантуються свободи: слова, друку, зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій. Здійснення цих політичних свобод забезпечується наданням трудящим та їх організаціям громадських будинків, вулиць і площ, широким розповсюдженням інформації, можливістю використання преси, телебачення і радіо». На наш погляд, такі зміни мали суто технічний аспект, зумовлений розпадом СРСР та соціалістичного режиму. Натомість, запровадження такої цілі здійснення права на свободу, носило радше не дозвільний характер здійснення права окремими його носіями, а було закликом держави до виняткової умови здійснення такого права на свободу зібрань.

Водночас з погляду юридичного позитивізму та юридичної техніки конкретизуємо, що свобода на мирні зібрання була необґрунтовано звужена (знову ж йдеться про формально юридичну складову – зазначено нами М. С.), коли здійснення права на свободу мирних зібрань було окреслено лише в чотирьох формах: збори, мітинги, походи і демонстрації. Важливим було й те, що вказане право було підкорено певній меті – зміцненню та розвитку соціалістичного ладу й лише для реалізації загальнодержавного інтересу – інтересу народу. Задеклароване в конституційній нормі право на свободу мирних зібрань не мало винятків та обмежень щодо його здійснення, зумовлено це було радше тим, що держава визначала єдино допустиму мету здійснення цього права. Натомість, у Конституції УРСР фіксувалися матеріальні гарантії здійснення цього права у визначених формах – через наданням трудящим та їх організаціям громадських будинків, вулиць і площ. Проте вважаємо, що формалізація будь-якого права, свободи, серед іншого, й права на свободу мирних зібрань, не має соціальної чи правової цінності, коли остання є суто формальною, а здійснення такого права будь-яким суб'єктом, наділеним цим об'єктивним правом, не може його втілити в життя.

Свого часу парламент Сполучених Штатів Америки, ухваюючи Поправку 1 до Конституції США, юридично закріпив у її змісті свободу

слова, друку, мирних зборів і звернень до уряду з петиціями, а також свободу совісті. Оскільки ці права й свободи розглядалися як природні, тобто такі, що не потребують правового закріплення, поправка за формою була заборонаю на прийняття Конгресом США будь-яких законів, що обмежуватимуть ці права і свободи [7, с. 357]. У США права, не будучи формалізованими в нормативно-правовому акті, зокрема у нормах Конституції США, визнавалися, а їх здійснення гарантувала держава в особі її органів та посадових осіб. На жаль, у державно-політичному житті Української РСР та СРСР побутували інші погляди на права людини, зумовлені не лише позитивістським чи легістським праворозумінням, на відміну від природно-правового у США, а радше за все гіпертрофованим та викривленим розумінням прав і свобод людини.

На підставі викладеного зазначимо, що жодна з конституцій УРСР не розглядала питання ознак права на свободу мирних зібрань, зокрема не відображалося питання мирних зібрань. Очевидно, що в 1919, 1929 та 1937 роках наявність зброї в учасників зібрань ні в кого не викликала подиву, а в дальшому присутність озброєних учасників чи глядачів, подекуди, могла бути корисною владі.

У 1990 році Україна обрала свій шлях розвитку, прагнучи створити демократичне суспільство, виходячи з потреб усебічного забезпечення прав і свобод людини, шануючи національні права всіх народів, дбаючи про повноцінний політичний, економічний, соціальний і духовний розвиток народу України, визнаючи необхідність побудови правової держави [19]. Непростим був шлях творення власної правової системи та її стрижня – Конституції України.

Історичний досвід свідчить, що досконалих парадигм бути не може. Навіть цілком очевидні з них, які десятиліттями вважалися всесвітньо визнаними, на сьогодні піддаються ревізії під впливом нових знань і методів пізнання. Такий підхід дає змогу дослідникові усвідомити, що поряд з парадигмою, що нині уявляється йому єдино правильною, насправді існує й альтернативна, яка спроможна бути більш ефективним засобом наукового пізнання реальності [2, с. 26–27]. Відтак Конституція України під час викладення права на свободу мирних зібрань увібрала осучаснений світовий досвід та передову юридичну практику. Як наслідок, у ст. 39 Конституції України зазначено, що громадяни мають право збиратися мирно, без зброї, та проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування. Обмеження щодо реалізації цього права може встановлювати суд відповідно до закону й лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку – для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

Конституція України відповідно до інтересів громадян, для розвитку демократичних засад та зміцнення державності гарантує громадянам України право на збори, мітинги, вуличні походи і демонстрації, що є однією

з форм безпосередньої демократії. Здійснення цих політичних свобод забезпечується наданням окремим громадянам чи їх об'єднанням будинків, вулиць, площ, парків та інших місць для проведення таких заходів. Водночас у ч. 1 ст. 39 Конституції України зазначено, що про проведення таких заходів потрібно завчасно сповістити органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування. До того ж наголошується, що громадяни мають право збиратися мирно й без зброї. На зборах громадяни мають право розглядати та вирішувати проблеми політичного, економічного, соціально-культурного характеру; питання, пов'язані з обговореннями проектів законодавчих актів, програм соціально-культурного розвитку, інших рішень органів державної влади, зокрема місцевих органів публічної влади; питання, пов'язані з виборчим процесом тощо. Таке право є однією з конституційних гарантій прав громадян на свободу світогляду і віросповідання, думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, на використання і поширення інформації, загалом на вільний розвиток своєї особистості. Згідно з ч. 2 ст. 39 Конституції України обмеження щодо реалізації права на збори може встановлювати суд відповідно до закону та лише в інтересах національної безпеки й громадського порядку – для запобігання заворушенням чи злочинами, для охорони здоров'я або захисту прав і свобод інших людей. Отже, при реалізації права на мирні збори мають враховуватися інтереси національної безпеки та громадського порядку, не має бути посягань на права і свободи, честь і гідність інших людей, оскільки згідно зі ст. 68 Основного Закону України кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції та законів України. З огляду на це зауважимо, що на сьогодні в Україні немає закону, який би визначав критерії наявності національних інтересів чи громадської безпеки, терміни «завчасного» сповіщення про намір здійснити відповідні заходи та обов'язок громадян здійснювати таке сповіщення через організаторів масових зібрань. Безперечно, закон має встановити граничний термін як повідомлення про намір провести зібрання, так і розгляду таких повідомлень, що дасть змогу з'ясувати умови проведення масових заходів, які відповідають чинному законодавству, визначитися щодо заходів охорони правопорядку, прав і свобод громадян, гарантувати право на зібрання зацікавлених осіб [1, с. 293–294]. Уважаємо, по-перше, що важливим є те, що в Конституції України право на свободу мирних зібрань належить людині, незалежно від її правового статусу, громадянства, інших ознак, зокрема належності до певних класів тощо. По-друге, на конституційному рівні вперше визначено базові (основоположні) ознаки права на свободу мирних зібрань – мирність і відсутність зброї в учасників та організаторів таких заходів; скасовано нормативно-визначену мету здійснення права на свободу мирних зібрань, віднівши мету до сфери здійснення інтересів носіїв права на свободу мирних зібрань. По-третє, уперше визначено правові підстави для обмеження здійснення цього права. По-четверте, сформовано судовий спосіб обмеження здійснення права на свободу мирних зібрань. По-п'яте, державу та її органи усунуто від необхідності сприяння здійсненню цього права, що призводило до надання переваги окремим суб'єктам здійснення права на свободу мирних зібрань, у наслідок чого порушується принцип

рівності суб'єктів та зумовлюється порушення принципу свободи, що є невід'ємною складовою цього права.

Чинність фундаментальних прав і свобод тісно пов'язана з чинністю конституційних норм, за допомогою яких вони інституціоналізуються. Однак за умов сучасної держави важливим є своєчасне законодавче регулювання організаційних і процедурних гарантій прав людини. Законодавче регулювання має бути достатнім і стосуватися істотних моментів здійснення основних прав і свобод. Закон не має бути голосливим або бути набором простих декларативних положень, не забезпечених організаційно, матеріально-фінансово та засобами юридичної відповідальності за порушення його положень. Порушення цих вимог є свідченням того, що парламент може не зовсім відповідально ставитися до проблеми правового регулювання [3, с. 260–261]. На жаль, в українській системі законодавства України до цього часу немає закону, норми якого регламентували б особливості здійснення права на свободу мирних зібрань. З одного боку, така прогалина створює незручності не стільки в здійсненні права на свободу мирних зібрань, скільки у забезпеченні здійснення цього права.

Проте з іншого – вважаємо, що відсутність в українській правовій системі спеціального законодавчого акта, відсутність норм позитивного права, на необхідності ухвалення якого наполягав Конституційний Суд України, указує не на слабкість і безвідповідальність законодавця, а може бути унікальним механізмом, який забезпечує не просто право на мирні зібрання, а свободу його здійснення всіма й кожним окремо суб'єктом. У цьому контексті потрібно неупереджено відповісти на запитання: чи потрібен окремий закон, норми якого поряд із встановленим алгоритмом здійснення цього права, установлюватимуть обов'язки та юридичну відповідальність суб'єктів здійснення права на мирні зібрання? З огляду на свободу мирних зібрань зазначене можна й треба розцінювати як обмеження свободи на мирні зібрання, що неприпустимо не лише виходячи з конституційної норми, а й із міжнародно-правових документів та міжнародної судової практики. А ось обмежити сваволу держави, її інститутів і посадових осіб – потрібно. У зв'язку з цим вважаємо, що треба безпосередньо передбачити права та обов'язки органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, їх посадових осіб, якими останні мають право користуватися тільки для забезпечення, охорони та захисту свободи здійснення права на мирні зібрання, а також недопущення зловживання цим правом. Це слугуватиме утвердженню права на мирні зібрання й комплексно такий підхід гарантуватиме свободу здійснення права на мирні зібрання [18, с. 140–141].

У сучасному суспільстві право на свободу мирних зібрань, поряд із самоціллю здійснення права, сприймається і як гарантія для забезпечення прав і свобод у громадянському суспільстві.

До публічно-правової форми реалізації права на самозахист віднесемо такі суб'єктивні права, котрі можуть бути використані як способи самостійного захисту своїх прав, свобод і законних інтересів : право зборів і

мирних публічних заходів, право на страйки [5, с. 151]. До конституційних способів самозахисту належать такі суб'єктивні права: право на мирні публічні заходи, право на страйк [5, с. 162]. Отже, право на свободу мирних зібрань у сучасних конституційних нормах набуває подвійного права: 1) права на свободу мирних зібрань, яке є об'єктивованим суб'єктивним інтересом на проведення мирних зібрань; 2) правовим засобом гарантії здійснення інших як конституційних, так і поза конституційних прав і свобод.

Висновки. Підбиваючи підсумок дослідженню, зазначимо, що право на свободу мирних зібрань протягом останніх 100 років пройшло нелегкий шлях формування змісту, нормативно-правового регулювання, та, що не менш важливо, практичного його здійснення суб'єктами права. Свобода на зібрання у певних інтересах, підпорядкована чітко законодавчо визначеній меті, із вузько окресленим суб'єктом її здійснення, трансформувалася в право на свободу мирних зібрань, на шляху здійснення якого усунені будь-які адміністративні перешкоди, зокрема й держава. Замість порядку здійснення права на свободу мирних зібрань імперативно сформовані умови обмеження здійснення цього права, які можуть бути реалізовані тільки судовою гілкою влади, що істотно впливає на втручання в здійснення цього права. Кульмінацією правового розвитку права на свободу мирних зібрань стало й те, що вказане право охопило собою свободу саме мирних зібрань, тоді як ті, що характеризуються протилежними ознаками, становлять загрозу не лише конкретному суб'єктивному праву, а й можуть зруйнувати всю систему прав і свобод людини й громадянина, а тому не підлягають не лише правовій охороні, а й є безпосередньо забороненими до здійснення. Утім, переконані, що розвиток громадянського суспільства суттєво позначатиметься на розумінні та здійсненні права на свободу мирних зібрань, а тому твердити про абсолютну визначеність і стійкість цього правового явища не доречно, оскільки правова практика, законотворчість правозастосування вноситимуть до права на свободу мирних зібрань свої особливості, які можуть набути сталих рис і привести до їх нормативно-правового закріплення.

Використані джерела:

1. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол. : В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін. ; Нац. акад. прав. наук України. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2011. 1128 с.
2. Шакур В. І. Теоретичні питання сучасної української кримінології. *Протидія злочинності: теорія та практика* : матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (26 жовтня 2018 року). Київ: Національна академія прокуратури України, 2018. С. 26-32.
3. Савчин М. В. Конституційне право України : підручник / відп. ред. проф., д.ю.н. М. О. Баймуратов. Київ : Правова єдність, 2009. 1008 с.
4. Хазов Е. Н. Конституционные гарантии прав и свобод человека и гражданина в России: теоретические основы и проблемы реализации : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : 12.00.02. Москва, 2011. 60 с.

5. Гайнетдинов А. Н. Конституционные гарантии защиты прав и свобод граждан от неправомерных действий (бездействий) субъектов правоохранительной системы Российской Федерации : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Ростов-на-Дону, 2004. 231 с.

6. Советское право: учеб. для техникумов / [А. В. Мицкевич, В. И. Никитинский, Н. Г. Салищева и др.]; под ред. Л. В. Лазарева. [2-е изд., перераб. и доп.]. Москва : Высш. шк., 1989. 400 с.

7. Конституционное право зарубежных стран : учебник для вузов / [Н. П. Гуреева, В. Н. Даниленко, Ю. Н. Карпов и др.]; под общ. ред. чл.-корр. РАН, проф. М. В. Баглая, д.ю.н., проф. Ю. И. Лейбо и д.ю.н., проф. Л. М. Энтина. Москва: Норма, 2004. 832 с.

8. Кельман М. С. Загальна теорія держави та права : підруч. / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин, Н. М. Хома. [3-тє вид., стереотип.]. Львів: «Новий світ – 2000», 2007. 584 с.

9. Конституція Української РСР, прийнята на позачерговій сьомій сесії Верховної Ради Української РСР дев'ятого скликання 20 квітня 1978 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09>. (дата звернення: 30.01.2019).

10. Про порядок організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій в СРСР : Указ Президії Верховної Ради СРСР від 28 липня 1988 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v9306400-88>. (дата звернення: 30.01.2019).

11. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>. (дата звернення: 02.01.2019).

12. Жуковский А., Субтельный О. Нарис історії України / ред. Я. Грицак, О. Романів. Львів: Вид-во Наукового товариства імені Т. Шевченка у Львові, 1992. 230 с.

13. Конституція (основний закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки : Постанова Надзвичайного XIV Українського З'їзду рад «Про затвердження Конституції (Основний закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки» 30 січня 1937 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/001_001. (дата звернення: 30.01.2019).

14. Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки (березень 1919 р.) 10-14 березоля 1919 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001316-19>. (дата звернення: 30.01.2019).

15. Мироненко О. М. Конституція УРСР 1937 // Юридична енциклопедія : в 6 т. / [Ю. С. Шемшученко (голова редкол.), Ф. Г. Бурчак, М. П. Зяблюк та ін.]. Київ: «Укр. енцикл.», 1998. Т. 3: К–М. 2001. С.305–306.

16. Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки : Постанова XI Всеукраїнського з'їзду рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів від 15 травня 1929 року. URL: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya> (дата звернення: 30.01.2019).

17. Про затвердження Національного стандарту № 2 «Оцінка нерухомого майна» : постановою Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2004 р. № 1442.

18. Самбор М. А. Право на мирні зібрання : монографія. Прилуки: КП «Прилуцька міська друкарня», 2018. 420 с.

19. Декларація про державний суверенітет України 16 липня 1990 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12>. (дата звернення: 30.01.2019).

Стаття надійшла до редколегії 03.02.2019

Самбор Н. А., кандидат юридических наук, начальник сектора мониторинга Прилуцкого отдела полиции Главного управления Национальной полиции в Черниговской области (г. Чернигов, Украина)

Право на свободу мирных собраний в Украине: эволюция конституционных норм в течение века

Статья посвящена исследованию эволюции конституционных норм по урегулированию осуществления и институализации права на свободу мирных собраний в Украине. В статье анализируются нормы четырех Конституций УССР и Конституции Украины относительно закрепления права на свободу мирных собраний и формулировка содержания указанного права. Утверждается, что развитие гражданского общества существенно сказывается на понимании и осуществлении права на свободу мирных собраний, а потому говорить об абсолютной определенности и устойчивости данного правового явления не уместно, поскольку правовая практика, законотворчество правоприменение вносят в право на свободу мирных собраний свои особенности, которые могут приобрести постоянные черты и привести к их нормативно-правовому фиксации.

Ключевые слова: конституция, право на свободу мирных собраний, конституционная норма, институализация (фиксирование) права на свободу мирных собраний в конституции.

Sambor M. The Right to the Freedom of Peaceful Assembly in Ukraine: the Evolution of Constitutional Norms throughout the Century

The article is devoted to the study of the evolution of constitutional norms regarding the settlement of the implementation and institutionalization of the right to freedom of peaceful assembly in Ukraine. The purpose of the article is to study the constitutional norms of the main laws that acted on the territory of modern Ukraine from 1919 to 2019 regarding the institutionalization of the right to freedom of peaceful assembly in their content. It was investigated that the right to freedom of peaceful assembly during the last 100 years has passed the difficult way of forming the content, regulatory and legal regulation, and, equally important, its practical implementation by the subjects of law. Freedom to assembly in certain interests, conquered by a clearly defined legislative purpose, with a narrowly defined subject of its implementation, was transformed into the right to freedom of peaceful assembly, in the course of which any administrative obstacles, including the state, were eliminated. Instead of the procedure for exercising the right to freedom of peaceful assembly, the conditions for limiting the exercise of this right, which can be implemented exclusively by the judicial branch of power, are imperatively formed, which significantly influences the interference with the exercise of this right. The culmination of the legal development of the right to freedom of peaceful assembly was the fact that the said right covered the freedom of the peaceful assembly, while those characterized by opposite signs threatened not only a particular subjective right, but could also ruin the whole system of rights and freedoms a person and a citizen, and therefore not subject to not only legal protection, but also are directly prohibited to exercise. At the same time, I am convinced that the development of civil society will significantly affect the understanding and exercise of the right to freedom of peaceful assembly, and therefore it is inappropriate to speak about the absolute certainty and stability of this legal phenomenon, since the practice of law, law-making and law enforcement will introduce the right to freedom of peaceful

assembly their peculiarities that can acquire stable rice and lead to their legal consolidation.

Key words: constitution, right to freedom of peaceful assembly, constitutional norm, institutionalization (consolidation) of the right to freedom of peaceful assembly in the constitution.

РОЗДІЛ II. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

УДК 343.541

Дудоров О. О.

доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем попередження, припинення та розслідування злочинів територіальними органами Національної поліції України Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (м. Сєвєродонецьк, Україна)

Задоя К. П.

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та кримінології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

«ВІК СЕКСУАЛЬНОЇ ЗГОДИ» У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ, КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ ТА КРИМІНАЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ

З урахуванням висвітлення міжнародно-правових стандартів і здобутків кримінально-правової доктрини з'ясовано суть і значення конвенційного концепту «вік сексуальної згоди». Піддано критичному аналізу положення Кримінального кодексу України, що втілюють указаний концепт. Визначено перспективи цього автономного (щодо відсутності добровільної згоди, притаманної сексуальному насильству) критерію визначення меж злочинної поведінки в сексуальній сфері.

Ключові слова: вік, добровільна згода, сексуальне насильство, безпорадний стан, малолітня особа, статева зрілість, дитина.

Постановка проблеми. Ухвалення Закону «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 06 грудня 2017 року (далі – Закон від 06 грудня 2017 р.) [1] і Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації» від 14 березня 2018 року (далі – Закон від 14 березня 2018 р.) [2] як реагування на відповідні міжнародно-правові акти призвело до істотного оновлення нормативної складової кримінально-правової охорони статевої свободи й статевої недоторканості особи. Як наслідок – юридична література щодо кваліфікації статевих злочинів значною мірою перетворилася на морально застарілу; законодавчі ж новели потребують наукового осмислення, зокрема, для з'ясування того, наскільки вдало Україна опрацювала та сприйняла європейські стандарти встановлення меж кримінально караної поведінки в сексуальній сфері.

Захист дітей від сексуальних експлуатацій, насильства і розбещення є одним із пріоритетних завдань держави, закріплених у ратифікованих

Україною міжнародно-правових документах. Серед іншого, Закон від 06 грудня 2017 р. уніс серйозні корективи в юридичну оцінку статевого акту з малолітньою особою та іншого сексуального проникнення в тіло такої особи. Раніше в доктрині та судовій практиці виходили з того, що взятий сам по собі малолітній вік особи (недосягнення нею чотирнадцятирічного віку) не завжди свідчить про її безпорадний стан як ознаку звалтування. Питання про наявність (відсутність) такого стану особи і, відповідно, кваліфікацію дій вчинувачого (за ст. 152 або ст. 155 Кримінального кодексу України; далі – КК) вирішувалось у кожному конкретному випадку з урахуванням індивідуальних особливостей розвитку і виховання малолітньої особи. Йшлося, зокрема, про те, що в сучасних умовах сексуальної розкритості вирішальну роль при розв'язанні цього питання кваліфікації мав відігравати не стільки певний вік як своєрідна презумпція наявності безпорадного стану, скільки ступінь обізнаності та інформованості конкретної малолітньої особи з питань сексуального життя. Аналогічний підхід застосовувався й щодо насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом (попередня редакція ст. 153 КК), якщо потерпілою від цього злочину була малолітня особа.

Частини четверті статей 152 і 153 КК, викладених у редакції Закону від 06 грудня 2017 р., передбачаючи відповідальність за вчинення дій сексуального характеру щодо особи, яка не досягла чотирнадцяти років, є не лише аналогами притаманного англо-американській правовій системі статутного звалтування, а й означають втілення в правову систему України європейського концепту «вік сексуальної згоди», у межах якого унеможливується виправдовування винуватим своїх дій із посиланням на згоду потерпілої особи, яка не досягла певного віку. Щоправда, те саме можна сказати про викладену в редакції Закону від 14 березня 2018 р. ст. 155 КК, у якій своєрідним критерієм (показником) статевої недоторканості особи визначений уже не чотирнадцятирічний, а шістнадцятирічний вік. До того ж якщо Закон від 06 грудня 2017 р., навіть з огляду на його назву, був прийнятий для імплементації положень Конвенції РЄ про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбі з цими явищами – 2011 р. (далі – Стамбульська конвенція; на сьогодні Україною не ратифікована) [3], у якій проблема «віку сексуальної згоди» текстуального відображення не знайшла, то ухвалення Закону від 14 березня 2018 р. позиціонувалось (якщо виходити із супровідних матеріалів до відповідного законопроекту) як виконання Конвенції РЄ про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства – 2007 р. (далі – Лансаротська конвенція; ратифікована Україною 20 червня 2012 року) [4], ст. 18 якої зобов'язує країни-учасниці визначити вік, до досягнення якого забороняється займатися діяльністю сексуального характеру з дитиною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З огляду на те, що наш законодавець у вказаний спосіб двічі потурбувався про статево недоторканість дітей, *de lege lata* потребує розв'язання прикладна проблема зіставлення зазначених кримінально-правових заборон. Відповідні рекомендації один з авторів цієї статті вже надав [5, с. 69–71; 6, с. 146–148],

залишається сподіватися на те, що вони будуть сприйняті правозастосовувачами. Водночас у вітчизняній юридичній літературі проблематика «віку сексуальної згоди», його суті, природи та кримінально-правового значення (зокрема в контексті зіставлення положень Лансаротської і Стамбульської конвенцій) фактично залишена поза увагою.

Формування цілей. За таких обставин потрібно як піддати критичному аналізу положення чинного КК, що втілюють (добре чи погано) концепт «вік сексуальної згоди», так і спробувати з'ясувати (з урахуванням висвітлення міжнародно-правових стандартів і здобутків кримінально-правової доктрини) перспективи в Україні цього автономного (на перший погляд) щодо добровільної згоди критерію визначення меж злочинної поведінки в сексуальній сфері.

Виклад основного матеріалу. Передусім привернемо увагу до того, що вказівка ч. 4 ст. 152 КК, викладеної в редакції Закону від 06 грудня 2017 р., на «дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо особи, яка не досягла чотирнадцяти років, незалежно від її добровільної згоди» є невдалою з редакційного погляду. Адже вона може створити хибне уявлення про те, що навіть та особа, якій не виповнилося чотирнадцяти років, має право висловлювати свою згоду на сексуальне проникнення в її тіло (тобто бути суб'єктом юридично значущої згоди). Таке (буквальне) тлумачення КК вважаємо неприйнятним, оскільки воно суперечить міркуванням авторів законопроекту, ухваленого як Закон від 06 грудня 2017 р., відображеним у супровідних матеріалах до цього джерела, тобто «духу закону».

Формулювання, закріплене в ч. 4 ст. 152 КК України, дає змогу стверджувати, що сексуальне проникнення в тіло малолітньої особи має визнаватися звалтуванням незалежно від того, чи дала така особа на це згоду, є остання добровільною (така згода визнана нікчемною, фікцією) або вимушеною, чи розуміла малолітня особа характер і значення вчинюваних стосовно неї дій тощо. Тобто в КК втілено ідею законодавчої конкретизації віку, досягнення якого зобов'язує правозастосовувача беззастережно розцінювати сексуальне проникнення в тіло відповідної особи як звалтування. З огляду на інформаційне та виховне навантаження згаданої кримінально-правової заборони слід визнати виправданого вміщену в ній вказівку саме на певний вік потерпілої особи, а не на її малолітній стан. Так само вирішується питання кримінально-правової оцінки відмінного від звалтування сексуального насильства, учиненого щодо малолітньої особи (ч. 4 ст. 153 КК).

З огляду на сказане помилковою, на нашу думку, є позиція, згідно з якою вчинення природного статевого акту з малолітньою особою, яка дала згоду на такий акт, може кваліфікуватися як за ч. 4 ст. 152 КК (якщо особа не усвідомлювала характер і значення вчинюваних із нею дій), так і за ч. 1 ст. 155 КК (якщо малолітня особа це усвідомлювала) [7, с. 195]. Викладена точка зору, як і рекомендація брати в цьому разі до уваги висновок експертизи про психічний стан малолітньої особи, не ґрунтується на чинному КК України, який кваліфікацію сексуального проникнення в тіло такої особи ставить у залежність саме і лише від її віку, відкидаючи при цьому звернення до

поняття психічної безпорадності, яка (так уважалося раніше) могла викликатися, серед іншого, малолітнім віком потерпілої особи.

Необхідність внесення до КК указаних приписів (ч. 4 ст. 152 і ч. 4 ст. 153), крім того, що такий крок узгоджується з правовою визначеністю, випливала, як уже зазначалося, із Лансаротської конвенції. Пункт а) ч. 1 її ст. 18 містить вимогу криміналізувати умисну поведінку у вигляді зайняття діяльністю сексуального характеру з дитиною, яка не досягла передбаченого законодавством віку для зайняття такою діяльністю. Йдеться (треба так розуміти) про вік, починаючи з якого людина вважається здатною дати усвідомлену згоду на сексуальне спілкування з іншою особою.

З урахуванням того, що реформування розділу IV Особливої частини КК України, охопено з розглядуваним аспектом, стало результатом сприйняття вітчизняним законодавцем підходів, вироблених РЄ, уважаємо, що міжнародно-правовий аспект проблеми доцільно висвітлити докладніше.

Міжнародне кримінальне право в його широкому розумінні по-різному підходить до врахування «віку сексуальної згоди». Міжнародне договірне право у сфері протидії злочинності містить безпосередні (текстуальні) згадки про такий вік; натомість міжнародне кримінальне право у вузькому сенсі (як сукупність норм, що забороняють злочини агресії, геноциду, воєнні злочини та злочини проти людяності) обходить це питання мовчанням. У цьому, однак, не варто шукати глибинну суперечність. Тим паче, не слід протиставляти прогресивність одних і консервативність інших нормативних компонентів міжнародного кримінального права. Окреслена неоднорідність може бути пояснена аргументами соціального та правового характеру. Міжнародне кримінальне право у вузькому сенсі становить універсальний правовий режим, положення якого застосовуються незалежно від місця вчинення злочину. За таких обставин визнання певного віку особи віком згоди на зайняття діяльністю сексуального характеру в глобальному масштабі ризикувало б суперечити культурним традиціям і моральним правилам окремих суспільств.

У ст. 7 (1) (g) Римського статуту Міжнародного кримінального суду названо такі форми сексуального насильства, як зґвалтування, сексуальне рабство, примус до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація, інші форми сексуального насильства співмірної тяжкості [8]. В Елементах злочинів, прийнятих Підготовчою комісією для Міжнародного кримінального суду 30 червня 2000 року, конкретизується, що вказані прояви сексуального насильства характеризуються застосуванням сили або погрози силою, або примусу, викликаного, наприклад, страхом перед насильством, грубим примусом, затриманням, психологічним тиском або зловживанням владою, або використанням обстановки, яка характеризується примусом, або вчиненням діяння щодо особи, не здатної дати згоду, яка б виражала її справжню волю [9].

Помітно, що в цьому розлозі переліку немає безпосередньої згадки про вчинення сексуального насильства стосовно особи, яка не досягла віку

згоди на зайняття діяльністю сексуального характеру. Так само не згадується «вік сексуальної згоди» у рішеннях міжнародних кримінальних трибуналів, найбільш знакових для розуміння сексуального насильства як злочину проти людяності, воєнного злочину чи злочину геноциду. Водночас формулювання «особа, не здатна дати згоду, яка б виражала її справжню волю» не унеможливає того, що неспроможність особи виразити волю на сексуальне спілкування може бути зумовлена малолітнім віком особи. Тобто ігноруючи нормативну презумпцію, якою є положення про «вік сексуальної згоди», міжнародне кримінальне право у вузькому сенсі зміщує акцент у бік того, що підставу кримінальної відповідальності за сексуальне насильство створює фактична неспроможність дитини висловити за конкретних обставин згоду на участь у діяльності сексуального характеру.

Наразі «вік сексуальної згоди» безпосередньо (текстуально) згадується не лише в Лансаротській конвенції, а й у Директиві Європейського Парламенту і Ради 2011/93/ЄС від 13 грудня 2011 року про боротьбу з сексуальним насильством та сексуальною експлуатацією дітей і дитячою порнографією та про заміну Рамкового рішення Ради 2004/68/ЮВС [10]. До того ж якщо термінологія Директиви не залишає місця для сумнівів, оскільки в ній вживається зворот «age of sexual consent» («вік сексуальної згоди»), то ст. 18 Лансаротської конвенції створює умови для різночитань, адже в ній, повторимо, йдеться про вік, до досягнення якого забороняється займатися діяльністю сексуального характеру з дитиною («age below which it is prohibited to engage in sexual activities with a child»). Це формулювання, у якому превалює нормативний чинник, не пояснює причину, через яку забороняється зайняття вказаною діяльністю з дитиною, котра не досягла певного віку.

Утім, низка офіційних документів недвозначно засвідчує, що такою причиною є нездатність дитини висловити згоду стосовно вчинюваних щодо неї дій. Так, у першому Імплементативному звіті Комітету держав-учасниць Лансаротської конвенції «Захист дітей від сексуальних зловживань у колі довіри: загальні рамки», схваленому 04 грудня 2015 року [11], поняття «вік сексуальної згоди» ужито в такому контексті, який не залишає сумнівів стосовно того, що і це поняття, і вжите в п. а) ч. 1 ст. 18 Лансаротської конвенції поняття «вік, до досягнення якого забороняється займатися діяльністю сексуального характеру з дитиною» мають тотожний юридичний зміст. Такий саме висновок випливає й із Термінологічних орієнтирів для захисту дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (так званих Люксембурзьких орієнтирів), укладених 28 січня 2016 року Міжвідомчою робочою групою з питань сексуальної експлуатації дітей (група складалася з представників понад 15 міжнародних організацій та агенцій, серед яких органи та установи ООН, РЕ, Інтерпол). Узагальнений правовий зміст аналізованого поняття добре передають саме «Люксембурзькі орієнтири», де зазначено: для того, щоб уникнути непорозумінь та сірих зон у праві, усім має бути зрозуміло, що передбачений законом «вік сексуальної згоди» означає те, що залучення дитини, яка не досягла цього віку, до

діяльності сексуального характеру заборонене за будь-яких умов, і що згода такої дитини є юридично нікчемною [12].

Показана природа «віку сексуальної згоди» схиляє до думки про те, що цей показник навряд чи має пов'язуватись із шлюбним віком (навіть при тому, що останній визначається сімейним законодавством не довільно, а з огляду на формування статевої зрілості, рівня психічного, інтелектуального та соціального розвитку людини). Треба мати на увазі й те, що особа, яка досягла «віку сексуальної згоди», може залишатися статево недоторканою з міркувань, відмінних від тих, які зумовлюють її спроможність дати усвідомлену згоду на сексуальне спілкування. Тому трудно цілком погодитися з висловленою в літературі думкою про те, що після досягнення «віку сексуальної згоди» неповнолітній має право розпоряджатися своєю статевою свободою, у зв'язку з чим цей вік має визначатися з того моменту, коли початок статевого життя не порушує нормального фізіологічного, психічного й морального формування особи [13, с. 175].

Ще один міжнародно-правовий аспект, важливий для правильного розуміння природи «віку сексуальної згоди», полягає в тому, що він втрачає своє правове значення у разі, коли йдеться не просто про вчинення щодо дитини дій сексуального характеру, а про її сексуальну експлуатацію. На особливу увагу з огляду на це заслуговує одне з рішень Європейського комітету із соціальних прав за 2014 рік, у якому зазначено, що зі статті 7 (10) Європейської соціальної хартії 1996 року (вона вимагає забезпечити особливий захист дітей і підлітків від фізичних і моральних ризиків, на які вони наражаються, і, зокрема, від тих ризиків, що безпосередньо або опосередковано пов'язані з виконуваною ними роботою) випливає позитивне зобов'язання держав-учасниць Хартії криміналізувати сексуальну експлуатацію дітей. Причому криміналізації підлягає будь-яка сексуальна експлуатація дітей віком до вісімнадцяти років незалежно від встановлення в національному законодавстві більш низького «віку сексуальної згоди» [14].

Частина 2 ст. 18 Лансаротської конвенції залишає на розсуд держав-учасниць питання, до якого віку забороняється залучення дитини до діяльності сексуального характеру. Обґрунтування цього рішення треба шукати в плюралізмі культурних традицій і моральних орієнтирів, притаманних різним суспільствам.

Навіть якщо виходити з того, що впровадження до нашої правової системи концепту «вік сексуальної згоди» мало відбутись (передусім чи тільки) через унесення змін до статей 152, 153 КК, що й було зроблено на підставі Закону від 06 грудня 2017 р., а не до ст. 155 КК, уточненої Законом від 14 березня 2018 р., оптимальність закріплення в цьому разі чотирнадцятирічного віку не виглядає безспірною.

Маємо на увазі, зокрема, такі обставини, як інформаційний бум, лібералізація статевої моралі, акселерація, передчасний психосексуальний розвиток сьгоднішніх підлітків, чимало з яких добре поінформовані про суть і техніку статевого актів, орально- та анально-генітальних контактів, різке падіння вікових меж початку сексуального життя. Зокрема, за даними

соціологічних досліджень ще п'ятнадцятирічної давності, регулярним статевим життям живуть 13,6 % підлітків у віці п'ятнадцяти–вісімнадцяти років; 30,9 % підлітків у віці чотирнадцяти–п'ятнадцяти років і 9,7 % підлітків у віці тринадцяти років [15]. На більш пізні показники ми не натрапляли, хоча, за інформацією інших авторів, «... секс між підлітками у віці дванадцяти–чотирнадцяти років, хочемо ми того чи ні, стає звичайною справою» [16].

До того ж у Пояснювальній записці до законопроекту, згодом ухваленого як Закон від 06 грудня 2017 р., відсутнє належне (та й будь-яке) обґрунтування доречності встановленого чотирнадцятирічного вікового критерію. В інших супровідних матеріалах до цього законопроекту вдалося відшукати тільки вельми абстрактне висловлювання про те, що цей крок зумовлений психофізіологічними особливостями розвитку осіб, яким не виповнилося чотирнадцяти років. Не буде зайвим нагадати, що стосовно попередніх редакцій розглядуваних кримінально-правових заборон фахівці зазначали, що вік, із досягненням якого особа починає розуміти справжнє значення вчинюваних з нею дій сексуального характеру, – вельми індивідуальна матерія; при цьому віком, недосягнення якого давало змогу констатувати безпорадний стан малолітньої особи, тривалий час називався десяти-, одинадцяти- або дванадцятирічний вік [17, с. 113–117].

Принагідно зауважимо, що конвенційний концепт «вік сексуальної згоди» не може вважатися принципово новим явищем для українського кримінального права. Видається, що не буде помилкою проведення аналогії між таким концептом і багаторічними підходами судової практики (зокрема, абз. 1 п. 5 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» від 30 травня 2008 року № 5») про те, що малолітній вік потерпілої особи, через який вона не усвідомлює змісту вчинюваної щодо неї сексуальної діяльності, може бути показником безпорадного стану; це давало змогу визнавати дії сексуального характеру стосовно такої дитини звалтуванням (ч. 4 ст. 152 КК) або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом (ч. 3 ст. 153 КК). Питання про перебування в безпорадному стані осіб віком від одинадцяти (дванадцяти) до чотирнадцяти років вирішувалося з урахуванням висновку судової експертизи. Наявність безпорадного стану від звалтування в неповнолітніх потерпілих фахівці пов'язували з недостатністю знань, досвіду, незрілістю особистості, індивідуально-психологічними особливостями (невисокий інтелект, емоційна нестійкість, ригідність психічних процесів), виникненням особливих емоційних станів (афект, стрес тощо) [18, с. 153], тобто фактично з чинниками, з якими Лансаротська конвенція та «обслуговуючі» її документи пов'язують встановлення «віку сексуальної згоди».

Розвиваючи думку про сумнівність (неоптимальність) законодавчого рішення закріпити «вік сексуальної згоди» на рівні чотирнадцяти років, нагадаємо, що у вітчизняній доктрині свого часу пропонувалося внести до ст. 155 КК норму, згідно з якою не може вважатися добровільним статевий акт у природній або неприродній формі з особою, яка не досягла

одинацятирічного віку. Таку пропозицію аргументували за допомогою новітніх досліджень дитячої психології та ранньої сексопатології, що засвідчують фізичну та психологічну безпорадність абсолютної більшості малолітніх осіб, які не досягли одинацятирічного віку, у сексуальних питаннях. Самооцінка цих дітей дуже недосконала, вони довірливі, наївні, безхитрісні, прямолінійні, мають надзвичайну сугестивність, особливо з боку більш дорослих осіб. Психологи та правники стало виділяють досягнення одинацятирічного віку малолітньою особою як показник, коли здійснюється певне накопичення первісних знань, деякого життєвого досвіду й коли особа поступово починає «виходити з дитинства» [19, с. 59–60, 89–90, 106–108, 188].

На те, що до закріплення «віку сексуальної згоди» у нашому КК варто було підійти більш виважено, указує і зарубіжний законодавчий досвід (навіть при тому, що він є різноманітним, а його значення не потрібно гіперболізувати). Наприклад, ст.147 Пенітенціарного кодексу Естонії встановлює, що особа, якій не виповнилося десяти років, вважається такою, яка не здатна розуміти характер і значення діянь, передбачених розділом цього Кодексу про відповідальність за злочини проти сексуального самовизначення [20]. Незалежно від застосування насильства й погроз статевий акт чи інші сексуальні дії з дитиною певного віку, визначеного законом, визнаються в різних країнах звалтуванням або іншим насильницьким злочином. Йдеться, зокрема, про десять років (Австралія, Італія, Норвегія); дванадцять років (Аргентина, Венесуела, Гватемала, Данія, Іспанія, Мексика, Нідерланди, Чилі); тринадцять років (В'єтнам, Кіпр); чотирнадцять років (Бразилія, Бруней, КНР, Чорногорія). У РФ одним із показників безпорадного стану визнане недосягнення потерпілим дванадцятирічного віку (використано прийом юридичної фікції, а не спростовної презумпції), тому добровільні сексуальні контакти з особою, якій не виповнилося дванадцяти років, кваліфікують як звалтування або насильницькі дії сексуального характеру (ст. 131 і ст. 132 КК РФ відповідно). Параграф 177 КК ФРН передбачає покарання для того, хто: а) учиняє сексуальні дії з особою віком менше чотирнадцяти років; б) дозволяє дитині вчиняти сексуальні дії із собою; в) схиляє дитину до вчинення сексуальних дій з третьою особою; г) схиляє дитину до того, щоб вона дозволила третій особі вчиняти сексуальні дії із собою [21, с. 199].

На сьогодні ми не готові назвати «вік сексуальної згоди», який вважаємо таким, що потребує закріплення у вдосконаленому КК, однак безспірним для нас є те, що для уникнення довільності при встановленні (точніше заміні) цього критерію визначення меж злочинної поведінки в сексуальній сфері не обійтися без проведення серйозних міждисциплінарних досліджень за участю, зокрема, кримінологів, соціологів, судових медиків, дитячих психологів і сексологів. Інший шлях розв'язання цієї чутливої і багатоаспектної проблеми є категорично неприйнятним.

Ще одним підтвердженням неналежної професійності вітчизняних парламентаріїв при розв'язанні складних кримінально-правових проблем

стало прийняття Закону від 14 березня 2018 р., а точніше – відсутність спроби узгодити його зміст із положеннями Закону від 06 грудня 2017 р. Як уже зазначалось, у Пояснювальній записці до законопроекту, згодом ухваленого як Закон від 14 березня 2018 р., заміна статевонезрілого стану на віковий критерій у ст. 155 КК подавалась, серед іншого, як виконання Україною ст. 18 Лансаротської конвенції, а також рекомендацій Комітету ООН з прав дитини щодо встановлення «чіткого мінімального віку статевого повноліття». До того ж у вказаному супровідному документі не містилось: а) згадування про те, що проблему запровадження «віку сексуальної згоди» розв'язано (принаймні частково) через внесення до статей 152, 153 КК, оновлених на підставі Закону від 06 грудня 2017 р., частин четвертих щодо, відповідно, звалтування і сексуального насильства стосовно малолітньої особи; б) обґрунтування того, чому «мінімальний вік статевого повноліття» має становити саме шістнадцять років.

У частині 1 чинної редакції ст. 155 КК йдеться про природні або неприродні статеві зносини з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку, учинені повнолітньою особою. Щодо наведеної кримінально-правової норми вважаємо за потрібне висловити певні міркування.

Використання в цьому разі звороту «природні або неприродні статеві зносини» не лише порушує правило єдності законодавчої термінології в межах розділу IV Особливої частини КК, а й не відповідає наскрізному поняттю «діяльність сексуального характеру з дитиною», яким оперує Лансаротська конвенція. До слова, це саме зауваження стосується висунутої у 2017 році пропозиції Г. Я. Мартинишина вказати у вдосконаленій ч. 1 ст. 155 КК на природні або неприродні статеві зносини з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку. Цікаво, що таке недолуге формулювання обстоював автор, який не сумнівався в необхідності впорядкування КК з урахуванням Стамбульської конвенції, зазначаючи про готовність правової системи України до впровадження європейських стандартів караності поведінки в сексуальній сфері [22, с. 173, 176, 179, 180]. Неузгодженість понятійного апарату Закону від 14 березня 2018 р. із термінологією, використаною в Законі від 06 грудня 2017 р., полягає й у тому, що в першому з цих нормативних актів не використовується, мабуть, доречний тут зворот на кшталт «без добровільної згоди» або «незалежно від її добровільної згоди».

Якщо поняття «природні або неприродні статеві зносини з особою...» семантично передбачає безпосередній фізичний контакт між дорослим і дитиною, то поняття «діяльність сексуального характеру» має ширший зміст. Зокрема, з Думки Комітету держав-учасниць Лансаротської конвенції щодо її статті 23 (2015) та Пояснювального коментарю до неї випливає, що «діяльність сексуального характеру» має тлумачитись у тексті цього міжнародного договору широко та може, зокрема, полягати й у так званих он-лайн зустрічах дорослого та дитини. Частина 1 ст. 155 КК у редакції Закону від 14 березня 2018 р. таких особливостей конвенційної термінології не враховує.

Визнаємо, що певний резон у законодавчій заміні статево незрілого стану на віковий критерій був. Ужите в попередній редакції ст. 155 КК поняття статево незрілого стану давало змогу враховувати стан індивідуального розвитку конкретного потерпілого. Нагадаємо, що статева зрілість – це такий фізіологічний стан організму людини, досягнення якого дає їй змогу належно й без шкідливих наслідків для здоров'я виконувати репродуктивну функцію. Статева зрілість полягає у завершенні формування організму чоловіка чи жінки, коли статева життя, а для жінок, крім того, запліднення, вагітність, пологи та годування дитини є фізіологічно нормальною функцією й не завдає шкоди дальшому розвитку організму. На строки статевого дозрівання впливають спадковість, а також расові й географічні фактори тощо. Були можливі такі результати відповідного судово-медичного обстеження: особа не досягла статевої зрілості й не може здійснювати статеві акти; особа не досягла статевої зрілості, але може здійснювати статеві акти; особа досягла статевої зрілості цілком.

Очевидно, що поняття статево незрілого стану, використане в кримінально-правовій забороні, створювало ймовірність об'єктивного інкримінування, адже встановлення статевої зрілості в спосіб проведення судово-медичної експертизи ускладнювало усвідомлення винуватою особою цієї ознаки потерпілого. Як зазначає польський дослідник З. Старович, в експертній практиці поширені випадки, коли одна дівчина-підліток не лише виглядає як більш доросла особа, а й має багатий сексуальний досвід, тоді як її ровесниця є незайманою й ані фізично (біологічно), ані психічно не досягла статевої зрілості [23, с. 128–129]. Не унеможливлюються випадки, коли фізично добре розвинута особа водночас є статево незрілою. Пропонуючи свого часу відмовитись від використання поняття статево незрілого стану у тексті кримінального закону, П. І. Люблінський та Я. М. Яковлев зазначали, що статева зрілість або незрілість пов'язана з інтимними функціями організму людини [24, с. 128–129; 25, с. 264–267]. Щоправда, у нашій судовій практиці (п. 16 постанови «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 року № 5) стосовно статево незрілого стану допускалась і «необережність».

До слова, труднощі з розумінням поняття «статева зрілість» виникали не лише в українських законотворців і правозастосовувачів. Скажімо, Г. Жу та С. Ван дер Аа, які в 2016 році здійснили масштабний огляд положень кримінального законодавства держав Європи в аспекті встановлення віку згоди на зайняття діяльністю сексуального характеру, говорячи про «вік сексуальної згоди» в українському контексті, некоректно посилалися на чинну станом на 2016 рік редакцію ст. 155 КК, у якій використовувалося поняття статево незрілої особи, та на одержану від вітчизняної авторки Т. Михайліченко інформацію про те, що статево незрілими є особи, котрі не досягли шістнадцяти років [26, с. 40–41].

Однак чи є підстави визнати викладення ст. 155 КК у редакції Закону від 14 березня 2018 р. виконанням ст. 18 Лансаротської конвенції, як на цьому

наголосили автори відповідного законопроекту? Сумніваємось у цьому, адже конвенційне поняття «вік сексуальної згоди» принципово відрізняється від поняття «статева зрілість», яким оперувала попередня редакція ст. 155 КК.

Аспекти, зазначені в Правилах судово-медичних експертиз (обстежень) щодо статевих станів у бюро судово-медичної експертизи, затверджених наказом МОЗ України від 17 січня 1995 року № 6 та які враховуються при вирішенні питання, чи досягла особа статевої зрілості, мають суто фізіологічний характер і не пов'язані із психічною спроможністю неповнолітньої особи давати згоду на участь у діяльності сексуального характеру. Як слушно зазначає О. Зайцева, вік сексуальної згоди – це вік, починаючи з якого людина вважається спроможною дати усвідомлену згоду на сексуальні відносини з іншою людиною, а стан статевої зрілості – це готовність організму до репродуктивних функцій [27]. Тобто поняття статевої зрілості пов'язується з особливостями фізіологічного розвитку людини, а не з особливостями її психічного розвитку, що розуміється під поняттям «вік сексуальної згоди». Окремі дослідники, сплутуючи ці поняття, некоректно пишуть, що «особа, яка не досягла статевої зрілості, цілком спроможна (особливо у вік високих інформаційних технологій) адекватно усвідомлювати значення певних дій, бути носієм статевої свободи та за власною ініціативою реалізувати своє суб'єктивне право» [28, с. 207].

До того ж ст. 18 Лансаротської конвенції вимагає криміналізувати зайняття діяльністю сексуального характеру з дитиною, яка не досягла передбаченого законодавством віку, оскільки (це було встановлено вище) подібна діяльність вважається (презюмується) такою, що здійснюється без згоди дитини через її вік, а не з міркувань турботи про фізіологічний аспект статевого здоров'я неповнолітнього, з чого виходила попередня редакція ст. 155 КК. Передчасний вступ у статевий зв'язок може завдати серйозної шкоди здоров'ю підлітка (пошкодження статевих органів, анального отвору, органів черевної порожнини, сильні кровотечі тощо), збільшити ризики захворіти на інфекційні хвороби, викликати безпліддя, що зрештою погіршує стан репродуктивного здоров'я нації. Особа, яка досягла «віку сексуальної згоди», може й не мати фізичної готовності організму до розмноження.

На жаль, з'ясована відмінність не була врахована при прийнятті Закону від 14 березня 2018 р. Тому й не дивно, що здійснена на його підставі зміна описання потерпілого від злочину, передбаченого ст. 155 КК, не отримала одностайної підтримки фахівців. Зокрема, працівники Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України, виступаючи проти відмови від статевонезрілого стану й зміни пріоритетів кримінально-правової охорони, у висновку на відповідний законопроект основне призначення ст. 155 КК убачали саме в запобіганні шкоди для здоров'я неповнолітнього, яка може настати внаслідок початку статевих зносин до досягнення статевої зрілості. Недоцільним визнавалося встановлення кримінальної відповідальності за добровільні статеві зносини у тих випадках, коли загроза настання такої шкоди відсутня. Тому парламентські експерти висловили свою незгоду з тим, що злочинним визнаватиметься,

наприклад, добровільний статевий акт з особою жіночої статі, якій не виповнилося шістнадцяти років, але яка досягла статевої зрілості, тоді як аналогічні дії щодо шістнадцятирічної дівчини, яка за своїми фізіологічними ознаками такої зрілості ще не досягла, не міститимуть ознак складу злочину, передбаченого ст. 155 КК. Стверджувалось, що ознакою складу цього злочину має і надалі виступати біологічний стан (статева зрілість), а не певний вік потерпілої особи [29].

Доцільність декриміналізації статевих зносин з особою, яка не досягла статевої зрілості, заперечувалась, як бачимо, вельми переконливо. З іншого боку, статеві зносини зі статевозрілою особою (навіть тією, якій ще не виповнилося шістнадцять років) не завдають шкоди формуванню здорової повноцінної людини, а отже, навряд чи є суспільно небезпечними, що оновлена ст. 155 КК не бере до уваги.

Погляд, подібний до обстоюваного парламентськими експертами, висловлювався й представниками кримінально-правової доктрини. Зокрема, Л. В. Дорош, хоч і виступала за визнання потерпілою від злочину, передбаченого ст. 155 КК, неповнолітньої особи, яка не досягла шлюбного віку, слушною називала думку, яка знаходила відображення в попередній редакції цієї статті КК і згідно з якою використання поняття статевої зрілості в кримінальному законодавстві є корисним і необхідним через те, що воно позначає індивідуальний стан потерпілого, а тому дає можливість встановити реальну шкоду, спричинену об'єктові кримінально-правової охорони [30, с. 99–100]. За інформацією С. В. Чмута, судово-медичні дослідження фізіологічних процесів статевого дозрівання осіб чоловічої статі вказують на те, що серед підлітків шістнадцятирічного віку в 30,4% статева залоза була ще недосить сформована, а формування вікових критеріїв фізичного розвитку й статевого дозрівання не збігається в часі та неоднорідне за інтенсивністю. За обставин, коли одна третина підлітків у шістнадцятирічному віці не досягає статевої зрілості, навряд чи можна говорити, що вони здатні до статевих зносини та що ці зносини не створюють небезпеки для їхнього дальшого статевого фізичного й психічного розвитку [19, с. 83–89]. До ухвалення Закону від 14 березня 2018 р. І. О. Бандурка висувала пропозицію викласти диспозицію ч. 1 ст. 155 КК у такій редакції: «Статеві зносини з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку або статевої зрілості, учинені повнолітньою особою...» [31, с. 334].

Якщо суб'єктами законодавчої ініціативи встановлення заборони вступати в статеві зносини з неповнолітніми до шістнадцятирічного віку мислилось як конкретизація заборони вступати в статеві зносини з особами, які через свій вік не є статевозрілими, то з набранням чинності Закону від 14 березня 2018 р. відбулася насправді не конкретизація наявної кримінально-правової заборони, а заміна останньої новою заборonoю з інакшою сферою дії. Оскільки попередня редакція ч. 1 ст. 155 КК і чинна редакція цієї кримінально-правової норми *de facto* описують різні типи поведінки, між ними відсутня правова наступність. При вирішенні цього питання не можна керуватися лише тим, що обидва ці законодавчі положення в підсумку

забороняють статеві зносини з особами, які не досягли того чи іншого віку. Визначальною має бути спрямованість кримінально-правових заборон – мета, яку вони переслідують. З огляду на те, що попередня редакція ч. 1 ст. 155 КК мала за мету встановлення відповідальності за статеві зносини з особами, які фізіологічні незрілі для цього, а її чинна редакція встановлює відповідальність за статеві зносини з особами, які не можуть добровільно висловити свою згоду на це, зазначені положення немає підстав вважати такими, між якими наявна правова наступність.

De lege ferenda кримінально-правова заборона вчинення дій сексуального характеру за участю особи, яка не досягла «віку сексуальної згоди», могла б співіснувати з кримінально-правовою заборонаю вчинення дій сексуального характеру зі статевонезрілою особою, адже це забезпечувало б кращу (більш повну, комплексну) охорону статевої недоторканості дітей. Задля обмеження сфери застосування другої із зазначених заборон вона, як на криміноутворювальну ознаку, могла б альтернативно вказувати щонайменше на: а) учинення дій близьким родичем, членом сім'ї або особою, на яку покладено обов'язки стосовно виховання потерпілого або піклування про нього; б) спричинення безплідності або інших тяжких наслідків.

Застосовуючи ст. 155 чинного КК, треба враховувати, що вона перебуває в колізії з ч. 4 ст. 152 і ч. 4 ст. 153 КК (у частині поєднаних із добровільною згодою дій сексуального характеру, учинених повнолітньою особою). Системне тлумачення положень КК, який закріплює фактично два «віки сексуальної згоди», урахування різниці в шкоді, заподіюваній малолітнім та особам, яким не виповнилося шістнадцяти років, унаслідок передчасного сексуального спілкування, дає змогу дійти висновку про те, що вчинення відповідних дій стосовно малолітньої потерпілої особи потребує кваліфікації за ч. 4 ст. 152 або ч. 4 ст. 153 КК. Отже, потерпілим від злочину, передбаченого ст. 155 КК, *de lege lata* є лише та особа, якій уже виповнилося чотирнадцять років, але яка ще не досягла шістнадцятирічного віку. До того ж караність злочинів, передбачених, з одного боку, ч. 4 ст. 152 та ч. 4 ст. 153 КК, а з іншого – ст. 155 КК, істотно різниться.

Стосовно цього О. В. Харитонова слушно зауважує, що ст. 155 КК залишає для регулювання тільки «діапазон», у якому потерпілій особі від чотирнадцяти до шістнадцяти років. Дослідниця справедливо констатує невідальність такого законодавчого підходу, адже склалася ситуація, коли зміни до КК, пов'язані з імплементацією Стамбульської конвенції, не були узгоджені зі змінами, зумовленими імплементацією Лансаротської конвенції, і відтепер ч. 4 ст. 152 КК і ч. 1 ст. 155 КК, ч. 4 ст. 153 і ст. 156 КК містять дублюючі приписи, які описують однакові діяння, але передбачають кардинально різний рівень караності. Зазначене утруднює ефективне застосування вказаних кримінально-правових норм і потребує їх негайного вдосконалення з урахуванням системного підходу [32]. Отже, О. В. Харитонова вельми критично оцінює наявний стан запровадження до правової системи України концепту «вік сексуальної згоди», з чим не можна не погодитись.

Прибічники згаданого концепту наголошують, серед іншого, на тому, що законодавче запровадження «віку сексуальної згоди» покликано допомогти дітям відчутися в безпеці, діяти у власній зоні комфорту та захистити їх від посягань з боку дорослих [33]. Зазначається, що законодавство про «вік сексуальної згоди» не позбавляє молодь права отримувати сексуальний досвід, а обмежує право дорослих посягати на сексуальну недоторканість дітей. Покарання передбачено не для дитини, а для дорослого, тобто закон захищає дітей від зловживань з боку дорослих [27]. Інакше кажучи, закріплений у кримінальному законі «вік сексуальної згоди» покликаний спонукати дорослих утримуватися від сексуальних контактів з дітьми.

Але ж за вчинення звалтування і сексуального насильства, зокрема у випадках, коли потерпілими від цих злочинів стають малолітні, кримінальну відповідальність наразі можуть нести особи, яким виповнилося чотирнадцять років (ч. 2 ст. 22 КК), тобто явно і не дорослі суб'єкти. І цей законодавчий крок (тобто неврахування різниці у віці учасників сексуальної поведінки), вочевидь, не узгоджується з таким принципом криміналізації, як відносна поширеність діяння.

До того ж якщо при викладенні ч. 1 ст. 155 КК у редакції Закону від 14 березня 2018 р. вимога ч. 3 ст. 18 Лансаротської конвенції (дія положень підпункту «а» пункту 1 цієї статті не поширюється на врегулювання статевих стосунків між неповнолітніми, що здійснюються за взаємною згодою) була взята до уваги, то при ухваленні Закону від 06 грудня 2017 р. цей нюанс був проігнорований. Це й не дивно, оскільки розроблення та прийняття вказаного Закону підпорядковувалося Стамбульській конвенції як інструменту протидії сексуальному насильству, а не Лансаротській конвенції з її місією захисту дітей від сексуальних зловживань.

До слова, за вчинення сексуальних дій стосовно дітей у віці від тринадцяти до шістнадцяти років у Великій Британії за законом можуть нести кримінальну відповідальність як дорослі, так й особи, яким не виповнилося вісімнадцять років. Проте щодо вчинення таких дій між підлітками існують рекомендації Парламенту і Королівської прокуратурської служби, які вказують на неприпустимість кримінального переслідування підлітків за добровільні та взаємні сексуальні дії без обтяжуючих обставин. Для вирішення питання про наявність злочину за такого суб'єктного складу беруться до уваги, зокрема, зіставлення віку неповнолітніх, тривалість і характер їхніх відносин, рівень зрілості осіб, наявність між ними елементів залежності або експлуатації [34, с. 17–18].

Висновки. Проведене дослідження дає змогу дійти таких висновків:

по-перше, передбачений законами від 06 грудня 2017 р. і 14 березня 2018 р. спосіб запровадження в КК України конвенційного концепту «вік сексуальної згоди» характеризується низкою вад, зокрема:

а) установлена градація віку потерпілого (установлення двох «віків сексуальної згоди»), хоч і дає змогу диференціювати кримінальну відповідальність за вчинення дій сексуального характеру стосовно дітей, зі ст. 18 Лансаротської конвенції не впливає;

б) оптимальність закріплення чотирнадцятирічного віку в частинах 4 ст. 152, ст. 153 КК не видається безспірною. Відсутність належного обґрунтування притаманна й шістнадцятирічному віковому критерію, який фігурує в ч. 1 ст. 155 КК. Для усунення з'ясованої довільності при запровадженні нормативного показника «вік сексуальної згоди» перспективним є проведення міждисциплінарних досліджень;

в) формулювання ч. 4 ст. 152 і ч. 4 ст. 153 КК є редакційно невдалими, оскільки можуть заплутати, чи має право малолітня особа бути суб'єктом добровільної згоди;

г) використання в ч. 1 ст. 155 КК звороту «природні або неприродні статеві зносини» порушує правило єдності законодавчої термінології в межах розділу IV Особливої частини КК, а також не відповідає наскрізному поняттю «діяльність сексуального характеру з дитиною», яким оперує Лансаротська конвенція;

г) викладення ст. 155 КК у редакції Закону від 14 березня 2018 р., усупереч думці розробників відповідного законопроекту, немає підстав визнавати виконанням ст. 18 Лансаротської конвенції щодо встановлення віку, до досягнення якого забороняється займатися діяльністю сексуального характеру з дитиною. Оскільки попередня редакція ч. 1 ст. 155 КК і чинна редакція цієї кримінально-правової норми описують різні типи поведінки, між ними відсутня правова наступність;

д) оновлені відповідно до Стамбульської конвенції ст. 152 і ст. 153 КК, хоч і втілюють концепт «вік сексуальної згоди», не беруть до уваги вимогу ч. 3 ст. 18 Лансаротської конвенції щодо впливу на кримінальну відповідальність за сексуальну діяльність різниці у віці учасників такої діяльності.

По-друге, розмірковуючи над перспективами вдосконалення КК у частині концепту «вік сексуальної згоди» і дотичної матерії, уважаємо за доцільне брати до уваги щонайменше такі обставини:

а) законодавчу оптимізацію «віку сексуальної згоди» за будь-якого варіанта розв'язання цієї проблеми не треба пов'язувати з тематикою сексуальної експлуатації дітей;

б) потребує фахового обговорення ідея повернення до КК поняття «статевонезрілий стан». Сфера застосування норми, спрямованої на захист репродуктивної функції покоління, яке підростає, могла б бути обмежена випадками, коли потерпіла особа, тіло якої знає вагінального або анального сексуального проникнення, є статевонезрілою;

в) якщо керуватися сформульованою на початку нашої статті гіпотезою про автономність (альтернативність) ознак «недосягнення віку сексуальної згоди» та «відсутність добровільної згоди» як криміноутворювальних (а така гіпотеза впливає, крім іншого, з розрізнення підходів, відображених у Лансаротській і Стамбульській конвенціях), то треба визначитись, де саме та як має фіксуватись «вік сексуальної згоди».

Як варіант розділ IV Особливої частини КК міг би бути доповнений окремою відповідною статтею (аналогом, зокрема, згаданого параграфу 177 КК ФРН чи з певними застереженнями ст. 155 КК України в її чинній редакції). До того ж така самостійна кримінально-правова заборона стосовно

вчиненню дій сексуального характеру за участю осіб, які не досягли «віку сексуальної згоди», має охоплювати не лише дії винуватого (тобто його активну поведінку щодо потерпілого), а й надання винуватим згоди потерпілій дитині вчиняти щодо себе дії сексуального характеру, а так само примушування дитини до вчинення дій сексуального характеру з третьою особою. Зазначена заборона фіксуватиме, серед іншого, конкретний «вік сексуальної згоди», яку визначив законодавець з урахуванням відповідних міждисциплінарних досліджень.

Вада цього варіанта, попри його узгодженість з традиціями національного кримінального законодавства, убачається в тому, що він іде врозріз з ідеєю Стамбульської конвенції про універсальну роль в унормуванні меж кримінально каранної поведінки в сексуальній сфері такого чинника, як відсутність добровільної згоди на вчинення дій сексуального характеру. До того ж аналіз Стамбульської конвенції як більш сучасного, порівняно з Лансаротською конвенцією, міжнародно-правового документа свідчить про намагання європейського співтовариства виробити й втілити в життя уніфіковані стандарти, за якими має визначатися злочинність поведінки в досліджуваній сфері.

Вочевидь, таке саме критичне зауваження може бути висловлено щодо пропозиції доповнити КК окремим (спеціальним) положенням, подібним до того, яке передбачене ст. 147 Пенітенціарного кодексу Естонії: «Для цілей положень розділу IV Особливої частини цього Кодексу вважається, безумовно, не здатною висловити згоду на участь у діяльності сексуального характеру особа, яка не досягла .... віку» (про те, як уникнути довільності при встановленні цього показника, йшлося вище).

У постановочному плані висловимо для обговорення альтернативний підхід, який, ґрунтуючись на пріоритеті Стамбульської конвенції як документа, що є результатом багаторічних напрацювань міжнародно визнаних експертів, полягає у відмові від прямого (текстуального) відображення у КК концепту «вік сексуальної згоди». Питання про кримінальну відповідальність за вчинення дій сексуального характеру за участю дітей пропонується вирішувати через призму універсального конвенційного поняття добровільної згоди в спосіб оцінки фактичних обставин у конкретному кримінальному провадженні, тобто в межах уточнених статей 152, 153 КК, де йдеться про сексуальне насильство. Отже, мовиться про те, що малолітній вік особи (питання факту) як показник її психічної безпорадності виступатиме одним із чинників, що виключає вільне волевиявлення особи на вчинення дій сексуального характеру, а отже, добровільність згоди. Тобто роль криміноутворювальної ознаки й у цьому разі відіграватиме не недосягнення потерпілою особою певного віку, визначеного в законодавчому порядку, а відсутність добровільної згоди потерпілої особи, як це й притаманно сексуальному насильству в сенсі Стамбульської конвенції.

Учинення стосовно дітей дій сексуального характеру, відмінних від сексуального насильства та сексуального проникнення в тіло статевозрілої особи, може розцінюватися як фізичне або інтелектуальне розбещення

неповнолітніх (ст. 156 КК). До того ж можлива криміналізація сексуальних дій стосовно дітей навіть за добровільної згоди на вчинення таких дій, здійснювана з міркувань турботи про їхній нормальний розвиток у сексуальній сфері (сексуальна експлуатація, інцест тощо);

г) для усунення вад, притаманних чинному КК у частині відповідальності за статеві злочини, доцільно сформувати робочу групу із залученням представників суддівського корпусу, правоохоронних органів і фахівців у галузі кримінального права з числа наукових та науково-педагогічних співробітників.

Використані джерела:

1. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами : Закон України від 06.12.2017 № 2227-VIII. *Голос України*. 2018. 11 січн. (№ 6). С. 3.

2. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації : Закон України від 14.03.2018 № 2334-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 17. Ст. 150.

3. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами. Офіційний переклад. URL : <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2.pf3511=60492> (дата звернення: 31.01.2019).

4. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. Ратифікована Законом України від 20 червня 2018 року. Офіційний переклад. URL : <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 31.01.2019).

5. Дудоров О. О. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (основні положення кримінально-правової характеристики) : практ. порадник. Севродонськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2018. 92 с.

6. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України). Київ: Вайт, 2019. 288 с.

7. Максимів О. Д., Максимів Л. В. Кримінально-правова характеристика добровільних статевих зносин з малолітньою особою. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 3. С. 93–195.

8. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588 (дата звернення: 31.01.2019).

9. Елементи злочинів, прийняті Підготовчою комісією для Міжнародного кримінального суду 30.06.2000. URL: <http://www.un.org/tu/documents/rules.pdf> (дата звернення: 31.01.2019).

10. Директива Європейського Парламенту і Ради 2011/93/ЄС від 13 грудня 2011 року про боротьбу з сексуальним насильством та сексуальною експлуатацією дітей та дитячою порнографією та про заміну Рамкового рішення Ради 2004/68/ЮВС. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/> (дата звернення: 31.01.2019).

11. 1-ий Імплементаційний звіт Комітету держав-учасниць Лансаротської конвенції «Захист дітей від сексуальних зловживань у колі довіри: загальні рамки». Схвалений 04.12.2015. URL : <https://rm.coe.int/1st-implementation-report-protection-of-children-against-sexual-abuse-/16808ae53f> (дата звернення: 31.01.2019).

12. Термінологічні орієнтири для захисту дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. Укладені 28.01.2016 Міжвідомчою робочою групою з питань

сексуальної експлуатації дітей. URL : <http://luxembourgguidelines.org/english-version> (дата звернення: 31.01.2019).

13. Игнатова А. А. Уголовная ответственность за ненасильственные посяательства на половую неприкосновенность лиц, не достигших шестнадцатилетнего возраста: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2015. 207 с.

14. Рішення Європейського комітету з соціальних прав у справі Federation of Catholic Family Associations in Europe (FAFCE) v. Ireland, complaint № 89/2013, 12 September 2014. URL : <http://hudoc.esc.coe.int/eng> (дата звернення: 31.01.2019).

15. У декретній відпустці ... батько. *Голос України*. 2004 р. 02 квітн. (№ 62). С. 5.

16. Маслов Л. З невим сексом! Міфи і факти про статеву революцію в Україні. URL : <https://site.ua/leonid.maslov/> (дата звернення: 31.01.2019).

17. Дудоров О. О. Кримінально-правова характеристика злочинів проти статевої свободи та недоторканості особи: наук.-практ. посібник. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2011. 352 с.

18. Ситковская О. Д. Уголовный кодекс Российской Федерации: психологический комментарий. Москва: Волтерс Клувер, 2009. 192 с.

19. Чмут С. В. Кримінальна відповідальність за статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості: дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2010. 239 с.

20. Пенитенциарный кодекс Эстонии. По состоянию на 17.12.2018. URL : <https://v1.juristaitab.ee/sites/www.juristaitab.ee/files/elfinder/ruseadused/ПЕНИТЕНЦИАРНЫЙ%20КОДЕКС%2017.12.2018.pdf> (дата звернення: 31.01.2019).

21. Карне законодавство ФРН. Переклад. Київ: Ваіте, 2016. 408 с.

22. Мартинишин Г. Я. Статева недоторканість як об'єкт кримінально-правової охорони в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2017. 220 с.

23. Старович Збигнев. Судебная сексология : пер. с польск. Москва: Юрид. лит., 1991. 336 с.

24. Люблинский П. И. Преступления в области половых отношений. Москва-Ленинград: Изд-во Л. Д. Френкель, 1925. 242 с.

25. Яковлев Я. М. Половые преступления. Душанбе: Ирфон, 1969. 454 с.

26. Zhu G., van der Aa S. Trends of age of consent legislation in Europe: A comparative study of 59 jurisdictions on the European continent. *New Journal of european Criminal Law*. 2017. Vol 8(1). P. 14-42.

27. Зайцева О. Вік сексуальної згоди: кого і від чого захищаємо. URL : <https://genderindetail.org.ua/season-topic/seksualnist> (дата звернення: 31.01.2019).

28. Хоменко М. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи: особливості законодавчого регулювання сьогодення. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 11. С. 205-210.

29. Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації» (реєстр. № 2016 від 03.03.2015). URL : <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2> (дата звернення: 31.01.2019).

30. Дорош Л. В. Якість кримінального закону: до проблеми визначення поняття «стан статевої зрілості». *Питання боротьби зі злочинністю: збірник наукових праць / ред. кол.: В. І. Борисов та ін. Харків: Право, 2009. Вип. 17. С. 78-91.*

31. Бандурка І. О. Кримінально-правовий захист дитинства в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2016. 398 с.

32. Харитоновна О. Хліб, любов і фантазія, або Нотатки на полях Стамбульської конвенції та Кримінального кодексу (частина 2). URL : <https://jurliga.ligazakon.net/analytics/183309> (дата звернення: 31.01.2019).

33. Савина А. Секс без принуждения: Что на самом деле значит принцип согласия. URL : <https://www.wonderzine.com/wonderzine> (дата звернення: 31.01.2019).

34. Бимбинов А. Ненасильственные посягательства на половую неприкосновенность несовершеннолетних по законодательству стран Евросоюза (на примере Германии, Франции и Англии). *Уголовное право*. 2014. № 2. С. 16–22.

Стаття надійшла до редакції 05.02.2019

Дудоров А. А., доктор юридических наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідуючий науково-дослідницької лабораторії по проблемам предупреждения, прекращения и расследования преступлений территориальными органами Национальной полиции Украины Луганского государственного университета внутренних дел имени Э.А. Дидоренко (г. Северодонецк, Украина)

Задоя К. П., кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедры уголовного права и криминологии Киевского национального университета имени Тараса Шевченко (г. Киев, Украина)

«Возраст сексуального согласия» в международном праве, уголовно-правовой доктрине и Уголовном кодексе Украины

С учетом освещения международно-правовых стандартов и достижений уголовно-правовой доктрины выясняются суть и значение конвенционного концепта «возраст сексуального согласия». Критически проанализированы положения Уголовного кодекса Украины, воплощающие упомянутый концепт. Определяются перспективы этого автономного (относительно отсутствия добровольного согласия, присущего сексуальному насилию) критерия определения границ преступного поведения в сексуальной сфере.

Ключевые слова: возраст, добровольное согласие, сексуальное насилие, беспомощное состояние, малолетнее лицо, половая зрелость, ребенок.

Dudorov A., Zadoya K. “Age of sexual consent” in international law, criminal law doctrine and the Criminal Code of Ukraine

Taking into account the coverage of international legal standards and the achievements of criminal law doctrine, the essence and significance of the conventional concept of “age of sexual consent” are established.

It has been established that international contractual law in the area of counteraction to crime (in particular, the Lanzarote Convention) contains direct (textual) references to such age. Instead, international criminal law in the narrow sense (as a set of norms, which forbid crimes of aggression, genocide, war crimes and crimes against humanity) skips this issue with silence. The reason for such a different attitude to the investigated concept is explained.

The provisions of the Criminal Code of Ukraine, which embody the concept of “age of sexual consent” are subjected to critical analysis. It has been proved, in particular, that the legislatively established grading of the victim’s age, although it allows differentiating criminal liability for committing sexual acts against children of different ages, does not follow from Art. 18 of the Lanzarote Convention. The optimality of fixing the 14-year-old age in parts 4 of Art. 152 and Art. 153 of the Criminal Code of Ukraine does not seem indisputable. Lack of proper justification is also inherent in the 16-year age criterion, which appears in part 1 of Art. 155 of the Criminal Code of Ukraine. In order to eliminate the established arbitrariness in introducing the normative

indicator “age of sexual consent”, the prospects of conducting interdisciplinary researches look as promising.

It has been established that Art. 152 and Art. 153 of the Criminal Code of Ukraine, updated in accordance with the Istanbul Convention, although they embody the concept of “age of sexual consent”, do not take into account the requirement of part 3 of Art. 18 of the Lanzarote Convention on the impact of the difference in the age of participants in such activities on criminal liability for Sexual Activities.

The prospects for the “age of sexual consent” in Ukraine as an autonomous (in the absence of voluntary consent) criteria for determining the limits of criminal behavior in the sexual sphere have been determined.

As an option, Section IV of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine could be supplemented by a separate prohibition on committing acts of sexual nature involving persons, who have not reached the “age of sexual consent”. This prohibition should cover not only actions of the perpetrator (that is, his active behavior towards the victim), but also the perpetrator’s consent to the victimized child to commit sexual acts in relation to himself, as well as forcing the child to commit sexual acts with the third person. This defect of this option is seen in the fact that it runs counter to the idea of the Istanbul Convention on the universal role in the normalization of the limits of criminal behavior in the sexual sphere of such factor as the lack of voluntary consent.

An alternative approach, based on the priority of the Istanbul Convention, is to reject the direct (textual) reflection in the Criminal Code of Ukraine of the “age of sexual consent” concept. The issue of criminal liability for committing sexual acts involving children is proposed through the prism of the universal conventional understanding of voluntary consent by assessing the actual circumstances in a particular criminal proceeding, that is, within the specified Articles 152, 153 of the Criminal Code of Ukraine, on sexual violence. In other words, the role of a crime-forming feature, in this case, will not be achieved by the victim reaching a certain age defined by law, but by the absence of the victim’s voluntary consent, as is characteristic of sexual violence in the meaning of the Istanbul Convention.

Key words: age, voluntary consent, sexual abuse, helpless state, minor, puberty, child.

УДК 343.131.5

*Дульський О.Л.
аспірант кафедри досудового розслідування Навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ, адвокат (м. Харків, Україна)*

ЗАХИСНИК ЯК УЧАСНИК ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ

У статті розглянуто суперечливі питання участі захисника та адвоката під час проведення обшуку житла чи іншого володіння особи та обшуку особи. Акцентовано увагу на низку положень, спрямованих на забезпечення дотримання прав та законних інтересів учасників обшуку. Висловлено низку пропозицій щодо вдосконалення чинного Кримінального процесуального кодексу України в частині процесуального врегулювання діяльності захисника-адвоката з надання юридичної допомоги особі під час проведення обшуку.

Ключові слова: слідчі (розшукові) дії, обшук житла чи іншого володіння особи, обшук особи, захисник, адвокат, підозрюваний, інший учасник кримінального провадження.

Постановка проблеми. У КПК України передбачено досить широке, хоча й невичерпне, коло учасників обшуку. До них відповідно до частини 1 статті 236 КПК України належать потерпілий, підозрюваний, захисник, представник, спеціаліст, особа, чії права та законні інтереси може бути обмежено або порушено. Обшук житла чи іншого володіння особи, обшук особи, як зазначено в абзаці другому частини 7 статті 223 цього Кодексу, здійснюють з обов'язковою участю не менше двох понятих незалежно від застосування технічних засобів їх фіксування.

Усіх учасників обшуку треба розглядати з урахуванням їх статусу як сторони кримінального провадження, виду обшуку, можливості ініціювання його проведення, обов'язковості або факультативності їх залучення, місця й ролі в доказуванні та здійснюваних ними функцій. Такі критерії сприятимуть ліпшому розумінню особливостей забезпечення дотримання прав та законних інтересів осіб, які в тій чи іншій якості беруть участь у проведенні обшуку. Усіх зазначених осіб, на наш погляд, доцільно поділити на дві групи: 1) осіб, діяльність яких спрямована на швидке та якісне проведення обшуку, відшукування та вилучення матеріальних об'єктів для їх використання в доказуванні; 2) осіб, які потребують забезпечення дотримання їх прав та законних інтересів під час проведення обшуку. Саме процесуальна діяльність представників другої групи учасників, особливе місце серед яких належить захисникові, викликає нашу найбільшу зацікавленість, оскільки проведення обшуку практично завжди пов'язане із суттєвим обмеженням їх конституційного права на недоторканність житла чи іншого володіння особи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Після набрання чинності КПК України окремі аспекти забезпечення дотримання прав та законних інтересів учасників обшуку, зокрема захисником, досліджували В. Ю. Аббакумов, В. І. Галаган, О. В. Капліна, Е. Є. Манівлець, Н. С. Моргун, М. А. Погорецький, О. А. Струць, В. М. Трофименко, О. Г. Шило та інші науковці. Але досі залишається невирішеною значна кількість проблем у цьому напрямі, які потребують усвідомлення, аналізу та вирішення на законодавчому рівні й у практичній діяльності з розслідування злочинів.

Формування цілей. Автор має на меті дослідити процесуальні повноваження захисника як сторони захисту й процесуального учасника, який забезпечує дотримання прав та законних інтересів інших осіб під час проведення обшуку як заходу процесуального примусу.

Виклад основного матеріалу. Поза сумнівом, центральною фігурою сторони захисту є захисник – адвокат як професійно підготовлена особа, який має відповідно до закону широке коло повноважень із забезпечення прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб у кримінальному провадженні. Тож цілком логічно, що розгляд проблемних питань правового регулювання діяльності сторони захисту під час проведення обшуку за чинним законодавством України варто починати саме з аналізу процесуальної діяльності захисника.

У практичній діяльності захисника-адвоката існують два проблемних аспекти його участі під час проведення обшуку. Перший має місце тоді, коли

ідеться про допуск до участі в проведенні обшуку житла чи іншого володіння особи адвоката як захисника підозрюваного, який уже має в кримінальному провадженні визначений процесуальний статус і потребує кваліфікованої юридичної допомоги та захисту від підозри. Другий аспект стосується адвоката під час надання правової допомоги особі, яка до певного часу не має процесуального статусу в кримінальному провадженні. Адже непоодинокими є випадки, коли існує потреба проведення обшуку житла чи іншого володіння особи в членів сім'ї, співмешканців підозрюваного або в осіб, які є власниками вилученого під час обшуку майна.

Процесуальний статус захисника, як і інших учасників кримінального провадження, виникає з моменту залучення його до сфери кримінальних процесуальних правовідносин, урегульованих КПК України, Законами України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», «Про безоплатну правову допомогу» тощо. У науковій літературі цілком слушно зазначено, що саме у сфері кримінального судочинства найчастіше трапляються різноманітні порушення прав людини, на стороні якої стоїть адвокат. У таких справах на кону стоять дуже вагомі речі, тому захист не може бути довіреним неспеціалісту [1, с. 13].

Інші науковці, приділяючи увагу статусу саме адвоката, визнають, що єдиною, головною відмінністю адвокатури як суб'єкта надання правової допомоги є власний адвокатський статус, тобто сукупність передбачених законом прав, обов'язків і гарантій адвокатської діяльності [2, с. 12-16]. Погоджуємося, що цей особливий статус покликаний забезпечити ефективність правової допомоги адвоката порівняно з юридичними послугами, що надають в Україні інші суб'єкти. Водночас особливістю кримінального провадження є те, що особа, будучи адвокатом за посадою, може в різних випадках виступати і як захисник, і як, власне, адвокат.

На захисників-адвокатів покладається обов'язок забезпечити захист особи й надання їй потрібної правової допомоги, у низці випадків – безоплатної. Незважаючи на законодавче закріплення зазначеного положення, у науці точиться дискусія щодо визначення поняття та правового статусу осіб, які реалізують право на правову допомогу в кримінальному провадженні. Ще до прийняття чинного КПК України Р. А. Чайка цілком слушно зауважував, що варто розрізняти поняття «захисник» і «адвокат». На думку цього науковця, адвокат – це особа, яка займається професійною діяльністю, тобто є правозаступником і правозахисником та надає правову допомогу, здійснює представництво в судах, господарських справах, підприємствах, установах та організаціях, державних органах, а також здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого. Правовий статус адвоката виникає не у зв'язку з його участю в судочинстві, а через відповідну процедуру, яка передбачена законодавством України. Натомість захисник у кримінальному провадженні, продовжує далі зазначений автор, – це особа, спеціально уповноважена відстоювати законні інтереси обвинуваченого, підсудного й надає йому необхідну правову допомогу в реалізації його процесуальних прав.

Процесуальним статусом ця особа наділена з моменту допуску до участі в справі [3, с. 15]. На думку О. В. Мартовицької, з якою не можна не погодитися, незважаючи на те, що в статті 45 КПК України визначено, що особа, яка реалізує право на правову допомогу, іменується захисником, який є адвокатом, угім підняті питання не є остаточними й потребують окремого дослідження або наукового вивчення [4, с. 294-296].

Тож не можна не погодитися з думкою, що поняття «захисник» та «адвокат» не є тотожними. Зокрема, під час захисту підозрюваного адвокат за посадою є захисником цих осіб за своїм процесуальним статусом. Натомість, надаючи юридичну допомогу потерпілому, адвокат за посадою є його представником за процесуальним статусом відповідно до частини 1 статті 58 КПК України. Щодо свідка чи іншого учасника кримінального провадження, крім підозрюваного, обвинуваченого, ця особа є адвокатом як за посадою, так і за процесуальним статусом (див., наприклад: пункт 2 частини 1 статті 66, частина 3 статті 236 КПК України). Власне, опосередковано про цю відмінність ідеться й у низці норм КПК України. Зокрема, у частині 1 статті 236 цього Кодексу, що унормовує процесуальні аспекти проведення обшуку, зазначено, що незалежно від стадії цієї слідчої дії слідчий, прокурор, інша службова особа, яка бере участь у проведенні обшуку, зобов'язані допустити на місце його проведення *захисника чи адвоката (курсив наш – О. Д.)*, повноваження якого підтверджуються згідно з положеннями статті 50 цього Кодексу [5]. Розглянемо детальніше різницю в процесуальному статусі цих осіб.

Захисник-адвокат відповідно до частини 4 статті 46, частин 1, 2 статті 50 КПК України здійснює захист підозрюваного (обвинуваченого) і користується процесуальними правами особи, захист якої він здійснює, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним, обвинуваченим і не може бути доручена захисникові, з моменту надання передбачених цим Кодексом документів: свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю; ордера, договору із захисником або доручення органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги. Установлення будь-яких додаткових вимог, крім пред'явлення захисником документа, що посвідчує його особу, або умов для підтвердження повноважень захисника чи для його залучення, до участі в кримінальному провадженні не допускається (частина 2 статті 50 КПК України).

Отже, захисник як учасник обшуку може бути присутнім під час проведення обшуку за участю підозрюваного або без нього; ознайомлюватися з протоколом обшуку, з документами, які були пред'явлені або мали бути пред'явлені підозрюваному; оскаржувати дії та рішення слідчого й прокурора. Проте, на наш погляд, законодавством не врегульовано питання забезпечення участі захисника під час проведення одночасних обшуків у декількох підозрюваних осіб, функцію захисту яких здійснює один адвокат, хоча з погляду криміналістичної тактики такі обшуки є найбільш дієвими та ефективними.

Під час проведення обшуку особи, що нерідко супроводжується її оголенням, відкритим залишене питання, як треба вчинити, якщо захисник цієї особи іншої статі, ніж його підзахисний. В абзаці другому частини 5 статті 236 КПК України лише зазначено, що обшук особи здійснюється особами тієї самої статі в присутності адвоката, представника на вимогу такої особи. Конструкція цієї правової норми, а також відсутність імперативної вказівки про те, що захисник та його підзахисна особа мають бути однієї статі, надають підстави стверджувати, що їх стать не має значення під час реалізації функції захисту від підозри. Підтверджує цю думку й наявна вимога особи перед її обшуком запросити захисника, стать якого йому добре відома за наявності між ними договору на надання юридичних послуг.

Водночас звертає на себе увагу та обставина, що в частині 1 статті 236 КПК України йдеться про допуск захисника чи адвоката на місце проведення обшуку, а в частині 5 цієї ж процесуальної норми – лише про присутність адвоката під час обшуку особи. Але ж обшук може бути проведено в осіб, які є підозрюваними, і тоді їхній захист здійснює захисник-адвокат. Якщо ж у житлі чи іншому володінні перебуває особа, яка не є підозрюваною, але стосовно якої існує потреба проведення обшуку, юридичну допомогу їй надає саме адвокат, про якого, власне, йдеться в частині 5 статті 236 КПК України. Для усунення цієї невідповідності пропонуємо перше речення абзацу другого частини 5 цього Кодексу викласти в такій редакції: «Обшук особи здійснюють особи тієї самої статі в присутності *захисника*, адвоката *чи* представника на вимогу такої особи». Урахування цієї пропозиції узгоджуватиметься з положеннями частини 1 статті 236 КПК України та сприятиме однаковому тлумаченню випадків, коли на місці проведення обшуку має бути допущений захисник, а коли – адвокат.

Однак наразі в КПК України не повною мірою закріплено права особи, у якої проводять обшук, якщо вона не є підозрюваним або законним представником (наприклад, орендодавець). Такій особі надане право бути присутньою під час усіх дій слідчого й робити заяви з цього приводу. Але потрібно в КПК України розширити права цієї особи для захисту своїх прав і законних інтересів (наприклад, заявляти відвід, подавати скаргу, клопотати про участь захисника тощо).

Відповідно до частини 5 статті 46 КПК України захисник має право брати участь у проведенні процесуальних дій за участі підозрюваного. Тож за логікою речей у цьому випадку має бути обов'язок повідомляти захисника про проведення цих дій. Проте в КПК України відсутня ця зобов'язувальна норма. На наше переконання, недостатньо лише надати право учасникові кримінального провадження, треба ще створити спеціальні нормативні й організаційні засоби, здатні гарантувати як здійснення цих прав і реалізацію законних інтересів, так і захист їх від безпідставного ускладнення, а часом і від прямого порушення. У зв'язку з викладеним пропонуємо доповнити частину 5 статті 46 КПК України третім реченням такого змісту: «*За наявності клопотання підозрюваного чи його захисника, слідчий зобов'язаний завчасно повідомляти захисника про всі подальші*

процесуальні дії за участі підозрюваного». У цьому випадку захисник підозрюваного матиме реальну можливість самому вирішувати потребу прибуття для участі в проведенні процесуальних дій зі своєю підзахисною особою.

Захисник-адвокат, так само як і його підзахисний, не є обов'язковим учасником проведення обшуку. Однак видається, що у випадку, якщо слідчий планує присутність підозрюваного під час проведення цієї процесуальної дії, він має після пред'явлення ухвали суду з'ясувати його думку щодо того, чи потрібен йому виклик захисника. Оскільки ініціатива такого виклику має виходити від обшукуваного, а спрогнозувати її неможливо, слідчому залишається постійно бути готовим до відповідного клопотання. Адже забезпечення підозрюваному права на захист передбачає обов'язок слідчого надати можливість цій особі захищатися встановленими законом засобами та способами від порушення її особистих і майнових прав. Тож відмова від участі захисника під час проведення обшуку, на нашу думку, має бути заявлена підозрюваним добровільно, у зрозумілій для всіх присутніх учасників обшуку формі. Підкреслює добровільність такої відмови й обов'язкова фіксація проведення обшуку на підставі ухвали слідчого судді за допомогою звуко- та відеозаписувальних технічних засобів. Бажано було б також власноручно зафіксувати відмову в протоколі обшуку, хоча це положення в статті 236 КПК України наразі не передбачено.

У разі, якщо підозрюваний вимагає присутності адвоката під час проведення обшуку житла чи іншого володіння, перед слідчим постає завдання в стислі терміни забезпечити його участь. У ситуації, коли підозрюваний має захисника, допущеного до участі в кримінальному провадженні на законних підставах, слідчий сповіщає його про потребу невідкладно з'явитися на місце проведення обшуку. Водночас досі неврегульованим є питання щодо часу, протягом якого захисник має прибути на місце проведення обшуку. Якщо в абзаці другому частини 5 статті 236 КПК України зазначено, що неявка адвоката протягом трьох годин не перешкоджає проведенню обшуку особи, то час, потрібний для прибуття захисника-адвоката для участі в проведенні обшуку житла чи іншого володіння особи, у цьому Кодексі досі не визначений. Ця обставина не сприяє раптовості й оперативності проведення обшуку слідчим, однак не є підставою для порушення прав і законних інтересів обшукуваної особи. На наш погляд, у цьому разі варто виходити із засади розумності строків, відповідно до якої розумними вважаються строки, що є об'єктивно потрібними для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень. Тож у цьому конкретному випадку строки, потрібні для прибуття захисника на місце проведення обшуку житла чи іншого володіння особи, мають бути визначені в кожному конкретному випадку залежно від низки обставин – місцевості та часу, потрібного для прибуття на місце проведення обшуку, можливості захисника невідкладно приїхати для участі в його проведенні тощо.

Якщо ж у підозрюваного на момент проведення обшуку немає захисника-адвоката або його присутність через низку причин неможлива,

слідчий проводить обшук з дотриманням належної правової процедури та обов'язкової його фіксації за допомогою звуко- та відеозаписувальних технічних засобів.

Безсумнівним позитивним фактором участі захисника під час проведення обшуку є те, що він може сприяти встановленню психологічного контакту слідчого з особами, яких обшуковують, та запобіганню конфліктних ситуацій. Зокрема, захисник, який має авторитет у підозрюваного, членів його родини, може роз'яснити їм зміст події, що відбувається, підтвердити законність дій слідчого. В окремих випадках, під час проведення інших слідчих (розшукових) дій, адвокат, роз'яснюючи підозрюваному доказову значущість предметів (об'єктів), вилучених під час обшуку, може сприяти створенню нормальної психологічної обстановки й цим побічно сприяти досягненню мети розслідування при пом'якшуючих обставинах його проведення [6, с. 87-93].

Свою чергою згідно з пунктом 3 частини 2 статті 87 КПК України порушення права підозрюваного на захист через недопущення адвоката до проведення обшуку є підставою визнання одержаних доказів недопустимими. Водночас факт недопущення до участі в проведенні обшуку зобов'язаний довести саме адвокат у суді під час судового провадження. Фізична перешкода захисникові в наданні ним правової допомоги своєму клієнтові, зокрема під час проведення обшуку, є злочином, передбаченим статтею 397 КК України (утручання в діяльність захисника чи представника особи), або статтею 398 КК України (заподіяння захисникові чи представникові особи тілесних ушкоджень у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги). Тож органи досудового розслідування не мають допускатися створення штучних перешкод у професійній діяльності захисника, оскільки такі дії можуть призвести до притягнення до кримінальної відповідальності.

З огляду на зазначене повною мірою погоджуємося з думкою авторів, що можливо й потрібно було б додати в КПК України пряму норму про обов'язок правоохоронних органів забезпечувати доступ адвоката до будь-якого клієнта, зокрема й не сторони кримінального провадження, під час проведення обшуку належного йому приміщення [7].

В інших випадках відповідно до частини 3 статті 93 КПК України обшук може бути проведений за клопотанням адвоката як сторони захисту. До таких видів обшуку належить обшук житла чи іншого володіння особи та обшук особи. Дії захисника в цих випадках спрямовані на збирання доказів щодо меншої винуватості або невинуватості підзахисної йому особи, хоча повною мірою реалізувати своє право на участь у слідчих (розшукових) діях захисникові вдається не завжди. Прикладом такої реалізації є можливість захисника звернутися з клопотанням про надання дозволу на проведення обшуку в разі невиконання ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів за його клопотанням як сторони захисту, якій надано право на доступ до речей і документів на підставі ухвали слідчого судді, але вона не була виконана. Якщо слідчим суддею надано дозвіл на проведення обшуку, його проведення доручається слідчому або прокуророві чи органу

Національної поліції згідно з правилами, передбаченими КПК України, за участю сторони захисту. Однак законодавець не визначив, кому треба надати вилучені речі й документи, хто саме має складати протокол обшуку, кому він вручається тощо. Уважаємо, що вилучені речі й документи під час проведення обшуку за ініціативи сторони захисту повинні бути передані саме їй, оскільки в подальшому захисник повинен вирішувати, яким чином слід розпорядитися отриманими за його ініціативою об'єктами [8, с. 36-38].

Під час розслідування кримінальних правопорушень інколи виникає потреба проведення обшуку житла адвоката чи приміщень, де він здійснює адвокатську діяльність, під час якого нерідко допускають непоодинокі випадки порушення професійних прав адвоката. Ця проблема настільки складна, що вона наразі знайшла своє відображення в рішеннях Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Цей Суд перевіряє, як діяти гарантії здійснення адвокатської діяльності в конкретних розглянутих справах відповідно до ефективних дій проти зловживань або свавілля, закріплених національним законодавством. Елементами, прийнятими до уваги ЄСПЛ, є тяжкість злочину, у зв'язку з яким проводять обшук і вилучення, наявність отриманого рішення судді або особи, наділеної судовими повноваженнями, дослідження факту, чи проводиться згодом судова перевірка, чи є постанова заснованою на розумній підозрі, і чи є межі втручання розумно обмеженими. Зокрема, ЄСПЛ перевіряє спосіб проведення обшуку і, якщо йдеться про адвокатську контору – чи проводиться він у присутності незалежного спостерігача з юридичною освітою, який забезпечує недоторканність документів, предметів тощо, що відносять до професійної таємниці адвоката. ЄСПЛ бере також до уваги масштаби наслідків для роботи й репутації осіб, стосовно яких проводили обшук. Суд перевіряє відповідність процедур, установлених національними законодавствами Конвенції. Згідно з прецедентною практикою ЄСПЛ акцентує увагу на тому, що постанови про обшук повинні, наскільки це можливо, забезпечувати обмеження їхніх наслідків розумними межами [9, с. 78-82].

Зазвичай обшуки в адвоката проводять для відшукання та вилучення доказів, які можуть довести вину клієнта адвоката, а не самого адвоката. Відповідно до абзацу другого частини 2 статті 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 5 липня 2012 року № 5076-VI під час проведення обшуку чи огляду житла, іншого володіння адвоката, приміщень, де він здійснює адвокатську діяльність, тимчасового доступу до речей і документів адвоката має бути присутній представник ради адвокатів регіону [10]. Тому адвокатам треба зберігати в телефонній книзі мобільного телефону номер «гарячої лінії» Комітету із захисту прав адвокатів, або, у разі відсутності такого Комітету – самої ради адвокатів відповідного регіону, розміщений на її офіційному сайті.

Якщо правоохоронці не повідомили або відмовляють у повідомленні раду адвокатів регіону про проведення обшуку в адвоката, ніхто не позбавляє його можливості зробити це самостійно. Водночас усі докази, які були вилучені під час проведення обшуку в адвоката без участі представника

ради адвокатів відповідного регіону або належного підтвердження того, що правоохоронці завчасно її повідомили про проведення обшуку, надалі можуть бути визнані недопустимими.

Саме для контролю дотримання гарантій адвокатської діяльності, зокрема під час проведення обшуку й були створені відповідні Комітети із захисту прав адвокатів. Для максимального дотримання гарантій адвокатської діяльності в адвоката має бути договір про оренду, користування, тощо відповідного приміщення, у якому він здійснює свою адвокатську діяльність. Надання правоохоронцям копії такого договору або іншого документа, що підтверджує право адвоката на приміщення, перед початком проведення обшуку дуже сильно звужує їм «поле для маневрів» [11].

Висновки. Як захисник, так і адвокат за чинним КПК України не є обов'язковими учасниками проведення обшуку. Але в разі їх запрошення з надання кваліфікованої юридичної допомоги для захисту прав та законних інтересів підозрюваного та інших осіб сторона обвинувачення зобов'язана допустити захисника – для участі в проведенні обшуку житла підозрюваного чи іншого його володіння, а адвоката – для участі в проведенні обшуку особи, попередньо перевіривши їх повноваження. Така неоднозначність вирішення питання щодо допуску захисника чи адвоката для участі в проведенні різних видів обшуку відповідно до частин 1, 5 статті 236 КПК України не сприяє однаковому тлумаченню випадків, коли на місце проведення обшуку має бути допущений захисник, а коли – адвокат. З огляду на зазначене обґрунтовано потребу внесення змін до абзацу другого частини 5 статті 236 КПК України в частині можливості участі під час обшуку особи не лише адвоката, а й захисника. Позитивне вирішення цього питання надасть реальну можливість погодження цієї норми з частиною 1 цієї ж статті КПК України, у якій ідеться про допуск на місце проведення обшуку як захисника, так і адвоката.

Використані джерела:

1. Мороз І. Роль і статус адвоката в кримінальному процесі. *Юридичний вісник України*. 2011. № 50. С. 13-15.
2. Головань І. В. До питання про поняття адвокатської діяльності. *Адвокат*. 2012. № 1 (136). С. 12-16.
3. Чайка Р. А. Участь захисника на досудовому слідстві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2008. 19 с.
4. Мартовицька О. В. Процесуальний статус захисника на стадії досудового розслідування. Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу. Харків, 2017. С. 294-296.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. Верховна Рада України. URL: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/print>.
6. Иванов А. Н., Комиссаров В. И. Тактика обыска. Состояние и перспективы развития. *Юридические записки: Расследование преступлений: Вопросы теории и практики*. Вып. 7. Воронеж, 1997. С. 87-93.

7. Островська М. Допуск адвоката до участі в проведенні обшуку // Legalans. 2016. URL: <http://legalans.com/articles/publications/6783-dopusk-advokata-do-uchast-v-provedenn-obshuku.html>].

8. Дульський О. П. Ситуації щодо участі адвоката під час проведення обшуку. *Правові реформи в Україні: реалії сьогодення: матеріали міжвузівської науково-практичної конференції* (Київ, 28 лист. 2018 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2018. С. 36-38.

9. Погорецький М. А., Погорецький М. М. Гарантії адвокатської таємниці у рішеннях Європейського суду з прав людини та їх імплементаційний вплив на кримінальне процесуальне законодавство України і правозастосовну практику. *Вісник кримінального судочинства*. № 2/2016. С. 77-87.

10. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05 липня 2012 року № 5076-VI. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws>.

11. Костянтин Пінчук. Обшук у адвоката: як захистити гарантії професійної діяльності. Листопад 20, 2017. URL: <http://loyer.com.ua/uk/9451-2/>.

Стаття надійшла до редколегії 18.01.2019

Дульский А.Л., аспирант кафедры досудебного расследования Учебно-научного института №1 Национальной академии внутренних дел, адвокат (г. Харьков, Украина)

Защитник как участник производства обыска

В статье рассмотрены спорные вопросы участия защитника и адвоката при производстве обыска жилища или иного владения лица, а также обыска лица. Акцентировано внимание на ряд положений, направленных на обеспечение соблюдения прав и законных интересов участников обыска. Сформулирован ряд предложений по совершенствованию действующего Уголовного процессуального кодекса Украины в части процессуального урегулирования деятельности защитника-адвоката по предоставлению юридической помощи лицу при производстве обыска.

Ключевые слова: следственные (розыскные) действия, обыск жилища или иного владения лица, обыск лица, защитник, адвокат, подозреваемый, иной участник уголовного производства.

Dulskyi O. Defender as a Participant of Carrying out the Search

The article deals with the issues of determining the range of participants in the search from the positions of determining their procedural status, the type of search, initiation of its conduct, compulsory or optional participation in the search. The controversial issues of the participation of a defense counsel and a lawyer during a search of a home or other person's possession and search of a person are determined. In carrying out these actions almost always there is a significant restriction of the constitutional right to inviolability of a home or other possession of a person. The emphasis is on a number of provisions aimed at ensuring the protection of the rights and legitimate interests of searchers. The view expressed in the literature that the notion of «defender» and «lawyer» should be distinguished is supported. The cases when the lawyer acts in the procedural status of the defendant of the suspect is investigated, and when - he is actually an attorney who renders legal aid to a person whose procedural status is not defined. The attention is paid to the unsettled provisions, in particular: 1) conducting simultaneous searches of persons whose protection is carried out by one

attorney; 2) conducting a search of the person opposite to the defense counsel; 3) extending the rights of a person who is not yet procedural in order to protect his rights and legitimate interests; 4) the regulation of the duty of the investigator to inform the defense counsel in advance of all subsequent procedural actions involving the suspect; 5) the determination of the time during which the defender must arrive at the place of the search; 6) fixing the voluntary refusal in the case of the participation of a defender during a search, 7) conducting a search on the initiative of the defense party. A number of proposals aimed at improving the current Criminal Procedural Code of Ukraine in the part of the procedural regulation of the activity of a lawyer-advocate on the provision of legal assistance to a person during a search are expressed. In particular, paragraphs 1 and 5 of Article 236 of the Criminal Procedural Code of Ukraine have been analyzed and it is proposed to add an addition to Part 5 of this Article of the Code. The content of the addendum is that the search of a person can be carried out not only in the presence of a lawyer or representative, but also a person's defense depending on the procedural status given to her.

The proposals are aimed at procedural settlement of the cases of the invitation of a lawyer or counsel to provide qualified legal assistance in order to protect the rights and lawful interests of the suspect and other persons who are being searched.

Key words: investigative (search) actions, search of a home or other person's possession, search of a person, defender, lawyer, suspect, other participant in criminal proceedings.

УДК 343.241

Єрофєєв М.І.

*кандидат юридичних наук, науковий співробітник
науково-дослідної лабораторії з проблем попередження,
припинення та розслідування злочинів територіальними
органами Національної поліції України Луганського
державного університету внутрішніх справ імені
Е.О. Дідоренка (м. Северодонецьк, Україна)*

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОКУМЕНТАЛЬНОГО КОНТРОЛЮ ЗА ОБІГОМ ЗБРОЇ ТА ВИБУХОВИХ МАТЕРІАЛІВ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто особливості документального обліку руху зброї та вибухових матеріалів у суспільстві, акцентовано увагу на значенні облікових та інших документів, що є носіями інформації про поводження зі зброєю та вибуховими матеріалами різними суб'єктами, для організації контролю та розслідування правопорушень у цій сфері. Запропоновано класифікацію документів, які дають уявлення про суб'єктів поводження зі зброєю, рух зброї та вибухових матеріалів, їх використання (застосування).

Ключові слова: документальний облік руху зброї та вибухових матеріалів, контроль за використанням (застосуванням) зброї та вибухових матеріалів, поводження зі зброєю та вибуховими матеріалами.

Постановка проблеми. Суспільна небезпечність незаконного поводження зі зброєю та вибуховими матеріалами полягає в тому, що воно сприяє вчиненню злочинів із використанням зазначених предметів. Тому законодавством

встановлено вимоги, правила, спрямовані на: взяття під контроль виробництва зброї та вибухових речовин, а також осіб, які таке виробництво організують; запровадження всеохоплювального обліку руху зброї та вибухових речовин у суспільстві тощо. Таке значення для суспільства цього питання та увага на нормативно-правовому рівні щодо забезпечення безпечного обігу зброї та вибухових матеріалів зумовило значний інтерес до досліджень проблем, пов'язаних із запобіганням незаконному обігу зазначених об'єктів, зокрема за допомогою заходів контролю, облікових та інших заходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню запобігання нелегальному обігу зброї та злочинів, пов'язаних із застосуванням зброї та вибухових речовин, присвячені численні дослідження, у контексті яких розглядаються й питання документального контролю в цій сфері. Це, зокрема, праці Я. Ю. Бандуріної, В. С. Бондаря, Н. В. Деркач, О. В. Кириченка, Ю. Ф. Кравченка, М. В. Кривоноса, М. М. Майстренка, П. М. Мігрюхова, В. П. Межівого, А. С. Новосада, М. Г. Пінчука, В. В. Поливоди, О. М. Сарнавського, М. В. Стацка, В. В. Шендрика та інших. Для цієї сфери важливе значення мають і дослідження (зокрема А. П. Слободзяна, М. І. Фіалка та інших), у яких розглядаються загальні питання роботи з документами (статистичними обліками, матеріалами органів контролю тощо) як джерелами кримінологічної інформації.

Формування цілей. Автор має на меті дослідити особливості документального обліку руху зброї та вибухових матеріалів у суспільстві, склад документів, що є носіями інформації про поведження зі зброєю й вибуховими матеріалами, та використання їх (документів) для отримання інформації про правопорушення в цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Особливістю законодавства про обіг зброї та вибухових матеріалів є те, що передбачена ним система контролю за таким обігом є постійно діючою, дає змогу в будь-який момент перевіряти та переперевіряти інформацію про додержання правових вимог у цій сфері, повертатися до цієї інформації, якщо цього вимагають потреби контролю чи розслідування відповідних правопорушень. Це досягається насамперед за допомогою приписів, які передбачають документальне оформлення чи фіксацію будь-яких дій та заходів з поведження зі зброєю та вибуховими матеріалами. Такий підхід само собою дисциплінує учасників відносин з поведження з цього роду предметами, але при цьому утворює постійно діючу інформаційну базу про об'єкти, де можуть виникати проблеми із забезпечення законного обігу зброї та вибухових матеріалів, і де ці проблеми мають вирішуватися.

Відповідне документування починає здійснюватися зі стадії оформлення ліцензій та дозволів на поведження зі зброєю та вибуховими матеріалами. Ця стадія задає тон усьому наступному процесу забезпечення безпеки поведження зі зброєю та вибуховими матеріалами, призначена звести до мінімуму можливість допуску до виробництва, торгівлі, зберігання, користування та іншого поведження з ними «випадкових» осіб, професійно не підготовлених, які не мають належної матеріально-технічної бази для

зберігання, охорони відповідних предметів тощо. Згідно з ліцензійними умовами та умовами надання дозволів, визначених спеціальними нормативно-правовими актами [1], оцінка відповідних осіб здійснюється за допомогою комплексу документів, котрі вони мають подати до ліцензійних органів та органів дозвільної системи для отримання ліцензій чи дозволів на здійснення діяльності, пов'язаної з поводженням зі зброєю та вибуховими матеріалами (щодо отримання ліцензій: до МВС – з питань виробництва, ремонту, торгівлі зброєю та Держпраці – з питань виробництва вибухових матеріалів промислового призначення; щодо отримання дозволів – до органів дозвільної системи МВС з питань виготовлення, придбання, зберігання, перевезення та використання зброї, а також з питань придбання, зберігання та перевезення вибухових матеріалів, та Держпраці – з питань проведення вибухових робіт та виготовлення засобів їх механізації). Ідеться про документи, що мають засвідчити особу, яка бажає отримати ліцензію чи дозвіл (копія паспорта); підтвердити наявність у здобувача ліцензії (дозволу) та найманих працівників необхідної освіти та проходження спеціальної підготовки (копії дипломів, свідоцтв), відсутність у них медичних протипоказань до виконання ними функціональних обов'язків та володіння зброєю, спеціальними засобами, а також право власності на відповідне майно чи право оренди приміщень для провадження відповідного виду господарської діяльності (копії документів, що це право підтверджують) тощо. Усі документи з питань ліцензування та отримання дозволів зберігаються в установленому порядку в ліцензійних органах та органах дозвільної системи.

Основними документами, що фіксують право особи на поводження зі зброєю й вибуховими матеріалами та породжують у них обов'язок виконувати організаційні, кадрові та технологічні вимоги, визначені відповідними нормативно-правовими актами, є ліцензії та дозволи.

Ліцензія – це запис у Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань про рішення органу ліцензування щодо наявності в суб'єкта господарювання права на провадження визначеного ним виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню (пункт 5 ст. 1 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності»). У цьому Реєстрі також зберігаються електронні копії документів, що подавалися відповідною особою до органу ліцензування. Електронні копії документів є також невід'ємною частиною ліцензійної справи (це єдиний набір документів на паперових або електронних носіях стосовно відповідного здобувача ліцензії, які подані ним, надходять до органу ліцензування від органів державної влади, юридичних або фізичних осіб чи прийняті органом ліцензування в результаті реалізації своїх повноважень), які формують і зберігають органи ліцензування (ст. 17 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності»).

Дозвіл – це документ, який орган дозвільної системи зобов'язаний видати певному суб'єктові в разі надання йому права на провадження певних дій зі зброєю та вибуховими матеріалами. На об'єкти, на які

поширюється дозвільна система, заводяться облікові справи, а на власників зброї – особові справи, у яких містяться матеріали (документи), пов'язані з наданням відповідних дозволів.

Важливу групу документів складають ті, що забезпечують додержання режиму охорони та збереження зброї, вибухових матеріалів, пропускнуго режиму на територію, де вони містяться. Це, зокрема, наказ керівника суб'єкта господарювання про призначення особи, відповідальної за облік вибухових матеріалів; розпорядчий документ про призначення посадової особи, відповідальної за охорону небезпечної зони при проведенні вибухових робіт; положення про керівництво роботами, пов'язаними з обігом вибухових матеріалів, затверджене суб'єктом господарювання; інструкція щодо пропускнуго і внутрішнього об'єктового режиму з урахуванням особливостей об'єкта, який охороняється, режиму робочого часу, постійних і тимчасових перепусток, порядку входу й виходу громадян, внесення і винесення (вивезення) зброї, боєприпасів до неї, спеціальних засобів, яку повинен мати відповідний суб'єкт господарювання тощо. У разі виявлення правопорушення в цій сфері документи вказаної групи допомагають з'ясувати обстановку його вчинення, пов'язану з місцем цієї події, умовами зберігання й охорони предметів озброєння та вибухових матеріалів.

Ключова роль у забезпеченні контролю за рухом зброї, бойових припасів до неї, пристроїв, патронів до них, вибухових матеріалів і речовин, переходу їх від одних осіб до інших, використанням їх у службових та виробничих цілях належить обліковим документам. Завдяки їм виявляються місця несанкціонованого вилучення зброї, вибухових матеріалів, звідки вони поступають у нелегальний обіг, особи, які причетні (або ж можуть бути причетні) до цього, установлюється час, коли це відбулося тощо. Тому органи, що здійснюють контроль у цій сфері, а також ті, які забезпечують розслідування правопорушень, пов'язаних зі зброєю та вибуховими матеріалами, мають орієнтуватися в складі відповідних облікових документів. Він визначається відповідними нормативно-правовими актами.

Зокрема, Ліцензійними умовами провадження господарської діяльності з виробництва та ремонту вогнепальної зброї (...), затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 02.12.2015 № 1000 [2], передбачено ведення книг обліку: виготовленої зброї, боєприпасів до неї, спеціальних засобів (додатки 4-6); зброї, що надійшла для ремонту (додаток 7); зброї (додаток 9), боєприпасів до неї (додаток 10), спеціальних засобів (додаток 11), торгівлю якими провадить відповідний суб'єкт господарювання. Обліковий характер має направлення, згідно з яким зброя та спеціальні засоби здаються для комісійного продажу громадянами або представниками юридичної особи (додаток 8). У зазначених документах містяться основні характеристики зброї, її комплектуючих, наводиться інформація про постачальників комплектуючих зброї, осіб, яким виготовлена зброя передана чи реалізована. Приміром, у Книзі обліку зброї, яку веде суб'єкт господарювання, що провадить діяльність з торгівлі зброєю, має фіксуватися інформація про її надходження (зазначається: найменування суб'єкта господарювання, від якого надійшла зброя, його місцезнаходження; прізвище, ім'я, по батькові

власника, місце проживання; номер дозволу на придбання (ким і коли виданий), накладної, направлення; марка (модель), калібр, серія, номер зброї) та реалізацію (найменування суб'єкта господарювання, якому реалізовано зброю, його місцезнаходження; прізвище, ім'я, по батькові особи, якій реалізовано зброю, місце проживання, серія, номер паспорта (ким і коли виданий); номер дозволу на придбання (ким і коли виданий).

Велика група облікових документів передбачена Інструкцією про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної й охолощеної зброї (...), а також боєприпасів до зброї та вибухових матеріалів, затвердженій наказом Міністерства внутрішніх справ України від 21.08.1998 № 622 [3]. Це, зокрема, книга обліку об'єктів дозвільної системи, які перебувають під контролем (підпункт 6.1. пункту 6). До таких об'єктів належать: сховища, склади, де зберігаються вибухові матеріали й речовини, піротехнічні майстерні, стрілецькі тири й стрільбища, мисливсько-спортивні стенди, а також підприємства й майстерні з виготовлення й ремонту вогнепальної, холодної та охолощеної зброї, спеціальних засобів, заряджених речовинами слезоточивою та дратівної дії, індивідуального захисту, активної оборони, магазини, у яких здійснюється продаж зброї та бойових припасів до неї, основних частин зброї, пристроїв та патронів до них. На кожний об'єкт дозвільної системи заводиться облікова справа, якій присвоюється реєстраційний номер. Облік власників мисливської вогнепальної нарізної, гладкоствольної, пневматичної, а також холодної зброї, пристроїв здійснюється в книзі обліку власників мисливської вогнепальної, пневматичної зброї, а також холодної зброї. Відомості про наявність такої зброї в громадян заносяться до Інтегрованої інформаційно-пошукової системи органів внутрішніх справ (ІПС ОВС) (підпункт 7.1. пункту 7 Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з виробництва та ремонту вогнепальної зброї невійськового призначення й боєприпасів до неї ...). А юридичні особи, які використовують зброю й бойові припаси до неї, пристрої та зазначені патрони, мають вести книги обліку вогнепальної зброї й бойових припасів на підприємствах, в установах, організаціях, що мають бути пронумеровані, прошнуровані й скріплені печаткою органу внутрішніх справ (підпункт 11.20. пункту 11 Інструкції МВС від 21.08.1998 № 622). Ведення облікових документів та вирішення інших питань щодо зброї згідно із зазначеною Інструкцією від 21.08.1998 № 622 передбачається інструкціями, узгодженими з МВС України, про порядок придбання, зберігання, обліку, охорони, перевезення й використання зброї та бойових припасів до неї в міністерствах, інших центральних органах влади, на підприємствах, в установах, організаціях і господарських об'єднаннях.

У фіксації обігу зброї важливу роль відіграє інтегрована інформаційно-пошукова система органів внутрішніх справ України (ІПС), Положення про яку затверджено наказом МВС від 12.10.2009 № 436 [4]. Метою створення ІПС є об'єднання наявних в органах та підрозділах внутрішніх справ України інформаційних ресурсів у єдиний інформаційно-аналітичний комплекс із використанням сучасних інформаційних технологій, комп'ютерного та

телекомунікаційного обладнання для підтримки оперативно-службової діяльності органів і підрозділів внутрішніх справ, суттєвого зміцнення їх спроможності протидії та профілактики злочинності. До складу інформаційних ресурсів ІПС належать, серед інших, відомості, що стосуються: зброї, яка перебуває в користуванні громадян, підприємств, установ, організацій, господарських об'єднань, яким надано відповідно до законодавства дозвіл на її придбання, зберігання, носіння, перевезення, та яка обліковується підрозділами дозвільної системи; викраденої, втраченої, вилученої, знайденої зброї, а також добровільно зданої із числа тієї, що незаконно зберігалася.

Інструкцією про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної й охолощеної зброї (...), а також боєприпасів до зброї та вибухових матеріалів, затвердженої наказом МВС України 21.08.1998 № 622, передбачено також ведення облікових документів щодо вибухових матеріалів. Зокрема, на відповідні підприємства покладено обов'язок вести облік надходжень і витрат вибухових матеріалів на складах ВМ у книзі обліку надходжень і витрат вибухових матеріалів, а на складах і в роздавальних камерах, з яких відбувається видавання вибухових матеріалів підривникам і приймання від них решток ВМ, – у книзі видачі й повернення вибухових матеріалів. Книги, які ведуть завідувачі складів і роздавальники, мають бути пронумеровані, прошнуровані й скріплені печаткою або пломбою органу Держгірпромнагляду України (підпункт 16.1. пункту 16 Інструкції). Фіксацію руху вибухових матеріалів здійснюють також за прибутково-видатковими документами. Зокрема, вибухові матеріали оприбутковують за відправними заводськими (транспортними) документами або нарядом-накладною (виписує бухгалтерія підприємства (шахти, рудника, кар'єру тощо), у віданні якого перебуває склад, служить для відпуску потрібних матеріалів з одного місця зберігання до іншого) чи нарядом путівкою (призначена для відпускання вибухових матеріалів підривникам (майстрам-підривника), підписує начальник дільниці (цеху), на якій проводять підривні роботи, або його заступник (прораб, старший майстер тощо) (підпункти 16.4., 16.5., 16.6. пункту 6 Інструкції).

Відповідні книги обліку вибухових матеріалів, порядок їх ведення, а також особливості обліку вибухових матеріалів під час проведення вибухових робіт, при їх випробуванні та знищенні передбачені також Порядком обліку вибухових матеріалів промислового призначення, затвердженого наказом МНС України від 06.07.2006 № 424 [5] та іншими нормативно-правовими актами (зокрема, Порядком знищення вибухових матеріалів промислового призначення, затвердженого наказом МНС України від 06.07.2006 № 423; Порядком реалізації надлишку вибухових матеріалів промислового призначення або таких, потреба у яких відпала, затвердженого наказом МНС України від 29.03.2006 № 179; Правилами безпеки під час поводження з вибуховими матеріалами промислового призначення, затвердженого наказом Міністерства енергетики та вугільної промисловості України від 12.06.2013).

У системі обліку зброї та вибухових матеріалів важлива роль належить їх маркуванню. Останнє дає змогу в будь-яких випадках, зокрема в разі скоєння з використанням зброї та вибухових матеріалів злочинів, ідентифікувати ці предмети, та визначити місце, звідки вони були незаконно вилучені. Відповідними нормативно-правовими актами встановлено, що вся виготовлена зброя, спеціальні засоби мають мати номер і штамп (марку) виробника. Нумерація виготовленої зброї, спеціальних засобів має здійснюватися за погодженням з МВС відповідно до індексів, що встановлюються для м. Києва та областей. Нумери для кожного регіону починаються з цифр 000001 (пункт 10 Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з виробництва та ремонту вогнепальної зброї невійськового призначення й боєприпасів до неї ... [2]). Для вибухових матеріалів передбачено, що всі вони мають бути промарковані в умовах виробника, підприємства-споживача та містити особисту позначку майстра-підrivника під час їх видавання останнім зі складу ВМ для проведення вибухових робіт (підпункт 13.2. пункту 13 Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної й охолощеної зброї ... [3]).

Про стан здійснення заходів із забезпечення режиму безпеки на об'єктах, де виробляються та зберігається зброя й вибухові матеріали можна дізнатися з так званої організаційно-розпорядчої документації (накази, розпорядження, акти, інструкції, положення тощо), якою призначаються на посади особи, відповідальні за ту чи іншу ділянку поводження зі зброєю та вибуховими матеріалами; визначається порядок здійснення відповідними особами функцій з обліку зброї чи вибухових матеріалів; встановлюється порядок дії пропускового режиму на відповідних об'єктах, включаючи внесення й винесення (вивезення) зброї, боєприпасів до неї, спеціальних засобів, яку має мати відповідний суб'єкт господарювання; організується проведення перевірки стану збереження зброї та вибухових матеріалів; затверджується порядок оформлення перепусток на територію, де зберігаються вибухові матеріали; затверджується проектно-технічна документація на проведення вибухових робіт; регламентується керівництво підприємствами роботами тощо.

У складі документації з питань поводження зі зброєю та вибуховими матеріалами варто також виділити ті, що фіксують різного роду порушення вимог законодавства з питань їх охорони, цільового використання. Ідеться про документи, що оформлюються за результатами перевірок суб'єктів сфери поводження зі зброєю та вибуховими матеріалами. Такі перевірки здійснюють органи ліцензування та органи дозвільної системи стосовно осіб, суб'єктів господарювання та суб'єктів певної сфери управління, які отримали ліцензії чи дозволи на поводження зі зброєю та вибуховими матеріалами, на предмет додержання ними ліцензійних умов та умов надання відповідних дозволів. Також перевірку стану обліку, збереження зброї та вибухових матеріалів здійснюють особи, визначені відповідними відомчими інструкціями, уповноважені на це наказами керівників підприємств, де є зброя, командами військових частин. За загальним

правилом результати перевірки оформляються актом чи рапортом (у Збройних силах України результати перевірок заносяться до книги огляду (перевірки) озброєння, техніки та боєприпасів). У них фіксуються виявлені порушення, передбачаються заходи щодо їх усунення. Така інформація надалі може бути корисною при пошуку каналів надходження в незаконний обіг зброї та вибухових матеріалів.

Отже, документація, що фіксує всі моменти поводження зі зброєю та вибуховими матеріалами, події навколо цього поводження, відіграє важливу роль у розслідуванні правопорушень у цій сфері. Для ліпшої орієнтації у складі цієї документації в ній можна виділити окремі групи документів, ураховуючи їх призначення та застосування. За цим критерієм їх можна поділити на документи: а) персонального; б) організаційно-розпорядчого; в) облікового; г) господарського та технічного характеру; ґ) з питань контролю та реагування на правопорушення в цій сфері. Ці документи відповідно до законів та інших нормативно-правових актів додаються до заяв на отримання відповідних ліцензій та дозволів, породжують у суб'єктів поводження зі зброєю та вибуховими матеріалами певні права та обов'язки, фіксують рух зброї та вибухових матеріалів.

Зокрема, належать до документів:

а) персонального характеру – копії документів, що підтверджують наявність у працівників відповідної освіти та кваліфікації (диплом, свідоцтво), необхідних для провадження господарської діяльності з виробництва вибухових матеріалів; копія документа, що підтверджує відсутність у керівника здобувача ліцензії та найманих працівників медичних протипоказань до виконання ними функціональних обов'язків та володіння зброєю, спеціальними засобами, який видається в установленому порядку (зберігаються в ліцензійних справах та в облікових справах, що ведуть органи дозвільної системи) тощо;

б) організаційно-розпорядчого характеру – копія дозволу на відкриття об'єкта дозвільної системи; наказ керівника суб'єкта господарювання про призначення особи, відповідальної за облік вибухових матеріалів; наказ командира військової частини про призначення особи, яка відповідає за облік, зберігання й видачу стрілецької зброї та боєприпасів; затверджене суб'єктом господарювання Положення про керівництво підризними роботами; свідоцтво на придбання вибухових матеріалів, що видається територіальним органом Держгірпромнагляду України; розпорядчий документ про призначення посадової особи, відповідальної за охорону небезпечної зони при проведенні вибухових робіт; положення про керівництво роботами, пов'язаними з обігом вибухових матеріалів, затверджене суб'єктом господарювання; інструкція щодо пропускнуго і внутрішнього об'єктового режиму з урахуванням особливостей об'єкта, який охороняється, режиму робочого часу, постійних і тимчасових перепусток, порядку входу й виходу громадян, внесення і винесення (вивезення) зброї, боєприпасів до неї, спеціальних засобів, яку має мати відповідний суб'єкт господарювання тощо;

в) облікового характеру – книги обліку виготовленої зброї, боєприпасів до неї, спеціальних засобів; книги обліку зброї, що надійшла для ремонту;

книга обліку зброї, яку веде суб'єкт господарювання, що провадить діяльність з торгівлі зброєю; книги обліку надходжень та витрат вибухових матеріалів; акти приймання, придбаної зброї та боеприпасів; накладні про передачу придбаної зброї та боеприпасів; акти списання бойових припасів; роздавально-здавальна відомість боеприпасів на пункті бойового постачання військової частини; книги обліку видачі та повернення вибухових матеріалів; наряди-путівки на проведення вибухових робіт; книги обліку видачі та повернення вибухових матеріалів; книги обліку видачі та приймання вогнепальної зброї й боеприпасів; книги обліку озброєння та техніки за номерами й технічним станом; книга обліку об'єктів дозвільної системи, які перебувають під контролем; книга обліку власників мисливської вогнепальної, пневматичної зброї, а також холодної зброї тощо;

г) господарського та технічного характеру – копія документів (свідцтво про право власності, договір оренди, договір концесії, договір управління і спільної діяльності), що підтверджують право власності або користування площами (приміщеннями) для провадження відповідного виду господарської діяльності; копії документів, що є підставою для придбання зброї невійськового призначення та бойових припасів до неї (договір купівлі-продажу, контракт тощо); наряди-накладні на видачу вибухових матеріалів; наряди-накладні, за якими здійснюється перевезення вибухових матеріалів; нормативні документи у сфері стандартизації (стандарти, технічні регламенти, технічні умови) на кожен вид продукції, що буде вироблятися (зброя, боеприпаси до неї, спеціальні засоби); копія паспорта складу вибухових матеріалів; копії технологічних регламентів виробництва вибухових матеріалів; паспорти (формуляри) обладнання тощо).

г) з питань контролю та реагування на правопорушення у цій сфері – акти, рапорти, складені за результатами проведення планових (позапланових) заходів державного нагляду (контролю); акти про вилучення зброї та боеприпасів; накази керівника суб'єкта господарювання про проведення перевірки стану збереження зброї та вибухових матеріалів; доповіді й донесення про події, кримінальні правопорушення, адміністративні правопорушення, пов'язані зі зброєю та боеприпасами, облік яких здійснюється в Міністерстві оборони України та Збройних силах України; документація про випадки порушень режиму та маршруту руху, зокрема затримання транспортних засобів зі зброєю, боеприпасами або вибуховими матеріалами тощо.

Висновки. Законодавство, яке аналізуємо, є результатом трансформації правові норми досвіду практики поведження зі зброєю в суспільстві, застосування вибухових речовин у виробництві, боротьби зі злочинністю, пов'язаної з їх (зброї, вибухових матеріалів) використанням. Цей досвід відбився в широкому діапазоні дії відповідних правових норм, яка охопила всі проблемні зони (об'єкти) поведження зі зброєю, вибуховими матеріалами. Вони (правові норми) передбачають документальне оформлення чи фіксацію будь-яких дій та заходів з поведження зі зброєю та вибуховими матеріалами. У цьому задіяні різноманітні групи документів, що дають уявлення про суб'єкти поведження зі зброєю, рух

зброї та вибухових матеріалів, їх використання (застосування) тощо. Інформація, що міститься в цих документах, відіграє важливу роль у встановленні каналів надходження в незаконний обіг зброї та вибухових матеріалів, виявленні правопорушників у цій сфері суспільних відносин.

Використані джерела:

1. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 02.03.2015 № 222-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19>; Положення про дозвільну систему: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.10.1992 № 576. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-92-%D0%BF>.

2. Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з виробництва вибухових матеріалів промислового призначення: Постанова Кабінету Міністрів України від 22.07.2016 № 604. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/604-2016-%D0%BF> та інші нормативно-правові акти.

3. Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з виробництва та ремонту вогнепальної зброї невійськового призначення й боєприпасів до неї, холодної зброї, пневматичної зброї калібру понад 4,5 міліметра і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів на секунду, торгівлі вогнепальною зброєю невійськового призначення та боєприпасами до неї, холодною зброєю, пневматичною зброєю калібру понад 4,5 міліметра і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів на секунду; виробництва спеціальних засобів, заряджених речовинами сльозоточивої та дратівної дії, індивідуального захисту, активної оборони та їх продажу: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.12.2015 № 1000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1000-2015-%D0%BF>.

4. Інструкція про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної й охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 21.08.1998 № 622. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98>.

5. Положення про Інтегровану інформаційно-пошукову систему органів внутрішніх справ України: Наказ МВС України від 12.10.2009 № 436. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1256-09>.

6. Порядок обліку вибухових матеріалів промислового призначення: Наказ МНС України від 06.07.2006 № 424. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/>.

Стаття надійшла до редакції 03.03.2019

Ерофеев Н. И., кандидат юридических наук, научный сотрудник научно-исследовательской лаборатории по проблемам предупреждения, прекращения и расследования преступлений территориальными органами Национальной полиции Украины Луганского государственного университета внутренних дел имени Э. А. Дидоренко (г. Северодонецк, Украина)

Правовое обеспечение документального контроля за обращением оружия и взрывчатых материалов в Украине

В статье рассмотрены особенности документального учета движения оружия и взрывчатых материалов в обществе, акцентировано внимание на значении учетных

документов и других документов, которые являются носителями информации об обращении с оружием и взрывчатыми материалами разными субъектами, для организации контроля и расследования правонарушений в данной сфере. Предложена квалификация документов, которые дают представление о субъектах обращения с оружием, движения оружия и взрывчатых материалов, их использования (применения).

Ключевые слова: документальный учет движения оружия и взрывчатых материалов, контроль за использованием (применением) оружия и взрывчатых материалов, обращение с оружием и взрывчатыми материалами.

Ierofeiev M. Legal Providing of Documentary Control to Monitor the Movement of Weapons and Explosives in Ukraine

The article deals with the peculiarities of documentary accounting of the movement of weapons and explosives in society, emphasizes the importance of accounting and other documents that bear the information on the handling of weapons and explosive materials by various entities for the organization of control and investigation of offenses in this area.

In particular, it is noted that the system of documentary control over the circulation of weapons and explosive materials is permanent, allows at any time to check and re-check information on compliance with legal requirements in this area, to return to this information if this is required by the requirements of control or investigation of the relevant offenses. This is achieved primarily by means of legislative provisions that provide for the documenting or fixing of any actions and measures for the handling of weapons and explosives. Such an approach, as emphasized in the article, disciplines itself on the part of the participants in the relations with the handling of objects of this kind, but at the same time forms a permanent information base on objects where problems may arise in ensuring the lawful circulation of weapons and explosive materials, and where these problems have to be solved.

Also, the composition of the documentation that controls the circulation of weapons and explosives is considered, and the classification of documents included in its (documentation) composition is proposed. In particular, the following groups of relevant documents are allocated: a) personal character (copies of documents confirming the presence of employees with appropriate education and qualifications); b) organizational and administrative nature (documents that ensure the introduction of weapons and explosives in the relevant facility, their production and other treatment, the special security regime and the persons responsible for organizing this regime); c) the accounting nature (documents recording the movement of weapons and explosives); d) economic and technical character (documents confirming the person's right to engage in activities related to the production, sale and other handling of weapons and explosives); e) on issues of control and response to offenses in this area (documents, which record the results of control measures on the relevant issue, the facts of the seizure of weapons and ammunition, and established violations in this area).

Key words: documentary accounting of the movement of weapons and explosives, control over the use (use) of weapons and explosives, handling weapons and explosives.

ПЕРСПЕКТИВИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В КОНТЕКСТІ ГІПОТЕЗИ РОЗВИТКУ ТЕХНОЛОГІЙ ТРАНСГУМАНІЗМУ

Небезпечні прогнози розвитку технологій вимагають аналізу перспектив правового регулювання в цій сфері. За допомогою методу «завдання-спосіб-забезпечення» сформульовано такі перспективні завдання правового регулювання в контексті гіпотези розвитку технологій трансгуманізму.

Розвиток технологій неможливо заборонити. Право має забезпечувати стимулювання соціально ефективного використання технологій та мінімізацію ризиків зловживання технологією. Правове регулювання має забезпечити максимальну диверсифікацію технологічних рішень. Актуалізується проблема забезпечення правових гарантій реалізації морфологічної та репродуктивної свободи. Буде спостерігатися конвергенція юридичних та технічних наук. Потребуватиме розв'язання питання визначення та розвитку нових видів юридичних професій. До того ж формулювання нових законів масмо робити технологічно нейтральними. Саме такий підхід дасть змогу забезпечувати потрібну стабільність правового регулювання в умовах швидкоплинних змін технологічної реальності. Значення глобальної проблеми набуває питання правових гарантій ефективного розвитку інформаційного навколишнього середовища.

Ключові слова: право, трансгуманізм, штучний інтелект, технологічна нейтральність, інформаційне навколишнє середовище.

Время беспощадно, оно как волчица –
Вот мы сидим здесь, а оно мчится...

Б. Г.

Постановка проблеми. Актуалізація проблематики правового регулювання соціалізації штучного інтелекту вимагає організації відповідного наукового дискурсу. Один з можливих способів розв'язання цього завдання полягає у формулюванні ключових питань, відповіді на які мають стратегічне значення для досліджуваної проблеми. Ми запропонували три ключові питання щодо правового забезпечення соціалізації штучного інтелекту та варіанти відповідей на них. Називатимемо цей підхід – аналіз «завдання-спосіб-забезпечення» [8]. У науці також широко представлена

гіпотеза технологій трансгуманізму, розвитку здібностей людини внаслідок технологічних змін у її організмі. Отже, виникає потреба доповнити сформульовані раніше висновки щодо значення та мети правового регулювання в умовах технологічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нагадаємо основні тези згаданого підходу «завдання-спосіб-забезпечення» [8]. Розвиток штучного інтелекту потрібно забороняти чи регулювати? Попри ризик небезпек абсолютна заборона розробки систем штучного інтелекту є неможливою. Правове регулювання в цій сфері має забезпечувати стимулювання соціально ефективного використання технологій та мінімізацію ризиків зловживання технологією. Емі Уебб влучно зазначає про потребу починати складну дискусію щодо змісту наших законів, сучасних технологій та «як їм порозумітися» [2].

Яким буде правове регулювання у сфері робототехніки? Актуальною та затребуваною для сучасного рівня технологій є класична схема «розробник-власник-користувач». Ускладнення технологій вимагатиме переходу до нової, більш складної схеми правового регулювання. Певно, що все правове регулювання соціалізації штучного інтелекту пройде шлях від розгляду робота як об'єкта відносин до наділення його правами та обов'язками.

Якщо роботи отримують права та обов'язки, як зміниться система юстиції? Крім традиційної юстиції йтиметься про появу двох нових видів, умовно назвемо їх «змішана юстиція» та «юстиція штучного інтелекту», функціонування яких забезпечуватиме протидію роботам, що є загрозою для соціального розвитку та стабільності. Юстицію штучного інтелекту буде створено на основі роботів. Така система передбачатиме узагальнення в чіткі алгоритми досвіду, отриманого за час існування традиційної юстиції.

Висловлені пропозиції були підтримані та знайшли певний розвиток у роботах колег. Скажімо, О. Е. Радутний пропонує розглядати штучний інтелект як суб'єкт права [14]. Т. Г. Каткова актуалізує проблематику доповнення Цивільного кодексу нормами щодо особливостей цивільної відповідальності у сфері робототехніки [9]. Однак сформульовані пропозиції ґрунтуються на гіпотезі про розвиток автономного штучного інтелекту, тоді як у науці все помітніше стає скептична думка щодо реальності повноцінного автономного штучного інтелекту. Існує навіть таке неперевірене припущення, що прогнози його появи роблять зазвичай ті, хто дуже поверхово стикається з технічним боком питання. Наприклад, Девід Мінделл на підставі емпіричного дослідження з питань застосування сучасних роботів формулює три «міфи» як хибні уявлення про перспективи робототехніки [12].

Перший міф – про лінійний прогрес, тобто припущення про те, що техніка пройде шлях від безпосереднього керування людиною до цілком автономних роботів. Другий міф – про заміщення, тобто ідея про те, що машини поступово будуть виконувати всі людські завдання. Третій міф – про повну автономність, себто «утопічна ідея про те, що сьогодні або в майбутньому роботи зможуть діяти повністю самостійно» [12, с. 11-12]. Досвід упровадження технологій робототехніки дуже неоднозначно свідчить про появу в майбутньому повноцінного автономного штучного інтелекту, для соціалізації якого будуть актуальними наведені пропозиції щодо правового регулювання. В історії науки це не єдиний випадок, коли недостатність знань про предмет призводить до формулювання хибних висновків. Отже, системний підхід до розв'язання проблеми перспектив правового регулювання в контексті розвитку сучасних технологій вимагає розгляду альтернативної гіпотези.

Технічний прогрес може піти шляхом фізичної інтеграції людини та технологій. Як у такому випадку зміниться правовий статус людини, що підсилос свої можливості численними технологічними імплантатами? Як бути в разі використання імплантатів зі штучним інтелектом? Частково це питання досліджувала Н. А. Савінова [16].

Комплекс означених питань аналізують дослідники проблематики трансгуманізму. За визначенням Ніка Бострома «трансгуманізм – це спосіб мислення про майбутнє, який базується на тій підставі, що людина в її нинішній формі не є кінцем нашого розвитку». Трансгуманізм розглядають як «інтелектуальний та культурний рух, що відстоює можливість і бажаність принципового поліпшення стану людини через застосування, розвиток та надання широкого доступу до технологій ліквідації старіння, посилення людських інтелектуальних, фізичних і психологічних можливостей». Крім цього, трансгуманізм може розглядатися як «вивчення наслідків, потенційних переваг та небезпек технологій, які дають змогу подолати основні людські обмеження, а також пов'язане вивчення етичних питань, обумовлених розробкою та використанням таких технологій» [1]. Заслугує на увагу позиція, яку висловили В. П. Карчевський та Н. В. Карчевська: «Еволюція породила цивілізацію людей, тепер вона реально породжує цивілізацію роботів. Завдання дослідників та конструкторів досягти дружнього та ефективного співіснування цих цивілізацій. Поява та розвиток кіборгів демонструє взаємний вплив цивілізацій людей та роботів» [6].

Для розв'язання поставленого завдання – установлення перспектив правового регулювання в контексті розвитку сучасних технологій – сфокусуємо увагу на представлених у науковій літературі баченнях соціальних трансформацій, викликаних використанням технологій трансгуманізму.

На думку Н. О. Комлевої, застосування гуманотехнологій активізує можливість створення абсолютно контрольованої еволюції людини в інтересах глобальних корпорацій. «Трансформація більшої частини людства полягає в тому, що ліквідується сама «традиційна» біологічна природа людини, а разом з нею забирається назавжди «природне право» на свободу особистості та свободу соціальних проявів» [10].

З іншого боку, О. Ю. Рибаків та С. В. Тихонова звертають увагу на появу нового виду свобод – морфологічну свободу [15]. А. Сандберг визначає таку свободу як право кожного дієздатного індивіда змінювати своє тіло на основі власних бажань та потреб, що з правового погляду означає розширення права людини на власне тіло, перехід від володіння ним до зміни за власним бажанням [3, наводиться за 15].

Актуалізується проблема природного права на репродукцію, що включає як природні, так і технологічно опосередковані форми реалізації (допоміжні репродуктивні технології, сурогатне материнство, донорство генетичного матеріалу, посмертна репродукція). «Трансгуманістична перспектива включає в себе асексуальну штучну репродукцію, що переводить відтворення людини в режим лабораторної практики без особистих контактів власників генетичного матеріалу». Виникає проблематика дизайну дітей та компетентності батьків у сфері рішень, що вони приймають. «До тих пір, коли йдеться про біологічну стать дитини та расові характеристики (колір шкіри або очей), наслідки рішень передбачувані. Інакшою є справа з донатальною спеціалізацією, що закладає кар'єру спортсмена, співака тощо» [15].

Виникає проблематика перенаселення планети через успіхи, здешевлення та широке розповсюдження технологій подолання старіння [1, с. 28].

Один з можливих варіантів негативного розвитку подій у майбутньому – дискримінація як звичайних людей, так і кіборгів (фізичних осіб, чії тіла містять імплантовані пристрої). Дискримінація людей можлива, наприклад, на ринку праці. Дискримінація кіборгів – з підстав безпеки (обмеження перебування в певних громадських місцях, у користуванні окремими видами транспорту). Цілком вірогідними є й обмеження політичних прав. Обидва варіанти небезпечні створенням потужних потенціалів соціальних конфліктів [11].

Висловлено положення щодо можливості принципово нових загроз, пов'язаних з утручанням у процес життєдіяльності й еволюції природних об'єктів та передусім людини. А. В. Майоров, А. Д. Потапов та А. М. Волкова виокремлюють два види такого втручання. Біогенетичне пов'язане з використанням методів нанобіотехнологій. Когнітивне ґрунтується на конвергенції інфокогнітивних та соціогуманітарних наук. Перше пов'язане зі створенням штучних живих організмів із заданими властивостями (надефективні ліки або зброя вибіркового ураження). Друге стосується впливів на психофізичну сферу людини для контролю та управління її свідомістю та тілом [11]. Існують навіть такі гіпотетичні сценарії кінця світу, як «сірий слиз» та «чорний слиз». У першому випадку некеровані наноботи поглинають усю біомасу Землі, виконуючи закладену в них програму самовідтворення. У другому – наноботи умисно створюються та використовуються для знищення біомаси.

Очевидно й те, що злочини проти життя та здоров'я отримають принципово нові способи вчинення. Поширеність технологічно складних імплантатів зробить уразливими до технологічних атак велику кількість осіб.

Подібно до відомих на сьогодні випадків масового порушення роботи комп'ютерів через шкідливе програмне забезпечення стануть можливими масові посягання на життя та здоров'я осіб, які використовують імпланти.

Формування цілей. Зафіксувавши настільки небезпечні прогнози розвитку технологій трансгуманізму, розглянемо питання перспектив правового регулювання в цій сфері, використовуючи аналіз «завдання-спосіб-забезпечення». За допомогою цього методу доповнимо сформульовані раніше перспективні завдання правового регулювання в контексті.

Виклад основного матеріалу. Регулювати чи забороняти? Відповідь на це запитання є майже аналогічною тій, що отримана в контексті гіпотези автономного штучного інтелекту: заборона є неможливою, правове регулювання у сфері використання технологій трансгуманізму має забезпечувати максимально ефективне використання їх переваг та мінімізацію негативних наслідків. З огляду на згадану раніше небезпеку діяльності корпорацій завдання правового регулювання має містити також обмеження деструктивних впливів глобальних корпорацій.

У який спосіб здійснювати регулювання? На нашу думку, відповідь на це запитання полягає в екстраполяції наукових положень щодо розробки надійних систем на проблематику використання технологій трансгуманізму. У процесі розробки систем, призначених для керування, скажімо, атомним реактором або пасажирським літаком, існує стандартна вимога безпеки, що полягає в розробці кількох резервних систем, які виконують однакові функції. Якщо одна із систем вийде з ладу й почне помилково сигналізувати про аварійну ситуацію (про її відсутність), решта буде функціонувати адекватно й завдання безпечного керування складною системою буде виконано. До того ж розробку резервних систем мають здійснювати різні команди інженерів, які мають використовувати різні технологічні рішення, різні елементи тощо. Цей принцип називається диверсифікація проектних рішень для підвищення надійності резервних систем. Ідея екстраполяції цього принципу на сферу правового регулювання використання технологій трансгуманізму полягає в такому: якщо право буде формувати умови/вимоги для створення якомога більшої кількості різноманітних рішень у сфері технологій трансгуманізму, то забезпечити ефективне попередження розвитку негативних наслідків. Наведений приклад «епідемії» імплантів буде просто неможливим, якщо принципом правового регулювання використання технологій трансгуманізму буде обов'язкова диверсифікація рішень. Названий принцип є перспективним і для розв'язання проблеми деструктивного впливу глобальних корпорацій.

Окремим аспектом правового регулювання має стати забезпечення правових гарантій реалізації морфологічної та репродуктивної свободи. Зрозуміло, що для ефективного розв'язання цієї проблеми треба накопичувати досвід можливих видів зловживань такими свободами. Однак це вже доволі типові завдання правового регулювання – пошук балансу між реалізацією права певною особою та потребою забезпечити загальну безпеку, стабільність та розвиток.

Новелами кримінально-правового регулювання стануть заборони біогенетичних та когнітивних утручань, суспільно-небезпечних порушень морфологічної або репродуктивної свободи, а також порушень вимог диверсифікації технологічних рішень.

Як забезпечувати реалізацію сформульованих законодавчих приписів? Очевидно, що завдання контролю за розвитком та використанням певних технологій вимагатиме ефективної системи моніторингу. Навіть більше, аналіз отриманої інформації стане набагато складнішим та вимагатиме принципово нових професійних компетенцій. Традиційний розподіл завдань між юристами та спеціалістами стане вкрай неефективним. Буде спостерігатися конвергенція юридичних та технічних наук, виникатимуть нові види юридичних професій.

До того ж правове регулювання у сфері використання сучасних технологій має бути технологічно нейтральним. Наприклад, ч. 3 ст. 190 КК України передбачає відповідальність за «шахрайство, учинене у великих розмірах, або шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки». На момент набрання чинності новим КК України (18 років тому) застосування комп'ютерної техніки для здійснення шахрайства дійсно могло свідчити про підвищену суспільну небезпечність посягання. Поширеність засобів електронної комерції, систем дистанційного банківського обслуговування була незначною. Користувалися ними великі господарюючі суб'єкти. Тому положення ч. 3 ст. 190 КК України досить чітко окреслювали коло діянь, які обґрунтовано було розглядати як *особливо кваліфікований вид шахрайства*, близький за ступенем суспільної небезпечності до шахрайства у великих розмірах. Проте стрімкі темпи проникнення інформаційних технологій у фінансову сферу зумовили якісну зміну цього виду шахрайства. Правоохоронні органи фіксують відчутну кількість таких злочинів, зв'язаних зі спричиненням шкоди, що відповідає ознакам простого або кваліфікованого шахрайства (ч. 1, ч. 2 ст. 190 КК України, максимальне покарання – до трьох років позбавлення волі). Чи можна вважати обґрунтованою, а саме цього вимагає тлумачення норми, кримінально-правову оцінку таких дій за ч. 3 ст. 190 КК (максимальне покарання до восьми років позбавлення волі)? Питання швидше риторичне. У сучасних умовах немає підстав стверджувати, що використання електронно-обчислювальної техніки в процесі здійснення шахрайства настільки підвищує рівень суспільної небезпечності вчиненого діяння. Маємо ситуацію, коли технологічно орієнтована правова норма (ч. 3 ст. 190) утрачає актуальність саме через наявність у ній положень, що відносяться до певної технології. Схожий приклад можна навести з кримінально-правовим регулюванням у сфері використання криптовалют. З великою вірогідністю можна прогнозувати появу пропозицій щодо доповнення КК відповідними спеціальними нормами. Водночас більш глибокий аналіз чинного законодавства наочно демонструє можливості юридичного відображення новітніх технологічних тенденцій за допомогою наявних загальних норм [7]. Швидкість розвитку технологій вимагає відмовлятися від законодавчих формулювань, що вказують на певні види технологій. Будь-який закон,

пов'язаний із конкретною технологією матиме дуже обмежений час корисного існування.

Наприкінці хотілося б звернути увагу на сучасний стан речей та актуальність проблематики для українського правового поля. Зараз Україна не в лідерах розвитку сучасних технологій (хоча перша у світі енциклопедія кібернетики була видана саме українською). Деякі бачать у цьому позитив – небезпека новітніх загроз для нас нібито є значно нижчою. Але це не так. Існує відома проблема, яка називається «цифровий розкол» (digital divide). Успішність соціальної групи, країни перебуває в безпосередній залежності з можливістю доступу до сучасних інформаційних технологій. Соціальні групи, країни, які не мають доступу (мають обмежений) до новітніх на цей момент часу інформаційних технологій з дуже незначною вірогідністю зможуть його отримати в майбутньому. З часом різниця рівня використовуваних технологій буде збільшуватися.

Крім очевидних проблем з вітчизняним виробництвом маємо ситуацію, коли чинне законодавство певною мірою дещо блокує розвиток сучасних інформаційних технологій. Ідеться, зокрема, про доступ до персональних даних та державних інформаційних ресурсів. Схема правового регулювання така, що не забезпечує динамічної та прогнозовано результативної реалізації проєктів у сучасних сферах використання інформаційних технологій.

У таких умовах перше, що треба зробити для того, щоб не опинитися на сумному та безперспективному боці «цифрового розколу» – максимально лібералізувати та дерегулювати діяльність, пов'язану з обробкою персональних даних. Це створить в Україні підґрунтя для стрімкого розвитку сучасних інформаційних технологій: інтернету речей, Big Data тощо. Стануть можливими амбітні інноваційні проєкти. Питання безпеки персональних даних, що набуде надзвичайної гостроти, також отримає нові, набагато ефективніші способи розв'язання. Активне використання персональних даних у правовому полі створить ринок, потрібний для розвитку технологій їх обробки та захисту.

О. А. Баранов визначає такі правові проблеми, пов'язані з розширенням використання технологій Інтернету речей: «визначення механізмів реалізації принципу попередньої згоди на використання та «на стирання» персональних даних (ст. 17 Регламенту ЄС 2016/679 від 27.04.16); правовий вплив на регулювання транскордонних потоків персональних даних, що передбачає не тільки цілеспрямовану діяльність по впорядковуванню інформаційних відносин, але й непрямую дію правових засобів і методів на різних суб'єктів, які не підпадають безпосередньо під правове регулювання; використання персональних даних інтелектуальними комплексами, що функціонують без участі суб'єктів (юридичних або фізичних осіб)» [5]. Крім цього, формулює висновок, що створення багаторівневої й багатооб'єктної системи захисту персональних даних «потребує формування нової системи правового регулювання»[5].

Погодимось з дослідником. Положення, які висловив О. А. Баранов, знаходять певне підтвердження на рівні судових рішень ЄСПЛ. Зокрема, у справі Big Brother Watch and Others v. The United Kingdom (2018) розглядали

питання аналізу інтернет-трафіку та його співвідношення з «класичними» видами порушення приватності. Зрозуміло, що аналіз значної кількості даних щодо інтернет-з'єднань здатен порушити приватність особи значно істотніше ніж навіть візуальне спостереження. Нова технологічна реальність вимагає нових правових рішень.

Водночас, очевидно, що правовий режим персональних даних представляє собою лише частку *глобальної правової проблеми*. Називати її будемо *формування правових гарантій ефективного розвитку навколишнього інформаційного середовища*. Це комплекс питань, що стосуються правового регулювання використання інформаційних технологій, забезпечення доступу до інформації, а також формування інформаційного ресурсу. Окрім цього, регулювання формування інформаційного ресурсу має охоплювати не тільки зрозумілі сьогодні питання створення баз даних, діяльності ЗМІ, попередження маніпуляцій суспільною свідомістю тощо. Самостійним аспектом проблеми має стати побудова оптимального правового режиму збереження накопичуваних людством даних та забезпечення доступу до цього ресурсу. Живі істоти, які сотні мільйонів років тому спостерігали формування вугільних пластів (або самі ставали їх часткою) навряд чи могли передбачити появу вугільної промисловості, металургії, теплоелектростанцій тощо. Сьогодні відбувається схожий процес. Людство накопичує величезні обсяги даних. Як вони будуть використовуватися через значний проміжок часу невідомо, однак очевидно, що їх використання відбуватися буде. Якщо так, треба досліджувати можливості (доцільність) правового регулювання зберігання та використання даних, що накопичує людство. Потребуватиме розв'язання питання власності таких активів, переходу їх у статус виключної власності народу держави (планети) або даних, що можуть вільно використовуватися будь-ким. Можливо, є сенс режим великих масивів відпрацьованих даних організувати на основі правових механізмів, що використовуються сьогодні для регуляції використання надр або археологічної діяльності.

Урешті-решт регулювання інформаційного навколишнього середовища можна розглядати як установа координатної системи для майбутньої правової оцінки як штучного інтелекту, так і технологічно вдосконалених людей, оскільки саме в цій сфері відбуватиметься переважна частина їхньої соціально значущої активності.

Для продовження дискусії. Найбільш радикальним поглядом на перспективи людства в контексті розвитку технологій є концепція технологічної сингулярності. Її автор В. Віндж вважає, що після появи інтелекту, який перевершить людський, швидкість прогресу стане надвеликою. Людство опиниться в «режимі, який відрізняється від нашого минулого не менш радикально, ніж ми, люди, самі відрізняємося від нижчих звірів. Така подія анулює через непотрібність усі людські закони, можливо, в одну мить. Некерована ланцюгова реакція почне розвиватися за експонентою без будь-якої надії на відновлення контролю за ситуацією» [4]. На думку В. Вінджа, до цього приведуть або технології штучного інтелекту (artificial intelligence, AI), або технології підсилення інтелекту людини

(intelligence amplification, IA). Тобто можна казати, що технологічну сингулярність розглядають як загальний негативний фінал двох розглянутих нами гіпотез. Однак попри аргументи про невідворотність такого сценарію аналіз перспективних завдань права, який ми провели, свідчить про те, що людство має можливість зберегти контроль над ситуацією. Розв'язання в ефективному правовому регулюванні.

Сформулюємо такі положення щодо перспективних завдань правового регулювання, зумовлених як гіпотезою розвитку штучного інтелекту, так і гіпотезою розвитку технологій трансгуманізму:

1. Розвиток технологій неможливо заборонити. Попри ризик небезпек абсолютна заборона розробки систем штучного інтелекту чи трансгуманістичних технологій є неможливою. Правове регулювання в цій сфері має забезпечувати стимулювання соціально ефективного використання технологій та мінімізацію ризиків зловживання технологією. Окремим завданням правового регулювання в цьому контексті має стати обмеження деструктивних впливів глобальних корпорацій.

2. Правове регулювання має забезпечити максимальну диверсифікацію технологічних рішень. Технологія має не обмежуватися, а навпаки стати якомога різноманітнішою. Якщо право буде формувати умови/вимоги для створення якомога більшої кількості різноманітних рішень у сфері технологій, то забезпечить ефективне попередження розвитку негативних наслідків. Наприклад, відомі негативні сценарії «епідемії» імплантатів (заподіяння шкоди людству через порушення роботи всіх імплантованих пристроїв) або «чорного слизу» (знищення біомаси планети наноботами, що виконують програму самовідтворення) будуть просто неможливими через гарантовану наявність альтернативних технічних рішень.

3. Актуальною та затребуваною для сучасного рівня технологій є класична схема «розробник-власник-користувач». Зокрема, Резолюцією Європарламенту від 16 лютого 2017 року щодо норм цивільного права про робототехніку ухвалено такі механізми, як створення системи реєстрації роботів і спеціального фонду страхування цивільної відповідальності, пропорційна відповідальність розробників і власників роботів, залежна від часу, упродовж якого власник навчав робота тощо [13]. Ускладнення технологій вимагатиме переходу до нової, більш складної, схеми правового регулювання. Певно, що правове регулювання соціалізації штучного інтелекту пройде шлях від розгляду робота як об'єкта відносин до наділення його правами, обов'язками та відповідальністю. Потребуватиме розв'язання проблема правового статусу фізичної особи, здатності якої підсилені за допомогою технологій трансгуманізму. Гіпотетично ця проблема не видається складною й може бути розв'язана в спосіб додавання певних обтяжувальних або пом'якшувальних обставин, обмежень щодо обіймання певних посад, виконання робіт тощо.

4. Крім традиційної юстиції, ітиметься про появу двох нових видів, умовно назовемо їх «змішана юстиція» та «юстиція штучного інтелекту», функціонування яких забезпечуватиме протидію роботам, що є загрозою для соціального розвитку та стабільності. Юстицію штучного інтелекту буде

створено на основі робіт. Така система передбачатиме узагальнення в чіткі алгоритми досвіду, отриманого за час існування традиційної юстиції.

5. Забезпечення правових гарантій реалізації морфологічної та репродуктивної свободи через баланс між реалізацією права певною особою та потребою забезпечити загальну безпеку, стабільність та розвиток.

6. Розв'язання питання про межі кримінально-правового регулювання у сфері біогенетичних та когнітивних утручань, суспільно-небезпечних порушень морфологічної або репродуктивної свободи, а також порушень вимог диверсифікації технологічних рішень.

7. Оскільки контроль за розвитком та використанням певних технологій вимагатиме ефективної системи моніторингу, аналіз юридично значущої інформації стане набагато складнішим та вимагатиме принципово нових професійних компетенцій. Традиційний розподіл завдань між юристами та спеціалістами стане вкрай неефективним. Буде спостерігатися конвергенція юридичних та технічних наук. Потребуватиме розв'язання питання визначення та розвитку нових видів юридичних професій. До того ж формулювання нових законів маємо робити технологічно нейтральними. Саме такий підхід дасть змогу забезпечувати необхідну стабільність правового регулювання в умовах швидкоплинних змін технологічної реальності.

Значення глобальної проблеми набуває питання правових гарантій ефективного розвитку інформаційного навколишнього середовища. Величезні обсяги інформації, яка накопичується людством у процесі життєдіяльності, очевидно, потребуватимуть нових правових механізмів. Найвні зараз право власності на інформацію та право інтелектуальної власності найімовірніше буде доповнено новими інститутами, що нагадуватимуть право використання надр та право археологічної діяльності. Комплекс означених питань варто розглядати як установа координатної системи для майбутньої правової оцінки як штучного інтелекту, так і технологічно вдосконалених людей, оскільки саме в цій сфері відбудуватиметься переважна частина їх соціально значущої активності.

Використані джерела:

1. Bostrom N. The transhumanist frequently asked questions: a general introduction. *Nick Bostrom's personal site*. URL : <http://nickbostrom.com/views/transhumanist.pdf> (дата звернення: 16.08.2018).

2. Hao K. Why A. I. Is a Threat to Democracy – and What We Can Do to Stop It (interview with Amy Webb, futurist, NYU professor). *MIT Technology Review*. 26.02.2019. URL : <https://medium.com/mit-technology-review/why-a-i-is-a-threat-to-democracy-and-what-we-can-do-to-stop-it-157ed2a448a3>.

3. Sandberg A. Morphological Freedom - Why We not just Want it, but Need it. TransVision Conference. Berlin, June, 22 - 24, 2001. *Anders Sandberg's pages*. URL: <http://www.aleph.se/Nada/Texts/MorphologicalFreedom.htm> (дата звернення: 16.08.2018).

4. Vinge V. The Coming Technological Singularity. *Acceleration Studies Foundation*. URL : <http://www.accelerating.org/articles/comingtechsingularity.html> (дата звернення: 16.08.2018).

5. Баранов О. А., Брижко В. М. Захист персональних даних у сфері Інтернет речей. *Інформація і право*. 2016. № 2(17). С. 83-89.

6. Карчевский В. П., Карчевская Н. В., Труфанова М. К. Персональный робот-усилитель интеллектуальных и физических возможностей человека. *Информационные и инновационные технологии в образовании*. Сборник материалов III-й Всероссийской научно-практической конференции. Таганрог, 1 – 2 ноября 2018 г. Таганрог. 2019. С. 303-308.

7. Карчевський М. В. Blockchain та Bitcoin що це таке та «як працює»? *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2018. № 4. С. 108-117.

8. Карчевський М. В. Правове регулювання соціалізації штучного інтелекту. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2017. № 2. С. 99-108.

9. Каткова Т. Г. Закони про роботів: сучасний стан та перспективи розвитку. *IT-право: проблеми та перспективи розвитку в Україні : Збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 17 листопада 2017 р.)*. Львів, 2017. С. 99-105.

10. Комлева Н. А. Трансгуманизм и «гуманитария» как угроза правам человека. *Научная электронная библиотека КиберЛенинка*. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/transgumanizm-i-gumanitariya-kak-ugroza-pravam-cheloveka> (дата звернення: 16.08.2018).

11. Майоров А. В., Потапов А. Д., Волкова А. М. Синтез человека и технологий в XXI веке: основные вызовы и угрозы. *Научная электронная библиотека КиберЛенинка*. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/sintez-cheloveka-i-tehnologiy-v-xxi-veke-osnovnye-vyzovy-i-ugrozy> (дата звернення: 16.08.2018).

12. Минделл Д. Восстание машин отменяется! Мифы о роботизации. М.: Альпина диджитал, 2015. 164 с.

13. Нормы гражданского права о робототехнике. Резолюция Европарламента от 16 февраля 2017 года. P8_TA-PROV(2017)0051. Переклад Незнамов А. В. для Robopravo.ru. URL : http://robopravo.ru/riezoliutsiia_ies (дата звернення: 19.09.2018).

14. Радутний О. Е. Суб'єктність штучного інтелекту в кримінальному праві. *Право України*. 2018. № 1. С. 123-136.

15. Рыбаков О. Ю., Тихонова С. В. Конвергенция технологий, репродукция человека и естественное право: философия трансгуманизма. *Вестник Кемеровского государственного университета. Серия: Гуманитарные и общественные науки*. 2017. № 2. С. 100-105.

16. Савінова Н. А. Кримінально-правове забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні: теоретичні та практичні аспекти : монографія. Київ, 2012. 340 с.

Стаття надійшла до редколегії 19.01.2019

Карчевский Н. В., доктор юридических наук, профессор, первый проректор Луганского государственного университета внутренних дел имени Э. А. Дидоренко (г. Северодонецк, Украина)

Перспективы правового регулирования в контексте гипотезы развития технологий трансгуманизма

Опасные прогнозы развития технологий требуют анализа перспектив правового регулирования в этой сфере. При помощи метода «задание-способ-обеспечение» сформулированы следующие перспективные задачи правового регулирования в контексте гипотезы развития технологий трансгуманизма.

Развитие технологий невозможно запретить. Право должно обеспечить стимулирование социально эффективного использования технологий и минимизацию рисков злоупотребления технологией. Правовое регулирование должно обеспечить максимальную диверсификацию технологических решений. Актуализируется проблема обеспечения правовых гарантий реализации морфологической и репродуктивной свободы. Будет наблюдаться конвергенция юридических и технических наук. Потребуется решение вопроса определения и развития новых видов юридических профессий. К тому же формулировку новых законов должны делать технологично нейтральными. Именно такой подход даст возможность обеспечивать необходимую стабильность правового регулирования в условиях быстропротекающих изменений технологической реальности. Значение глобальной проблемы приобретает вопрос правовых гарантий эффективного развития информационной окружающей среды.

Ключевые слова: право, трансгуманизм, искусственный интеллект, технологическая нейтральность, информационная окружающая среда.

Karchevskiy M. Legal Regulation Prospects in the Context of the Hypothesis of Technology Development of Transhumanism

Dangerous forecasts of technology development require an analysis of the prospects for legal regulation in this area. With the help of the method "task-method-provision", legal regulation perspective tasks are formulated in the context of the hypothesis of the technology transhumanism development.

The development of technologies cannot be banned. Despite the risk of danger, the absolute prohibition of the transhumanism development technologies is impossible. The law should provide incentives for the socially effective use of technology and minimization of the risks of technology abuse. A separate task of legal regulation should be limiting the destructive effects of global corporations.

Legal regulation should ensure the maximum diversification of technological decisions. Technology should not be limited, but on the contrary become as diverse as possible. If the law is to create conditions / requirements to create as many different technology solutions as possible, this will effectively prevent the development of negative impacts. For example, well-known negative scenarios for the implantation epidemic (inflicting harm to mankind due to a violation of the work of all implanted devices) or "black mucus" (destroying planetary biomass by nanobots implementing the program of self-reproduction) will simply be impossible, due to the guaranteed availability of alternative technical solutions.

The solution of the problems of the implementation of morphological and reproductive freedom and the legal status of a physical person whose ability is reinforced with the help of transhumanism technologies will be required. Hypothetically, these problems do not seem complicated. The first is solved by finding a balance between the realization of the right of a particular person and the need to ensure overall security, stability and development. The second one is realized by adding certain aggravating or mitigating circumstances, restrictions on the occupation of certain positions, accomplishment of work, etc.

So far as monitoring the development and use of certain technologies will require an effective monitoring system, the analysis of legally relevant information will be much more complex and will require fundamentally new professional competencies. The traditional division of tasks between lawyers and specialists will be extremely ineffective. There will be convergence of legal and technical sciences. The solution of the question of the definition and development of new types of legal professions will be required. In this case, the wording of

new laws should be made technologically neutral. It is this approach that will ensure the necessary stability of legal regulation in the conditions of rapid changes in technological reality.

The significance of the global problem becomes a matter of legal safeguards for the effective development of the informational environment. Huge amounts of information accumulated by humanity in the process of life will obviously require new legal mechanisms. Existing rights to ownership of information and intellectual property rights are likely to be supplemented by new institutions resembling the right to use subsoil and the right to archaeological activity. The set of these issues should be considered as the establishment of a coordinate system for the future legal assessment of both artificial intelligence and technologically advanced people, since it is precisely in this area that the overwhelming part of their socially significant activity will take place.

Key words: law, transhumanism, artificial intelligence, technological neutrality, informational environment.

УДК 341.3

Кравченко І. М.

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (м. Северодонецьк, Україна)

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ СТАТУСУ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНОГО З ОГЛЯДУ НА ПРОВЕДЕННЯ УКРАЇНОЮ ОПЕРАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ СИЛ (АТО) ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ, ВІДСІЧІ ТА СТРИМУВАННЯ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ У ДОНЕЦЬКІЙ І ЛУГАНСЬКІЙ ОБЛАСТЯХ

У статті надано міжнародно-правову характеристику понять «комбатант», «некомбатант», «цивільна особа», «жертви війни», «військовополонений», «цивільний заручник» з огляду на норми міжнародного гуманітарного права, а також їх порівняльну характеристику з поняттям фізичних осіб, які, перебуваючи на законних підставах на території України, були захоплені в заручники або в інший спосіб незаконно позбавлені волі, який застосовується в законодавстві України. Вивчено питання потреби нормативного закріплення поняття «військовополонений» у нормативно-правових актах України в контексті проведення нею операції Об'єднаних Сил (АТО) із забезпечення національної безпеки і оборони на Сході України.

Ключові слова: збройний конфлікт, гібридна війна, комбатант, некомбатант, цивільна особа, жертви війни, військовополонений, цивільний заручник, антитерористична операція (АТО), операція Об'єднаних Сил (ООС).

Постановка проблеми. Попри всі зусилля міжнародної спільноти забезпечити мир, війни та збройні конфлікти, на жаль, є ознакою нашого сьогодення, а проблеми гуманного ставлення до людини та концепції «людиноцентризму» стають украй актуальними саме під час цих страшних та небезпечних явищ. Для України – це кривавий збройний конфлікт у її східних регіонах.

Згідно з повідомленням офісу ООН з координації гуманітарних питань (UNOCHA) понад 2540 цивільних осіб загинули та 9000 отримали поранення після початку бойових дій на Сході України, а 3,4 млн осіб терміново потребують гуманітарної допомоги та захисту [1].

Точна кількість осіб, які знаходяться в полоні або в заручниках, є невизначеною; за різними даними це може бути від 112 до 1200 осіб. Скажімо, за даними Антитерористичного центру Служби безпеки України на кінець 2018 року знайдено і звільнено 3088 осіб, до того ж на тимчасово невідконтрольних Україні територіях Донбасу залишаються в заручниках (військовому полоні) 112 осіб, а 490 вважаються зниклими безвісти, але за інформацією представника України в гуманітарній групі з урегулювання ситуації на Донбасі таких установлених осіб – 55. За іншими даними, у полоні на Донбасі знаходиться 102 українських полонених, з них 13 – військових та 89 – цивільних [2].

Водночас постає не проста принципова проблема щодо визначення правового статусу зазначених осіб, який безпосередньо впливає на умови їхнього утримання, доступу до них представників міжнародних правозахисних організацій, рівень та ефективність їхньої правової захищеності в Україні тощо.

Згідно з чинним [3, с. 1], [4, с. 6], [5, с. 2] і перспективним [6, с. 1] законодавством України в ситуації на Сході України «військовополонені» відсутні, що відповідно до статей 9, 18, 85 Конституції України [7] та ч. 2 ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори» [8] суперечить нормам міжнародних договорів, про обов'язковість яких заявлено Верховною Радою України, а саме Женевським конвенціям [9, с. 2, 4] та [10, с. 4, 34].

Водночас саме в положеннях Женевських конвенцій 1949 року та додаткових протоколах до них визначено правові статуси «військовополонених» та «цивільних заручників», закріплено загальні правові гарантії стосовно цих категорій жертв війни.

Актуалізується тема запропонованого дослідження через продовження, так званої, «гібридної війни», що відбувається на Сході України, і з огляду на відверто затяжний її характер.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою дослідження стали праці вітчизняних і зарубіжних учених, які розробляли проблематику теорії міжнародного гуманітарного права та правового статусу військовополонених, серед яких: В. Ф. Антипенко, І. М. Арцибасов, Б. В. Бабін, М. В. Буроменський, О. В. Буткевичі, Ф. Бюньон, В. А. Василенко, О. О. Вовк, М. М. Гнатовський, О. О. Гріненко, М. В. Грушко, Е. Давид, В. Н. Денисов, А. І. Дмитрієв, Н. В. Дрьоміна-Волок, К. Дьорман, О. В. Єрохіна, Г. В. Ігнатенко, Ю. Д. Ільїн, Н. В. Калкутінова, А. Я. Капустін, В. О. Карташкін, О. В. Київець, Ю. М. Колосов, Т. Р. Короткий, О. П. Коротков, В. М. Лисик, І. І. Лукашук, Ф. Ф. Мартенс, О. О. Мережко і А. В. Мінаєви, Я. Ю. Миколаєнко, В. В. Мицик, Ж. Пікте, В. М. Репецький, О. Л. Самович, С. В. Саяпін, Л. Д. Тимченко, О. І. Тунов, Г. І. Трофанчук, С. Л. Чумарьов, Х. П. Ярмачі та багато інших.

Утім, питання статусу військовополонених досліджувалися тільки з огляду (у ракурсі та ретроспективі) різних історичних епох і минулих війн, без урахування сучасних реалій щодо, так званих, гібридних війн та збройних конфліктів, охоплюючи трагічні події на Сході України.

Наукова новизна теми статті полягає в тому, що питання національного та міжнародно-правового режиму військовополонених в умовах, так званої, «гібридної війни» на Сході України, на жаль, не стали об'єктом ретельного дослідження вчених-юристів, хоча це стосується багатьох наших співвітчизників, які опинилися проти своєї волі у військовому полоні.

Формування цілей. Метою статті є встановлення можливості застосування до громадян України, які брали (беруть) участь у захисті територіальної цілісності держави на її сході, та які утримуються (утримувалися) в полоні (заручниках), норм міжнародного права щодо статусу військовополонених та закріплення цих норм у національних нормативно-правових актах.

Виклад основного матеріалу. Зауважимо, що як би не розглядалася на офіційному рівні сучасна ситуація на Сході України, який би правовий термін для її визначення не вживався, це все одно війна – збройний конфлікт у розумінні міжнародного гуманітарного права. Зазначене опосередковано визнається в аб. 7 преамбули Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей», де констатується, що одним із наслідків збройної агресії Російської Федерації проти України стала тимчасова окупація частини території України, саме з огляду на положення відповідних норм міжнародного гуманітарного права [4].

Водночас згідно з нормативно-правовими актами України полонені, у ситуації на Сході України, відсутні. Зокрема, з початком оголошення проведення антитерористичної операції (далі – АТО), у дальшому – операції Об'єднаних Сил із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій і Луганській областях (далі – ООС), відповідно та в межах зазначених правових режимів заявляється, що в Україні немає військовополонених, а є заручники, які захоплені і/або утримуються саме терористами самопроголошених республік, а не представниками окупаційної адміністрації, для спонукання державного органу, підприємства, установи чи організації або окремих осіб здійснити якусь дію або утриматися від здійснення якоїсь дії як умови звільнення особи, яка захоплена і/або утримується [3, с. 1].

Крім цього, згідно з чинним законодавством України ці особи вважаються або «незаконно затримані, утримувані громадяни України» [4, с. 6]; або «особами, яких було незаконно позбавлено особистої свободи внаслідок дій незаконних збройних формувань та/або органів влади Російської Федерації на окремих територіях Донецької та Луганської областей, де органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, та тимчасово окупованій території України» [5, с. 2]; або «фізичними особами, які, перебуваючи на законних підставах на території

України, були захоплені в заручники або були в інший спосіб незаконно позбавлені волі» [6, с. 1].

Але в наслідок цього особи, які брали (беруть) участь у АТО (ООС), які входили(ять) до складу Збройних сил України (включаючи особовий склад ополчення і добровольчих загонів, що входять і не входять до складу збройних сил) як воюючої сторони (антитерористичних або об'єднаних сил), які безпосередньо ведуть бойові дії проти супротивника зі зброєю в руках та отримують відповідний статус учасника бойових дій, нормативно-правовими актами України прирівнюються до цивільного населення під час війни (збройного конфлікту) та юридично виводяться з-під дії багатьох міжнародних договорів, учасниками яких є сама Україна та на які сама ж і посилається в зазначеній преамбулі закону, а саме: ст. 4 Положення про закони і звичаї війни на суходолі Додатку до IV Гаазької конвенції про закони і звичаї війни на суходолі від 18.10.1907 [11, с. 4]; статті 43-45 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12.08.1949, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08.06.1977 [12, с. 43-45]; та на яку, на жаль, не посилається – ст. 4 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими від 12.08.1949, ратифікованої Україною 03.07.1954 [9, с. 4].

Проте цивільне населення складається з усіх осіб, які є цивільними особами, тобто, будь-яких осіб, які не належать до комбатантів (від фр. *Combatant* – «воїн», «той, хто воює») та некомбатантів (від фр. *Non-combatants* – «той, хто не воює») [12, с. 50].

Поліція, міліція та інші воєнізовані організації (напіввоєнні організації або озброєні організації, що забезпечують охорону порядку) можуть бути прирівняні до збройних сил за умови, що сторона, яка ввела їх до складу збройних сил, оголосить про це всім іншим сторонам конфлікту. При невиконанні такої умови членів особового складу цих сил розглядатимуть як цивільних осіб [12, с. 43]. Відповідна заява Україною зроблена, за якою працівники правоохоронних органів та інші особи, які залучаються до здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, на час проведення таких заходів підпорядковуються Командувачеві об'єднаних сил, рішення якого є обов'язковими до виконання [4, с. 9].

Навіть без огляду на моральну оцінку визначення статусу осіб, які належать(належали) до складу Збройних сил України (антитерористичних або об'єднаних сил), які зі зброєю в руках безпосередньо беруть (брали) участь у воєнних діях проти супротивника із захисту держави, виконуючи накази її керівництва, та яких було захоплено в полон як осіб, «яких було незаконно позбавлено особистої свободи внаслідок дій незаконних збройних формувань та/або органів влади Російської Федерації на окремих територіях Донецької та Луганської областей, де органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, та тимчасово окупованій території України», можна констатувати, що за нормами національних нормативно-правових актів усі громадяни України, які утримуються на непідконтрольній Україні території, зокрема й захоплені у полон, є не

більше ніж потерпілі від злочинних дій незаконних збройних формувань, та не вважаються, виходячи з норм міжнародного гуманітарного права, захопленими внаслідок збройної агресії та (або) агресивних дій РФ, тобто «військовополоненими».

Саме через підміну понять зазначені особи не можуть мати жодного окремого статусу – «військовополонений» або «цивільний заручник» – (у разі захоплення не через перебування у складі Збройних сил України), який має принципове значення для положення та утримання самих захоплених (полонений, незаконно позбавлений особистої свободи, заручник тощо).

Водночас особи, які входять до складу збройних сил сторони, і які перебувають в конфлікті, що складаються з усіх організованих збройних сил, груп і підрозділів, та перебувають під командуванням особи, відповідальної перед цією стороною за поведінку своїх підлеглих, навіть якщо ця сторона представлена урядом чи владою, не визнаними супротивною стороною (крім інтендантського, юридичного, медичного і духовного персоналу, який належить до некомбатантів), є комбатантами, тобто вони мають право брати безпосередню участь у воєнних діях. Будь-який комбатант чи некомбатант, який бере участь у воєнних діях і потрапляє під владу супротивної сторони, вважається військовополоненим і саме тому користується захистом III Женевської конвенції про поводження з військовополоненими та IV Гаазької конвенції про закони і звичаї війни на суходолі [12, с. 43–45; 11, с. 3].

Крім цього, для сприяння посиленню захисту саме цивільного населення від наслідків воєнних дій комбатанти зобов'язані відрізнити себе від цивільного населення (мати особу, відповідальну за своїх підлеглих; певний і виразно видимий здалека відмітний знак; відкрито носити зброю; дотримуватися у своїх діях законів і звичаїв війни тощо) [12, с. 44].

Навіть більше, за нормами міжнародного права захоплення в полон під час воєнних дій не вважається протиправними діями, а лише правом збройних сил сторони, яка перебуває у збройному конфлікті, але до того ж, за будь-яких обставин, з суворим дотриманням норм щодо поводження з полоненими (гуманно, без будь-якої дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, релігії чи вірування, статі, походження чи майнового становища, чи будь-якими іншими аналогічними критеріями) [9, с. 3; 11, с. 3, 7].

Військовополоненими в розумінні III Женевської конвенції, є особи, які потрапили в полон до супротивника й належать передусім до однієї з таких категорій: особового складу збройних сил сторони конфлікту; членів ополчення або добровольчих загонів, які є частиною цих збройних сил; членів організованих рухів опору [9, с. 4].

Але навіть якщо Україна не визнає за захопленими в полон учасниками ООС (АТО) статус «військовополонених», не вважаючи їх комбатантами, то з огляду на ст. 3 Положення про закони і звичаї війни на суходолі Додатку до IV Гаазької Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі (набрала чинності для України 24.08.1991) у разі захоплення ворогом як комбатанти, так і некомбатанти користуються правами військовополонених [11, с. 3].

З огляду на зазначене та правила ст. 50 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів [12, с. 50], особи, які брали (беруть) участь у АТО (ООС) зі зброєю та отримують відповідний статус учасника бойових дій, не можуть вважатися цивільними особами, які знаходяться під захистом лише Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни, ураховуючи випадки захоплення їх у полон.

На сьогоднішній день статус осіб, які беруть/брали безпосередню участь у виконанні бойових завдань під час захисту державного суверенітету, територіальної цілісності та інших національних інтересів України в складі військових та добровольчих формувань України як військовослужбовці (резервісти, військовозобов'язані) Збройних сил України, Національної гвардії України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, Державної прикордонної служби України, Державної спеціальної служби транспорту, поліцейські, особи рядового, начальницького складу, військовослужбовці Міністерства внутрішніх справ України, Управління державної охорони України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій, Державної пенітенціарної служби України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань передбачено лише нормами спеціального законодавства щодо державної політики із забезпечення державного суверенітету України у зв'язку з подіями на Сході України, та позбавляє їх права вважатися комбатантами чи некомбатантами, які потрапили під владу супротивної сторони, тобто вважатися військовополоненим у розумінні норм міжнародного гуманітарного права, з усіма наслідками та відносними перевагами цього статусу.

Скажімо, відповідно до ст. 60 III Женевської конвенції про поводження з військовополоненими держава, що тримає в полоні, має виплачувати всім військовополоненим щомісячний аванс грошового забезпечення, розмір якого встановлюється конвертацією у валюту зазначеної держави (рублі РФ) сум у розмірі від восьми до сімдесяти п'яти швейцарських франків (майже збігається з курсом долара США), що залежить від категорії військовослужбовців (від рядового до генерала).

Якщо Україна визнає зазначений за цими особами статус «військовополоненого», виходячи зі змісту статей 66, 68 зазначеної Конвенції, ці гроші можна в безспірному порядку вимагати від іншої сторони збройного конфлікту як самим звільненим або репатрійованим військовополоненим, так і відповідним державним органам України [9, с. 60, 66, 68].

Навіть більше, з огляду на те, що військовополонені перебувають у руках ворожої держави, а не окремих осіб чи військових частин, які взяли їх у полон, визнаючи за захопленими цей правовий статус, Україна може вимагати від цієї держави утримання цих осіб до їхнього визволення з полону у відповідних таборах або приміщеннях, розміщених у зонах, що знаходяться на достатній відстані від зон бойових дій, для того, щоб вони перебували в безпеці, а не у в'язницях і тюрмах для засуджених злочинців

(пенітенціарних установах) у безпосередній зоні бойових зіткнень, як це, на жаль, відбувається із захопленими учасниками ООС (АТО) [9, с. 12, 19, 97].

Зауважимо, що воююча сторона збройного конфлікту, яка порушує норми гуманітарного права, підлягає відповідальності у формі відшкодування збитків, якщо для цього є підстави, та є відповідальною за всі дії, учинені особами, які входять до складу її збройних сил [11, с. 3].

Про доречність і необхідність застосування в Україні саме термінології міжнародного гуманітарного права свідчать правила ст. 2 III Женевської конвенції, за якими «крім положень, які виконуються в мирний час, ця Конвенція застосовується в усіх випадках оголошеної війни чи будь-якого іншого збройного конфлікту, що може виникнути між двома чи більше її учасниками, навіть якщо стан війни не визнаний однією з них. Конвенція також застосовується в усіх випадках часткової або повної окупації території держави-учасниці, навіть якщо цій окупації не чиниться жодний збройний опір» [9, с. 2], як це відбувається у відносинах України та РФ через події на Сході України. До того ж, як убачається, є непринциповим, який саме термін вживається для характеристики зазначеного збройного конфлікту з погляду міжнародного гуманітарного права.

Послідовно та безумовно визнаючи за захопленими учасниками ООС (АТО) статус військовополоненого, через державу-покровительку, Центральне агентство у справах військовополонених або інші міжнародні організації передусім Міжнародний комітет Червоного Хреста, можна запобігти серйозним порушенням стосовно цих осіб, також їх майна, які користуються захистом III Женевської конвенції, а саме: умисного вбивства, торгун або нелюдського поводження, зокрема біологічних експериментів, умисного заповідання тяжких страждань або серйозного тілесного ушкодження, або шкоди здоров'ю, примушування військовополоненого до служби в збройних силах ворожої держави, або умисного позбавлення його прав на справедливе та належне судове розслідування, передбачених цією Конвенцією [9, с. 130].

Існує багато підходів до розуміння новітніх феноменів у практиці сучасних міжнародних відносин щодо збройних конфліктів: «гібридна загроза», «гібридна війна», «гібридний конфлікт». Водночас, на думку автора, відсутність міжнародно-правового понятійно-категоріального апарату щодо цих явищ в умовах прямої чи непрямої збройної агресії РФ у ситуації з Автономною Республікою Крим (далі – АРК) та на Сході України не є визначальною.

Усі війни та збройні конфлікти, принаймні за останні 200 років (починаючи з Наполеонівських війн), можна обґрунтовано вважати «гібридними» саме через те, що вони поєднували як традиційні, так і нетрадиційні (зокрема відверто терористичні) методи та засоби ведення війни з використанням новітніх, на конкретний час, видів озброєнь і більш високих інформаційних технологій і засобів щодо дезорганізації та деморалізації військових формувань і населення країн-противників чи їх союзів для отримання військово-політичної перемоги над ними або політичної, економічної та соціальної дестабілізації в них.

Для правової кваліфікації та практичного застосування законодавства щодо правового статусу комбатантів (некомбатантів), які опинилися в полоні внаслідок війни чи міжнародного конфлікту, убачається доцільною правова позиція, згідно з якою поняття «війна» та «збройний конфлікт» є вирішальними, а які саме вони – «гібридні» чи «традиційні», в умовах прямої чи непрямой збройної агресії, не є принциповим, а тому не є визначальним.

Водночас не можна не погодитися з Г. Динис, який вважає, що чинні норми міжнародних конвенцій і принципи сучасного міжнародного гуманітарного права не відображають новітніх трансформацій природи сучасних міждержавних збройних конфліктів з наявними елементами гібридних військових дій [13].

Але на наш погляд, усі дискусії щодо гібридності війни в АРК і Донбасі, з огляду на забезпечення прав військовополонених як жертв війни, не мають практичного значення, оскільки міжнародно-правова кваліфікація, яка сформована сучасними універсальними принципами міжнародного права та міжнародним гуманітарним правом, дає достатній правовий інструментарій для формування вичерпних правових оцінок збройному конфлікту на Донбасі та подіям навколо АРК. Зокрема, зазначені трагічні події є збройним конфліктом у розумінні міжнародного права і саме через загальні правові засади маємо визначати статус жертв війни, охопню зі статусом «військовополонених».

Навіть більше, норми міжнародного гуманітарного права не вимагають від України формального визнання зазначених осіб «військовополоненими» чи «цивільними заручниками», досить наявності самих обставин їхнього захоплення на сході нашої держави під час збройного конфлікту. До того ж важливо лише, як сама Україна з правового погляду сприймає цих осіб, тобто як визначає на національному рівні їхній правовий статус, чи дотримується та забезпечує гарантії їхнього правового і соціального захисту та відповідної реабілітації відповідно до цього статусу.

З огляду на проголошення в Україні примату норм міжнародного права [7, с. 9; 8, с. 19], але за відсутності спеціального правового регулювання всередині держави, міжнародні принципи та норми міжнародного гуманітарного права щодо статусу захоплених у полон комбатантів на території України залишаються такими, що не реалізуються.

Утім, як свідчать події навколо зазначеного збройного конфлікту, захоплені в полон комбатанти, крім тих, які добровільно здалися в полон через боягузтво або легкодухість [14, с. 430], можуть знаходитися під владою супротивної сторони дуже тривалий час, навіть роками. Це роки життя конкретної людини, упродовж яких з нею можуть відбуватися різні події.

За нормами міжнародного права військовополонені підпорядковуються законам, статутам і наказам, які є чинними у збройних силах держави, що тримає в полоні, а це є виправдано в уживанні юридичних або дисциплінарних заходів стосовно будь-якого скоеного військовополоненим порушення. Якщо будь-який закон, статут чи наказ держави, що тримає в полоні, визначає дії, учинені військовополоненим, як карані, зокрема й відмову від залучення до робіт, тоді як такі самі дії не були б караними, якби

їх здійснила особа зі складу військ держави, що тримає в полоні, то такі дії спричиняють лише дисциплінарні стягнення [9, с. 82].

Відповідно до ст. 6 Положення про закони і звичаї війни на суходолі Додатку до IV Гаагської Конвенції держава може, навіть, використовувати працю військовополонених, за винятком офіцерів, відповідно до їхнього чину і здібностей. Завдання не мають бути надмірними та не мають бути пов'язані з військовими діями. Військовополоненим може надаватися право працювати на державній службі, на приватних осіб або особисто для себе [11, с. 6]. Зауважимо, що цей аспект правового регулювання утримання військовополонених є окремим об'єктом дослідження.

Правовою гарантією для захоплених у полон осіб є те, що згідно з конвенційними вимогами після закінчення перебування їх у полоні внаслідок звільнення або їхньої репатріації, держава, що тримає в полоні, має видати їм документ, підписаний уповноваженим на те офіцером цієї держави, із зазначенням кредитного сальдо, яке належить військовополоненому на той час. Крім цього, держава, що тримає в полоні, також надсилає через державу-покровительку уряду, від якого залежать військовополонені (уряду України), списки, що містять усі належні дані про всіх військовополонених, перебування яких у полоні закінчилося через репатріацію, звільнення, утечу або смерть чи в будь-який інший спосіб, зазначивши розмір їхнього кредитного сальдо. Будь-яке із зазначених вище положень цієї статті може бути змінено за взаємною згодою будь-яких двох сторін конфлікту. Саме держава, від якої залежить військовополонений, а це є Україна, несе відповідальність за врегулювання з ним кредитного сальдо, яке йому належить від держави, що тримала в полоні, після закінчення строку його перебування в полоні [9, с. 66].

Висновки. З огляду на зміст норм міжнародного гуманітарного права, за якими захоплення в полон під час воєнних дій не вважається протиправними діями, а лише правом збройних сил сторони, яка перебуває у збройному конфлікті, незаконним затриманням (захопленням) може вважатися лише захоплення цивільних осіб, які через це можуть набути статус «цивільний заручник» (у разі захоплення їх не через перебування в складі Збройних сил України).

За захопленими комбатантами України, як осіб, які зі зброєю беруть (брали) безпосередню участь у виконанні бойових завдань при захисті державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України в складі військових формувань, добровольчих формувань комбатантів України, які перебувають під командуванням особи, відповідальної за поведінку своїх підлеглих та підпорядковані внутрішній дисциплінарній системі, яка забезпечує додержання норм міжнародного права та вимог чинного законодавства України, застосованих у період збройних конфліктів, має визнаватися та визначатися статус «військовополонені».

Не дотримуючись зазначених принципів і норм міжнародного гуманітарного права, згоду на обов'язковість яких надала Україна, держава сама не визнає сам факт існування міжнародного збройного конфлікту в ситуації на Сході України та законне перебування осіб зі зброєю у складі

військових формувань і добровольчих формувань комбатантів України в цьому конфлікті, що має принципове значення для всіх вищезгаданих категорій осіб, зокрема й захоплених (військовополонених, заручників та інших незаконно позбавлених особистої свободи тощо) і з морального погляду, і з правового.

Але в будь-якому разі цивільні особи й комбатанти залишаються під захистом і дією принципів міжнародного права, що випливають з усталених звичаїв, з принципів гуманності та з вимог суспільної свідомості [12, с. 1].

Навіть більше, Україна, як і інші держави-учасники угод з міжнародного гуманітарного права, зобов'язана піклуватися та ефективно захищати всіх людей, які вимушено опинилися під владою іншої сторони збройного конфлікту, як і тих, які опинились у військовому полоні, так і тих, кого було незаконно позбавлено особистої свободи внаслідок дій незаконних збройних формувань та/або органів влади Російської Федерації на окремих територіях Донецької та Луганської областей, де органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, та тимчасово окупованій території України, а також соціально підтримувати їх після звільнення.

Але, як убачається, такі ефективні захист та піклування не можливе передусім з огляду на невизнання Україною за зазначеними особами статусу «військовополоненого» у розумінні ст. 4 III Женевської конвенції як осіб, які потрапили в полон до супротивника й належать до особового складу збройних сил сторони конфлікту (об'єднаних сил), членів ополчення або добровольчих загонів комбатантів України, які під час безпосередньої участі в антитерористичній операції, у заходах із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії РФ у Донецькій та Луганській областях виконують/виконували бойові завдання у взаємодії зі збройними силами України, Міністерством внутрішніх справ України, Національною поліцією, Національною гвардією України й іншими утвореними відповідно до законів України військовими формуваннями та правоохоронними органами [9, с. 4], та незакріплення зазначеного статусу в нормативно-правових актах України, що приймалися через події на її сході.

Для усунення невідповідності норм національного та міжнародного гуманітарного права, абзац 7 преамбули Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областях» від 18.01.2018 № 2268-VIII убачається доцільним доповнити посиланням на III Женевську конвенцію про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року.

Пункт 1 ст.5 зазначеного Закону пропонується викласти в такій редакції: «1) уживають заходів для належного поводження при утриманні військовополонених, а також їх звільнення або репатріацію, зокрема в нейтральну країну, захисту прав і свобод цивільного населення, яке знаходиться під владою супротивної сторони збройного конфлікту, відповідно до норм міжнародного права».

Видається доцільним у всіх редакціях нормативно-правових актів України, що діють та їх проектах, які приймалися чи будуть прийматися

через збройний конфлікт на Сході України, що стосуються питань правового і соціального захисту, соціальної підтримки осіб, які відповідно до норм міжнародного гуманітарного права визнаються жертвами війни, передбачити статус «військовополоненого» для всіх осіб, захоплених у полон під час бойових дій зазначеного конфлікту.

Використані джерела:

1. Звіт управління ООН з координації гуманітарних питань (UNOCHA). URL: https://twitter.com/OCHA_Ukraine/status (дата звернення: 12.02.2019).

2. URL:<https://tyzhden.ua/News/183366/>;<http://www.pravda.com.ua/news/2018/12/16/7201383/>; [//uk.wikipedia.org/wiki](http://uk.wikipedia.org/wiki). (дата звернення: 12.02.2019).

3. Про боротьбу з тероризмом : закон України від 20.03.2003 № 638-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 25. Ст. 180. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/638-15> (дата звернення: 12.02.2019).

4. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей : закон України від 18.01.2018 № 2268-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 10. Ст. 54. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2268-19> (дата звернення: 12.02.2019).

5. Деякі питання соціальної підтримки осіб, яких було незаконно позбавлено особистої свободи : постанова Кабінету Міністрів України від 31.01.2018 № 38. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua> (дата звернення: 12.02.2019).

6. Про правовий статус і соціальні гарантії осіб, які незаконно позбавлені волі, заручники, або засуджені на тимчасово окупованих територіях України та за її межами : проект закону України від 27.03.2018 № 8205. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2> (дата звернення: 23.02.2019).

7. Конституція України : закон України від 28.06.1996 № 354к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 12.02.2019).

8. Про міжнародні договори України : закон України від 29.06.2004 № 1906-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15> (дата звернення: 12.02.2019).

9. III Женевська конвенція про поводження з військовополоненими : міжнародна конвенція від 12.08.1949 / ратифіковано Україною 03.07.1954 / у редакції від 08.02.2006 згідно із законом України № 3413-IV. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws> (дата звернення: 12.02.2019).

10. IV Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни : міжнародна конвенція від 12.08.1949 / ратифіковано Україною 03.07.1954 / у редакції від 08.02.2006 згідно із законом України № 3413-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show> (дата звернення: 12.02.2019).

11. IV Гаазька конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додатка до неї : міжнародна конвенція від 18.10.1907 / набрання чинності для України: 24.08.1991. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show> (дата звернення: 12.02.2019).

12. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12.08.1949, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08.06.1977. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws> (дата звернення: 12.02.2019).

13. Динис Г. Сучасні гібридні збройні конфлікти: правові аспекти / приклад агресії Російської Федерації проти України. URL: <https://westudents.com.ua/glavy/61571-11> (дата звернення: 12.02.2019).

14. Кримінальний кодекс України : закон України від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 12.02.2019).

Стаття надійшла до редколегії 20.02.2019

Кравченко И. Н., кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедры государственно-правовых дисциплин Луганского государственного университета внутренних дел имени Э. А. Дидоренко (г. Северодонецк, Украина)

Правовые аспекты определения статуса военнопленного в связи с проведением Украиной операции Объединенных Сил (АТО) по обеспечению национальной безопасности и обороны, отражения и сдерживания вооруженной агрессии РФ в Донецкой и Луганской областях

В статье дана международно-правовая характеристика понятий «комбатант», «некомбатант», «гражданское лицо», «жертвы войны», «военнопленный», «гражданский заложник» в понимании норм международного гуманитарного права, их сравнительная характеристика с понятием физических лиц, которые находясь на законных основаниях на территории Украины, были захвачены в заложники или были в другой способ незаконно лишены свободы, который применяется в законодательстве Украины. Изучен вопрос необходимости нормативного закрепления понятия «военнопленный» в нормативно-правовых актах Украины в контексте проведения операции Объединенных Сил (АТО) по обеспечению национальной безопасности и обороны на востоке Украины.

Ключевые слова: вооруженный конфликт, гибридная война, комбатант, некомбатант, гражданское лицо, жертвы войны, военнопленный, гражданский заложник, антитеррористическая операция (АТО), операция Объединенных Сил.

Kravchenko I. Legal aspects of POW Status Determination of the Conduct of Ukraine's Joint Forces Operation (ATO) in Ensuring National Security and Defense, the Repulsion and the Containment of RF Armed Aggression in Donetsk and Luhansk Regions

The article contains an international legal description of the definitions combatant, non-combatant, a civilian, a casualty of war, POW, a civilian hostage in the understanding of international humanitarian law norms, their comparative characteristics with the concept of natural persons who while being lawfully present in the territory of Ukraine were taken hostage or unlawfully deprived of their liberty in any other way applied in Ukrainian legislation. The need of the statutory determination of the definition «prisoner of war» in Ukrainian legal and regulatory instruments in the context of Ukraine's Joint Forces Operation (ATO) in ensuring national security and defense in the eastern part of Ukraine has been explored. It is noted that the definitions "war" and "armed conflict" are decisive in POW status determination, but it is not principal if they are "hybrid" or "traditional", under direct or indirect armed aggression, and it is therefore not determinative.

Criteria facilitating to strengthen the protection of the civilian population against the effects of hostilities, because of combatants' obligations to differentiate themselves from a civilian population, namely to be commanded by a person responsible for his subordinates, to have a specified and identified sign clearly visible from afar, to carry weapons visibly, to act in accordance with the laws and customs of war etc., has been set out.

The principle of international humanitarian law according to which a capture during the military operations is not considered to be an illegal act, but only the right of the Armed

Force to an armed conflict has been defined. The principle of humanity in treatment of prisoners of war, namely to avoid the discrimination based on race, skin color, religion or belief, gender, origin or property status or any other similar criteria has been disclosed.

The subjects entitled to prisoner of war status have been defined. Legal aspects of POW rights have been considered. International standards in treatment of this category of persons, namely hygiene and medical aid, discipline, use of the labor and wage, money, communication with the outside world, relations between them and authorities, the imposition of criminal and discipline sanctions, the release and direct repatriation after the cessation of hostilities have been accentuated. The need to strengthen penalties for violations of POW rights has been indicated.

Key words: armed conflict, hybrid war, combatant, non-combatant, a civilian, casualties of war, a prisoner of war, a civilian hostage, Anti-Terrorist Operation (ATO), Joint Forces Operation (JFO).

УДК 343.375 (477)

Крайник Г. С.

кандидат юридичних наук, асистент кафедри кримінального права №1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків, Україна)

Заточна В.О.

студентка 3 курсу Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків, Україна)

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЛЕГАЛІЗАЦІЮ (ВІДМИВАННЯ) ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ У ЗЛОЧИННИЙ СПОСІБ

У статті висвітлено об'єктивну сторону складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 209 Кримінального кодексу України, а також п. 1 примітки до ст. 209 Кримінального кодексу. Розглянуто законодавче регулювання протидії легалізації доходів, одержаних у злочинний спосіб, запропоновано внести зміни до законодавства України в цій сфері. Приділено увагу невідповідності п. 1 примітки ст. 209 Кримінального кодексу України Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних у злочинний спосіб, та про фінансування тероризму. Запропоновано внести зміни до п. 1 ст. 209 Кримінального кодексу. Також розглянуто таку ознаку суб'єктивної сторони цього злочину, як мета. З'ясовано, що це факультативна ознака суб'єктивної сторони, незважаючи на пояснення Пленуму Верховного Суду України.

Ключові слова: доходи, одержані в злочинний спосіб, легалізація (відмивання) доходів, протидія відмиванню доходів, предикатний злочин, фінансування тероризму.

Постановка проблеми. Економічне зростання сучасного суспільства нерозривно пов'язане із запобіганням різноманітним загрозам, що набувають особливого поширення в період реформування економічної системи. Проблема легалізації злочинних доходів перетворилася за останні

декілька десятків років у міжнародну. Найсприятливішими для відмивання грошей є нові фінансові ринки в країнах із перехідною економікою. Для України проблема легалізації доходів, одержаних у злочинний спосіб, стоїть наріжним каменем та потребує негайного вирішення, оскільки з кожним роком усе більша частина вітчизняного капіталу виводиться за кордон. До того ж актуальність дослідження обумовлюється різким збільшенням кількості злочинів, пов'язаних з відмиванням таких коштів, та проблемами, з якими зіткнулися правоохоронні органи при кваліфікації цих злочинів. Водночас проблемними питаннями кримінальної відповідальності за ст. 209 Кримінального кодексу України після ратифікації Конвенції Ради Європи про конфіскацію доходів, одержаних у злочинний спосіб, та про фінансування тероризму й набрання нею чинності 01 червня 2011 року є: 1) визначення предикатного злочину; 2) питання мети цього злочину.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему легалізації доходів, одержаних у злочинний спосіб, досліджують багато вчених, зокрема: П. П. Андрушко, О. М. Бандурка, В. І. Борисов, М. В. Бондарева, О. О. Дудоров, В. А. Журавель, М. В. Корнієнко, Ю. В. Коротков, В. В. Лавров, Н. М. Мироненко, В. О. Навроцький, В. М. Попович, Б. Г. Розовський, О. О. Чаричанський.

Скажімо, О. М. Бандурка під відмиванням доходів, одержаних у злочинний спосіб, розуміє приховування істинного джерела отриманих матеріальних цінностей, перетворення незаконної готівки в іншу форму активу, приховування істинного власника незаконно набутих доходів тощо [1, с. 35].

Науковці зазначають, що відмивання грошей – це завершальний етап перетворення злочинності у високодохідне та ефективне виробництво, під час якого відбувається протиправна та шкідлива для суспільства концентрація економічної, а відтак і політичної влади в руках неконтрольованої групи осіб [3, с. 8].

В. А. Журавель визначає спосіб легалізації злочинних доходів як систему дій, прийомів, операцій, що спрямована на підготовку до легалізації та приховання, маскування її наслідків, а також безпосереднє введення злочинним доходів у легальний сектор [2, с. 323].

Формування цілей. Метою статті є визначення проблемних питань кримінальної відповідальності за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних у злочинний спосіб. Проаналізовано діяння, які можуть бути предикатними щодо цього злочину та їх відповідність Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних у злочинний спосіб, та про фінансування тероризму. Також приділено увагу такій ознаці суб'єктивної сторони цього злочину, як мета. Крім цього в статті надаються можливі способи удосконалення чинного законодавства у сфері запобігання легалізації доходів, одержаних у злочинний спосіб.

Виклад основного матеріалу. Учені та практики констатують, що легалізація доходів, одержаних у злочинний спосіб, сьогодні перетворилися в найприбутковіший вид незаконного підприємництва. У світі за даними експертів Міжнародного Валютного Фонду щорічний обсяг відмивання грошей становить близько 500 млрд доларів США. За даними ДФС, в Україні щороку

обсяг відмивання грошей становить близько 4 млрд доларів США. В Україні ведеться інтенсивна боротьба з цими злочинами, зокрема це проявляється в низці нормативно-правових актів, які регулюють порядок вирішення цього питання: Конвенція Ради Європи «Про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом та про фінансування тероризму», Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 14 жовтня 2014 року № 1702-VII, Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30 червня 1993 року № 3341-XII, закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07 грудня 2000 року № 2121-III, Указ Президента України «Про заходи щодо легалізації фізичними особами доходів, з яких не сплачено податки» від 31 березня 2000 року № 552/2000 р., розпорядження Кабінету Міністрів України «Про реалізацію Стратегії розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення на період до 2020 року» від 30 серпня 2017 року № 601-р. тощо.

У Законі України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» зазначається, що доходи, одержані злочинним шляхом, – будь-яка вигода, одержана внаслідок учинення суспільно небезпечного діяння, що передує легалізації (відмиванню) доходів, яка може складатися з рухомого чи нерухомого майна, майнових та немайнових прав, незалежно від їх вартості [8].

Легалізація злочинних доходів – це приховування їх існування, незаконного походження та використання без ідентифікації доходів, одержаних незаконно.

Учені спосіб учинення легалізації (відмивання) доходів, одержаних у злочинний спосіб, розуміють насамперед, як:

- механізм надання правомірності злочинно здобутим прибуткам та надприбуткам (О. О. Дудоров);
- виведення «брудних» коштів зі сфери обігу тіншового капіталу з наданням видимості їх законного походження (Г. А. Матусовський);
- неkontрольоване введення в комерційний обіг грошових коштів (або майна) за допомогою легальних господарських структур на території України, відкриття дочірніх підприємств закордонних фірм, створення підприємницької оболонки, бачення високої рентабельності для приховання здійснюваних операцій (В. Ю. Шепітько);
- невід'ємну складову технологій злочинного збагачення, тобто комплексів взаємопов'язаних злочинних дій, що поєднані в єдиний ланцюг злочинної поведінки, де, власне, легалізація є останньою ланкою [7].

Пропонуємо дослідити об'єктивну сторону ч. 1 ст. 209 Кримінального кодексу України. Об'єктивна сторона складу злочину характеризується як сукупність ознак, які визначають зовнішню сторону злочину й характеризують суспільно-небезпечне діяння (дію або бездіяльність), його

шкідливі наслідки та причинно-наслідковий зв'язок між діями та наслідками, а також місце, час, обстановку, спосіб, стан, знаряддя та засоби вчинення злочину.

Диспозиція ч. 1 ст. 209 Кримінального кодексу України містить ряд альтернативних діянь, які можуть становити об'єктивну сторону цього злочину, зокрема: 1) учинення фінансової операції чи правочину з коштами або іншим майном, одержаними внаслідок учинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів; 2) учинення дій, спрямованих на приховування чи маскуванню незаконного походження таких коштів або іншого майна чи володіння ними, прав на такі кошти або майно, джерела їх походження, місцезнаходження, переміщення; 3) набуття, володіння або використання коштів чи іншого майна, одержаних унаслідок учинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів.

Учинення фінансової операції з коштами, одержаними внаслідок учинення суспільно-небезпечного діяння – учинення будь-якої фінансової операції, пов'язаної зі здійсненням або забезпеченням здійснення платежу за допомогою суб'єкта первинного фінансового моніторингу. У п. 47 ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 14 жовтня 2014 року зазначається, що фінансова операція – будь-які дії щодо активів клієнта, учинені за допомогою суб'єкта первинного фінансового моніторингу, або про які стало відомо суб'єктові державного фінансового моніторингу в рамках виконання цього Закону. Крім цього, Пленум ВСУ вказує, що для максимального охоплення всіх видів фінансових операцій потрібно залежно від їх змісту звертатися також до нормативно-правових актів, що регламентують правовідносини в цій сфері.

Учинення правочину з коштами або іншим майном, одержаними внаслідок вчинення предикатного діяння – це вчинення з ними будь-якої дії, спрямованої на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Цей правочин має здійснюватися в порядку, визначеному Цивільним кодексом України.

Щодо дій, спрямованих на приховування чи маскуванню незаконного походження коштів, одержаних у злочинний спосіб, то згідно з п. 8 Постанови Пленуму ВСУ від 15 квітня 2005 року № 5 під такими діями треба розуміти будь-які дії особи, за допомогою яких маскується чи приховується факт одержання таких коштів або іншого майна, що передувало легалізації (відмиванню) цих доходів, учинені як особою, що одержала ці кошти або майно в такий спосіб, так і будь-якою іншою особою. Такі дії можуть бути спрямовані на: зміну правового статусу коштів або іншого майна способом підроблення документів, що засвідчують право власності; отримання фіктивних документів на придбання майна; учинення цивільно-правових угод (удавана купівля в комісійному магазині, ломбарді тощо); оформлення права власності на підставних осіб тощо.

Під набуттям та володінням коштів чи іншого майна, одержаних унаслідок учинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації доходів потрібно розуміти набуття собою права власності на такі кошти чи майно при усвідомленні нею, що вони одержані іншими особами в злочинний спосіб, тобто особа знає про справжнє джерело цих доходів, але все одно їх набуває.

Під використанням коштів або іншого майна, одержаних унаслідок учинення предикатного діяння, треба розуміти їх використання в процесі легальних виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг, торгівлі суб'єктами господарювання (підприємництва), зареєстрованими як такі в установленому законом порядку, а саме: 1) будь-яке інвестування зазначених коштів або іншого майна у господарську діяльність (внесення їх до статутного фонду такого суб'єкта або безоплатна передача йому, інвестування в спільну господарську діяльність тощо); 2) придбання за такі кошти сировини, продукції, іншого майна для використання в господарській діяльності; 3) використання такого майна як напівфабрикатів, сировини тощо (п. 9 Постанови Пленуму ВСУ від 15 квітня 2005 року № 5) [9].

Досі актуальним є питання щодо змісту предикатного діяння, передбаченого п. 1 примітки до ст. 209 КК України, та погодження його з положеннями ст. 1 Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних у злочинний спосіб, та про фінансування тероризму від 16 травня 2005 року.

Відповідно до п. 1 примітки цієї статті предикатними діяннями можуть бути такі: 1) діяння, за яке Кримінальним кодексом України передбачено основне покарання у вигляді позбавлення волі або штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; 2) діяння, учинене за межами України, якщо воно визнається суспільно небезпечним протиправним діянням, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, за кримінальним законом держави, де воно було вчинене, і є злочином за Кримінальним кодексом України та внаслідок учинення якого незаконно одержані доходи.

О. О. Чаричанський обґрунтовує свою позицію, що наявність обвинувального вироку суду по предикатному злочину для кваліфікації діяння за ст. 209 КК не є обов'язковою. Якщо уявити, що обвинувальний вирок суду тут потрібен, то його винесення мало б передувати застосуванню ст. 38 КК (затримання особи, яка вчинила злочин), статті 44-48 КК (звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вчинила злочин), ст. 198 КК (придбання або збут майна, завідомо здобутого злочинним шляхом) тощо. Крім цього, можливі ситуації, коли суб'єкт, що вчинив предикатний злочин, за певних причин не може бути притягнутий до кримінальної відповідальності (переховується від слідства, помер тощо), а одержані таким суб'єктом кошти легалізуються іншими особами. Відмічається, що аналогічну ситуацію підтверджує практика застосування ст. 198 КК – злочину, для кваліфікації якого достатньо лише усвідомлення особою злочинного характеру походження майна, до того ж точна

обізнаність про характер та конкретні обставини вчиненого первинного злочину не вимагається [10].

У п. «е» ст. 1 Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних у злочинний спосіб, та про фінансування тероризму зазначено, що «предикатний злочин» означає будь-який кримінальний злочин, у результаті якого виникли доходи, що можуть стати предметом злочину, зазначеного в статті 9 цієї Конвенції [4]. Тобто бачимо невідповідність п. 1 примітки ст. 209 Кримінального кодексу України зазначеній Конвенції. Хоча цікавим є факт, що ця Конвенція набрала чинності для України 2011 року, проте незважаючи на те, що з цього часу вже були зміни до Кримінального кодексу, але він і досі не відповідає п. «е» ст. 1 Конвенції Ради Європи [5, с. 67].

Ще одним важливим питанням є зазначення в пункті 17 Постанови Пленуму ВСУ від 2005 року № 5 мети цього злочину, а саме: «згідно зі ст. 209 КК метою вчинення дій із коштами або іншим майном є надання їх походженню легального статусу». Проаналізувавши ч. 1 ст. 209 Кримінального кодексу України, можемо побачити, що мета не є обов'язковою ознакою цього складу злочину, оскільки безпосередньо там не зазначена. Проблема полягає в тому, що суди України не кваліфікують скоєне діяння за ст. 209 Кримінального кодексу, надаючи пріоритет положенням пункту 17 Постанови Пленуму ВСУ від 2005 року № 5, а не чинному Кримінальному кодексу України. Відповідно ч. 1-3 ст. 3 КК України: «1. Законодавство України про кримінальну відповідальність становить Кримінальний кодекс України, який ґрунтується на Конституції України та загальноєвропейських принципах і нормах міжнародного права. 2. Закони України про кримінальну відповідальність, прийняті після набрання чинності цим Кодексом, включаються до нього після набрання ними чинності. 3. Злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом». Тому при виникненні суперечностей між положеннями постанов Пленуму ВСУ та Кримінальним кодексом України перевага надається останньому [9].

Висновки. Отже, дослідивши це питання, спираючись на праці науковців, можна дійти певних висновків. Розглядаючи п. 1 примітки ст. 209 Кримінального кодексу України та ст. 1 Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних у злочинний спосіб, та про фінансування тероризму бачимо їх суперечність. Предикатні діяння, зазначені в п. 1 примітки ст. 209 Кримінального кодексу України не відповідають п. «е» ст. 1 указаної Конвенції Ради Європи. З огляду на це пропонуємо переглянути п. 1 примітки ст. 209 Кримінального кодексу України та узгодити з положеннями цієї Конвенції й викласти в такій редакції: «Суспільно небезпечним протиправним діянням, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, відповідно до цієї статті є будь-який злочин, передбачений Кримінальним кодексом України, або діяння, учинене за межами України, якщо воно визнається суспільно небезпечним протиправним діянням, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, за

кримінальним законом держави, де воно було вчинене, і є злочином за Кримінальним кодексом України та внаслідок учинення якого незаконно одержані доходи». Щодо мети цього злочину, то вона є факультативною ознакою суб'єктивної сторони, оскільки безпосередньо в диспозиції статті не зазначена, а отже, при кваліфікації діяння особи її встановлення не є обов'язковим попри роз'яснення, закріплені в п. 17 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства про кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» від 15 квітня 2005 року № 5.

Використані джерела:

1. Бандурка А. М., Симовьян С. В. Украина против «грязных» денег. Харків, ХНУВС, 2003. 35–45 с.

2. Журавель В. А. Розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Настільна книга слідчого: наук.- практ. видання для слідчих і дізнавачів / [М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін.]. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Вид. дім «Ін Юре», 2008. 322-335 с.

3. Кернер Х.-Х. Отмывание денег: Путеводитель по действующему законодательству и юридической практике / Х.-Х. Кернер, З. Дах; предисл. А. Э. Жалинского; пер. с нем. Т. Родионовой, Дж. Войновой. Москва : Международные отношения, 1996. 40 с.

4. Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму: Конвенція від 01 червня 2011 року / Рада Європи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_948 (дата звернення: 02.03.2019).

5. Крайник Г. С. Проблеми правової регламентації кримінальної відповідальності за легалізацію (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом в Україні. «Сучасні проблеми фінансового моніторингу»: матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції (Харків, 23 листопада 2018 року). Харків: ХНЕУ імені Семена Кузнеця, 2018. С. 66-68.

6. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05 квітня 2001 року № 2341-III / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 02.03.2019).

7. Ортинський В. Л. Характеристика легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом: криміналістичні аспекти. URL: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/37453/1/79_533 (дата звернення: 02.03.2019).

8. Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1702-VII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-18> (дата звернення: 02.03.2019).

9. Про практику застосування судами законодавства про кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 15 квітня 2005 року № 5 / Верховний Суд України. *Вісник Верховного Суду України*. 2005 р. № 5 Ст. 9.

10. Чаричанський О. О. Підстави кримінальної відповідальності за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, за Кримінальним кодексом

Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2004. 22 с.

Стаття надійшла до редколегії 12.01.2019

Крайник Г. С., кандидат юридических наук, асистент кафедри уголовного права № 1 Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого (г. Харьков, Украина)

Заточна В. А., студентка 3 курса Института прокуратуры и уголовного юстиции Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого (г. Харьков, Украина)

Вопросы уголовной ответственности за легализацию (отмывание) доходов, полученных преступным путем

В данной статье освещены объективная сторона состава преступления, предусмотренного ч. 1 ст. 209 Уголовного кодекса Украины, а также п. 1 примечания к ст. 209 Уголовного кодекса. Рассмотрено законодательное регулирование противодействия легализации доходов, полученных преступным путем, предложено внести изменения в законодательство Украины в этой сфере. Уделено внимание несоответствия п. 1 примечания ст. 209 Уголовного кодекса Украины Конвенции Совета Европы об отмывании, поиске, аресте и конфискации доходов, полученных преступным путем, и о финансировании терроризма. Предложено внести изменения в п. 1 ст. 209 Уголовного кодекса. Также рассмотрено такой признак субъективной стороны данного преступления как цель. Выяснено, что это факультативный признак субъективной стороны, несмотря на объяснения Пленума Верховного Суда Украины.

Ключевые слова: доходы, полученные преступным путем, легализация (отмывание) доходов, противодействие отмыванию доходов, основное правонарушение, финансирование терроризма.

Krainyk H., Zatochna V. Problems of Criminal Responsibility for the Legalization (Washing) of Profits Received by the Criminal Way

This article covers the objective side of the crime, provided for in Part 1 of art. 209 of the Criminal Code of Ukraine. It is the commission of a financial transaction or transaction with funds or other property obtained as a result of the commission of a socially dangerous unlawful act preceding the legalization (laundering) of proceeds; the commission of actions aimed at concealing or disguising the illegal origin of such funds or other property or ownership thereof, rights to such funds or property, sources of their origin, location, and movement; the acquisition, possession or use of funds or other property obtained as a result of the commission of a socially dangerous unlawful act preceding the legalization (laundering) of the proceeds.

Paragraph 1 of art. 209 of the Criminal Code of Ukraine is also considered. Legislative regulation of counteraction to the legalization of proceeds from crime is considered. It is suggested that the legislation of Ukraine in this area be amended. Attention is paid to the non-compliance of Item 1 of the note of art. 209 of the Criminal Code of Ukraine of the Council of Europe Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime and on the Financing of Terrorism.

It is proposed to amend the clause 1 of the article 209 of the Criminal Code. Also considered such a sign of the subjective aspect of the crime as a goal. It has been found

out that this is an optional feature of the subjective party, despite the explanation of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine.

Key words: proceeds from crime, legalization (laundering) of incomes, counteraction to money laundering, predicate crime, terrorist financing.

УДК 343.985.3

Лук'янчиков Є. Д.
доктор юридичних наук, професор, професор кафедри
інформаційного права та права інтелектуальної
власності Національного технічного університету
України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря
Сікорського» (м. Київ, Україна)

Лук'янчиков Б. Є.
кандидат юридичних наук, доцент, головний науковий
співробітник інституту спеціальної підготовки
Національної академії прокуратури України
(м. Київ, Україна)

ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТУ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

У статті проаналізовано нормативне регулювання інструментарію пізнавальної діяльності з розслідування кримінальних правопорушень. Розглянуто думки науковців щодо визначення слідчих дій і відмежування їх від інших процесуальних дій і засобів забезпечення кримінального провадження. Розкрито об'єктивні передумови закріплення в КПК України низки слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню.

Зроблено висновок про те, що запровадження інституту негласних слідчих (розшукових) дій є закономірним результатом розвитку кримінального процесуального законодавства, головна мета якого полягає в забезпеченні прав та інтересів обох сторін кримінального провадження.

Ключові слова: злочин, засоби пізнавальної діяльності, слідчі (розшукові) дії, процесуальні дії, пошук, розшук, розшукова діяльність.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку суспільства супроводжується суттєвими змінами в економіці, політиці, розвитку міжнародних відносин. Негативного впливу на ці процеси завдає злочинність, яка характеризується не тільки кількісними, а здебільшого якісними змінами. З'являються нові види злочинів (у сфері високих технологій, розкрадання в бюджетній та фінансово-кредитній сферах), зростає корисливо-насиленницька злочинність, дії злочинців стають усе більш жорстокими та зухвалими, підвищується професіоналізація, організованість і корумпованість злочинності, яка набуває транснаціонального характеру. На цьому тлі знижується, за різних обставин, активність законотворчих громадян у наданні правоохоронним органам інформації про злочини, яка стала їм відомою. З огляду на це зменшуються інформаційні можливості правоохоронних органів у своєчасному виявленні злочинів, встановленні всіх його обставин та осіб, причетних до цього. Суттєве зростання навантаження на правоохоронні органи та збільшення

кількості злочинів, що залишаються нерозкритими, є об'єктивною передумовою подальших пошуків, розроблення й застосування нових пізнавальних засобів і прийомів роботи з джерелами інформації про обставини злочинів, які перебувають у провадженні слідчого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню засобів пізнавальної діяльності з розкриття та розслідування злочинів присвячені праці таких вітчизняних та зарубіжних науковців, як В. П. Бахін, Р. С. Белкін, А. Ф. Волобуєв, В. І. Галаган, В. Г. Гончаренко, А. Я. Дубинський, В. А. Журавель, О. Н. Колесніченко, В. О. Коновалова, О. М. Ларін, І. М. Лузгін, В. Г. Лукашевич, М. А. Погорєцький, Д. Б. Сергєєва, В. В. Тіщенко, С. А. Шейфер, В. Ю. Шепітько, М. Є. Шумило та інші.

Швидке, повне та неупереджене розслідування злочинів є завданням кримінального провадження (ст. 2 КПК), забезпечуючись оптимальним використанням пізнавального інструментарію кримінально-процесуальної діяльності, – слідчих (розшукових) дій, що потребує їх поглибленого дослідження в умовах оновленого кримінального процесуального законодавства.

Формування цілей. Метою статті є з'ясування сутності негласних слідчих (розшукових) дій, визначення їх місця в системі засобів формування судових доказів, дослідження процесу їх становлення та нормативного закріплення на різних етапах формування законодавства, що регулює правові відносини у галузі кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. Поступовий рух України в напрямі євроінтеграції потребує від державних органів надійного забезпечення прав та законних інтересів громадян. Передусім йдеться про захист громадян від кримінальних правопорушень. Державні органи, на які покладено обов'язок своєчасного виявлення та розкриття злочинів, мають володіти надійними засобами отримання інформації про них. Оскільки така діяльність передбачає можливість втручання в права та інтереси громадян, вона має бути врегульована нормами закону. Саме цим пояснюється тривале опрацювання нового КПК України. Розробники здійснили спробу закріпити норми, що будуть забезпечувати права та свободи особи, яка підозрюється у вчиненні злочину. Без уваги не залишена й інша сторона – потерпілий, тобто особа, яка зазнала шкоди від злочину і потребує поновлення її прав та законних інтересів. З огляду на сучасний характер злочинності, а також потребу своєчасного виявлення злочинів, що готуються, та розслідування вже вчинених, зумовив законодавець суттєво розширити засоби пізнавальної діяльності. Зокрема, до чинного КПК України внесено главу 21, яка регулює порядок проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Оцінюючи зміни, які відбулись у кримінальному процесуальному законодавстві України з прийняттям нового КПК, А. Солодков зазначає, що до нього імплементовано європейські стандарти в галузі захисту прав людини ..., про що можна з упевненістю констатувати, які багаторічною практикою застосування в європейських країнах довели свою ефективність [1, с. 55–56]. Певною мірою це стосується інституту слідчих (розшукових) дій, у якому збережено традиційні засоби отримання відомостей про обставини

злочину в кримінальному провадженні та запроваджено нові засоби пізнавальної діяльності з розслідування – негласні (слідчі) розшукові дії.

Слідчі дії – один з усталених інститутів кримінального процесу. Вони складають частину процесуальних дій, які мають пошукову, пізнавальну спрямованість. Відсутність нормативного визначення поняття слідчих дій спонукала науковців до його опрацювання, що було сформульовано під час тривалих дискусій. Під слідчими діями пропонується розуміти передбачені кримінально-процесуальним законом дії, спрямовані на отримання (розшукування, збирання) або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. Вони є різновидом більш широкого за змістом поняття процесуальних дій, що проводять слідчий або особа, яка проводить дізнання (а у визначених законом випадках – прокурор і начальник слідчого підрозділу) на стадії досудового розслідування відповідно з визначеними процедурними вимогами, мають пізнавальну спрямованість, тобто завжди спрямовані на отримання, фіксацію або перевірку доказів [2, с. 215].

Всі інші дії слідчого в кримінальному провадженні, як слушно зауважує М. Погорецький, хоча і є процесуальними, оскільки здійснює їх уповноважений суб'єкт процесу у визначеній КПК України процесуальній формі, та спрямовані на досягнення мети вирішення завдань кримінального провадження, проте не мають значення слідчих (розшукових) дій [3, с. 49].

Піддаючи аналізу пізнавальній інструментарій з розслідування злочинів, не можна оминати те, що чинний КПК України, з одного боку, суттєво розширює засоби одержання інформації слідчим, а з іншого, наділяє його правом застосування пізнавальних прийомів і методів, що тривалий час були притаманними оперативним підрозділам. За своєю сутністю вони нагадують оперативно-розшукові заходи, що назвали слідчими (розшуковими) діями. На цій підставі окремі науковці вважають, що відбулося часткове злиття кримінально-процесуального та оперативно-розшукового законодавства [4, с. 107]. Натомість М. Шумило вказує на часткове об'єднання не законодавства, а поліційної (оперативно-розшукової) та процесуальної діяльності, що передбачає перевірку первинних даних про можливий злочин у сфері кримінального провадження під контролем кримінального процесуального закону з дотриманням його форм і гарантій [5, с. 228–229]. Таке твердження повною мірою не відповідає дійсності. Кожний із цих видів діяльності врегульований окремими законами. Кримінальне провадження здійснюють визначені в КПК учасники процесу й тільки кримінальними процесуальними засобами. Негласні слідчі (розшукові) дії не є будь-яким різновидом оперативно-розшукових заходів. Підстави, коло осіб, які наділені правом їх ініціювання, та порядок отримання дозволу на їх застосування визначені процесуальним законом. Слушно зазначає В. Шерудило, що негласні слідчі (розшукові) дії та оперативно-розшукові заходи, передбачені ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» не є тотожними за метою, завданнями, підставами, процесуальним значенням отриманих результатів, об'єктом, формами й методами відомчого контролю та прокурорського нагляду,

використанням отриманих результатів, організаційною сутністю, змістом проваджуваних дій [6, с. 8].

Свого часу А. Дубинський звертав увагу на те, що зрощування цих двох функцій (видів діяльності) неприпустимо, оскільки воно може негативно позначитися на оцінці доказів, об'єктивності розслідування, формуванні висновків у кримінальній справі [7, с. 89]. У науковій і навчальній літературі радянського періоду, зазначає М. Шумило, загальноновизнаною була позиція про те, що оперативно-розшукову і кримінально-процесуальну діяльність змішувати небезпечно [8, с. 24–29].

Зазначимо, що й на сьогодні розкриття злочинів забезпечується двома видами діяльності – кримінальної процесуальної та оперативно-розшуковою, кожна з яких урегульована самостійними законами. Закріплення у відповідних нормах однакових методів та прийомів пізнання не треба розглядати як злиття цих видів діяльності. Інших методів отримання інформації як спостереження під час огляду, опитування особи, проведення дослідів не існує. Проте вони отримують нормативне закріплення залежно від виду діяльності, у якій їх застосовують. Зокрема, тривалий час для отримання інформації від людей використовують допит – під час проведення розслідування та опитування – у процесі оперативно-розшукової діяльності. Однак не натрапляли на висловлювання про те, що в КПК закріплено оперативно-розшуковий захід. Це стосується різних видів огляду, які успішно застосовують у кримінальній процесуальній та оперативно-розшуковій діяльності, але нормативне їх врегулювання відрізняється.

Не можна оминати увагою й те, що кримінальна процесуальна діяльність, зокрема застосування негласних методів отримання інформації під час розслідування, відбувається у суттєво змінених умовах, порівняно з регулюванням за КПК України 1960 року. Діяльність слідчого проходить під пильним процесуальним контролем прокурора, а застосування негласних засобів отримання інформації зазвичай відбувається тільки з дозволу слідчого судді апеляційного суду (ст. 247 КПК), яким є голова чи за його визначенням інший суддя цього суду (п. 18 ч. 1 ст. 3 КПК). Такий порядок дозволу на застосування негласних засобів отримання інформації про обставини злочину створює додаткові гарантії захисту прав та інтересів особи, щодо якої такі заходи застосовують. Зауважимо, що гарантії забезпечення конституційних прав і свобод особи під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій досліджувалися в науковій літературі [9, с. 251–254].

Здійснюючи аналіз інституту засобів негласного отримання інформації про злочин, доходимо висновку, що не зовсім правильно твердити, що вони вперше запроваджені в КПК України 2012 року. З давніх часів на поліцію покладалося здійснення дізнання для встановлення особи, яка вчинила злочин. Проводилося воно через допит свідків, використання чуток, речових доказів. Таємні методи розкриття злочинів застосовували поодинокі [10, с. 7]. Зокрема, у ст. 254 Статуту кримінального судочинства зазначалось, що поліція під час проведення дізнання збирає необхідні відомості в спосіб

проведення розшуку, словесного розпитування та негласного спостереження без проведення обшуків та виїмок у житлі. У цьому разі дізнання розглядають у ширшому розумінні, ніж кримінально-процесуальну діяльність. До нього відносять проведення розшуку, словесне розпитування та негласне спостереження. Відповідно до КПК України 1960 року поняття дізнання охоплювало тільки кримінальну процесуальну діяльність, а це є форма досудового розслідування. Подібний підхід до дізнання зберігається і в КПК України 2012 року. У формі дізнання здійснюється досудове розслідування кримінальних проступків (ст. 215 КПК).

Якщо говорити тільки про назву подібних способів отримання інформації, то заперечень не може бути. Дійсно, поняття негласні слідчі (розшукові) дії вперше зафіксовано в КПК України 2012 року. Водночас КПК УСРР 1922 р. передбачав таку слідчу дію, як виїмка поштово-телеграфної кореспонденції, яка могла здійснюватися тільки з дозволу прокурора (ст. 189) і проводилася в режимі, щоб про це не дізналися заінтересовані особи (негласно для них). Дальший розвиток процесуального регулювання негласних способів отримання інформації про обставини злочину спостерігаємо в КПК України 1960 р. Він містив нормативне регулювання таких слідчих дій, як «Накладення арешту на кореспонденцію і зняття інформації з каналів зв'язку» (ст. 187), «Огляд і виїмка кореспонденції та дослідження інформації, знятої з каналів зв'язку» (ст. 187¹). Безсумнівно, що ці слідчі дії проводилися в спосіб, щоб про це не стало відомо особам, щодо яких їх застосовували та широкому колу осіб. Понятими для участі в слідчій дії залучали осіб із числа службовців цієї установи. Такий порядок проведення слідчих дій відповідає загальним положенням досудового розслідування – недопустимості розголошення відомостей досудового розслідування (ст. 222 КПК).

Дослідники цього питання зазначають, що інститут спеціальних процесуальних дій зародився в зарубіжних країнах наприкінці 80-х років минулого століття. Йдеться, зазначають вони, про легалізацію у кримінальному процесі дій і заходів, які, по суті, є розвідувальними, таємними, створення на їх основі нових процесуальних форм, насамкінець – нових слідчих дій зі збирання доказів [4, с. 107]. Зазначимо, по-перше, що специфічною особливістю усіх слідчих дій, а не тільки негласних, є їх пошуково-пізнавальна (іншими словами, розшукова) складова [11, с. 392], по-друге, вони мають проводитися з додержанням вимоги про нерозголошення відомостей досудового розслідування (ст. 222 КПК).

Аналіз норм КПК ФРН дає змогу дійти висновку, що в ньому не передбачено окремого розділу, який був би присвячений негласним методам отримання інформації. Зокрема, восьмий розділ має назву «Виїмка, контроль над засобами зв'язку, растровий розшук, використання технічних засобів, використання «прихованих агентів» та обшук». В одному ряду з гласними методами отримання інформації містяться й ті, що застосовуються негласно. Так, у § 100 а врегульовано порядок контролю над засобами телекомунікації. На відміну від КПК України, у цій нормі наведено перелік злочинів, під час розслідування яких може застосовуватися цей захід.

Розпорядження про контроль і запис із засобів телекомунікації (§100 а) має право віддати тільки суддя. У разі небезпеки зі зволіканням розпорядження може бути віддано й прокуратурою, але втратить силу, якщо воно не буде підтверджено суддею протягом трьох днів. Крім того, допускається застосування й інших заходів без відома особи, інтересів якої вони стосуються. До них належить: фотографування і відеозапис; використання інших призначених для спостереження спеціальних технічних засобів для з'ясування обставин справи або для встановлення місця перебування злочинця у разі розслідування тяжкого злочину і коли з'ясування обставин справи або встановлення місця перебування злочинця іншим способом менш перспективно або може бути ускладнено (§100 с). Також передбачається можливість отримання довідки про телекомунікаційні з'єднання щодо тяжких злочинів, перелік яких визначено в законі (§100 д).

Децю інакше виглядає порядок процесуального врегулювання негласних засобів отримання інформації в КПК республік колишнього СРСР. Аналіз їх законодавства свідчить, що спеціальних розділів або глав, у яких зосереджено норми про порядок негласного отримання інформації не виділено, а їх кількість досить обмежена. Скажімо, у КПК Республіки Білорусь (глава 24) та РФ (глава 25) накладення арешту на поштово-телеграфні та інші відправлення, прослуховування і запис переговорів врегульовані поряд з обшуком та виїмкою, тобто розглядаються як традиційні слідчі дії.

У КПК Республіки Молдова розглядувані дії віднесено до засобів і методів доказування (глава 3). У цій главі виділена ч. 5 «Накладення арешту на поштову кореспонденцію та прослуховування переговорів», де зосереджено норми, якими регулюється процес накладення арешту на кореспонденцію (ст. 133), огляд і виїмка арештованої кореспонденції (ст. 134), прослуховування переговорів (ст. 135), провадження прослуховування, звукозапису переговорів та їх засвідчення (ст. 136), відеозапис та фотографування (ст. 137).

У недалекому минулому майже не можливо відшукати наукову працю щодо розкриття злочинів, у якій не було б рекомендацій щодо організації взаємодії між слідчими і оперативними підрозділами правоохоронних органів. Такі праці містили рекомендації щодо порядку обміну інформацією, передусім зібрану застосуванням оперативно-розшукових заходів, переважно негласного характеру, на різних етапах протидії злочинній діяльності.

Подібне ставлення до можливості і форм використання інформації, що отримана застосуванням оперативно-розшукових заходів певною мірою можна було вважати виправданим. На той час сторона захисту була суттєво обмежена в збиранні та поданні відомостей на користь свого підзахисного.

На сьогодні можливості захисту змінилися, а також стали суттєво розширеними у виявленні й поданні до суду джерел інформації на користь підзахисного. Крім того, зазначимо, що самостійність слідчого в прийнятті процесуальних рішень і проведенні слідчих дій на сучасному етапі державотворення суттєво обмежена. Не далеко той час, коли жодного

рішення слідчий особисто не буде приймати без погодження з керівником слідчого підрозділу, прокурором або судом. Про яку небезпеку може йтися у зв'язку із розширенням інструментарію пізнавальної діяльності слідчого, яка відбуватиметься під прискіпливим прокурорським наглядом і судовим контролем?

Висновки. Запровадження інституту негласних слідчих (розшукових) дій є законодавчим результатом розвитку кримінального процесуального законодавства, головна мета якого полягає в забезпеченні прав та інтересів обох сторін кримінального провадження. Пошуки сучасних ефективних засобів отримання інформації для розкриття злочинів з метою притягнення винних до відповідальності й поновлення порушених прав потерпілих будуть продовжуватись і надалі. Уже на сьогодні КПК доповнено ст. 269-1 «Моніторинг банківських рахунків», а також надано пропозиції щодо доповнення глави 16 КПК параграфом «Заходи забезпечення кримінального провадження у сфері інформаційних технологій», спрямовані на врівноваження можливостей сторін у досягненні істини, про що зазначається в ст. 31 Конституції України. Слідчий не може залишатися в гірших умовах, ніж сторона захисту, у забезпеченні засобами виявлення джерел інформації і подання її для розгляду суду. Якщо сторона захисту може використовувати будь-які засоби для виявлення джерел інформації, крім злочинних, то слідчий може застосовувати лише ті засоби, що передбачені законом у визначеному ним порядку (дотримання процесуальної форми).

Використані джерела:

1. Солодков А. Забезпечення права на справедливий суд у кримінальному провадженні: окремі питання правозастосування. *Право України*. 2013. № 11. С. 55–62.
2. Дубинський А. Я. Вибрані праці. Київ : Центр учбової літератури, 2014. 430 с.
3. Погорелький М. А. Поняття, зміст та структура кримінального процесу: проблеми теорії та практики. *Право України*. 2013. №11. С. 42–54.
4. Ходанович В. О. Проведення негласних процесуальних дій за кримінально-процесуальним законодавством Німеччини, Швейцарії та Франції. *Вісник Академії адвокатури України*. Київ : ВЦ Академії адвокатури України, 2016. Т. 13. Число 3(37). С. 106–114.
5. Шумило М. Є. Поліційна і кримінально-процесуальна діяльність: на стику минулого і сучасного. *Вісник Академії адвокатури України*. Київ : Академія адвокатури України, 2015. Т. 12. Число 2(33). С. 223–234.
6. Шерудило В. О. Процесуальний порядок проведення негласних слідчих (розшукових) дій, пов'язаних із втручанням у приватне спілкування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 20 с.
7. Дубинский А. Я. Исполнение процессуальных решений следователя. Правовые и организационные проблемы. Київ : Наукова думка, 1984. 182 с.
8. Шумило М. Є. Оперативно-розшукові і слідчі дії: взаємозв'язок і розбіжність (гносеологічна і правова природа). *Становлення системи негласного розслідування у кримінально-процесуальному законодавстві України* : матеріали круглого столу (м. Київ, 07 жовтня, 2011 р.). Київ : ФОП Ліпкан О.С., 2011. С. 24–29.
9. Гольдберг Н. О. Гарантії забезпечення конституційних прав і свобод особи, що застосовуються при проведенні негласних (розшукових) дій. *Актуальні*

питання реформування правової системи: зб. матеріалів XIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 24–25 червня 2016 р.). Луцьк: Вежа-Друк, 2016. С. 252–254.

10. Антология сыска: от полиции к внешней разведке [В 14 т.]. Київ : Знання України, 2006. Т. 1 : Уголовный сыск : документы и материалы (XI–нач. XX ст.). 612 с.

11. Тищенко В. В. Вибрані твори. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 436 с.

Стаття надійшла до редколегії 17.01.2019

Лукьянчиков Е. Д., доктор юридических наук, професор, професор кафедри інформаційного права і права інтелектуальної власності Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (г. Київ, Україна)

Лукьянчиков Б. Е., кандидат юридических наук, доцент, головний науковий співробітник інституту спеціальної підготовки Національної академії Прокуратури України (г. Київ, Україна)

Формирование института негласных следственных (розыскных) действий

Стаття присвячена аналізу нормативного регулювання інструментарія пізнавальної діяльності по розслідуванню преступлень. Розглянуті погляди учених по визначенню слідствених дій і обмеження їх від інших процесуальних дій і засвідчення злочинного виробництва. Розкрито об'єктивні передумови закріплення в УПК України ряду слідствених (розыскних) дій, свідчення про факт і методи проведення яких не підлягають розкриттю.

Зроблено висновок про те, що введення інституту негласних слідствених (розыскних) дій є закономірним результатом розвитку злочинного процесуального законодавства, головна мета якого заключається в забезпеченні прав і інтересів обох сторін злочинного виробництва.

Ключевые слова: преступление, средства познавательной деятельности, следственные (розыскные) действия, процессуальные действия, поиск, розыск, розыскная деятельность.

Lukianchikov Ie., Lukianchikov B. Creation of the Institute of the Secret Investigative (Search) Activities

The article is devoted to the analysis of the regulatory of the cognitive tools concerning the criminal investigation. It is examined the scientists' opinions about the definition of the investigative actions and the dissociation from the other proceedings and the means of the criminal proceedings. It is exposed the objective preconditions to ensure some investigative (search) actions, the information about the facts and the methods of investigation not be divulged by the Code of Criminal Procedure.

The purpose of article is to find out the covert investigative (search) activities, to define their place in the law of evidence, to search the procedure to found the evidence and to ensure it on the different stages of the establishing laws which regulate the legal relationship in the criminal procedure.

The main conclusions are the next: our country is on the way to the European integration which need from the public authorities the reliable and effective ensuring of the rights, the freedoms and the legitimate interests of citizens. It is clear that the public authorities whose the mission is to combat crimes must have the modern and reliable ways of getting information about it. Considering that this activity implies interference in the rights and private interests of citizens involved in the criminal

procedure relationship, the law enforcement should be regulated by the provisions of the law. That explains the long work on the new Code of Criminal Procedure of Ukraine. The scientists try to establish and propose the provisions which could consider the rights and freedoms of not only victim but also suspected in a crime. Bearing in mind the nature of modern criminality and the personal qualities of criminals the legislation significantly expands the cognitive activity means. The Code of Criminal Procedure is completed by the chapter 21 whose the provisions define the mode to make the covert investigative (search) activities.

The investigative actions are one of the well-established institute of the criminal procedure. They are a part of the procedure actions that have the search, cognitive approach and provide the law of evidence. Their definition is the actions provided by criminal procedure law whose the approach is to obtain and check the getting evidences in the criminal procedure. They are provided by the investigator or the person conducting inquiry (in the cases provided by law – by the prosecutor and the chief of the investigators service) on the stage of pre-trial investigation according to the procedure requirements that have the cognitive approach.

The establishment of the covert investigative (search) activity institute is the natural result of the criminal procedure law development whose the goal is to guarantee the rights and the interests of two parts of criminal procedure. The search of the modern ways of getting information necessary to solve a crime and to bring perpetrators to justice and to restore the rights of victims will continue in the future. The scientists' proposals concerning the improvement of the getting information means for the criminal procedure are aimed to balance the opportunities of parts to achieve the true objective that the article 31 of Ukrainian law says. The investigator must have the effective cognitive activity means to provide the reliable information support for the adversarial proceedings. He can't be in worse conditions than the defense in the laws of evidence. If the defense can use any means to get the information source but not the criminal means, the investigator can use only the means provided by law (to respect the procedural law).

Key words: crime, means of cognitive activity, investigative (search) activities, proceedings, search, retrieval, investigative actions.

УДК 349.6, 346.3

Малишева Н.Р.

*доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України,
завідувач відділу проблем аграрного, земельного, екологічного та
космічного права Інституту держави і права імені В. М.
Корецького НАН України (м. Київ, Україна)*

Гурова А.М.

*кандидат юридичних наук, науковий співробітник відділу
проблем аграрного, земельного, екологічного та космічного
права Інституту держави і права імені В. М. Корецького
НАН України (м. Київ, Україна)*

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВПРОВАДЖЕННЯ В КОСМІЧНІЙ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

У статті проведено огляд програмних документів космічного та господарського законодавств країн Європи, США, а також права Європейського

Союзу у сфері державно-приватного партнерства в космічній галузі. Зокрема, проаналізовано такі договірні форми, як концесія, спільна діяльність, трансфер об'єктів інтелектуальної власності тощо, а також інституційні механізми встановлення співпраці публічних і приватних суб'єктів, а саме: Tipping Point (США) та «Спільні технологічні ініціативи», однією з яких є ініціатива у сфері авіонавтики та повітряного транспорту «Clean Sky» (ЄС). У підсумку виокремлено кілька аспектів, які було б доцільно запозичити для розвитку державно-приватного партнерства у вітчизняній космічній галузі.

Ключові слова: державно-приватне партнерство, спільна діяльність, трансфер технологій, інноваційна платформа.

Постановка проблеми. На світовому ринку космічних послуг і технологій усе більшу роль відіграють приватні суб'єкти, пришвидшуючи з кожним роком розвиток космічної галузі. До того ж держави загалом влаштовують статус партнерів у спільних проектах, що обумовлюється розвантаженням державного бюджету та підтриманням вітчизняних приватних ініціатив і зарубіжної інноваційної співпраці. Такі послуги, як постачання вантажів у космос, дистанційне зондування Землі тощо вже десятки років надають приватні компанії в публічних цілях у формі публічно-приватного партнерства в США та Європі.

Україна тільки зараз торує шлях відкриття державних космічних розробок для комерційного використання. Володіючи конкурентоспроможними технологіями, вона, проте, перебуває в статусі «наздоганяючого суб'єкта ринку космічних послуг», адже за дев'ять років існування законодавчого підґрунтя відносин державно-приватного партнерства (далі - ДПП) лише з розробкою космічної програми на 2018–2022 роки почали говорити про їх використання для розвитку космічної діяльності в Україні. Тож для того, щоб хоч якось синхронізувати вітчизняні інтенції щодо залучення космічної діяльності до відносин з ДПП, а також розвинені правові й організаційні механізми країн з тривалою історією ринкових відносин, убачається за доцільне використати компаративний метод.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняна наукова література здебільшого зосереджена в царині економічного аспекту досліджуваної проблематики, яку, зокрема, розробляли Ю. В. Бухун, С. В. Войтко, І. В. Дульська та інші. У межах запропонованого дослідження було проаналізовано й іншомовні аналітичні джерела з питань правового забезпечення ДПП загалом та його специфіки в космічній сфері зокрема таких авторів, як: Анна Сінуїта, Ден Локней, Девід Айрон, Франсуаз Ваїзер та інших. Статтю підготовлено в серії інших досліджень цієї проблематики на виконання Цільової комплексної програми НАН України з наукових космічних досліджень на 2018–2022 рр. «Правове забезпечення довгострокової сталості космічної діяльності» (2018–2022), етап 1. «Державно-приватне партнерство у космічній галузі України».

Метою статті є огляд правових механізмів ДПП, які використовуються для розвитку космічної галузі господарювання в США та країнах Європи, з

виявленням аспектів, доцільних для поглибленого вивчення та можливого запозичення у вітчизняній правотворчості й правозастосуванні.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Національної космічної політики США 2010 року в редакції Директиви від 11 грудня 2017 року на НАСА покладено зобов'язання реалізувати інноваційні та сталі програми дослідження з комерційними й міжнародними партнерами задля забезпечення експансії людей у Сонячній системі та привнесення на Землю нових знань і можливостей [19]. На підставі цього щорічно розробляють план. Зокрема, на поточний рік визначено, що на НАСА покладається завдання впровадження ефективних партнерських відносин – комерційних, міжнародних, міжвідомчих, академічних та інших, використовуючи ресурси НАСА та розширюючи наукові результати.

Закон США про аеронавтику та космос передбачає два типи угод, які дають змогу встановити партнерські відносини НАСА з приватними суб'єктами: 1) угода про спільну діяльність щодо дослідження та розвитку без взаємного фінансування; 2) угода про відшкодування витрат на використання ресурсів НАСА [21].

Відповідно до першої угоди кожна сторона зобов'язується співпрацювати в межах спільного проекту, вкладаючи в нього належні йому технології, устаткування, знання тощо, але фінансуючи при цьому його виконання за власні кошти. Прикладом є так званий договір про спільне дослідження та розвиток (Cooperative Research and Development Agreements (CRADA)), що зобов'язує федеральний уряд через свої лабораторії надавати персонал, послуги, об'єкти, обладнання, інтелектуальну власність або інші ресурси без надання фінансових ресурсів приватній стороні для проведення конкретних досліджень у галузі, що узгоджується з діяльністю лабораторій [23, с. 5].

Предметом регулювання другого типу угод може бути діяльність щодо трансферу технологій. Відповідно до Меморандуму Президента США щодо трансферу технологій і комерціалізації федеральних досліджень для сприяння високорозвиненому бізнесу дослідницькі агенції мають використовувати всі можливі правові форми співробітництва задля комерціалізації своїх продуктів, зокрема залучення ДПП у тих технічних сферах, що мають важливе значення для мети діяльності агентств [39]. Після закінчення п'ятирічного строку дії цього акта було прийнято бюджетні пріоритети США на дослідження та розвиток на 2019 рік, відповідно до положень яких агентства мають витратити кошти так, щоб не дублювати витрат на розробку тих самих технологій у межах країни, а також знижувати державні витрати та збільшувати користь для американського суспільства. Оскільки ранні дослідження характеризуються значним ступенем невизначеності, яка не забезпечує економічного стимулювання, державні дослідницькі агентства мають забезпечити фундаментальні та ранні прикладні дослідження, упровадження яких має забезпечуватися через фінансування більш пізніх етапів з боку фінансового сектору, перетворюючи наукові розробки на комерційні продукти [8].

На виконання вказаних законодавчих положень НАСА пропонує передачу розроблених його персоналом технологій для дальшого

комерційного впровадження. Юридично така співпраця здебільшого оформляється у вигляді ліцензійних договорів на запатентовані технічні розробки чи програмне забезпечення й отримання за це роялті [5, с. 10]. Проте зауважимо, що укладення ліцензійних угод виходить за межі регулювання Закону США про аеронавтику та космос і має низку специфічних ознак, передбачених законодавством у сфері захисту прав інтелектуальної власності. Зокрема, усі ліцензії НАСА індивідуально узгоджуються з потенційним ліцензіатом й кожна ліцензія містить умови, що стосуються передачі (практичного застосування), тривалості ліцензії, роялті та періодичної звітності. Відповідно до ст.ст. 207–209 розділу 35 Кодексу США федеральне агентство може надавати ексклюзивні або частково ексклюзивні ліцензії на винаходи державної власності задля залучення інвестицій і застосування винаходу. Ліцензія надаватиметься в обсязі, який необхідний для реалізації винаходу та задоволення таким чином публічного інтересу; до того ж не порушуються вимоги антимонопольного законодавства та інтереси держави щодо зовнішньоекономічної торгівлі, а суб'єкт, якому надається ліцензія, здатен реалізувати на практиці винахід у встановлені строки. Крім того, преференція надається малому бізнесу [1], який використовуватиме винахід на території США [49].

Для укладення ліцензійного договору НАСА висуває низку умов як до самого заявника, так і до його діяльності, а саме: 1) детальний план комерціалізації, який має уміщувати огляд того, як компанія планує використовувати ліцензійну технологію, охоплюючи такі положення (але не обмежуючись ними): (а) розробка нового продукту; (б) розширення наявної технології або продукту; (с) упровадження технології для поліпшення наявних процесів; 2) оцінка технології відповідно до її використання на підставі оцінки поточних потреб ринку; 3) інформація про необхідність залучення додаткових ресурсів НАСА; 4) сфери та регіони, у яких поширюватиметься комерційне використання винаходу, а також передбачувана клієнтська база; 5) персонал, який працюватиме з винаходом; 6) джерела додаткового фінансування; 7) найкращі поточні знання заявників, залежно від того, наскільки винахід практикується приватною промисловістю, урядом або і тим, й іншим, а також тим, наскільки винахід комерційно доступний конкуруючим компаніям тощо [12]. Крім того, обов'язково перед укладенням такого роду договорів має проводитись оцінка ринкової вартості винаходу [20 с. 34–37].

Іншою формою ініціювання ДПП у галузі космічної промисловості є Tipping Point соціальних можливостей, за допомогою якого залучаються засоби та кошти представників приватного сектору на розвиток ключових технологій, необхідних як НАСА, так і комерційному сектору загалом [14]. Фінансування в межах Tipping Point передбачає укладення контрактів на фіксовану суму з боку НАСА, вимагаючи внеску з боку приватного суб'єкта не менше 25% загальної вартості проекту. Крім цього, НАСА передає приватному партнерові об'єкти інтелектуальної власності, засоби тестування, апаратне й програмне забезпечення.

Процедура Tipping Point полягає в тому, що Управління з технологічних аспектів космічних місій НАСА (NASA Space Technology Mission Directorate (STMD)) на підставі пріоритетів космічної політики та інновацій на ринку космічних технологій країни, що потребують впровадження, оголошує прийняття запитів на інноваційну інформацію, яку відбирає відповідно до таких критеріїв: інвестиції в наземну або космічну інфраструктуру призведуть до значного поліпшення технології і спроможності успішно принести технологію на ринок; уже були зроблені попередні інвестиції для розробки технології (наприклад, за рахунок венчурного капіталу, корпоративних інвестицій тощо); технологія перебуває щонайменше на четвертому рівні готовності на момент подання попередньої пропозиції, тобто має базові функціональні можливості чи критичні програмні компоненти [10]. Указаний орган оцінює відповідні заявки щодо перспективності використання пропонованих технологій для досягнення власних завдань за допомогою проведення низки оцінок. Просування обраних космічних технологій здійснюється до того моменту, коли промисловість без дальших урядових інвестицій зможе розвивати та впроваджувати їх на ринку.

Існують й інші форми угод між НАСА та приватними партнерами, але вони не мають охоплювати державні закупівлі [13, с. 17]. До сфер космічної діяльності, які вже розвиваються в межах ДПП або щодо яких така перспектива окреслена й планується до реалізації найближчим часом, належать обслуговування супутників, конструювання міжпланетних малих супутників, видобування космічних ресурсів за допомогою робототехніки, перевезення вантажів і людей за межі низької навколоземної орбіти, мікрогравітаційні дослідження для застосування в галузі біомедицини, космічна комунікація, дослідження Землі тощо [16, с. 5]. Описані вище форми співпраці між НАСА та приватними суб'єктами господарювання вказують на широке використання різних видів договірних форм для встановлення найоптимальнішої співпраці в межах ДПП відповідно до специфіки проекту, який має бути виконаний для того, щоб задовольнити обидві сторони. До того ж зазначимо, що держава залучається до космічних проектів лише субсидіарно, тобто в разі, коли у приватних суб'єктів виникають труднощі щодо їх самостійного виконання, доводячи в такий спосіб до кінцевого результату розробки обох сторін.

Правове забезпечення відносин ДПП у межах Європейського Союзу (далі – ЄС) децю складніше, адже передбачає чотири рівні регулювання: наднаціональні норми ЄС, національне законодавство; норми, що приймаються на локальному рівні; положення контрактів. Як і в США, ЄС розробив низку правил щодо ДПП у сфері інновацій, які постійно еволюціонують. Зокрема, відповідно до Висновку Ради ЄС щодо Європейського дослідницького простору було чітко визначено приватну й публічну ролі, а саме: приватний сектор, який представлений або конкретним підприємством, або їх асоціацією, має визначити рівень технологічних досліджень та інноваційних потреб, а публічний сектор має нести відповідальність за

рамкові рішення, здійснюючи фінансування на основі широко визнаних кращих практик [4].

Узаємодія цих суб'єктів у межах ЄС у сфері інновацій здійснюється на базі такої інституційної форми співробітництва, як «Спільні технологічні ініціативи», однією з яких є ініціатива в галузі авіонавтики та повітряного транспорту «Clean Sky». Країни-члени ЄС надають фінансову допомогу щодо реалізації цих ініціатив. Кожна ініціатива встановлює власну річну робочу програму, що реалізується спільно, до того ж інші приватні суб'єкти можуть подавати пропозиції щодо дослідницьких проєктів та забезпечення розподілу коштів ЄС [11].

Правила реалізації програми «Горизонт 2020» змінили форму ДПП у ЄС з інституційної на контрактну, закріпивши відповідно до ст. 25 договірні відносини між партнерами, які визначають цілі партнерства, відповідні зобов'язання партнерів, ключові показники ефективності та результати, які необхідно виконати, охоплюючи ідентифікацію досліджень та інновацій, яка потребує підтримки згідно з названою програмою [18]. Приватний сектор виробляє багаторічні дорожні карти ДПП у галузі досліджень, які розглядає Комісія. Указана процедура застосовується для прийняття програми роботи, зокрема обговорення з державами-членами. Після прийняття програми роботи публічні фонди стають доступними для приватних суб'єктів через прозору процедуру конкурентного відбору [17, с. 7]. Отже, ДПП у межах ЄС передбачає лише процедуру конкурсного відбору приватного партнера та напрями досліджень, які фінансуватимуться за рахунок ЄС і його держав-членів.

Водночас у пунктах 44–46 Зеленої книги ЄС щодо ДПП розмежовано предмет правового регулювання у цій сфері: нормативні акти ЄС регулюють процедуру відбору приватного партнера, а національні законодавства формують договірні конструкції щодо реалізації ДПП. У пунктах 1, 24, 25 вказаного документа ДПП визначається як форма співпраці між публічною владою та бізнесом, метою якої є сприяння фінансуванню, конструюванню, інноваціям, управлінню чи поліпшенню інфраструктури, які загалом складаються в межах двох моделей: концесійної та приватної фінансової ініціатив [9, с. 9, 14, 15]. Розглянемо їх більш детально на прикладі законодавства космічних держав, зокрема Великобританії й Франції, та його застосування для реалізації проєктів ДПП у космічній галузі.

Модель приватних фінансових ініціатив Великобританії передбачає залучення приватних суб'єктів до проектування, будівництва та експлуатації інфраструктури для надання публічної послуги. Ця модель також охоплює розподіл операцій щодо проектування, тестування, будівництва й експлуатації, а також спільне державно-приватне фінансування через інвестиційні платежі чи спільне володіння підприємством-підрядником. До того ж обов'язковою умовою є розподілення ризиків між обома сторонами, адже якщо приватна сторона здійснює фінансування під державні гарантії, то така форма державно-приватної співпраці не вважається приватною фінансовою ініціативою [6; 3]. Володіння активами на завершення контракту зазвичай передається публічному сектору.

Прикладом успішної реалізації цього виду ДПП у космічній галузі був проєкт Skynet 5 щодо оновлення супутникової системи, договір про що був укладений між Міністерством оборони Великобританії та дочірньою компанією Airbus corporate (EADS Astrium), відповідно до якого остання відповідала за конструювання й поставку супутників і надання ними послуг. Фінансування проєкту одночасно проводилося за рахунок державного бюджету Великобританії, до того ж приватній стороні надавалося право використовувати пропускну здатність сигналу для продажу продукту за межами Великобританії, зокрема НАТО, Канаді, Португалії, Нідерландам, але лише за погодженням Міністерства фінансів Великобританії [6, с. 5]. Вказана компанія й надалі використовує механізми ДПП, зокрема 07 лютого 2018 року між нею та Європейським космічним агентством було укладено договір, відповідно до якого Airbus зобов'язується створити платформу «Бартоломео», яка збільшить здатність модуля «Колумбія» для прийому вантажів, оскільки міститиме 12 слотів для прийому корисного навантаження. Запуск планується вже на травень 2019 року [2].

Наразі у Великобританії відбувається значне реформування інституту ДПП, оскільки національний аудит визначив модель приватних фінансових інвестицій як таку, що не відображає паритету ціни та якості. Це надало активного розвитку іншим формам ДПП, таким як: 1) концесія – приватному суб'єктові надається виняткове право на створення, обслуговування й експлуатацію активів протягом тривалого часу, а робота підприємця оплачується за рахунок доходів від експлуатації об'єкта; 2) стратегічне партнерство у сфері інфраструктури, зміст якого зводиться до спільної діяльності чи створення спільного підприємства, що необхідно для поетапної реалізації проєкту; 3) ліцензійний договір на комерційну діяльність, відповідно до якого ліцензіат повертатиме дохід від витрат на розробку та експлуатацію активів; 4) передача в управління приватному суб'єктові державного підприємства; 5) гібридні проєкти – об'єднують вищезначені договори [22].

У Франції існує два типи ДПП: 1) концесійні угоди для реалізації великих інфраструктурних проєктів (Закон № 93-122 від 29.01.1993); 2) партнерські контракти (Декрет № 2004-559 від 17.06.2004). Згідно з концесійною угодою публічний орган (наприклад, держава чи місцева влада) надає приватній особі право на фінансування, проєктування, будівництво, експлуатацію та підтримку проєкту, пов'язаного з публічними функціями протягом обмеженого періоду часу. У межах цієї системи всі або частина публічних функцій надаватиметься приватній особі на її ризик, а її винагорода виникне значною мірою від комерційної експлуатації послуги. Партнерські договори передбачають, що держава передає приватній стороні на певний період комплексний проєкт, пов'язаний з проєктуванням, будівництвом або поліпшенням, технічним обслуговуванням, експлуатацією чи управлінням роботами, обладнанням або нематеріальними активами, які необхідні для держави, а також повне чи часткове їх фінансування. Головна різниця цих двох типів договорів у тому, що за першим приватна сторона отримуватиме дохід від користувачів публічного сервісу, яким вона управляє, а в другому – безпосередньо від держави. Примітно, що до концесійних угод до введення в дію партнерських контрактів у

французькій правовій системі використовувалась інша форма контракту: державні закупівлі, які регулюються обмежувальними положеннями Кодексу державних закупівель, який забороняв відстрочені платежі та глобальні тендери для будівництва й експлуатації інфраструктури [7].

Висновки. Огляд зарубіжного правового забезпечення реалізації ДПП у космічній галузі господарювання дає можливість виявити, що цілком резонують самі підходи залучення до ДПП, адже в США та ЄС використовується платформовий підхід, який передбачає активний діалог між приватним космічним сектором і публічним суб'єктом. Останній накреслює пріоритетні напрями, у які має намір вкладати ресурси, але конкретні проекти формуються вже в результаті співвіднесення їх з пропозиціями приватного сектору. В Україні ж діалог поки що лише складається, до того ж космічна діяльність реалізується за державною програмою, до завдань якої приватні суб'єкти можуть лише підлаштовуватись, не займаючи активної, ініціативної позиції.

Крім того, досвід США в досліджуваній сфері яскраво показує перспективність використання такої змішаної договірної форми ДПП, як трансфер технологій, предметом якої є об'єкти інтелектуальної власності, що доводяться до кінцевого користувача приватними суб'єктами. Автори статті в попередніх публікаціях уже вказували на доцільність розвитку в Україні цієї форми ДПП у космічній галузі з накресленням його шляхів. Зарубіжний досвід лише підтверджує раціональність цієї пропозиції, до того ж ще й з огляду на наявність перспективних розробок вітчизняних державних підприємств за відсутності достатнього фінансування щодо їх впровадження.

Використані джерела:

1. Критерії малого бізнесу в США: ст. 632, глави 15 Кодексу США. URL : <https://www.gpo.gov/fdsys/pkg/USCODE> (дата звернення: 19.02.2019).
2. Bartolomeo: fruit d'un PPP entre Airbus et l'ESA, 07.02.2018. URL : <https://operationnels.com/2018/02/07> (дата звернення: 19.02.2019).
3. Compendium of federal public-private partnership authorities for infrastructure investments: CMTS, September 2015 (2005-2015). 13 p. URL : <https://www.cmts.gov/Compendium> (дата звернення: 19.02.2019).
4. Council conclusions concerning various issues related to the development of the European research area (ERA), 9451/10 rech 173 compet 145, 16 May 2010. URL: <http://data.consilium.europa.eu/doc/document> (дата звернення: 19.02.2019).
5. Dan Lockney, NASA Technology Transfer Overview. Technology Transfer Program Executive, May 15, 2018. 25 p. URL: <https://ipo.lbl.gov/wp-content/uploads/sites/8/2018/03/NASA-T2-Overview> (дата звернення: 19.02.2019).
6. David J. Iron, Ken Davidian Applying the UK's PPP Lessons to NASA's Commercial Development Policy. American Institute of Aeronautics and Astronautics. 8 p. URL: <http://commercialspace.pbworks.com.pdf> (дата звернення: 19.02.2019).
7. François-Guilhem Vaissier, Hugues Martin-Sisteron and Anna Seniuta, France, The Public-Private Partnership Law Review - Edition 1, published in March 2015 - editors Bruno Werneck and Mário Saadi, 29 p. URL : <https://www.whitecase.com> (дата звернення: 19.02.2019).

8. FY 2019 Administration Research and Development Budget Priorities: Memorandum for the heads of executives departments and agencies. August, 17, 2017. URL: <https://www.whitehouse.gov/sites/whitehouse> (дата звернення: 19.02.2019).
9. Green paper on public-private partnerships and community law on public contracts and concessions, 2004, Brussels, 28 p. URL : <http://ec.europa.eu/transparency/regdoc> (дата звернення: 19.02.2019).
10. Industry-Developed Tipping Point Technologies Request for Information (RFI), responses due: November 28, 2018. URL: <https://www.nasa.gov/directorates/spacetech> (дата звернення: 05.12.2019).
11. Joint Technology Initiatives, European Parliament, May 2017. URL: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2017/EPRS_ATA\(2017\)603936_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2017/EPRS_ATA(2017)603936_EN.pdf) (дата звернення: 19.02.2019).
12. Licensing Opportunities. Ames Technology Partnerships Office NASA. URL : <https://www.nasa.gov/ames-partnerships> (дата звернення: 12.02.2019).
13. NASA Partnerships Guide, NASA Advisory Implementing Instruction NAI 1050-3A6 Original Effective Date: December 21, 2016, Last Updated: September 27, 2017, 112 p. URL : <https://nodis3.gsfc.nasa.gov/NPD> (дата звернення: 19.02.2019).
14. NASA 2018 Strategic Plan, 64 p. URL: https://www.nasa.gov/sites_2018_strategic_plan.pdf (дата звернення: 11.01.2019).
15. Presidential Memorandum - Accelerating Technology Transfer and Commercialization of Federal Research in Support of High-Growth Businesses: Memorandum for the heads of executive departments and agencies. URL: <https://obamawhitehouse.archives.commerciali> (дата звернення: 19.02.2019).
16. Public-Private Partnerships for Space Capability Development Driving Economic Growth and NASA's Mission, Interim Report, July 30, 2013, 40 p. URL: https://www.nasa.gov/PotentialMarkets_July2013 (дата звернення: 19.02.2019).
17. Public-private partnerships in research European Parliament, May 2017. 12 p. URL: [http://www.europarl.europa.eu/RegDBRI\(2017\)](http://www.europarl.europa.eu/RegDBRI(2017)) (дата звернення: 19.02.2019).
18. Regulation (EU) no 1291/2013 of the European parliament and of the council of 11 December 2013 establishing Horizon 2020 - the Framework Programme for Research and Innovation (2014-2020) and repealing Decision No 1982/2006/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PD> (дата звернення: 06.12.2019).
19. Reinvigorating America's Human Space Exploration Program, Space Policy Directive 1; SPD 1. URL: <https://www.hSDL.org> (дата звернення: 19.02.2019).
20. Space Act Agreements Guide (NAI 1050-1D). NASA Advisory Implementing Instruction. Effective Date: February 25, 2013, last updated: 29 September 2017, 217 p. URL: <https://nodis3.gsfc.nasa.gov/> (дата звернення: 25.12.2019).
21. Title 51 – national and commercial space programs, enacted by Pub. L. 111-314, §3, Dec. 18, 2010, 124 Stat. 3328. URL: <http://uscode.house.gov/view.xhtml?path> (дата звернення: 11.02.2019).
22. United Kingdom, The Public-Private Partnerships Law Review - Edition 4, Published: April 2018, URL: <https://thelawreviews.co.uk/edition/the-public-private-partnerships-law-review-edition-4-united-kingdom> (дата звернення: 25.12.2019).
23. U.S. Code § 209 - Licensing federally owned inventions. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/35/209> (дата звернення: 29.12.2018).

Стаття надійшла до редколегії 07.01.2019

Мальшева Н. Р., доктор юридических наук, професор, академик НАПрН України, завідувача відділом проблем аграрного, земельного, екологічного та космічного права Інститута державства та права імені В. М. Корецького НАН України (г. Київ, Україна)

Гурова А. М., кандидат юридических наук, науковий співробітник відділу проблем аграрного, земельного, екологічного та космічного права Інститута державства та права імені В. М. Корецького НАН України (г. Київ, Україна)

Зарубіжний досвід державно-частного партнерства та можливості його впровадження в космічеській галузі України

В статті здійснено огляд програмних документів космічеського та господарського законодавств країн Європи та США, а також права Європейського Союзу в сфері державно-частного партнерства в космічеській сфері. В частині, проаналізовані такі договірні форми, як концесія, спільна діяльність, трансфер об'єктів інтелектуальної власності та т.д., а також інституційні механізми співробітництва публічних та частних суб'єктів, а іменно Tipping Point (США) та «Спільні технологічеські ініціативи», однією з яких є ініціатива в сфері авіації та повітряного транспорту «Clean Sky» (ЄС). В результаті виділено декілька аспектів, які було б цілеспрямовано позичувати для розвитку державно-частного партнерства в вітчизняній космічеській сфері.

Ключеві слова: державно-частне партнерство, спільна діяльність, трансфер технологій, інноваційна платформа.

Malysheva N., Hurova A. Foreign Experience of Public-Private Partnership and the Possibilities of its Implementation into Space Sector of Ukraine

The article was prepared by the authors in a series of other studies on this issue, for the implementation of the National Integrated Program of Space Science Research for 2018-2022 "Legal Provision of Long-Term Sustainability of Space Activities" (2018-2022), phase 1. "Public-Private Partnership in the space industry". In this article the program acts, space, commercial, budget legislation of USA, of European Union and its Members-States are reviewed. The peculiarities of legal regulation of relationships between public and private subjects in space sphere on the all stages of European legislation were analyzed. Hierarchy of legislation of space activity development in USA was also investigated. Special attention was paid to such contractual forms as concession, strategic partnership, property management, private financial initiatives, common activity, transfer of technologies, mixed contracts etc. and such institutional forms as "Tipping Point" in the USA and "Common Technology Initiatives", especially "Clean Sky" in EU. It is reviewed requirements applied to the private partners in the case of innovative space technologies transfer and procedures is executed in the case of promotion to realize private space start-ups. General overview of space industry that are realized within Public-Private Partnership is considered. Some practical examples of Public-Private Partnership in Great Britain and other countries are reviewed. Differences between "program" and "platform" approaches of the entry to the Public-Private Partnership in space sphere were found out. As the result, it was proposed to change approach of involvement of private partners and build the relationships with them within different forms of Public-Private Partnership. It was suggested to develop new form of Public-Private Partnership, which is not reflected in the Law of Ukraine "On Public-Private Partnership", object of which will be intellectual property rights, namely contract of transfer of technologies.

Key words: Public-Private Partnership, common activity, transfer of technologies, innovative platform.

ПОНЯТТЯ ТА СИСТЕМА ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ (ОРГАНІВ ПРАВОПОРЯДКУ) У КОНТЕКСТІ НОВОГО ЗАКОНУ «ПРО НАЦІОНАЛЬНУ БЕЗПЕКУ УКРАЇНИ»: ПИТАННЯ ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ

У статті розглянуто проблематику формулювання поняття та визначення системи правоохоронних органів (органів правопорядку) у контексті нового Закону України «Про національну безпеку України». Проаналізовано співвідношення дефініцій «правоохоронні органи», «державні органи спеціального призначення з правоохоронними функціями», «правоохоронні органи спеціального призначення», «правоохоронні та розвідувальні органи», «сили безпеки і оборони». Здійснено наукову класифікацію правоохоронних органів, виокремлено сутнісні риси органів правопорядку.

Ключові слова: правоохоронні органи (органи правопорядку), система правоохоронних органів, правоохоронні органи спеціального призначення, державні органи з правоохоронними функціями.

Постановка проблеми. Передусім зазначимо, що в новому Законі України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 № 2469-VIII, який набрав чинності 08.07.2018 (далі – Закон) [1], отримали розвиток положення відразу трьох законів, які діяли перед тим: «Про основи національної безпеки», «Про організацію оборонного планування» і «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави». Цей закон запроваджує також низку інновацій, зокрема й щодо створення комплексної системи правоохоронних органів держави як складової сил безпеки і оборони України.

Насамперед поряд з широко вживаним раніше терміном «правоохоронні органи», законодавець запровадив нові поняття: «державні органи спеціального призначення з правоохоронними функціями», «правоохоронні органи спеціального призначення», «правоохоронні та розвідувальні органи», «сили безпеки і оборони». У 2016 році на конституційному та законодавчому рівнях було закріплено термін «органи правопорядку» (п. 2 ст. 131-1 Конституції України, ст. 61 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»), що замінив термін «органи внутрішніх справ», який на сьогодні вже не вживаний. Отже, убагацьється важливим з'ясувати сутність цих нововведень, що переконливо свідчить про наукову обґрунтованість і практичну

доцільність вироблення нового поняття та встановлення сучасної системи правоохоронних органів (органів правопорядку).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зауважимо, що з проблематики визначення поняття «правоохоронні органи» є чимало наукових і навчально-методичних праць (Р. М. Білоконь, І. В. Бондаренко, А. П. Гель, В. В. Долежан, С. О. Іваницький, І. М. Козьяков, В. Т. Маляренко, М. І. Мельник, В. В. Сухонос, В. Р. Остропільець, Н. В. Топчій та ін.), у яких проте не надано чіткої відповіді на основне концептуальне питання – що таке правоохоронні органи, у чому полягають особливості їх статусу та функцій, а відтак, які державні органи належать до складу правоохоронних? Окрім цього, більшість досліджень проведено до конституційних змін 2016 року (щодо правосуддя), реформування правоохоронної системи. На сьогодні змінилася правоохоронна політика держави, що дає підстави для нового аналізу проблематики визначення поняття та системи правоохоронних органів (органів правопорядку). Це свідчить про актуальність обраної тематики дослідження та своєчасного її аналізу.

Формування цілей. Метою статті є зіставлення та дослідження норми чинного законодавства, що регламентує основи організації та діяльності правоохоронних органів (органів правопорядку), що дасть змогу порівняти спільне та відмінне, а також сформувані на цій основі науково-обґрунтовані пропозиції та висновки.

Виклад основного матеріалу. Аналіз чинного законодавства показує, що законодавець тлумачить правоохоронні органи через надання їх конкретного переліку (органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку в Збройних силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, органи доходів і зборів, органи і установи виконання покарань, органи державного фінансового контролю тощо (ст. 2 чинного Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23.12.1993). Цей перелік постійно розширюється через унесення до нього нових державних органів, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції (наприклад, Служба судової охорони).

Унаслідок виокремлення в системі правоохоронних органів такого специфічного напрямку, як проведення слідства (назву законодавець постійно уточнює, остання – досудове розслідування), поняття правоохоронних органів поширили на прокуратуру й нові органи слідства (слідчі органи). Зокрема, йдеться про Національне антикорупційне бюро України, Державне бюро розслідувань, слідчі органи Державної кримінально-виконавчої служби України (24.04.2018 Конституційний Суд України визнав не конституційними положення ч. 6 ст. 216 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) щодо слідчих підрозділів цієї служби), що лише утруднило розуміння цього терміна та особливостей правового статусу правоохоронних органів.

Зазначимо й те, що в науковому обігу широко використовується термін «органи кримінальної юстиції». Податкове та митне законодавство кодифікує термін «контролюючі органи», під якими розуміють державні

податкові інспекції та органи митного спрямування Державної фіскальної служби України. (Ця служба відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 № 1200 знову реорганізована в Державну податкову службу України та Державну митну службу України (органів доходів і зборів)).

Також продовжує свою діяльність податкова міліція, на яку відповідно до Закону від 15.03.2018 № 2337-VIII поширюється дія Дисциплінарного статусу Національної поліції України.

З огляду на таку термінологічну невизначеність, на нашу думку, у дальшому на законодавчому рівні доцільне збереження лише двох понять: «правоохоронні органи» та «органи правопорядку» (які здійснюють негласні слідчі (розшукові) дії). Ці поняття співвідносяться як родові та видові, про що автори статті вже зазначали раніше [2]. Тобто поняття «правоохоронні органи» має використовуватися як узагальнювальне поняття й здійснення поділу цієї системи органів залежно від їх конкретних функцій та призначення в механізмі права. Це означатиме, що будь-який орган правопорядку є й правоохоронним органом, але не всі правоохоронні органи є органом правопорядку. Навіть більше, не всі органи правопорядку (які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, точніше підрозділи цих органів), що вказані в ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18.02.1992 № 2135-XII (зі змінами) є органом, який проводить негласні слідчі (розшукові) дії. А вже ч. 6 ст. 246 КПК України містить вичерпний (закритий) перелік уповноважених на те оперативних підрозділів.

До прикладу, Державна лісова охорона згідно з ч. 1 ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», а також зі ст. 89 Лісового кодексу України має статус правоохоронного органу, проте вона не є органом правопорядку. Теж стосується й органів державного фінансового контролю, рибоохорони тощо. Своєю чергою, Управління державної охорони України, виходячи зі ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» має ознаки органу правопорядку, проте їх відповідний підрозділ не має права на проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Теж саме стосується й розвідувальних органів відповідних міністерств і відомств.

Таке твердження кореспондує з положеннями Конституції України, у якій також проведено відмінність між «правоохоронними органами» загалом (ч. 3 ст. 17) та, скажімо, «уповноваженими Законом органами», які в разі нагальної необхідності запобігти злочину чи його припиненню можуть «застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід» (ч. 2 ст. 29). По суті, йдеться про відповідні органи правопорядку.

З огляду на це органи правопорядку мають право легального застосування примусу, що зумовлює особливості цього інституту, висуваючи до їхніх працівників особливі вимоги щодо фахової підготовки, психологічних і моральних якостей тощо. Крім того, характерним для органів правопорядку є те, що вони мають у своєму складі озброєні формування. Це є винятковою ознакою для цих органів, що виділяє їх в окрему групу, до якої належать уповноважені оперативні підрозділи:

- Національної поліції;
- органів безпеки;
- Національного антикорупційного бюро України;
- Державного бюро розслідувань;
- органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового і митного законодавства;
- органів Державної кримінально-виконавчої служби України;
- органів Державної прикордонної служби України (ч. 6 ст. 246 КПК України).

На наш погляд, беручи до уваги викладене, а також приписи статей 18-21 аналізованого Закону сучасна система правоохоронних органів (органів правопорядку) має мати такі чотири складові: 1) правоохоронні органи загального призначення (Національна поліція України, Державне бюро розслідувань, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Державна міграційна служба України); 2) правоохоронні органи спеціального призначення (Державна прикордонна служба України, Національне антикорупційне бюро України, Державна кримінально-виконавча служба України, податкова міліція); 3) державні органи спеціального призначення з правоохоронними функціями (Служба безпеки України, Управління державної охорони України, Національна гвардія України); 4) інші правоохоронні органи (Державна лісова охорона, органи фінансового контролю, рибоохорони тощо).

Зокрема, Національна поліція України як складова Міністерства внутрішніх справ України (далі – МВС) має стати правоохоронним органом загального призначення в державі, який діє як центральний орган виконавчої влади, що забезпечує громадську безпеку і порядок, охорону прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидію злочинності, а також надає визначені законом послуги з допомоги особам, які з особистих економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги (ч. 4 ст. 18 Закону, ст. 1 Закону України «Про Національну поліцію»).

Такий статус має набути й Державне бюро розслідувань як центральний орган виконавчої влади, що здійснює правоохоронну діяльність для запобігання виявлення, припинення, розкриття та розслідування злочинів, віднесених до його компетенції (ст.1 Закону України «Про Державне бюро розслідувань»). Законодавець цілеспрямовано підкреслює, що ці органи є центральним органом виконавчої влади, їх діяльність ґрунтується на принципах верховенства права, забезпечення дотримання прав і свобод людини і громадянина, безперервності, законності, забезпечення єдності державної політики, відкритості та прозорості, відповідальності.

Як центральний орган виконавчої влади (у складі МВС) діє також Державна служба з надзвичайних ситуацій, яка реалізує державну політику у сферах цивільного захисту, захисту населення і території від надзвичайних ситуацій, запобігання їх виникненню, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, проведення аварійно-рятувальних робіт, пожежогасіння, пожежної та техногенної

безпеки, роботи рятувальних служб під час аварій, а також гідрометеорологічної діяльності (ч. 7 ст. 18 Закону).

Державна міграційна служба України як складова МВС реалізує державну політику у сферах міграції (імміграції), серед іншого, протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, зокрема біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів (ч. 8 ст. 18 Закону). Ця служба також має статус центрального органу виконавчої влади.

Державна прикордонна служба України (далі – ДПСУ) є правоохоронним органом спеціального призначення, що реалізує державну політику у сфері безпеки державного кордону України та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні (ч. 6 ст. 18 Закону, ст. 1 Закону України «Про державну прикордонну службу України»). До того ж ДПСУ є також складовою МВС.

Державним правоохоронним органом спеціального призначення є по суті Національне антикорупційне бюро України, на яке покладено попередження, виявлення, припинення, розслідування корупційних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових. Завданням Національного бюро є протидія кримінальним корупційним правопорушенням, що скоюють вищі посадові особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці (ст. 1 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України»).

Державна кримінально-виконавча служба України (органи і установи виконання покарань) також має стати правоохоронним органом спеціального призначення, якій визначено завдання щодо здійснення єдиної державної політики у сфері виконання кримінальних покарань (ст. 1 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України»).

До складу групи правоохоронних органів (органів правопорядку) слід також зарахувати податкову міліцію, яка з 1998 року, з відповідними змінами в законодавстві, була наділена слідчими та оперативно-розшуковими функціями в податковій сфері (на сьогодні – органи, що здійснюють контроль за додержанням податкового та митного законодавства). З огляду на останній законопроект вона найближчим часом має бути реорганізована в Національне бюро фінансових розслідувань. Безсумнівно, попереду – жвава дискусія щодо дальшої роботи фінансових детективів.

Принципову позицію з реформування правоохоронної системи застосовано до повноважень Служби безпеки України (далі – СБУ). Згідно з оновленою редакцією ст. 1 Закону України «Про Службу безпеки України», а також частини 1 ст. 19 цього Закону є державним органом спеціального призначення з правоохоронними функціями, що забезпечують державну безпеку, неухильно здійснюючи дотримання прав і свобод людини і громадянина:

- 1) протидію розвідувально-підривної діяльності проти України;
- 2) боротьбу з тероризмом;
- 3) контррозвідувальний захист державного суверенітету, конституційного ладу й територіальної цілісності, оборонного і науково-технічного потенціалу,

кібербезпеки, економічної та інформаційної безпеки держави, об'єктів критичної інфраструктури;

4) охорону державної таємниці.

Тобто, у новому законодавстві переглянуто функціональні напрями діяльності СБУ. З одного боку, їй надано додаткові повноваження, а з іншого – за її діяльністю має бути посилено цивільний, зокрема й парламентський контроль. Отже, на сьогодні вона має займатися тільки питаннями щодо захисту державної таємниці, контррозвідкою та запобіганням тероризму, а не боротьбою з економічними злочинами, що є предметом відання Департаменту захисту економіки Національної поліції.

Національна гвардія України є військовим формуванням з правоохоронними функціями, призначеними для виконання завдань із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від злочинних та інших протиправних посягань, охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки, а також у взаємодії з іншими органами – із забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону України, припинення терористичної діяльності, діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань, організованих злочинних груп та організацій. У мирний час Національна гвардія України входить до складу сил безпеки і виконує правоохоронні функції, а також розвиває спроможності необхідні для виконання завдань у складі сил оборони (ч. 5 ст. 18 Закону, ст. 1 Закону України «Про Національну гвардію України»).

З окремими правоохоронними функціями діє на сьогодні також Управління державної охорони України, яке відповідно до ст. 21 Закону здійснює державну охорону органів державної влади України, забезпечує безпеку посадових осіб та охорону об'єктів, визначених законом (ст. 1 Закону України «Про державну охорону органів державної влади та посадових осіб»).

Розвідувальні органи як суб'єкти забезпечення національної безпеки і оборони України беруть участь у формуванні й реалізації державної політики з питань національної безпеки і оборони у визначених законодавством сферах, тому вони не мають статусу правоохоронного органу (ст. 20 Закону). Розвідувальні органи України – це державні органи або структурні підрозділи в їх складі, уповноважені законами «Про розвідувальні органи України», «Про Службу зовнішньої розвідки України» здійснювати розвідувальну діяльність для захисту національних інтересів України від зовнішніх загроз.

На протигагу попереднього Закону України «Про основи національної безпеки» 2003 року новий Закон не передбачає як самостійного суб'єкта національної безпеки України (правоохоронного органу) прокуратуру. Зауважимо, що така позиція законодавця є цілком обґрунтованою. Адже за конституційними змінами 2016 року (щодо правосуддя) прокуратура України є суміжним (автономним) правовим інститутом судової влади (правосуддя) (ст. 131-1 Конституції України). Навіть більше, пунктом 2 цієї статті на прокуратуру покладається функція нагляду за негласними та

іншими слідчими й розшуковими діями органів правопорядку, тобто тільки органів виконавчої влади [3, с. 209–210].

Висновки. Отже, проаналізувавши чинне законодавство, констатуємо, що правоохоронні органи (органи правопорядку) в сучасному розумінні – це винятково органи виконавчої влади, яким, згідно із законодавством надано статус і повноваження державного правоохоронного органу для захисту важливих для суспільства й особи інтересів, прав і свобод людини і громадянина, забезпечення якого є пріоритетним завданням їх діяльності.

Беручи до уваги наведене, доцільно ініціювати розробку законопроекту про систему правоохоронних органів України (органів правопорядку), у якому встановити їх перелік або визначити вичерпні та конкретні критерії віднесення державних або інших органів (можливо адвокатури України) до складу правоохоронних, що вбачається більш правильним з огляду на динаміку розвитку правоохоронної системи й необхідність її постійної модернізації та вдосконалення.

Одним із критеріїв віднесення правоохоронних органів до органів правопорядку, безумовно є наявність повноважень щодо провадження досудового розслідування кримінальних правопорушень та здійснення оперативно-розшукової діяльності, оскільки саме їх реалізація спрямована на захист громадян і держави від неправомірних посягань, поновлення порушених прав та інтересів, тобто на застосування й охорону права, регламентованого Конституцією та законами України.

Використані джерела:

1. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.
2. Руденко М. В., Шайгуро О. П. Щодо визначення поняття «органи правопорядку». *Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2017. № 23. С. 158–160.
3. Судові та правоохоронні органи України: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / за ред. М. В. Руденка. Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2018. 362 с.

Стаття надійшла до редакції 30.01.2019

Руденко Н. В., доктор юридических наук, професор, заслужений юрист України, професор кафедри уголовно-правовых дисциплин Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина (г. Харьков, Украина)

Шайгуро О. П., кандидат юридических наук, старший преподаватель кафедры уголовно-правовых дисциплин Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина (г. Харьков, Украина)

Понятие и система правоохранительных органов (органов правопорядка) в контексте нового Закона Украины «О национальной безопасности Украины»: вопросы правовой определенности

В статье рассмотрена проблематика определения понятия и становления системы правоохранительных органов (органов правопорядка) в контексте нового Закона Украины «О национальной безопасности Украины». Проанализировано соотношение дефиниций «правоохранительные органы», «государственные органы специального назначения с правоохранительными функциями», «правоохранительные органы специального назначения»,

«правоохранительные и разведывательные органы», «силы безопасности и обороны». Осуществлена научная классификация правоохранительных органов, выделены сущностные черты органов правопорядка.

Ключевые слова: правоохранительные органы (органы правопорядка), система правоохранительных органов, правоохранительные органы специального предназначения, государственные органы с правоохранительными функциями.

Rudenko M., Shaituro O. The Concept and the System of Law Enforcement Bodies (the Bodies of Legal Order) in the Context of the New Law of Ukraine "On National Security of Ukraine": Issues of Legal Definiteness

The problems of definition of the concept and formation of the system of law enforcement agencies (law enforcement agencies) in the context of the new Law of Ukraine "On National Security of Ukraine" are considered.

So, after analyzing the current legislation, one can state that law enforcement bodies (law enforcement agencies) in the modern sense are exclusively executive authorities, which, according to the legislation, are given the status and powers of a state law enforcement agency to protect the interests, rights and freedoms important to society and individuals. and a citizen whose provision is a priority task of their activities.

Taking into account the above, it is advisable to initiate the development of a draft law on the system of law enforcement agencies of Ukraine (law enforcement) in which to establish their list or to define exhaustive and specific criteria for assigning state or other bodies (possibly Ukrainian lawyers) to law enforcement, which seems more correct in view of the dynamics of development the law enforcement system and the need for its constant modernization and improvement.

One of the criteria for assigning law enforcement to law enforcement agencies is, of course, the existence of powers to conduct a pre-trial investigation of criminal offenses and to carry out operative and investigative activities, since it is their realization aimed at protecting citizens and the state from unlawful encroachments, restoration of violated rights and interests, that is, on application and protection of the right regulated by the Constitution and laws of Ukraine.

Key words: law enforcement agencies, law enforcement system, law enforcement agencies of special purpose, state authorities with law enforcement functions.

РОЗДІЛ ІІІ. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

УДК: 351.741 (4)

Євтушок В. А.

*старший викладач кафедри
тактичної та тактико-спеціальної підготовки
факультету № 3 Харківського національного
університету внутрішніх справ (м. Харків, Україна)*

Цебинога В. Ю.

*курсант факультету № 1 Харківського національного
університету внутрішніх справ (м. Харків, Україна)*

ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД І ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

У статті з'ясовано актуальність дослідження, що зумовлено запозиченням європейського досвіду реформування поліції та визначення основних принципів її діяльності. Акцентовано, що сучасне законодавство України визначає низку принципів, серед яких: принцип верховенства права, законності, дотримання прав і свобод громадян, політичної нейтральності, відкритості та прозорості, узаємодії з населенням на засадах партнерства й безперервності.

Зроблено висновок, що в сучасних умовах реформатування поліції в Україні принцип «community policing» стає визначальним.

Ключові слова: поліція, принципи, діяльність поліції, зарубіжний досвід, Україна.

Постановка проблеми. Інтенсивний розвиток суспільних відносин, що складаються у сфері здійснення правоохоронної діяльності, обумовлений реформою поліції в Україні та взяттям курсу на євроінтеграцію, зумовили наукові пошуки способів удосконалення органів та підрозділів Національної поліції.

Як зазначають деякі дослідники, Закон України «Про Національну поліцію» від 02 липня 2015 року став наріжним каменем реформи правоохоронної системи в нашій державі. Тривалий час науковці працювали над різними законопроектами, що мали створити найоптимальніший варіант реорганізації цього силового відомства, від якості роботи якого залежить багато чинників, добробут населення, життя, здоров'я, забезпечення прав і свобод громадян тощо [1, с. 133].

Зокрема, у вказаному законі закріплено основні (базові) принципи діяльності поліції, що є необхідними для ефективного функціонування інституту поліції загалом. Утім, попри нормативне закріплення основних принципів діяльності поліції, зазначимо, що в сучасних євроінтеграційних процесах вони потребують свого вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зауважимо, що актуальні питання принципів діяльності правоохоронних органів та поліції зокрема

неодноразово були предметом наукових пошуків не лише вітчизняних учених-адміністративістів, але й зарубіжних. Серед них: В. І. Антипов, В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, В. О. Бакулін, Б. І. Бараненко, О. К. Безсмертний, П. Д. Біленчук, Ю. П. Битяк, І. Л. Бородін, С. Е. Віцин, В. З. Веселий, В. Д. Гвоздецький, Д. С. Денисюк, О. В. Джафарова, А. І. Долгова, В. В. Доненко, В. В. Донський, В. О. Заросило, В. С. Зеленський, А. Т. Комзюк, О. В. Негодченко, О. І. Остапенко, А. М. Подоляка, О. П. Рябченко, Є. Л. Стрельцовий, І. М. Шопіна, В. В. Чумак та інші.

Формування цілей. Мета статті – на основі аналізу вітчизняного та зарубіжного поліцейського законодавства визначити сутність основних принципів діяльності органів і підрозділів поліції.

Виклад основного матеріалу. На наш погляд, передусім потрібно визначити сутність поняття «принципи» та «принципи діяльності поліції». Зазначимо, що «принцип» походить від латинського «*principium*» – початок, основа, щоджерело [2, с. 110]. Великий тлумачний словник сучасної української мови поняття «принцип» визначає як:

– основне вихідне положення якої-небудь системи, учення, теорії, ідеологічного напрямку тощо;

– керівне положення, правило, покладене в основу діяльності якої-небудь організації, товариства тощо [3, с. 1125].

Представники теорії держави і права вбачають під принципами різні підходи щодо розуміння сутності вказаного явища. Зокрема, В. Копейчиков у теорії права відстоює погляд, згідно з яким принципи права – це закріплені у праві вихідні нормативно-керівні положення, що характеризують його зміст, основи, зазначені в ньому закономірності суспільного життя. Принципи права як керівні юридичні вимоги відображають особливості та специфіку юридичного права, мають нормативний, регулятивний характер, визначають і скеровують правомірну поведінку людей [4, с. 114–115]. У галузі трудового права, на переконання М. Іншина, принципи слід розглядати як керівні ідеї, базові та визначально перші положення, основні правила поведінки, центральні поняття, основи системи [5, с. 74–75]. Адміністративісти, досліджуючи принципи, зазвичай асоціюють їх із принципами державного управління. Скажімо, В. Колпаков щодо цього зазначає, що принципи управління – це його позитивні закономірності, які пізнані наукою і практикою та охарактеризовані (зафіксовані, закріплені) у відповідних поняттях. Звідси випливає висновок, що ознаками принципу управління є належність до пізнаних позитивних закономірностей та фіксованість, закріпленість у суспільній свідомості [6, с. 19].

З огляду на вище викладене В. Береза твердить, що потрібно виокремити такі ключові ознаки принципу як правової категорії:

– по-перше, за своєю сутністю принципи – це узагальнена теоретична інтерпретація законів і закономірностей об'єктивного розвитку тих чи інших суспільних відносин;

– по-друге, принципи безпосередньо чи опосередковано відображені в чинному законодавстві [7, с. 45].

Отже, принципи права – це такі відправні ідеї його буття, які виражають найважливіші закономірності, підвалини певного типу держави і права, є одно порядковими із сутністю права та утворюють його основні риси, відрізняються універсальністю, вищою імперативністю і загальнозначимістю, відповідають об'єктивній необхідності побудови та зміцнення певного суспільного ладу. Принципи права спрямовують і надають синхронності всьому механізму правового регулювання суспільних відносин, більш досконало ніж інші розкривають місце права в суспільному житті та його розвитку. Саме принципи права є критерієм законності та правомірності дії громадян і посадових осіб, адміністративного апарату і органів юстиції та за відомих умов мають велике значення для зростання правосвідомості населення, його культури й освіти [8, с. 43].

Принципи діяльності поліції – це нормативно закріплені основні ідеї функціонування органів та підрозділів поліції. Як указує Д. Денисюк, в узагальненому вигляді на сьогодні маємо такі принципи реформування органів внутрішніх справ: верховенство права; деполітизація; демілітаризація; децентралізація; підзвітність і прозорість у роботі; тісна співпраця з населенням та місцевими громадами; професійна підготовка персоналу [9, с. 65]. У межах запозичення міжнародного досвіду реформування правоохоронної системи вказується, що для більшості європейських поліцейських систем досягнення означених вимог стало можливим за умови реформування, яке відбувалося за декількома провідними принципами. Перелік принципів реформування дещо відрізнявся в кожній країні, що залежало як від політичної ситуації, так і від ступеня готовності державних структур до реорганізації власної діяльності [10, с. 125; 11, с. 44].

Вітчизняне законодавство закріплює такі принципи діяльності поліції (Розділ II Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2016 № 580-VIII) [12]:

1) верховенства права – цей принцип передбачає, що поліція у своїй діяльності керується принципом верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Принцип верховенства права застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини;

2) дотримання прав і свобод людини – передбачається, що під час виконання своїх завдань поліція забезпечує дотримання прав і свобод людини. Здійснення заходів, що обмежують права та свободи людини, має бути негайно припинене, якщо мета застосування таких заходів досягнута або немає потреби їх дальшого застосування. Поліцейським за будь-яких обставин заборонено сприяти, здійснювати, підбурювати або терпимо ставитися до будь-яких форм катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання. У разі виявлення таких дій кожен поліцейський зобов'язаний негайно вжити всіх можливих заходів щодо їх припинення та обов'язково доповісти безпосередньому керівництву про факти катування та наміри їх застосування. У разі приховування фактів катування або інших видів неналежного поводження поліцейськими керівник органу протягом доби з моменту отримання відомостей про такі факти зобов'язаний ініціювати проведення службового розслідування та притягнення винних до відповідальності. У разі виявлення

таких дій поліцейський зобов'язаний повідомити про це орган досудового розслідування, уповноважений на розслідування відповідних злочинів, учинених поліцейськими. У діяльності поліції забороняються будь-які привілеї чи обмеження за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовною або іншими ознаками;

3) принцип законності – принцип передбачає вимогу для поліцейського діяти на підставі, у спосіб та в межах чинного законодавства. У країнах пострадянського простору, зокрема, в Грузії, як вказує В. Чумак, поліцейські заходи, що вживають працівники поліції, мають впливати зі змісту принципу верховенства закону; превентивні заходи та заходи реагування на правопорушення мають відповідати вимогам закону. Згідно з принципом застереження щодо закону застосування поліцейських заходів, що обмежують права і свободи людини, визнані Конституцією Грузії, допускається лише на підставі закону [13, с. 96];

4) відкритість та прозорість означає, що поліція забезпечує постійне інформування органів державної влади й органів місцевого самоврядування, а також громадськості про свою діяльність у сфері охорони та захисту прав і свобод людини, протидії злочинності, забезпечення публічної безпеки й порядку. Поліція забезпечує доступ до публічної інформації, володільцем якої вона є, у порядку та відповідно до вимог, визначених законом. Поліція може оприлюднювати (поширювати) інформацію з обмеженим доступом лише у випадках та в порядку, визначених законом. Нормативно-правові акти, що регламентують діяльність поліції, обов'язково оприлюднюються на веб-порталі центрального органу управління поліції. Нормативно-правові акти з обмеженим доступом оприлюднюються у випадках та в порядку, визначених законом. Проекти нормативно-правових актів, що стосуються прав та свобод людини, обов'язково проходять громадське обговорення. Як слушно вказують Я. Квітка та К. Гусева, відкритість і прозорість поліції – це основні вимоги до ефективності діяльності поліції, сформованої демократичним способом [14, с. 165];

5) політична нейтральність – означає, що поліція у своїй діяльності є незалежною від рішень, заяв чи позицій політичних партій і громадських об'єднань. В органах і підрозділах поліції заборонено використовувати будь-які предмети, на яких зображена символіка політичних партій, та провадити політичну діяльність. Поліцейським заборонено висловлювати особисте ставлення до діяльності політичних партій під час виконання службових повноважень, а також використовувати службові повноваження з політичною метою. З огляду на особливості реалізації принципу політичної нейтральності, доречним убачається більш детально закріпити цей принцип, оскільки неякісне його застосування призведе до погіршення загальної ефективності роботи. Потрібно розробити системи менеджменту та механізми виконавчого контролю (розмежування компетенції, усунення дублювання повноважень), які зведуть до мінімуму можливість прийняття керівництвом рішень безпосередньо під впливом політичних сил або ж під впливом власних політичних уподобань [9, с. 68];

6) взаємодія з населенням на засадах партнерства – цей принцип є новим для вітчизняного законодавства та активно впровадженим для законодавства країн ЄС. Відповідно до вказаного поліцейського закону в Україні він передбачає те, що діяльність поліції здійснюється в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами й громадськими об'єднаннями на засадах партнерства і спрямована на задоволення їхніх потреб. На важливості вказаного принципу діяльності поліції наголошує І. Руколайніна, яка зазначає, що оптимізація взаємодії нової поліції з населенням у контексті правоохоронної діяльності має основну мету – надати нового імпульсу вітчизняним формам співпраці, що існували раніше, та запровадити перевірений часом зарубіжний досвід участі громадськості в правоохоронній та правозахисній діяльності. І найголовніше: своєчасне оперативне реагування правоохоронних органів на всі звернення громадян, безперечно, підвищить рівень довіри людей до поліції [15, с. 121];

7) принцип безперервності означає те, що поліція не має права відмовити в розгляді або відкласти розгляд звернень стосовно забезпечення прав і свобод людини, юридичних осіб, інтересів суспільства та держави від протиправних посягань з посиланням на вихідний, святковий чи неробочий день або закінчення робочого дня.

Отже, законодавство про поліцію має бути доступним для громадськості, досить зрозумілим і точним та супроводжуватися за потреби чітким підзаконним регулюванням, яке також має бути доступним для громадськості [16, с. 582].

Висновки. Зарубіжний досвід визначення принципів діяльності поліції свідчить про перехід до нового формату діяльності поліції, де основним принципом визнано «community policing» – поліція, орієнтована на громаду, тобто суспільство. На основі викладеного доходимо висновку, що на сьогодні в Україні в умовах переформатування сутності поліції на орган, що надає сервісні послуги населенню, принцип взаємодії поліції з населенням стає вирішальним. Тому єдиною умовою для успішного завершення реформи поліції в Україні є налагодження механізму співпраці поліції з населенням на засадах партнерства, що підвищить рівень довіри до поліції та зменшить ризики правопорушенням [17, с. 302].

Використані джерела:

1. Когут Я. М. Принципи діяльності Національної поліції України. *Науковий Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 3. С. 132–140.
2. Юридична енциклопедія : У 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Т. 5 : П–С. Київ, 2003. 736 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
4. Правознавство : підручник для студ. вищих навч. закладів / ред.: В. В. Копейчиков, А. М. Колодій. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 752 с.
5. Іншин М. І. Правове регулювання службово-трудової діяльності державних службовців як особливої категорії зайнятого населення України : навчальний посібник. Харків : Вид-во «ФІНН», 2010. 672 с.

6. Колпаков В. К., Кузьменко О. В. Адміністративне право України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 544 с.
7. Береза В. В. Принципи діяльності Департаменту Кіберполіції Національної поліції України : теоретико-правові аспекти. *Форум права*. 2017. № 5. С. 44–48.
8. Колодій А. М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 42–46.
9. Денисюк Д. С. Принципи діяльності Національної поліції України : теорія та практика реалізації. *Митна справа*. 2015. № 5 (101). С. 63–68.
10. Колодій А. М. Принципи права України. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
11. Кондратьев Р. І. Принципи права та їх роль у регулюванні суспільних відносин. *Право України*. 2000. № 2. С. 43–45.
12. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2016 № 580-VIII. Дата оновлення: 01.01.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 06.03.2019).
13. Чумак В. В. Принципи діяльності поліції Грузії: адміністративно-правовий аспект. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. 2015. № 15. С. 95–98.
14. Квітка Я. М. Гусева К. А. Принцип відкритості та прозорість у діяльності поліції. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. № 1. С. 164–173.
15. Руколайніна І. Є. Взаємодія населення з новою поліцією України на засадах партнерства. *Актуальні проблеми сучасної науки і правоохоронної діяльності: Матеріали XIII науково-практичної конференції курсантів і студентів (17 травня 2016 року)*. Харків: Вид-во ХНУВС, 2016. С. 120–121.
16. Ільницький В. О. Європейський досвід правового регулювання адміністративно-процесуальної діяльності органів Національної поліції. *Молодий вчений*. 2016. № 12 (39). С. 581–587.
17. Чумак В. В. Принципи та способи реформування поліції в Естонії. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2018. № 3 (38). С. 297–302.

Стаття надійшла до редколегії 30.01.2019

Евтушок В. А., старший преподаватель кафедры тактической и тактико-специальной подготовки факультета № 3 Харьковского национального университета внутренних дел (г. Харьков, Украина)

Цебинога В. Ю., курсант факультета № 1 Харьковского национального университета внутренних дел (г. Харьков, Украина)

Принципы деятельности полиции: зарубежный опыт и перспективы внедрения в Украине

В статье определена актуальность данного исследования, что обусловлено заимствованием европейского опыта реформирования полиции и определения основных принципов ее деятельности. Авторы отмечают, что современное законодательство Украины определяет ряд принципов, среди которых: принцип верховенства права, законности, соблюдения прав и свобод граждан, политической нейтральности, открытости и прозрачности, взаимодействия с населением на принципах партнерства и непрерывности.

Сделан вывод, что в современных условиях реформирования полиции в Украине принцип «community policing» становится определяющим.

Ключевые слова: полиция, принципы, деятельность полиции, зарубежный опыт, Украина.

Ievtushok V., Tsebynoga V. Principles of Police Activity: Foreign Experience and Prospects of their Implementation in Ukraine

This paper identifies the relevance of this study, which is due to the borrowing of European experience in reforming the police and the definition of the basic principles of its activities. The authors emphasize that the current legislation of Ukraine defines a number of principles, among them: the principle of the rule of law, the rule of law, respect for the rights and freedoms of citizens, political neutrality, openness and transparency, interaction with the population on the basis of partnership and continuity.

In this article it is determined that in Georgia the basic principle of police activity is the principle of interaction with the public, where the police is focused on civil society. It is noted that in Georgia, policing measures taken by police officers should proceed from the content of the rule of law principle, preventive measures and measures for responding to offenses must comply with the requirements of the law. According to the principle of reservation in relation to the law, the use of police measures restricting human rights and freedoms, recognized by the Constitution of Georgia, is permitted only on the basis of law.

It is concluded that under the modern conditions of reforming the police in Ukraine, the principle of "community policing" becomes decisive. It has been determined that the foreign experience of defining the principles of police activity indicates the transition to a new format of police activity, where the main principle is recognized as «community policing» - community-based police, that is, society. Thus, we can conclude that today, in Ukraine, in the context of reformatting the nature of the police to the body that provides services to the population, it should be noted that the principle of interaction between the police and the population becomes decisive. But at the same time, within one article it is impossible to examine all elements of the positive experience of the police, which determines the prospect of further study of this topic.

Key words: police, principles, police activities, foreign experience, Ukraine.

УДК 342.9

Окопник О. М.

*кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри
загальної права та правоохоронної діяльності Центрального
українського державного педагогічного університету імені
В. Винниченка (м. Кропивницький, Україна)*

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ ЦЕНТРАЛЬНИХ ОРГАНІВ З РЕГІОНАЛЬНИМИ ОРГАНАМИ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ ТА ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ІЗ ЗАРУБІЖНИМИ КРАЇНАМИ

У статті проведено аналіз проблемних питань взаємодії центральних органів з регіональними органами виконавчої влади України та порівняльний аналіз із зарубіжними країнами. Висвітлено пріоритетні напрями вдосконалення організації та діяльності органів виконавчої влади в Україні з

огляду на основні зарубіжні принципи та стандарти, сформовані провідними регіональними організаціями.

Ключові слова: адміністративна реформа, державне управління, публічна адміністрація, система органів виконавчої влади, територіальні органи виконавчої влади, центральний орган виконавчої влади.

Постановка проблеми. Реформування системи державного управління та органів виконавчої влади в Україні передбачає передусім «створення сучасної, конкурентоспроможної держави, визначальними характеристиками якої є верховенство права й розвинена правова культура, збалансована представницька демократія, сильне самоврядування, дисциплінований і мобільний менеджмент».

Становлення незалежної Української держави відбувається досить болісно для нашого суспільства, адже багато громадян доведені до стану зубожіння, і, як наслідок – зневірилися в кращому майбутньому. Однією з причин такого є недосконала система організації виконавчої влади. Зокрема, це проявляється в неможливості проведення системних реформ через відсутність генеруючого центру таких реформ, роль якого в більшості країн відіграє уряд, та ефективної виконавчої вертикалі, яка мала б послідовно втілювати їх у життя.

Саме для зміни ідеології держави та побудови ефективної виконавчої влади є необхідним проведення повноцінної реформи в Україні. Адже ще 20 вересня 1995 року постійна Комісія Верховної Ради України з питань правової політики і судово-правової реформи ухвалила рішення про створення робочої групи для підготовки Концепції адміністративної реформи [2, с. 8–9]. Під адміністративною реформою розуміють комплекс політико-правових заходів, які полягають у структурних, функціональних та державно-службових змінах передусім у сфері виконавчої влади для перетворення її з владно-репресивного механізму на організацію, що служить суспільству, і створення на цій основі ефективної системи державного управління. Без реформи в органах виконавчої влади неможливе системне й послідовне проведення інших реформ у державі, насамперед економічних і соціальних [3, с. 4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначимо, що окремі питання реалізації реформи в органах виконавчої влади в Україні були предметом дослідження таких вітчизняних учених, як В. Авер'янов, О. Андрійко, О. Бандурка, В. Білоус, Ю. Битяк, І. Голосніченко, Н. Гутарева, Є. Додін, В. Кампо, Р. Калюжний, В. Колпаков, А. Комзюк, В. Копейчиков, В. Кравченко, Є. Курінний, В. Марчук, С. Петков, О. Петришин, М. Пухтинський, О. Рябченко, В. Цветков, В. Шапрай, В. Шаповал та багатьох інших.

Проте ґрунтовний аналіз наявних робіт із досліджуваної проблеми засвідчив, що вони мають фрагментарний характер, що зумовлює актуальність обраної теми.

Формування цілей. Мета статті полягає в аналізі особливостей проведення реформи в органах виконавчої влади в зарубіжних країнах та

висвітленні пріоритетних напрямів удосконалення організації та діяльності органів державного управління в Україні.

Виклад основного матеріалу. Доцільно перед аналізом проблеми реформування органів виконавчої влади в Україні та її територіальних підрозділів безпосередньо звернути увагу на зарубіжний досвід з цього питання.

Зауважимо, що в зарубіжних державах деякі міністерства, окрім центрального, мають регіональний апарат і офіси на місцях. Територіальні (периферійні) служби міністерства можуть здійснювати свою діяльність як в межах певних округів національної території, так і за кордоном [1, с. 53].

Скажімо, у США за виконання федеральних законів на місцях відповідають регіональні підрозділи департаментів, які в американській науковій літературі отримали назву «польові» підрозділи. Ці органи департаментів, хоча структурно й не пов'язані з органами штатів, усе ж здійснюють свою діяльність у тісному співробітництві з ними. Регіональні підрозділи департаментів також контролюють використання штатами федеральних субсидій [1, с. 53].

У Японії міністерство може створювати свої відділення на периферії. Наприклад, у межах Міністерства охорони здоров'я, праці та добробуту створені декілька місцевих лікарських відділень і резиденцій аптечних наглядачів. У кожній із префектур діють його філіали – відділення стандартів праці, яким, своєю чергою, підпорядковуються пункти нагляду за стандартами праці [1, с. 421].

Складовими елементами системи місцевих органів державної адміністрації у Франції виступають державні периферійні служби, тобто «зовнішні» (периферійні) служби різних міністерств. Саме перед ними поставлено завдання проведення на місцях політики, яку визначає центральний апарат управління міністерства, – підтримання контактів з населенням. Ці периферійні служби міністерств приймають повсякденні рішення у відповідних сферах державного управління [1, с. 232].

Периферійні служби залишаються в підпорядкуванні свого міністерства, але водночас вони підпорядковані керівникові департаменту – префекту. Щоправда, окремим периферійним службам вдалось уникнути подвійного підпорядкування й залишитися формально незалежними від префекта (це, зокрема, територіальні служби міністерства оборони, міністерства юстиції, міністерства освіти, служби Інспекції праці та Національного інституту статистики й економічних досліджень). Виведення з підпорядкування префекта територіальних служб міністерства оборони зумовлене тим, що їх створюють на базі військових округів, які за своїми розмірами значно переважають територію департаменту або регіону. Що ж стосується територіальних служб міністерства юстиції, які діють у межах Касаційного суду, то вони виведені з підпорядкування префекта з огляду на дотримання принципу розподілу влад. Також існують різні територіальні служби міністерства економіки, фінансів і промисловості – податкові служби, генеральне казначейство, служба державного майна, регіональне митне управління. Вилучення

цих служб з підпорядкування префекта зумовлене особливим впливом, яким міністерство користується в уряді [1, с. 233].

У більшості західних країн основні сфери управлінської діяльності розглядаються як спільні для центральних і місцевих влад, а розподіл компетенції здійснюється або за повноваженням, або за об'єктами регулювання. Скажімо, у Франції у сфері освіти діють і центральні органи, і територіальні колективи. Управління установами початкової освіти здійснюють комуни, коледжами – департаменти, а ліцеями – регіони. Центральна адміністрація відповідає за педагогічне забезпечення навчального процесу та вчительські кадри [1, с. 82–83].

Важливою організаційно-структурною особливістю міністерств є наявність у їх підпорядкуванні місцевих органів, що створюють спільно з апаратом міністерств так звану «виконавчу вертикаль» галузевої чи функціональної спрямованості (систему міністерства). Здебільшого на місцевому рівні органами міністерств є управління, відділи та інші структурні підрозділи місцевих державних адміністрацій, які підзвітні та підконтрольні відповідним міністерствам. Саме міністерства забезпечують в установленому порядку координацію діяльності створених ними місцевих органів з місцевими державними адміністраціями.

В Україні, з юридичного погляду, видається недосить врегульованим статус територіальних органів центральних органів влади (далі – ЦОБВ). Адже відповідно до ст. 118 Конституції України «виконавчу владу в областях і районах здійснюють місцеві державні адміністрації», а про органи виконавчої влади, що діють на місцях, не згадується взагалі [6].

Реформування Кабінету Міністрів України має проводитися паралельно з реформуванням системи ЦОБВ, які здійснюють свої повноваження на всій території України як безпосередньо, так і через утворені ними територіальні (регіональні) підрозділи (органи) [7].

З питань здійснення повноважень місцевих державних адміністрацій керівники територіальних органів міністерств та інших центральних органів виконавчої влади підзвітні й підконтрольні головам відповідних місцевих державних адміністрацій. Водночас голови місцевих державних адміністрацій координують діяльність територіальних органів міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, сприяючи їм у виконанні покладених на ці органи завдань. Зокрема, право голови місцевої державної адміністрації порушувати перед міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади вмотивовані питання про відповідність займаній посаді керівників їх територіальних органів, на підставі чого міністерство, інший центральний орган виконавчої влади має прийняти рішення та дати обґрунтовану відповідь [122].

Важливим питанням реформування місцевих органів та центральних органів виконавчої влади є забезпечення чітких субординаційних зв'язків між цими органами. Невід'ємною особливістю правового статусу місцевих державних адміністрацій є те, що в ньому певним чином поєднуються повноваження загальної та спеціальної компетенції. Зокрема, повноваження

спеціальної компетенції здійснюють структурні підрозділи місцевих державних адміністрацій, до повноважень яких належать питання галузевого чи функціонального управління на відповідній території (скажімо, управління охорони здоров'я, фінансове управління тощо).

Голови місцевих адміністрацій, передусім обласних, співпрацюють з міністерствами та іншими центральними органами в процесі управління структурними підрозділами цих адміністрацій, що перебувають у сфері управління відповідних центральних органів. Отже, управління, відділи та інші структурні підрозділи місцевих державних адміністрацій підзвітні й підконтрольні відповідним центральним органам виконавчої влади.

У разі визнання центральним органом незадовільною роботу відповідного структурного підрозділу місцевої державної адміністрації або їх керівників керівник відповідного центрального органу звертається з вмотивованим поданням до голови місцевої державної адміністрації, який зобов'язаний розглянути це подання й дати обґрунтовану відповідь або прийняти рішення.

Управління, відділи та інші структурні підрозділи місцевих адміністрацій здійснюють керівництво галузями управління, несуть відповідальність за їх розвиток. По горизонталі вони підпорядковані й підзвітні голові відповідної державної адміністрації, а по вертикалі – органам виконавчої влади вищого рівня – відповідним управлінням, відділам та іншим структурним підрозділам обласної державної адміністрації.

Відносини місцевих державних адміністрацій з центральними органами, які мають територіальні органи (підрозділи) в областях і районах, що не входять до складу державних адміністрацій (органи юстиції, внутрішніх справ, служби безпеки тощо), мають менш взаємозалежний характер. Працівники зазначених територіальних органів (підрозділів) підзвітні й підконтрольні головам місцевих державних адміністрацій лише з питань здійснення повноважень цих адміністрацій.

Як зазначає В. Кравченко, низка важливих принципів Європейської хартії місцевого самоврядування, попри її ратифікацію Україною, ще не отримали належного відтворення в чинному законодавстві та суспільній практиці: «Конституція України (ст. 140) передбачає застосування місцевого самоврядування лише на низькому територіальному рівні – рівні населеного пункту (села, селища, міста), на регіональному рівні продовжує існувати система прямого державного управління, що виключає можливість існування регіонального самоврядування. Це певною мірою суперечить принципу, який закріплений у статті 3 Європейської Хартії, і передбачає, що місцеве самоврядування означає «право і спроможність місцевої влади, у межах закону, здійснювати регулювання й управління значною часткою публічних справ...» [10, с. 74].

Безумовно, застосовувати зарубіжний досвід здійснення управлінських інновацій потрібно як з огляду на національні традиції, так і національні інтереси. Але ця умова виконується в тому разі, коли інноваційний досвід використовується на основі добре розробленої концепції реформування вітчизняної системи державного управління, основний компонент якої має

винятково національний характер. «Якщо технології можна запозичити, узяти з того чи іншого досвіду, то ідеологія державного управління в кожній країні має самостійно формуватися її інтелектуальними й політичними елітами» [4, с. 10].

Висновки. Отже, реформи в різних країнах відбуваються за допомогою різних стратегій, що залежать від часу та особливих умов. Проте існують спільні завдання започаткування й впровадження цих реформ, спрямовані на підвищення ефективності, дієвості та підзвітності управлінських структур, децентралізацію, передання функцій на нижчі рівні управління, зміцнення самоврядування, поліпшення результатів діяльності органів влади.

Для вітчизняного реформування органів виконавчої влади найбільше значення має не лише досвід конкретних напрямів реформ систем державного управління в зарубіжних країнах, а і їх соціокультурне та системно-управлінське обґрунтування. Методологію поєднання еволюційних і радикальних реформ, системне моделювання адміністративних реформ, орієнтацію інноваційних процесів на зростання якості державного управління доцільно використати як концептуальний фундамент трансформації системи державного управління в Україні. Це не лише дасть змогу залучити зарубіжний практичний досвід удосконалення управлінської діяльності, а й забезпечить соціокультурну трансформацію вітчизняної системи управління в євроінтеграційному напрямі. До того ж основним напрямом дальших досліджень має стати саме проблема соціокультурного наповнення концептуальних засад вітчизняної адміністративної реформи в контексті процесів євроінтеграції [13, с. 86–94].

Використані джерела:

1. Административное право зарубежных стран / под ред. А. Н. Козырина, М. А. Шатиной. Москва: Спарк, 2003. 464 с.
2. Адміністративна реформа – історія, очікування та перспективи / упоряд. В. П. Тимошук. Київ: Факт, 2002. 100 с.
3. Адміністративна реформа для людини: науково-практичний нарис за заг. редакцією І. Б. Коліушко. Центр політико-правових реформ. Київ. 2001. 72 с.
4. Атаманчук Г. Методологічні проблеми сучасного державного управління. *Вісник Української академії державного управління*. 2001. № 3. С. 9–12.
5. Коліушко І. Б. Виконавча влада та проблеми адміністративної реформи в Україні. Київ: Факт, 2002. 260 с.
6. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254_k/96-vr (дата звернення: 29.12.2018).
7. Концепція адміністративної реформи в Україні. Київ, 1998. 62 с.
8. Котляр Д. Окремі аспекти проведення адміністративної реформи та організація центральної виконавчої влади в країнах світу. *Часопис Парламент*. 2000. № 6. С. 24–28.
9. Максименко С. Регіональна політика в країнах Європи: уроки для України. Київ: Логос, 2000. 69 с.
10. Місцеве самоврядування: 10 років здобутків / за заг. ред. М. Пухтинського. Київ: Атіка, 2002. 268 с.

11. Нижник Н., Лемак В. Адміністративна реформа в країнах Центральної Європи: досвід для України. *Вісник державної служби України*. 2003. № 2.
12. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09 квітня 1999 року № 586-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14> (дата звернення: 27.12.2018).
13. Хачатурян Х. Європейський концептуальний контекст управлінських інновацій в Україні. *Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. праць / редкол.: С. М. Серьогін*. Дніпропетровськ: ДРІДУ НАДУ, 2006. Вип. 1 (23). 292 с.

Стаття надійшла до редколегії 15.01.2019

Окопник Е. Н., кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедри отраслевого права и правоохранительной деятельности Центрального украинского государственного педагогического университета имени В. Винниченко (г. Крапивницкий, Украина)

Проблемные вопросы взаимодействия центральных органов с региональными органами исполнительной власти Украины и сравнительный анализ с зарубежными странами

В статье проведен анализ проблемных вопросов взаимодействия центральных органов с региональными органами исполнительной власти Украины и сравнительный анализ с зарубежными странами. Освещены приоритетные направления совершенствования организации и деятельности органов исполнительной власти в Украине с учетом основных зарубежных принципов и стандартов, сформированных ведущими региональными организациями.

Ключевые слова: административная реформа, государственное управление, публичная администрация, система органов исполнительной власти, территориальные органы исполнительной власти, центральный орган исполнительной власти.

Okopyk O. Problematic Issues of Interaction of Central Bodies with Regional Executive Bodies of Ukraine and the Comparative Analysis with Foreign Countries

The article analyzes problematic issues of interaction of central bodies with regional executive bodies of Ukraine and comparative analysis with foreign countries. The priority directions of improvement of the organization and activity of executive authorities in Ukraine are highlighted taking into account the main foreign principles and standards formed by the leading regional organizations.

The formation of an independent Ukrainian state is quite painful for our society, since many citizens have been brought to poverty, and as a result, they have despaired in the better future. One of the reasons for this state of affairs is the imperfect system of organization of executive power. This is manifested, on the one hand, in the impossibility of systematic reforms due to the lack of a generating center for such reforms, the role of which in most countries is played by the government, and an effective executive vertical that should consistently implement them.

In most Western countries, the main areas of management activity are considered as common to central and local authorities, and the division of competencies is either exercised or regulated. An important organizational and structural feature of the ministries is the presence in their subordination of local authorities, which together with the apparatus of ministries create the so-called "executive vertical" of the sectoral or functional orientation (the system of the ministry).

Of course, the application of foreign experience in the implementation of managerial innovations is necessary taking into account both national traditions and national interests.

Not only the experience of concrete directions of reforms of the systems of public administration in foreign countries, but also their socio-cultural and system-management substantiation is of greatest importance for the domestic reform of the executive authorities. At the same time, the main problem of further research should be the problem of socio-cultural filling of the conceptual foundations of domestic administrative reform in the context of the processes of European integration.

Key words: administrative reform, public administration, public administration, system of executive authorities, territorial executive authorities, central executive authority.

УДК 351.741

Циганов О. Г.

доктор юридичних наук, доцент, головний науковий співробітник НДП проблем правового та організаційного забезпечення діяльності Міністерства ДНДІ МВС України (м. Київ, Україна)

ПІДХОДИ ДО З'ЯСУВАННЯ СУТНОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ПОСЛУГ: ВІТЧИЗНЯНІ РЕАЛІЇ ТА ЗАРУБІЖНА ПРАКТИКА

У статті досліджено «відсутність зброї» як ознака права на мирні зібрання. Досліджено загальноприйняте лінгвістичне розуміння поняття «зброя», а також нормативно закріплені поняття «зброя» у підзаконних нормативно-правових актах. На підставі аналізу поняття «зброя» та його співставлення з умовами здійснення права на мирні зібрання сформульовано складові елементи такої ознаки права на мирні зібрання, як «відсутність зброї».

Ключові слова: право на мирні зібрання, ознака, зброя, відсутність зброї.

Постановка проблеми. Надання послуг населенню за умов усебічної сервізації сфери публічного адміністрування перетворюється на магістральний напрям діяльності всіх органів державної влади, серед них і правоохоронних. У багатьох країнах світу поряд із традиційними завданнями поліції стратегічним напрямом розвитку цього органу правоохорони стає публічно-сервісний напрям.

Попри те, що на сьогодні в Україні нормативного визначення поняття «поліцейська послуга» не існує, можна стверджувати, що надання таких послуг є важливою складовою поліцейської діяльності. Утім, відсутність законодавчого визначення цього поняття, його властивостей та ознак стає основою для дискусій, відкриваючи необмежені можливості для дальших наукових досліджень. Водночас проведений нами аналіз засвідчив відмінності в розумінні категорії «поліцейська послуга» серед вітчизняних і зарубіжних фахівців у галузі публічного адміністрування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковий розробці проблем поліцейської діяльності та ефективності її здійснення присвятили свої праці М. І. Ануфрієв, О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, В. М. Білик, В. О. Заросило,

І. В. Зозуля, Ю. І. Римаренко, Д. П. Калаянов, О. Ф. Кобзар, А. Т. Комзюк, С. Ф. Константінов, О. О. Косиця, І. В. Кріцак, М. В. Лошицький, В. І. Олефір, О. С. Проневич, О. П. Угровецький, М. Ю. Фролов, О. С. Юнін, О. Н. Яриш та багато інших правників-науковців. Водночас питанням визначення сутності, змісту та ознак поліцейських послуг, їх нормативно-правового забезпечення та місця в структурі поліцейської діяльності належної уваги з боку вітчизняних науковців до цього часу приділено не було. Також звертають на себе увагу розбіжності в розумінні обсягів цього поняття в Україні та інших країнах.

Формування цілей. Метою статті є розкриття особливостей встановлення сутності поліцейських послуг в Україні та зарубіжних країнах.

Виклад основного матеріалу. Якщо раніше термін «поліція» асоціювався з військовим, карально-репресивним способом функціонування, спрямованим на забезпечення законності й правопорядку в державі через виконання суто адміністративно-розпорядчих функцій, то за останні десятиліття в демократичних державах світу відбулися кардинальні зміни в концептуальному наповненні діяльності цього правоохоронного органу. На сьогодні поряд із традиційними завданнями поліції більш активним стає новий напрям її діяльності, а саме – публічно-сервісний, який полягає в наданні послуг суспільству та окремим його членам у межах здійснення правоохоронної діяльності.

Відсутність законодавчого визначення поняття «поліцейська послуга», його властивостей та ознак стає основою для дискусій, відкриваючи необмежені можливості для дальших наукових досліджень. Вітчизняні науковці наділяють його різним змістом: одні стверджують, що вся діяльність поліції є сервісною [1, с. 24], інші вважають, що зазначене поняття в контексті поліцейської діяльності вказує на виконання обов'язків держави перед приватними особами, а прикметник «поліцейських» характеризує суб'єкта надання цих послуг [2, с. 19]. Такий погляд відображає інституціональний підхід до тлумачення досліджуваного поняття. Існує також думка, що надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги, не може належати до завдань поліції, оскільки для цього існують інші державні органи [3]. Водночас аналіз наукових джерел і чинних нормативних актів засвідчив, що хоча поняття «послуги» трактується в них по-різному, проте сталим залишається розуміння цієї категорії як діяльності, що приносить користь, задовольняє певні людські потреби.

Відповідно до вітчизняної концепції публічних послуг визначено сутність, зміст та ознаки поліцейських послуг в Україні. На наш погляд, під категорією «поліцейська послуга» слід розуміти передбачену законом публічно-владну діяльність органу або підрозділу поліції, що ґрунтується й впливає з виконуваних цим органом (підрозділом) поліцейських функцій, безпосередньо пов'язаних із забезпеченням прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидією злочинності, підтриманням публічної безпеки і порядку, та виражається в здійсненні дій чи прийнятті рішень,

котрі відбуваються в контактi з конкретною фізичною чи юридичною особою, яка переважно сама звертається до відповідного органу (підрозділу) поліції, його посадової особи для реалізації своїх суб'єктивних прав, свобод і законних інтересів або виконання покладених на неї нормативними правовими актами обов'язків у правоохоронній сфері [4, с. 103].

Проте невизначеність поняття «поліцейська послуга» в українському законодавстві та відсутність чіткого розуміння цієї категорії серед науковців створюють перешкоди в процесі правозастосування й унеможливають ефективне виконання працівниками поліції своїх обов'язків. Адже трудно зрозуміти, де межі функціонального обов'язку поліції, а де починається її сервісна діяльність. У будь-якому випадку, до приведення наукових напрацювань та законодавчого тлумачення до усталеності, пересічні громадяни будуть ототожнювати її з діяльністю ліквідованої «міліції», розуміючи її як таку, що спрямована на захист їхніх прав та свобод, охорону й забезпечення громадського порядку, запобігання правопорушенням та їх припинення, участь у наданні соціальної та правової допомоги тощо.

Уведення нової термінологічної бази, непорядкованість поліцейської діяльності й труднощі з упровадженням запропонованих законодавцем змін спонукають нас звертатися до міжнародного та зарубіжного досвіду у правоохоронній сфері, здійснюючи дальшу адаптацію запозиченого матеріалу відповідно до вітчизняних соціальних умов, правового поля та суспільного менталітету.

Передусім варто звернути увагу на міжнародні стандарти поліцейської діяльності. Неможна оминати подібність п. 4 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію» від 02 липня 2015 року № 580-VIII [5] з пунктом (с) Коментаря до ст. 1 Кодексу поведінки службовців органів правопорядку (затвердженого резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 17 грудня 1979 року № 34/169), де зазначається, що обслуговування суспільства охоплює надання послуг із допомоги представникові суспільства, який з особистих, економічних, соціальних чи інших надзвичайних ситуацій потребує негайної допомоги [6].

У додатку до Рекомендації Рес (2001) 10 Комітету Міністрів державам-учасницям Ради Європи «Про європейський кодекс поліцейської етики» (ухвалено Комітетом міністрів 19 вересня 2001 року на 756-му засіданні заступників міністрів) (далі – Рекомендації) визначено, що основними цілями поліції є: підтримка публічного спокою, забезпечення права й порядку в суспільстві; захист і дотримання основоположних прав і свобод особи; запобігання та подолання злочинності; виявлення злочинів; надання допомоги й послуг суспільству [7, с. 20].

Водночас у Пояснювальному меморандумі до Рекомендації зауважено, що в демократичних суспільствах, заснованих на верховенстві права, поліція надає різноманітні послуги соціального характеру, які супроводжують іншу її діяльність [7, с. 24]. У цьому випадку забезпечення публічного порядку (або, іншими словами, спокою та закону в суспільстві), попередження злочинності, виявлення злочинів, дотримання основоположних прав і

свобод осіб визначаються як традиційні функції поліції. Надання допомоги населенню окреслюється як ще один аспект поліцейської діяльності. До того ж залучення до завдань поліції функції з надання послуг є дещо іншим аспектом поліцейської діяльності, який суттєво змінює традиційну роль поліції в демократичному суспільстві. Поліція перестає бути «силою», яка застосовується до суспільства, і стає у цьому разі органом надання йому «послуг».

Протягом останніх років у Європейському Союзі простежується чітка тенденція повніше інтегрувати поліцію в громадянське суспільство й наблизити її до населення. Ця мета в низці держав-учасниць досягається за допомогою розвитку «діяльності поліції в інтересах громади» (*community policing*). Одним із головних засобів для досягнення цієї мети є наділення поліції статусом органу публічної служби, а не просто органу, відповідального за застосування закону.

У Пояснювальному меморандумі до Рекомендації вказується: «Зазвичай надання поліцією допомоги стосується конкретних ситуацій, у яких вона має бути зобов'язана втручатися, наприклад, коли потрібно надати допомогу людині в небезпеці або допомагати людям зв'язатися з іншими органами влади або соціальними службами, при цьому аспект «послуг» у діяльності поліції залишається розмитим, і він важко піддається визначенню. Його не можна плутати з деякими покладеними на поліцію адміністративними завданнями (наприклад, виданням паспортів). Загалом функція поліції як органу публічної служби пов'язана з роллю поліції як органу, до якого може звертатися населення, і доступність поліції є в цьому сенсі одним з найбільш важливих і основних елементів. Функція надання послуг поліцією більше пов'язана зі ставленням населення до поліції, ніж з наділенням її широкими функціями з надання послуг на додаток до її традиційних завдань» [7, с. 32].

Проте в згаданому Законі України «Про Національну поліцію» головне завдання поліції визначено вужче – воно полягає здебільшого в наданні поліцейських послуг у різних сферах, зокрема й щодо забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності тощо [2, с. 379]. Отже, у згаданих документах визначено різний обсяг завдань, що належать до компетенції поліції.

Розглянемо положення законодавства окремих країн світу щодо надання поліцейських послуг.

У Законі Португальської Республіки про організацію поліції публічної безпеки № 53/2007 вказується на послуги спеціального характеру, які може надавати поліція публічної безпеки за окремими запитами [7, с. 205]. Такі послуги після затвердження рішення про їх надання компетентним органом оплачує заявник на визначених умовах. Поліція публічної безпеки може наділяти свій персонал поліцейськими функціями для надання послуг самоврядним структурам, центральній, регіональній та місцевій адміністрації, а також може взаємодіяти з іншими публічними або приватними структурами, які звертаються до неї для забезпечення безпеки осіб і майна або ж для надання інших послуг з чітко сформульованими

запитами, рішення про виконання яких приймається індивідуально в кожному конкретному випадку. Оплата зазначених послуг урегулюється окремим законом або (за його відсутності) спільним наказом членів Уряду, відповідальних за внутрішню адміністрацію, фінанси та діяльність органу, який зажадав зазначені послуги.

Про спеціальні послуги йдеться також у Законі Сполученого Королівства про поліцію від 1996 року (англ. *Police Act 1996*, стосується Англії та Уельсу). Скажімо, у статті 25 закріплено право старшого офіцера сил поліції забезпечувати надання спеціальних поліцейських послуг на прохання будь-якої особи в будь-якому приміщенні або місці в межах поліцейського округу за умови, що ці послуги будуть оплачені за ставками, які може встановлювати цей орган. Зазначене стосується й Британських сил транспортної поліції [8].

Не можна оминати той факт, що трудність дослідження поліцейської практики англomовних країн пов'язана передусім зі складністю перекладу та різним змістом, який укладають у досліджуване поняття носії англійської та української мов. В англійській мові аналог слова «послуга» має не одне, а декілька значень – «*service*» може позначати як послугу, так і службу (орган, відомство), служіння, обслуговування, роботу тощо.

Окремої уваги заслуговує організація надання поліцейських послуг (англ. *police services*) у Сполучених Штатах Америки та Канаді. Особливість полягає в тому, що в цих країнах, по суті, немає єдиної системи поліції, звичної для нас, що пояснюється їх складним адміністративно-територіальним устроєм та багаторівневістю органів поліції. Як наслідок – організація та структура поліцейських органів може відрізнятися від штату до штату, від міста до міста.

Іншою особливістю організації надання поліцейських послуг у цих країнах є те, що поліцейське обслуговування на місцевому (не федеральному рівні) здійснюється на договірних засадах. Тобто округ (або декілька округів), місто чи невеликий населений пункт укладає з відповідним органом поліції договір про надання поліцейських послуг і, відповідно, оплачує за кошти місцевого бюджету ці послуги за умовами, передбаченими в документі. Отже, той обсяг функцій, який у наших правових реаліях поліцейський орган апіорі зобов'язаний виконувати, в американській і канадській системах виступає комплексом послуг, які поліція надає відповідній адміністративно-територіальній одиниці на договірних засадах. Тобто поліцейський обов'язок збігається з поліцейською послугою; вони є невід'ємними один від одного.

Згідно із Законом «Про поліцейські послуги» Провінції Онтаріо (Канада) поліцейські послуги надаються на всій території Онтаріо відповідно до таких принципів: потреба в забезпеченні безпеки та охорони всіх людей та всього майна в Онтаріо; важливість забезпечення фундаментальних прав, гарантованих Канадською Хартією прав та свобод, а також Кодексом про права людини; потреба у співпраці між надавачами поліцейських послуг та громадами, які вони обслуговують; важливість поважного ставлення до потерпілих від злочинів та розуміння їхніх

потреб; потреба в належному сприйнятті плюралістичного, багаторасового та багатокультурного характеру спільноти Онтаріо; потреба зробити поліцейські сили представниками тих громад, які вони обслуговують. Цей же нормативний акт передбачає мінімальний перелік основних послуг, надання яких зобов'язаний забезпечити поліцейський підрозділ муніципалітету. Серед них: попередження злочинів, забезпечення виконання законів, допомога потерпілим від злочинів, підтримка публічного порядку, ліквідація наслідків надзвичайних подій. Згідно з цим законодавчим актом муніципалітет несе відповідальність за забезпечення всієї інфраструктури та адміністрування, які є необхідними для належного надання зазначених послуг [9].

Відповідні особливості мають також поліцейські послуги, що надаються у США поліцейськими департаментами. Наприклад, у діяльності поліції частою є така послуга, як перевірка будинку під час тривалої відсутності власників (англ. *House Checks, House Security Checks, Vacation Inspection*) [10]. Іншою незвичною для нас послугою поліції є реєстрація хворих на розлади свідомості, яким за зверненням близьких родичів одягають спеціальний браслет з даними поліцейського відділку (англ. *At-risk dependent registration*). Ще один різновид послуг – купуючи вживаний автомобіль, покупець може звернутися до поліції з проханням здійснити перевірку цього авто про знаходження у розшуку або перевірити, чи не значиться воно в страховій агенції як таке, що було затоплене (англ. *VIN – Vehicle identification number*) [11]. До інших актуальних послуг поліції належить: боротьба з графіті для збереження архітектури охоронюваної території [12]; консультування з питань особистої безпеки; реєстрація тварин; реєстрація дитячих велосипедів; патрулювання території на велосипедах.

Висновки. Проведений аналіз свідчить про неусталеність розуміння категорії «поліцейська послуга» серед вітчизняних і зарубіжних фахівців у галузі публічного адміністрування. З нашої погляду, відмінності обумовлені передусім різницею об'єктів матеріальної дійсності та їх утіленням в мові (тобто різницею обсягів понять), культурними, історичними та ментальними особливостями.

Використані джерела:

1. Проблеми теорії та практики інспекційної діяльності публічної адміністрації в Україні / автор-упорядник Банчук О. А. Київ: Конус Ю, 2009. 272 с.
2. Закон України «Про Національну поліцію»: наук.-практ. комент. МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ / за заг. ред. Сокурєнка В. В. Харків, 2016. 408 с.
3. Шалгунова С. А., Якушкін В. А. «Поліцейські послуги» чи виконання функцій держави по забезпеченню громадського порядку та безпеки. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 1. С. 323 – 326.
4. Циганов О. Г., Бабич І. С., Бойко І. В., Бурбій А. В. Поліцейська діяльність та поліцейські послуги в Україні: організаційно-правові аспекти: монографія. Вінниця: «Твори», 2019. 196 с.
5. Про Національну поліцію: Закон України від 02 липня 2015 року № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41.

6. Резолюція 34/169 Генеральної Асамблеї ООН «Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку» (ООН; Резолюція, Міжнародний документ, Кодекс від 17.12.1979). URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show> (дата звернення: 25.07.2017).

7. Статус поліції: міжнародні стандарти і зарубіжне законодавство / за заг. редакцією Банчука О. А. Київ: Москаленко О. М., 2013. 588 с.

8. Police Act 1996. URL : <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1996> (дата звернення: 28.08.2017).

9. Police Services Act, R.S.O. 1990, P.15. URL : <https://www.ontario.ca/laws/statute/90p15> (дата звернення: 26.07.2017).

10. The St. Louis County Police Department. URL : <http://www.stlouisco.com/LawandPublicSafety/PoliceDepartment> (дата звернення: 30.08.2017).

11. The Pevely Police Department. URL : <http://www.cityofpevely.net/services-provided/> (дата звернення: 20.07.2017).

12. The Ferndale Police Department. URL : http://www.ferndalepd.org/serAntiGraffiti_Program (дата звернення: 01.09.2017).

Стаття надійшла до редколегії 07.02.2019

Цыганов О. Г., доктор юридических наук, доцент, главный научный сотрудник НИЛ проблем правового и организационного обеспечения деятельности Министерства ГНИИ МВД Украины (г. Киев, Украина)

Подходы к определению сущности полицейских услуг: отечественные реалии и зарубежная практика

Статья посвящена исследованию различий в понимании категории «полицейская услуга» как в Украине, так и за рубежом. Отсутствие определения понятия «полицейская услуга» в законодательстве Украины, его свойств и признаков становится основой для дискуссий среди отечественных ученых. В то же время различия в понимании этой категории в Украине, которое не в полной мере соответствует зарубежной практике, обусловлены, прежде всего, разницей объектов материальной действительности и их воплощением в языке (проще говоря – разницей объемов понятий), культурными, историческими и ментальными особенностями. Авторская дефиниция понятия «полицейская услуга» основывается на постулатах отечественной концепции публичных услуг.

Ключевые слова: правоохранительная деятельность, публично-сервисная деятельность, полицейская деятельность, полицейские услуги.

Tsyganov O. Approaches to Determination of the Nature of Police Services: Domestic Realities and Foreign Practice

The article is devoted to the study of differences in the understanding of the category "police service" in Ukraine and abroad. One of the initial conceptual foundations of the reform of the executive authorities of Ukraine is the need to reorient these bodies' activities for the implementation of purely administrative and regulatory functions to provide individuals and legal entities with quality and affordable public services. Despite the fact that there is no normative definition of police services in Ukraine today, it can be argued that the provision of such services is an important component of police activity. However, the lack of a legislative definition of the concept of "police service", its properties and features, becomes the basis for discussions, opening up unlimited opportunities for further research.

In accordance with the national concept of public services, we have defined the essence, content and features of police services in Ukraine. From our point of view, the category "police service" should be understood as the law-governed public-authority activity of a body or police unit based and proceeding from the functions performed by that authority (unit) of police functions directly related to the protection of human rights and freedoms, interests society and state, counteraction to crime, maintenance of public security and order, and is expressed in the implementation of actions or decisions that take place in contact with a particular natural or legal person who is mainly refers to the relevant authority (unit) police, its officer to implement their subjective rights, freedoms and lawful interests or performance of its regulatory acts in law enforcement duties.

The introduction of a new terminology database, disorderly policing and complexity with the introduction of changes proposed by the legislator encourage us to turn to international and foreign law enforcement experience and implement further adaptation of borrowed material in accordance with domestic social conditions, legal framework and public mentality.

In order to implement positive experience, the article analyzes foreign and international normative sources regulating the issues of police services. Some aspects of providing police services in the United States and Canada are highlighted.

Key words: law enforcement, public service, police activities, police services.

УДК: 351.74(479.22+474)

Чумак В. В.

кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник відділу організації наукової роботи Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, Україна)

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО РОЗ'ЯСНОВАЛЬНО-ПРЕВЕНТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ ГРУЗІЇ ТА КРАЇН БАЛТІЇ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано інноваційні форми та методи роз'яснювально-превентивної діяльності поліції Грузії та країн Балтії. Охарактеризовано символи латвійської, литовської та естонської поліції, запроваджені як засіб превентивної діяльності поліції вказаних країн. Виснувано, що для якісного реформування поліції в Україні потрібно вивчати зарубіжний позитивний досвід та впроваджувати його для забезпечення успішної реалізації роз'яснювально-превентивної діяльності поліції.

Ключові слова: інновації, превенція, профілактика, роз'яснювально-превентивна діяльність, символи поліції, реформа, Грузія, країни Балтії, Україна.

Постановка проблеми. Розпад Союзу Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР) ознаменував для кожної з її країн, що вийшли зі складу, початок становлення незалежної, правової та демократичної держави, початок державного будівництва та формування громадянського суспільства. Грузія та країни Балтії, як колишні країни-члени СРСР, активно почали впроваджувати власні стандарти функціонування державних

інституцій та формувати суспільство, де панує принцип верховенства права та дотримання прав людини. Особливо гострим питанням у процесах реформування було переформатування правоохоронної системи, оскільки Грузія в СРСР була відома як країна з корумпованою правоохоронною системою, а країни Балтії (Латвія, Литва та Естонія) – як країни з неефективною правоохоронною системою та системою правосуддя.

Довготривалі процеси реформування правоохоронної системи в Грузії та країнах Балтії дали свої результати: поліція Грузії має найвищий показник довіри населення – майже 80%, у країнах Балтії – цей показник сягає до 57%; також це активні процеси переформатування з карального органу на орган, що надає сервісні послуги населенню; активне проведення дальших успішних кроків реформування поліції. Зокрема, на сьогодні поліція Грузії розпочала реформування слідчого блоку – у детективів та дільничних офіцерів – у офіцерів правопорядку. У країнах Балтії – впровадження нових стандартів роботи патрульної поліції.

Активний розвиток сучасної демократичної держави та громадянського суспільства, упровадження нових інформаційних технологій зумовлюють підрозділи поліції йти в ногу з часом, удосконалюючи наявні методи й способи боротьби зі злочинністю. На сьогодні увага зосереджується не на ліквідації наслідків злочину, що має місце також, але центр уваги поліції зосереджений на заходах превентивного характеру – це проведення роз'яснювально-превентивної діяльності працівниками поліції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематикою адміністративного права та процесу в Україні й за її межами займалися та продовжують займатися такі вітчизняні адміністративісти, як С. В. Ківалов, О. В. Кузьменко, В. М. Кравчук, А. Т. Комзюк, В. М. Бевзенко, Р. С. Мельник, Р. О. Гуїбіда та інших. Серед зарубіжних науковців і практиків виділимо Джефрі Ерліха, Штефана Хюльсхорстера, Маргіна Штайнкулера та багато інших.

У запропонованій статті ми не випадково звертаємо увагу саме на таку країну, як Німеччина. Адже як вдало зазначив В. Хайде, правовий інститут адміністративної юстиції Німеччини характеризується наявністю спеціальних адміністративних судів, відокремлених від загальних судів цивільної і кримінальної юрисдикції, а також процедур розгляду скарг на неправомірні адміністративні акти й дії (бездіяльність) [3].

Формування цілей Метою статті є визначення та характеристика інноваційних форм і методів роз'яснювально-превентивної діяльності поліції Грузії та країн Балтії.

Виклад основного матеріалу. Сучасний активний розвиток громадянського суспільства та інформаційних технологій, зумовлений різними державотворчими процесами, об'єктивно визначає пошук нових оптимальних шляхів, форм і методів, а також умов для реалізації прав і свобод людини та громадянина, де ключова роль належить роз'яснювально-превентивній діяльності. І хоча на сьогодні ці актуальні питання залишаються деякою мірою незмінними, підходи щодо їх вирішення обговорюються та вдосконалюються. Перед працівниками поліції стоїть

завдання реалізації відповідних системних заходів інноваційного характеру для вдосконалення діяльності поліції в контексті реалізації роз'яснювально-превентивної діяльності поліції Грузії та країн Балтії.

Роз'яснювально-превентивну діяльність працівники поліції здійснюють у процесі профілактики та попередження правопорушень, запобігання вчинення злочинів, під час проведення профілактики вчинення правопорушень дітьми, забезпечення охорони основоположних прав та свобод людини і громадянина тощо.

На сьогодні існують різні погляди науковців щодо розуміння змісту роз'яснювально-превентивної діяльності поліції. Зокрема, українські дослідники зазначають, що превентивні заходи – це дія або комплекс дій, що обмежують певні права і свободи людини, використання яких не завжди пов'язане з протиправною поведінкою конкретних осіб, що застосовуються відповідно до закону для забезпечення виконання покладених на поліцію повноважень із дотриманням встановлених законодавчих вимог [1, с. 37]. Таке твердження здебільшого відноситься до примусових заходів превентивного характеру, передбачених чинним поліцейським законодавством у Грузії та країнах Балтії.

Інші дослідники, зокрема І. В. Жданова та Т. П. Мозгова, під превенцією розуміють реалізацію профілактичних заходів у міжособистісній взаємодії для запобігання конфліктним ситуаціям [2, с. 17].

Аналізуючи нормативно-правову базу законодавства Грузії та країн Балтії, під роз'яснювально-превентивною діяльністю поліції убачаємо комплекс взаємоузгоджених та взаємообумовлених заходів превентивного характеру, що полягають у проведенні профілактичних і роз'яснювальних бесід з населенням та уразливими його верствами з актуальних питань сьогодення для недопущення проявів правопорушень, їх профілактики, а також захисту основоположних прав і свобод людини та громадянина.

Зауважимо, що в Міністерстві внутрішніх справ Грузії (далі – МВС Грузії) особливо опікуються питаннями щодо забезпечення роз'яснювально-превентивної діяльності різними підрозділами поліції. З огляду на останні процеси реформування поліції в цій країні постало питання щодо вдосконалення наявних форм і методів такої роботи. На нашу думку, до інноваційних форм роз'яснювально-превентивної діяльності різними підрозділами грузинської поліції належить:

1. Запровадження МВС Грузії у підрозділах патрульної та кримінальної поліції нового проекту «Безпечне місто, безпечний регіон, безпечна держава» для поліпшення роз'яснювально-превентивної діяльності. Проект уведений МВС Грузії задля реалізації таких завдань: забезпечення превенції злочинів, оперативного реагування на правопорушення, виявлення та припинення адміністративних правопорушень, управління транспортними потоками та забезпечення правил дорожнього руху, протидія злочинам, що вчиняються за допомогою транспортних засобів. У межах проекту працівники поліції здійснюють загальну роз'яснювально-превентивну діяльність серед різних категорій населення: проведення бесід з громадянами Грузії, схильними до вчинення злочинів і правопорушень; проведення профілактичних заходів з особами, які були звільнені з місць позбавлення волі та які

відбувають покарання; проведення превенційних проєктів, що полягають у безпосередньому консультуванні населення з питань про вчинені злочини та правопорушення, покарання, що були застосовані до злочинців та правопорушників, для створення негативного образу вчинення злочину та непримиримого ставлення до вчинених злочинів і правопорушень.

2. Проведення активної роз'яснювально-превентивної роботи з населенням: консультування громадянського суспільства, надання громадянам інформації про стан та рівень злочинності, засоби та способи протидії організованим групам, розкриття злочинів, передусім корупційних діянь. Таку роботу проводять працівники грузинської поліції спільно з аналітично-інформаційним Департаментом МВС Грузії [3].

3. Функціонування телефонного номеру 112, що використовується для забезпечення ефективного реагування на невідкладні випадки та екстрені ситуації. Як зазначають у МВС, основна ціль 112 – захистити життя громадян, приватну та державну власність [4]. Окрім цього, у службі 112 започатковано можливість надавати глухим особам повідомлення через короткі текстові повідомлення або відео повідомлення.

Узагальнюючий аналіз роз'яснювально-превентивної діяльності підрозділів поліції країн Балтії дає підстави констатувати, що латвійська, литовська та естонська поліція активно впроваджує сучасні форми взаємодії із суспільством у питаннях запобігання правопорушенням та наявним загрозам. На особливу увагу заслуговують такі новації роз'яснювально-превентивної діяльності, як запровадження символів поліції як засобу такої діяльності.

Зокрема, у поліції Латвії в дитячому середовищі активно поширюється символ поліції – бобер. Цей символ започаткований у 2004 році після проведення опитування дітей щодо того, з якою твариною вони асоціюють поліцію. Опитування проводилось як конкурс: дітям потрібно було намалювати малюнок – символ поліції. Результати приголомшили: більшість учасників конкурсу намалювали саме бобра [5]. У дальшому символ стали використовувати як засіб роз'яснювально-превентивної роботи з населенням, зокрема з дітьми. Скажімо, бобра стали зображати на білбордах, де бобер у поліцейській формі пояснює заходи особистої безпеки, безпеки на дорогах як пішохід і пасажир.

Також до заходів роз'яснювально-превентивної діяльності поліції Латвійської Республіки належать:

1. Проведення Державною Інспекцією із захисту прав дітей спільно з відділом превенції Державної поліції Латвії прес-конференції і круглих столів з питань забезпечення безпеки дітей у мережі Інтернет та недопущення негативних випадків суїциду внаслідок смертельних ігор («Синій Кит»). В Інспекції було введено в дію телефон довіри 116111 для надання невідкладної психологічної допомоги дітям, які стали жертвами психологічного чи фізичного насильства, а також для захисту прав дітей.

2. Запровадження на офіційних сайтах латвійської поліції електронних послуг, що надають поліцейські, зокрема подача електронних заяв, скарг та пропозицій, що надсилаються на пошту відповідного підрозділу поліції.

3. Запровадження на сайті Державної поліції Латвійської Республіки онлайн повідомлень про незаконний обіг алкогольних напоїв, тютюнових виробів та наркотичних засобів, де забезпечено цілодобове чергування спеціалістів для профілактики вчинення правопорушень.

Щодо роз'яснювально-превентивної діяльності Литви, то одним із важливих надбань литовської поліції є створення образу-символу поліції для дітей у вигляді собаки з кличкою «Амсис». Створення символу поліції Литви розпочалось у 2003 році, коли було оголошено конкурс дитячих малюнків «Давай оберемо поліцейського друга». На конкурс було подано більше ніж 1500 малюнків, проте журі вразив малюнок хлопчика Vilmantas Mothers із Шауляйського району Литви, який вишив символ на аркуші паперу – ним став собака. Як пояснив автор, собака має якості, що повною мірою стосуються чиновників (працівників поліції) (лояльність, пильність, швидка реакція). Після чого було створено анімаційного поліцейського друга Амсиса, який має власну поштову скриньку: amsis@policija.lt, на яку мають змогу звернутися з різних питань всі охочі. Також поліцейський друг Амсис активно проводить роз'яснювальні заходи з дітьми в навчальних закладах та під час дитячих свят. Скажімо, серед останніх виступ Амсиса в радіопостановці «Зірка вечора», під час якої поліцейський друг розповів про те, як поводити себе в разі шкільного булінгу.

Згодом на литовських сайтах поліції набула поширення сервісна поліцейська продукція для дітей за участі поліцейського друга Амсиса: відеофільми (про правила дорожнього руху; як поводити себе після крадіжки чи пограбування; правила безпеки на дорозі як пішохода; правила поведінки в разі шахрайства; застосування пасок безпеки; покупки в супермаркетах). Такі відео записані у вигляді анімаційних мультфільмів «Амсис Советы»; також це «Амсис Буклеть» на теми «Я в безпеці», «Бережіть себе», «Я захищаю себе і тебе».

Окрім символу поліції Литви як засобу роз'яснювально-превентивної діяльності, працівники поліції активно проводять такі заходи, спрямовані на попередження та профілактику правопорушень:

1. Започаткування проекту «ePolicija.lt» – це електронний портал поліції, система з надання сервісних послуг. Кожен громадянин Литовської Республіки може за допомогою електронних засобів повідомити поліцію про злочинну діяльність, дорожньо-транспортні пригоди та інші правопорушення, а також після надання заявки надалі самостійно стежити за її статусом [6]. На порталі громадяни мають змогу отримати більше ніж 30 електронних послуг, зокрема: подання заявки на видачу ліцензій та дозволів (на вогнепальну зброю, вибухові речовини, піротехніку); запити на отримання витягів і заяв про адміністративні правопорушення; послуги превенції (заява про реєстрацію предмета, зняття предмета з реєстрації, заява про вступ до лав добровольців поліції або продовження строку дії посвідчення добровольця поліції), реєстрація пригод та інші заяви (заповнення анкети особи у розвідку).

2. Заснування при відділах поліції класів безпеки, що знаходяться в головних комісаріатах поліції. У класах безпеки безкоштовно проводяться профілактичні заняття та роз'яснювальні бесіди з дітьми різних шкіл

районів. Найчастіше це уроки із забезпечення правил дорожнього руху; для розвитку власних навичок безпеки дорожнього руху (пішохід, пасажир чи водій); повага до учасників дорожнього руху; поглиблення теоретичних та практичних умінь про поведінку на дорогах; відповідальність у разі порушення правил дорожнього руху [7].

3. Запровадження електронного подання повідомлень про вчинені злочини та інші правопорушення з функцією геолокації, де користувач має змогу позначити на карті Литви місце вчинення злочину або іншого правопорушення.

В Естонії до заходів роз'яснювально-превентивної діяльності поліції належать:

1. Запровадження символу поліції, яким став лев. Його зображення розміщено на державному Гербі Естонської поліції й на емблемі Департаменту поліції та державної охорони, значуючи шляхетність і відданість своїй справі. Лев на ім'я Лео є символом естонської поліції передусім для дітей, які його обрали, тому що, на їхню думку, він символізує свободу.

2. Уведення в дію телефону гарячої лінії 612 3000, окрім основного телефонного номера 112. Телефонем гарячої лінії клієнти можуть отримати інформацію з питань: заповнення анкет, клопотань; чинні кампанії Департаменту поліції Естонії та прикордонної поліції; стан розслідування в справі; перебіг проваджень по документах; місце знаходження евакуйованих автомобілів тощо.

3. Розміщення на сайтах поліції «превенційних порад» населенню, які підготували висококваліфіковані фахівці, зокрема потерпілим чи свідкам від правопорушення, алгоритмів уникнення або вирішення кризових ситуацій, а також оптимальних шляхів усунення наявних загроз, стан дорожнього руху в разі візитів іноземних делегацій тощо.

Висновки. Процеси реформування поліції в Україні потребують активних зусиль задля досягнення максимально ефективного результату діяльності поліції, що знайде свій вияв у максимальному рівні довіри населення до діяльності поліції. На сьогодні ключову роль щодо цього відіграють дільничні офіцери поліції з їх превентивною роботою, оскільки дільничні – це особи, які перші стикаються з проблемами сучасного суспільства, це офіцери першого контакту. Запровадження в поліції Грузії та країнах Балтії нових методів і форм роз'яснювально-превентивної роботи з населенням, започаткування використання символів поліції є яскравим прикладом інноваційних дієвих та ефективних засобів роз'яснювально-превентивної діяльності підрозділів поліції.

У процесі впровадження роз'яснювально-превентивних заходів керівництво МВС Грузії та країн Балтії визначило основний вектор на профілактику правопорушень та проведення на цій основі ефективних превентивних, просвітницьких та освітніх заходів, що спрямовані передусім на дітей.

Аналіз заходів роз'яснювально-превентивної роботи поліції та її символів у Грузії й країнах Балтії дає підстави дійти висновку про

ефективність запровадження подібних заходів і дієвого механізму профілактики та попередження правопорушень, а також про потребу запозичення такого досвіду в Україні (започаткування символу Національної поліції України).

Використані джерела:

1. Адміністративна діяльність поліції у питаннях та відповідях : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Бандурки ; О. І. Безпалова, О. В. Джафарова, С. М. Князев та ін. ; передм. О. М. Бандурки ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2017. 242 с.

2. Жданова И. В., Мозговая Т. П. Формирование конфликтологической компетентности как направление профилактической работы с несовершеннолетними, находящимися в конфликте с законом : учеб.-метод. пособие. Новосибирск : Изд-во НГТУ, 2016. 130 с.

3. Утиашвили Шота. // Как проходили реформы в Грузии: сайт. URL: <http://top.thepo.st/146825/Как-prohodila-reforma> (дата звернення: 02.01.2019).

4. LEPL 112 // Головна сторінка Міністерства внутрішніх справ Грузії : сайт. URL: <https://police.ge/ge/lepl/lepl112> (дата звернення: 01.01.2019).

5. Удел. Дядя Степа-Бобер // Удел Могултая. Форум : сайт. URL: <https://wirade.ru/cgi-bin/wirade/YaBB.04291> (дата звернення: 02.01.2019).

6. Apie ePolicija.lt projektą // ePolicija.lt. Policijos Elektroniniu Paslaugu Sistema : сайт. URL: <https://www.epolicija.lt/web/guest> (дата звернення: 01.01.2019).

7. Saugaus eismo klases // Lietuvos policija : сайт. URL: <http://policija.lrv.lt/lt/vaikams/saugaus-eismo-klases> (дата звернення: 01.01.2019).

Стаття надійшла до редколегії 01.01.2019

Чумак В. В., кандидат юридических наук, ведучий научний сотрудник отдела организации научной работы Харьковского национального университета внутренних дел (г. Харьков, Украина)

Інноваційні підходи к разъяснительно-превентивной деятельности полиции Грузии и стран Балтии: опыт для Украины

В статье проанализированы инновационные формы и методы разъяснительно-превентивной деятельности полиции Грузии и стран Балтии. Охарактеризованы символы латвийской, литовской и эстонской полиции, которые внедрены как средство превентивной деятельности полиции указанных стран. Сделан вывод, что для качественного реформирования полиции в Украине необходимо изучать зарубежный положительный опыт и внедрять его для обеспечения успешной реализации разъяснительно-превентивной деятельности полиции.

Ключевые слова: инновации, превенция, профилактика, разъяснительно-превентивная деятельность, символы полиции, реформа, Грузия, страны Балтии, Украина.

Chumak V. Innovative Approaches to the Explanatory and Preventive Activities of the Georgian Police and the Baltic States: Experience for Ukraine

The article analyzes the main innovative measures of explanatory and preventive activity of the Georgian and Baltic police forces. The author has determined that today, attention is focused not on the elimination of the consequences of the crime, but on

measures of a preventive nature - this is the provision of explanatory and preventive activities by police officers. The article defines that explanatory and preventive activities are carried out by police officers in the process of prevention and prevention of offenses, prevention of the commission of crimes, in the course of the prevention of the commission of offenses by children, ensuring the protection of fundamental rights and freedoms of man and citizen, etc.

The article outlines the main measures of explanatory and preventive activity of the Georgian police, among them: introduction of the new project "Safe city, safe region, safe state" in the units of the Georgian Patrol and Criminal Police; counseling of civil society, providing citizens with information on the state and level of crime; the functioning of the telephone number 112. The author identified the key prevention measures in Latvia: holding press conferences and roundtables on the issues of ensuring the safety of children on the Internet; the introduction of a police friend and so on. The article defines the following measures of explanatory work of the police: the introduction of a police officer of Amsys, who actively holds preventive conversations with children.

It is emphasized that in the explanatory and preventive activities of the police of Estonia, the main thing is the placement of "preventive advice" prepared by highly skilled specialists on the police sites.

The district police officers are now playing a key role in their preventive work, since the precinct is the first person facing the problems of modern society, the officers of the first contact. The introduction of new methods and forms of explanatory and preventive work with the population in the Georgian and Baltic police and the initiation of the symbols of the police is a striking example of innovative and effective, effective means of explanatory and preventive action of the police units.

Key words: innovation, prevention, prevention, explanatory and preventive activities, police symbols, reform, Georgia, the Baltic States, Ukraine.

РОЗДІЛ IV. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

УДК 349.6

Комарницький В. М.

*доктор юридичних наук, професор,
ректор Луганського державного університету внутрішніх
справ імені Е.О. Дідоренка (м. Северодонецьк, Україна)*

РОЗМЕЖУВАННЯ УПРАВЛІНСЬКИХ ПОВНОВАЖЕНЬ У СФЕРІ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ

У статті проаналізовано законодавче закріплення (визначення) управлінських повноважень у сфері природокористування та охорони довкілля, розглянуто сучасні тенденції з децентралізації цих повноважень, аргументовано пропозиції щодо вдосконалення правового забезпечення повноважень органів управління в цій сфері.

Ключові слова: управлінські повноваження, децентралізація управлінських повноважень у сфері природокористування, екологічне законодавство, охорона навколишнього природного середовища.

Постановка проблеми. Управлінські повноваження відіграють ключову роль у здійсненні управління, змістом якого є впорядкування зв'язків між суб'єктами відносин, що виникають у різних сферах суспільного життя, зокрема й у сфері охорони довкілля та природокористування. Ці повноваження (сукупність прав та обов'язків) надаються відповідним суб'єктам і свідчать про їх місце і роль у системі екологічного управління, можливості впливати на прийняття рішень з економічного й соціального розвитку охопню з екологічними факторами. Серед цих суб'єктів провідна роль належить державним органам та органам місцевого самоврядування, які чинять основний організаційний вплив на процеси у сфері взаємодії суспільства і природи. Така роль зазначених суб'єктів зумовила значний інтерес щодо дослідження особливостей визначення їх повноважень на законодавчому рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правового забезпечення управлінських повноважень у сфері природокористування та охорони довкілля, а також інших сферах суспільного життя в сучасній Україні почали активно досліджуватися після прийняття Конституції України. Про характер цих досліджень свідчать, зокрема, назви відповідних публікацій: «Розвиток місцевого самоврядування – важливий напрям українського державотворення», «Про правові гарантії місцевого самоврядування», «До питання взаємовідносин місцевих державних адміністрацій з органами місцевого самоврядування», «До питання співвідношення державної влади і влади самоврядної територіальної спільноти», «Місцеве самоврядування в українській правовій традиції та чинній Конституції», «Еволюція економічних функцій органів місцевого

самоврядування», «Конституційні основи формування нового виду влади на місцях» та ін.[1]. Усебічно досліджується місцеве самоврядування як форма демократичної децентралізації державного управління в наукових працях В.І. Борденюка [2]. Предметом спеціальних досліджень управлінські відносини у сфері природокористування, охорони довкілля були в працях Ю. С. Шемпученка, В. І. Андрейцева, А. Г. Бобкової, А. П. Гетьмана, М. І. Єрофеева, І. І. Каракаша, М. Є. Ковальської, П. Ф. Кулініча, В. І. Лозо, Н. Р. Малишевої, М. В. Краснової, В. В. Костицького, А. Л. Деркача, В. І. Шевченка та ін. У них розглядалася система органів, що здійснюють відповідне управління, питання взаємодії державних органів та органів місцевого самоврядування у цій сфері суспільного життя, склад і зміст функцій екологічного управління тощо.

Формування цілей. Автор має на меті дослідити особливості правового забезпечення управлінських повноважень з природокористування та охорони довкілля, їх розмежування між державними органами та органами місцевого самоврядування, а також обґрунтувати пропозиції щодо його (правового забезпечення) удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Здійснення управління в галузі природокористування та охорони довкілля покладено на систему державних органів, що наділені повноваженнями щодо формування та реалізації державної екологічної політики, та на органи місцевого самоврядування, які мають власні повноваження щодо забезпечення розвитку відповідних територій із урахуванням їх природних та інших особливостей. З питань, що становлять загальний інтерес держави та окремої території, ці органи, реалізуючи надані їм повноваження, мають узгоджувати один з одним для досягнення балансу між державними та місцевими інтересами. Загальна конструкція цієї моделі не викликає нарікань, адже вона дає змогу розвивати законодавство з питань управління в цій сфері суспільних відносин охоплюючи потреб держави та її окремих територій. Проте відомо, що можливість щось зробити й реальні дії щодо її реалізації нерідко не збігаються. На жаль, правильність цього твердження доводить практика законодавчого регулювання державного та самоврядного управління в цій сфері та інших сферах суспільного життя. Воно в усіх випадках зберігало за центром основні важелі управління процесами у сфері охорони довкілля та природокористування, зводячи роль органів місцевого самоврядування до погодження рішень з питань, що мають загальнодержавне значення, підтримки їх виконання, обмежуючи самостійність останніх (органів місцевого самоврядування) повноваженнями з охорони та використання природних ресурсів місцевого значення й вузьким колом повноважень з реалізації функцій держави, делегованих місцевому самоврядуванню законом. Таке співвідношення повноважень між різними рівнями управління не могло не позначатися на його ефективності. Адже «зверху» не завжди можна було помітити реальні можливості та потреби окремих територій, через що вони не отримували потрібного фінансування природоохоронної діяльності, матеріальної підтримки розвитку інженерної

та іншої інфраструктури, зокрема пов'язаної з поводженням із побутовими відходами. Ця ситуація негативно сприймалась у суспільстві, змушуючи владу здійснювати певні кроки щодо її виправлення. Свідченням цього стали парламентські слухання «Децентралізація влади в Україні. Розширення прав місцевого самоврядування», що відбулися 15.12.2005, під час яких було наголошено, що: «Діюча в Україні система організації влади на місцевому рівні потребує вдосконалення відповідно до загальноприйнятих європейських принципів, закладених у Європейській хартії місцевого самоврядування (ратифікована Законом України від 15.07.1997 № 452/97-ВР [3] – коментар автор.), зокрема принципу субсидіарності, який полягає в наділенні найближчих до людини ланок влади максимальними за даних умов повноваженнями» [4].

Загальні параметри сучасного руху у відповідному напрямі визначено Концепцією реформування місцевого самоврядування й територіальної організації влади в Україні, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 № 333-р. [5]. Згідно з документом до шляхів розв'язання проблеми створення ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади, узгодження інтересів держави й територіальних громад належить: «розмежування повноважень між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування на засадах децентралізації влади»; «розмежування повноважень у системі органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади на різних рівнях адміністративно-територіального устрою за принципом субсидіарності». Зазначені принципи передбачають: передачу державою права на прийняття рішень з відповідних питань або у визначеній сфері регіональному та місцевому управлінню; надання центральному, регіональному та місцевому рівням управління повноважень, достатніх для вирішення проблем, які за своєю природою можуть бути вирішені саме на цьому рівні. Зазначені принципи визначають основні параметри розмежування повноважень між різними рівнями управління – базового (громади), районного та регіонального (Автономна Республіка Крим, області, м. Київ і Севастополь). За Концепцією реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні на кожному із зазначених рівнів мають функціонувати відповідні органи місцевого самоврядування та органи виконавчої влади:

а) на базовому рівні – сільська, селищна, міська ради та їх виконавчі органи, представництва (представники) окремих органів виконавчої влади;

б) на районному рівні – районні ради та їх виконавчі органи, райдержадміністрації, територіальні органи центральних органів виконавчої влади;

в) на регіональному рівні – Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні ради та їх виконавчі органи, облдержадміністрації, Київська та Севастопольська міські ради та їх виконавчі органи, Київська та Севастопольська міські держадміністрації, територіальні органи центральних органів виконавчої влади.

Кожний рівень управління має певну сферу відання, до якої мають прив'язуватися відповідні повноваження. За правовою позицією Конституційного Суду України предметами відання місцевого самоврядування є не будь-які питання суспільного життя, а питання саме місцевого значення, тобто такі, які пов'язані передусім із життєдіяльністю територіальних громад [6]. За такого визначення питань місцевого значення до них можна було б віднести майже всі сфери суспільного життя на певній території. З цього погляду й було визначено сфери відання органів місцевого самоврядування базового рівня в Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. Зокрема, ці сфери охоплюють: місцевий економічний розвиток, розвиток місцевої інфраструктури з огляду на екологічні чинники (зокрема доріг, мереж водо-, тепло-, газо-, електропостачання і водовідведення, інформаційних мереж, об'єктів соціального та культурного призначення); планування розвитку території громади; вирішення питань забудови території (відведення земельних ділянок, надання дозволів на будівництво, прийняття в експлуатацію будівель); благоустрою території; вирішення питань забудови території тощо.

Дальший важливий крок у напрямку децентралізації управління передбачає надання органам місцевого самоврядування повноважень, які нададуть їм змогу ефективно керувати всіма процесами економічного, соціального розвитку на підпорядкованій території та охороною довкілля, пов'язаною з цим розвитком. Вирішуючи цю проблему, треба провести ревізію всього того, що з цього питання напрацьовано в законодавстві, серед іншого, й екологічного, у якому можна знайти чимало прикладів запровадження децентралізації управління у сфері охорони навколишнього природного середовища. Це пов'язано з особливістю зазначеної сфери управління, яке здійснюється щодо охорони та використання природних ресурсів, котрі мають конкретну територіальну «прописку», а отже, не можуть залишити осторонь органи місцевого самоврядування від вирішення їх (природних ресурсів) долі. Останніх, зокрема, безпосередньо стосуються питання забезпечення екологічної безпеки на виробничих та інших господарських об'єктах, що експлуатуються або ж плануються для розташування та будівництва на підпорядкованих територіях. З огляду на ці та інші обставини в екологічному законодавстві була зроблена спроба розмежувати державний і місцевий рівень управління охороною навколишнього природного середовища.

У такому розмежуванні важлива роль належить поділу природних ресурсів на ресурси державного та місцевого рівнів, передбачений ст. 39 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». За цим поділом до природних ресурсів загальнодержавного значення належать: внутрішні морські води й територіальне море; природні ресурси континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони; атмосферне повітря; підземні води; поверхневі води, що знаходяться або використовуються на території більше як однієї області; лісові ресурси державного значення; природні ресурси в межах територій та об'єктів

природно-заповідного фонду загальнодержавного значення; дикі тварини, які перебувають у стані природної волі в межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, інші об'єкти тваринного світу, на які поширюється дія Закону України «Про тваринний світ» і які перебувають у державній власності, а також об'єкти тваринного світу, що у встановленому законодавством порядку набуті в комунальну або приватну власність і визнані об'єктами загальнодержавного значення; корисні копалини, за винятком загальнопоширених. До природних ресурсів місцевого значення належать природні ресурси, не віднесені законодавством України до природних ресурсів загальнодержавного значення.

Цей поділ уточнюють акти природоресурсного законодавства. Приміром, у Законі України «Про рослинний світ» (ст. 4) встановлено, що до природних рослинних ресурсів загальнодержавного значення належать: а) об'єкти рослинного світу в межах: внутрішніх морських вод і територіального моря, континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони України; поверхневих вод (озер, водосховищ, річок, каналів), що розташовані й використовуються на території більше ніж однієї області, а також їх приток усіх порядків; природних та біосферних заповідників, національних природних парків, а також заказників, пам'яток природи, ботанічних садів, дендрологічних парків, зоологічних парків, парків-пам'яток садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення; б) лісові ресурси державного значення; в) рідкісні й такі, що перебувають під загрозою зникнення, судинні рослини, мохоподібні, водорості, лишайники, а також гриби, види яких занесені до Червоної книги України; г) рідкісні й такі, що перебувають під загрозою зникнення, і типові природні рослинні угруповання, занесені до Зеленої книги України. До природних рослинних ресурсів місцевого значення належать дикорослі та інші несільськогосподарського призначення судинні рослини, мохоподібні, водорості, лишайники, а також гриби, не віднесені до природних рослинних ресурсів загальнодержавного значення [7].

Поділ на природні ресурси загальнодержавного та місцевого значення й беруть до уваги при розмежуванні повноважень у цій сфері органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а саме: природними ресурсами загальнодержавного значення розпоряджаються органи державної влади, а природними ресурсами місцевого значення – органи місцевого самоврядування. Наприклад, за Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» до компетенції Верховної Ради України в галузі регулювання відносин щодо охорони навколишнього природного середовища належить: визначення основних напрямів державної політики в галузі охорони навколишнього природного середовища; затвердження загальнодержавних екологічних програм тощо (ст. 13), а Кабінету Міністрів України надані повноваження щодо здійснення реалізації визначеної Верховною Радою України екологічної політики; забезпечення розробки державних цільових, міждержавних екологічних програм; прийняття рішень про організацію територій та об'єктів

природно-заповідного фонду загальнодержавного значення тощо (ст. 17). Натомість, до компетенції органів місцевого самоврядування зараховано: видача (переоформлення, видача дублікатів, анулювання) дозволів на спеціальне використання природних ресурсів місцевого значення у випадках, передбачених законом; затвердження місцевих екологічних програм; прийняття рішення про організацію територій та об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення та інших територій, що підлягають особливій охороні; затвердження за поданням обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, а на території Автономної Республіки Крим – органу виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань охорони навколишнього природного середовища для підприємств, установ та організацій лімітів використання природних ресурсів, за винятком ресурсів загальнодержавного значення, лімітів скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище, за винятком скидів, що призводять до забруднення природних ресурсів загальнодержавного значення або навколишнього природного середовища за межами відповідно села, селища, міста тощо (статті 15 та 19).

Найбільш наочно зазначена схема розподілу управлінських повноважень між органами державної влади та органами місцевого самоврядування застосована в процедурах надання природних ресурсів у спеціальне природокористування. Наприклад, встановлено, що дозволи на спеціальне використання природних ресурсів місцевого значення (крім корисних копалин) у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду видаються місцевими радами, а на спеціальне використання природних ресурсів загальнодержавного значення – Мінприроди України та іншими центральними органами виконавчої влади, що здійснюють управління певною сферою природокористування (див. Положення про порядок видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природного заповідного фонду, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 10.08.1992 № 459 зі змінами, унесеними згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 16.12.2015 № 1173).

Проте цей поділ поступово починає втрачати свою ключову роль у розмежуванні повноважень органів держави та органів місцевого самоврядування в природоохоронній сфері. Зокрема, окреслилася тенденція щодо використання для відповідних цілей складу природних ресурсів залежно від віднесення їх до державної чи комунальної власності. Таке, наприклад, здійснюється згідно з Лісовим кодексом України (ст. 9), який встановив, що «Право комунальної власності на ліси реалізується територіальними, що перебувають у комунальній власності, у межах сіл, селищ, міст і громадами безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування». У межах реалізації цього права сільські, селищні, міські ради можуть передавати у власність, надавати в постійне користування земельні лісові ділянки; припиняти права користування ними; приймати рішення про виділення в установленому порядку для довгострокового тимчасового користування лісами лісових ділянок, що

перебувають у комунальній власності, у межах сіл, селищ, міст і припиняти права користування ними; брати участь у здійсненні заходів щодо охорони та захисту лісів, ліквідації наслідків стихійних явищ, лісових пожеж, залучати у встановленому порядку до цих робіт населення, транспортні й інші технічні засоби та обладнання тощо (ст. 33 Лісового кодексу України).

Також прослідковується пряме ігнорування поділу природних ресурсів на ресурси загальнодержавного та місцевого значення при визначенні повноважень державних органів та органів місцевого самоврядування. За приклад тут можна взяти Водний кодекс України (ст. 49), з якого вилучено положення, які до відання органів місцевого самоврядування відносили надання дозволів на спеціальне водокористування в разі використання води водних об'єктів місцевого значення. Вони передані територіальним органам центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у галузі розвитку водного господарства. Таке коригування відповідних повноважень було зумовлено міркуваннями практичної доцільності здійснення їх тими чи іншими органами в умовах реформування управління водним господарством за басейновим принципом.

Очевидно, що в умовах активізації заходів з децентралізації управління, охоплюючи природоохоронну сферу, будуть пропонуватися й інші варіанти перерозподілу повноважень між державними органами та органами місцевого самоврядування. У юридичній літературі щодо цього висловлювалися різні думки, обґрунтовуються й принципи того, як це має відбуватися. Зокрема, децентралізація управління має передбачати не лише передачу функцій, а й забезпечення їх реалізації через фінансове регулювання, кадрове та матеріально-технічне забезпечення та враховувати інші чинники [8]. Погоджуючись з таким підходом, водночас вважаємо, що потрібно з відповідних питань оновити й законодавство. Зокрема, потрібно відмовитися від залучення до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» положень зі встановлення поділу природних ресурсів на ресурси загальнодержавного та місцевого значення. Адже на сьогодні ці положення вже втратили своє базове значення, не в усіх випадках впливаючи на визначення управлінських повноважень державних органів та органів місцевого самоврядування, а також мають свою конкретизацію в актах природоресурсного законодавства. Положення, що передбачають зазначений поділ, потрібно залишити лише в тих сферах правового регулювання, для яких він має практичне значення, даючи змогу органам місцевого самоврядування отримати реальні повноваження з вирішення важливих для цієї території питань природоохоронного характеру (зокрема, у сфері надрокористування, водокористування, утворення об'єктів природо-заповідного фонду тощо).

Окремі акти природоресурсного законодавства потрібно переглянути щодо більш чіткого відображення в них повноважень органів місцевого самоврядування з вирішення питань природокористування місцевого значення. Зокрема, у Водному кодексі України (ст. 10) доцільно більш детально регламентувати ті з них, що стосуються питної води, питного водопостачання та водовідведення. Приміром до відання органів місцевого

самоврядування в цьому акті (статті 8-1, 10 Водного кодексу України) потрібно віднести: затвердження та реалізацію місцевих програм у сфері питної води, питного водопостачання та водовідведення, участь у розробленні та реалізації відповідних державних і місцевих програм; визначення популяційного еквівалента населеного пункту, уразливих та менш уразливих зон відповідно до порядку визначення популяційного еквівалента населеного пункту й критеріїв визначення уразливих та менш уразливих зон, затверджених центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища; прийняття рішень з проведення державної санітарно-епідеміологічної експертизи проектів господарської діяльності, що можуть негативно вплинути на якість питної води та системи питного водопостачання; установа тарифів на послуги централізованого водопостачання і водовідведення (крім тарифів на ці послуги, які встановлюються національною комісією, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг) тощо. Таке коригування Водного кодексу України дасть змогу також узгодити його із Законом України «Про питну воду, питне водопостачання та водовідведення».

Декларативними є положення екологічного законодавства, що акцентують на здійсненні органами місцевого самоврядування контролю за додержанням законодавства про охорону навколишнього природного середовища (п. «і» ч. 1 ст. 15 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»). Вони не визначають ні форм, ні способів здійснення такого контролю, а тому потрібно усунути цю ваду екологічного законодавства.

Висновки. Підсумовуючи зазначимо, що розвиток децентралізації у сфері природокористування та охорони довкілля приводить до диференціації критеріїв, за якими вона здійснюється. Окрім поділу природних ресурсів на ресурси згальнодержавного та місцевого значення, при розподілі повноважень між державними органами та органами місцевого самоврядування останніми роками почали брати до уваги також форму власності на відповідні природні ресурси (державна чи комунальна). На сьогодні при такому розподілі все більше враховується роль природного ресурсу у вирішенні питань місцевого значення (зокрема, в організації питного водопостачання у населеному пункті тощо). Ці та інші моменти мають брати до уваги для дальшого вдосконалення законодавства. Зокрема, конкретизації (визначення форм і методів) потребують положення зі здійснення контролю у цій сфері органами місцевого самоврядування, а поділ на природні ресурси загальнодержавного та місцевого значення має застосовуватись у законодавчих актах лише в тому разі, коли це може мати реальне значення для розподілу повноважень між державними органами та органами місцевого самоврядування в аналізованій сфері суспільних відносин тощо.

Використані джерела:

1. *Ідеологія державотворення в Україні: історія і сучасність*. Матеріали науково-практичної конференції 22-23 листопада 1996 року. Київ. Генеза. 1997. С. 328, 330,

332, 335, 344, 348, 352.

2. Борденюк В. І. Місцеве самоврядування та державне управління: конституційно-правові основи співвідношення та взаємодії : монографія. Київ: Парламентське вид-во, 2007. 576 с.

3. Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування : Закон України від 15.07.1997 № 452/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 38. Ст. 249 (дата звернення: 09.01.2019).

4. Рекомендації парламентських слухань «Децентралізація влади в Україні. Розширення прав місцевого самоврядування» : Постанова Верховної Ради України від 15.12.2005 № 3227-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 16. Ст. 144.

5. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 № 333-р. *Офіційний вісник України*. 2014. № 30. Ст. 831.

6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положення частини другої статті 28 Закону України «Про статус депутатів місцевих Рад народних депутатів» (справа про охорону трудових прав депутатів місцевих рад від 26.03.2002 № 6-рп/2002. Справа № 1-9/2002. *Вісник Конституційного суду України*. 2002. № 2. С. 18.

7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Вищого адміністративного суду України щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 143 Конституції України, пунктів «а», «б», «в», «г» статті 12 Земельного кодексу України, пункту 1 частини першої статті 17 Кодексу адміністративного судочинства України від 01.04.2010 № 10-рп/2010. Справа № 1-6/2010. *Вісник Конституційного суду України*. 2010. № 3. С. 37.

8. Про рослинний світ : Закон України від 09.04.1999 № 591-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22-23. Ст. 198.

9. Малишева Н. Р. Європейський принцип субсидиарності та децентралізація управління в сфері охорони довкілля в Україні. *Правова держава*. Випуск 28. Київ: ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2017. С. 272.

Стаття надійшла до редколегії 02.01.2019

Комарницький В. М., доктор юридических наук, професор, ректор Луганського державного університету внутрішніх дел имени Э. А. Дидоренко (г. Северодонецк, Украина)

Размежевание управленческих полномочий в сфере природопользования и охраны окружающей среды

В статье анализируется законодательное закрепление (определение) управленческих полномочий в сфере природопользования и охраны окружающей среды, рассмотрены современные тенденции децентрализации этих полномочий, аргументированы предложения по совершенствованию правового обеспечения полномочий органов управления в данной сфере.

Ключевые слова: управленческие полномочия, децентрализация управленческих полномочий в сфере природопользования, экологическое законодательство, охрана окружающей природной среды.

Komarnytskiy V. Delimitation of the Management Authorities in the Sphere of Nature Utilization and the Environment Protection

In the article the essence of management in the sphere of nature utilization and conservation, its importance for the organization of nature conservation activities and state and local governments, especially the interaction between these bodies and the problems arising in the course of this interaction, the way of their solution is analyzed.

Significant attention is paid to the analysis of the main conceptual provisions of administrative authority decentralization (delegation of authority from government authorities to local governments) identified in official documents and in the context of these research regulations provisions of environmental legislation that distribution of competencies between different levels of government, agencies that carry it. Attention is drawn to the role of natural resources division on state and local resources in ensuring the distribution of powers between the relevant authorities. According to this division natural resources of national importance managed by public authorities, local natural resources - local government bodies.

Tendency of gradually losing importance division as the main criterion of division of powers between these authorities is proved. In particular, the relevant question began referring natural resources considered under the state or municipal property (forest law) or for reasons of practical expediency of implementation of certain powers of the relevant authorities, and etc. In view of the author's opinion the division of natural resources of national and local importance in the legislation applied only in cases where it can have real meaning for the distribution of authorities between state and local governments.

Necessity of eliminating defects in the environmental legislation related to gaps in the authorities of local governments in problem solving of local nature conservation and declarative some of its provisions (particularly monitoring implementation of the legislation local governments control over compliance with laws on environmental protection) and etc.

Key words: managerial powers, decentralization of managerial authority in the field of nature management, environmental legislation, environmental protection.

УДК 349.2

Шелухін М. Л.

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права та публічного адміністрування Маріупольського державного університету (м. Маріуполь, Україна)

Любчик О. А.

доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри державно-правових дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (м. Северодонецьк, Україна)

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ТА ЗМІСТУ ПРАВА НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ ТРУДОВИХ ПРАВ

У статті проаналізовано наукові погляди щодо сутності та змісту права на судовий захист трудових прав, його структурних елементів та порядку реалізації в сучасних умовах. Автори аргументовано пропонують наукові визначення цих

понять, а також понять «захист» та «охорона» трудових прав. Надано конкретні аргументовані пропозиції щодо вдосконалення законодавчого регулювання цих питань.

Ключові слова: право на судовий захист, захист трудових прав, захист та охорона, складові судового захисту, ефективність законодавства.

Постановка проблеми. Однією з теоретичних проблем трудового права є визначення, сутність і структура права на судовий захист трудових прав, а як наслідок – порядок його реалізації.

Беззаперечна важливість чіткого визначення цього наукового поняття, яке суттєво впливає не лише на доктринальну позицію щодо розвитку інститутів матеріального та процесуального права, але є досить важливим інструментом щодо формування ефективного законодавства, яке має ґрунтуватися на чіткій та узгодженій правовій термінології.

Для визначення права на судовий захист трудових прав передусім треба встановити зміст і межі поняття захисту трудових прав, а також розмежувати його з охороною трудових прав. Щодо цього висловлювалися багато науковців – правників, висновки яких можна поділити на три групи: 1) це тотожні поняття; 2) співвідносяться як ціле та частина; 3) не збігаються, майже не перемешуються. Тож проблема досі є не вирішеною, потребуючи дальшого вивчення. Вирішення цього наукового завдання має не тільки теоретичний сенс, але й практичне значення у напрямках виразного формулювання законодавчої позиції під час нормотворення, визначення мети й завдань діяльності державних органів та інших суб'єктів права, а також чітке структурування щодо цих параметрів системи органів держави та об'єднань громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему визначення поняття та змісту права на захист зокрема трудових прав вивчали такі фахівці в галузі права, як Г. П. Ареф'єв, І. В. Афанасьєв, В. С. Бабкова, С. Я. Вавженчук, Л. Д. Воеводін, С. В. Васильєв, В. П. Грибанов, Т. А. Занфірова, М. І. Іншин, А. М. Кучук, І. Є. Марочкін, Н. В. Урганова, П. М. Рабінович, З. В. Ромовська, Б. Ю. Тихонова, Ф. А. Цесарський та інші.

Проте в Україні проблема визначення поняття, змісту та структури судового захисту трудових прав є дискусійною, потребуючи дальшого дослідження.

Формування цілей. Метою статті є аналіз проблемних аспектів наукових поглядів щодо поняття, змісту та структури судового захисту трудових прав, формулювання власних визначень цих наукових понять та обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення законодавчого використання таких термінів.

Виклад основного матеріалу. Охарактеризувати будь-яке правове явище не можна інакше, ніж з усвідомлення суті такого. Тому визначення права на судовий захист трудових прав слід розпочинати саме з визначення поняття судового захисту трудових прав.

Насамперед з'ясуємо співвідношення понять захист і охорона трудових прав, однастайності щодо трактування якого немає ані серед науковців, ані

в текстах законодавства. Можна констатувати наявність принаймні трьох розбіжних точок зору щодо співвідношення понять захист і охорона.

Деякі науковці вживають ці терміни як синоніми, тобто не бачать різниці в їх змістовному наповненні. Частина з них подає визначення одного поняття через інше [1, с. 61] або заходи захисту визначає як правоохоронні засоби примусового впливу [2, с. 73]. Інші, як скажімо М. Вітрук, визначаючи охорону прав як діяльність, спрямовану на усунення перешкод для реалізації прав і обов'язків, на боротьбу з невиконанням обов'язків та зловживанням правами, на профілактику і попередження порушень прав і обов'язків, а захист – як діяльність, до якої вдаються в разі невиконання обов'язку або зловживання правом, а також, коли виникає перешкода для їх здійснення, або є суперечка про наявність самого права або обов'язку [3, с. 54], розмежовують визначення аналізованих понять, водночас вважаючи такі терміни синонімами й необхідності розмежовувати ці явища не вбачають, а точніше вважають, що терміни «захист» і «охорона» слугують для позначення одного правового явища, а тому їх відокремлення буде досить умовним [3, с. 54].

Ймовірно, основою цього напрямку є лінгвістичне тлумачення слів «захист» та «охорона», коли поняття «захищати» подається як «охороняючи, захистити від замахів, від ворожих дій, від небезпеки» [4, с. 196], або ж «охорона» розуміється як «берегти, оберігати, захищати (виділення наше – прим. авторів), тримати в цілісності, рятувати» [5, с. 774].

Водночас Л. Воеводін, дотримуючись позиції вживання термінів «захист» і «охорона прав» як синонімів, визнає, що підстави для розмежування цих понять з погляду юриспруденції існують. Насамперед захист прав здебільшого пов'язаний з діяльністю, яка здійснюється, коли суб'єктивні права громадян порушуються (переважно застосовуються заходи щодо відновлення порушених прав). Охорона ж означає діяльність щодо забезпечення нормальної реалізації суб'єктивних прав громадянами (переважно застосовуються попереджувальні заходи) [6, с. 41]. Більш категорично щодо цього висловлюється Н. Урганова, підтверджуючи, що ці терміни дуже близькі за значенням у філології, але акцентує увагу на відмінностях їх змісту в трудовому праві [7, с. 58].

Ці та інші факти взяті за основу другого напрямку розуміння співвідношення понять «захист» і «охорона прав», а саме їх розмежування. Такого погляду дотримується, приміром, З. Ромовська, коли порівнюючи поняття правової охорони і правового захисту, доходить висновку, що перше є більш широким, оскільки «можливість захисту суб'єктивного права і конкретне його здійснення є однією зі складових правової охорони, а акт судового захисту одночасно спрямовується на охорону моральних засад суспільства, на відновлення порушеного права та усунення перешкод у його здійсненні через учинення відповідних дій» [8, с. 9–31].

А. Кучук вважає, що «охорона» – це родове поняття, яке охоплює захист [9, с. 10]. Така позиція щодо належності судових органів до певної системи (правоохоронних органів) є досить розповсюдженою. Наприклад,

І. Бондаренко відносить до суб'єктів системи правоохоронних органів судові органи [10, с. 19].

У чинному Законі України «Про судоустрій і статус суддів» визначено: «Кожному гарантується захист його прав, свобод та інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім і справедливим судом, утвореним законом» [11, ст. 7]. У ст. 55 Конституції України [12] теж ідеться про право на захист, зокрема судовий захист при порушенні прав людини. Навіть назва статті «Права і свободи людини і громадянина захищаються судом» підтверджує, що судові інстанції здійснюють тільки захисну функцію, що не відповідає наведеній науковій позиції. Охорона ж виступає не як право людини чи громадянина, а як обов'язок держави щодо збереження певних цінностей (честь, гідність, здоров'я, життя та інші цінності) [13, с. 48].

Основу третього напрямку визначення понять «захист» і «охорона прав» складають твердження науковців щодо різниці змістовного наповнення цих понять, тобто змістовно вони зовсім не пересікаються, і як наслідок – не мають змішуватись у жодному разі. Учені стверджують, що ці поняття різняться не тільки змістовно та структурно, але й за формою [14, с. 70].

Ця позиція є дуже слушною, відповідаючи переважній більшості законодавчих формулювань щодо визначення сутності названих понять. Такі правові явища, як охорона прав і захист прав є різними, але взаємопов'язаними процесами та мають на меті забезпечення прав і свобод людини. Згідно з цим напрямом охорона – це і попереджувальна (профілактична) діяльність, а захист застосовується тільки в разі порушення певного суб'єктивного права або його невизнання чи оспорювання. Тобто охорона прав людини є механізмом безпосередньої дії охоронних норм права та організаційно-правової діяльності органів державної влади й місцевого самоврядування, установ і посадових осіб, а також громадських об'єднань з недопущення порушень прав та обов'язків людини, яку визначають як «сукупність різноманітних взаємозалежних між собою заходів, що здійснюються органами державної влади і громадських об'єднань, спрямованих на попередження порушень прав людини або усунення перешкод, що не є правопорушеннями, на шляху здійснення його прав і обов'язків» [15, с. 11]. Тобто охорона є безперервним процесом, який супроводжує реалізацію прав і здійснюється до такої у вигляді превентивних заходів та заходів щодо усунення перешкод, що не є правопорушеннями.

Отже, захист прав загалом являє собою примусову правову (зокрема матеріально-правову і процесуальну) діяльність органів державної влади та управління, правоохоронних органів, громадських організацій і посадових осіб, а також громадян і осіб без громадянства стосовно зобов'язаної особи, здійсненої законними засобами з метою підтвердження або відновлення оскарженого або порушеного права людини [16, с. 69].

Щодо цього звернемо увагу на необхідність розмежування і таких понять, як правовий захист і захист прав, що не є тотожними за змістом, оскільки позначають два різні правові явища, які до того ж співвідносяться як ціле (правовий захист) і частина (захист прав).

Дотримання позиції стосовно розмежування понять охорони і захисту трудових прав констатуємо в нормах проекту Трудового кодексу України, коли поняття «охорона» вживається тільки в контексті заходів з охорони праці (прикладом, задля забезпечення охорони здоров'я), тоді, як чинне трудове законодавство під охороною трудових прав розуміє комплекс заходів та засобів, за допомогою яких встановлюються трудові права, визначається порядок їх реалізації, забезпечується їх дотримання. Отже, чинне трудове законодавство охорону трудових прав розуміє широко, залучаючи до нього й безпосередній захист трудових прав [13, с. 47], що не є виправданим.

Звернемо увагу й на те, що відповідно до ст. 2 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» від 15.09.1999 № 1045-XIV [17] метою діяльності таких організацій визначено представництво і захист певних прав та інтересів при здійсненні ними фактично не тільки захисту, але й охорони. Така конструкція ст. 2 названого Закону багато в чому обумовлює трактування захисної функції профспілок як комплексної діяльності таких організацій на будь-якому організаційному рівні, спрямовану на попередження порушення трудових та соціально-економічних прав трудящих, їх захист та відновлення [18, с. 7]. Автори погоджуються з таким твердженням з двох причин. По-перше, захист не має містити попередження порушення трудових та соціально-економічних прав трудящих (тобто охорону таких прав). Іншими словами, метою створення профспілок слід визначити представництво, охорону й захист трудових, соціально-економічних прав та інтересів, що має бути безпосередньо зазначено в цій статті, а також у ст. 10 згаданого закону задля відповідності повноважень професійних спілок та їх завдань.

Тоді під сумнів ставляться й чотири організаційно-правові форми реалізації захисної функції профспілок, які виділив Ф. Цесарський: участь профспілок у відносинах соціального партнерства, включаючи відносини зі встановлення умов праці на підприємствах; у застосуванні встановлених умов праці на підприємстві; у вирішенні трудових спорів; у здійсненні профспілкового контролю за дотриманням законодавства про працю і правил охорони праці [19, с. 7]. Беручи до уваги дотримання позиції розмежування понять захист і охорона трудових прав, зауважимо, що перша, друга і четверта форми реалізації захисної функції профспілок до таких навряд чи належать, оскільки мають бути віднесені до охоронної діяльності. Тоді реалізацією захисної функції слід визначити тільки участь профспілок у вирішенні трудових спорів. По-друге, захист і відновлення прав не слід ставити в один ряд, оскільки ці поняття співвідносяться як ціле і частина. Аналіз юридичної літератури з цивільного права дає змогу визначити право на захист одним з основних елементів будь-якого суб'єктивного права, що являє собою нормативно врегульовану можливість [20, с. 75] за своїм матеріальним змістом використання в межах, визначених законом, засобів самозахисту, можливість звернення до відповідного державного, самоврядного чи громадського органу або уповноваженої особи за захистом свого права чи інтересу [21, с. 183], можливість застосування безпосередньо

самою уповноваженою особою юридичних заходів оперативного впливу на правопорушника. З боку процесуальної форми право на захист наділено принаймні трьома основними можливостями: по-перше, можливість уповноваженої особи звернутися з вимогою про захист порушеного або оспорюваного права чи охоронюваного законом інтересу до компетентного державного або громадського органу в позовній або іншій передбаченій законом формі; по-друге, можливість користуватися всіма передбаченими законом правами й гарантіями в процесі розгляду цієї вимоги, установленими стосовно до цієї форми захисту права; по-третє, можливість оскарження, опротестування у встановленому законом порядку рішення органу в цій справі [22, с. 104-106].

Право на судовий захист трудових прав слід визначати передусім як можливість певного суб'єкта трудових правовідносин звернутися до суду для відновлення порушеного, невизнаного або оспорюваного трудового права. Але постає запитання: чи наявність самої можливості звернення до суду і є змістом поняття права на судовий захист? Звісно що ні, зміст цього права значно ширше, оскільки захист прав судом передбачає різні способи, а саме: відновлення, визнання, припинення порушення прав, припинення чи зміну правовідносин, відшкодування збитків та моральної шкоди, примусове виконання обов'язків, визнання угоди недійсною, визнання незаконними дій або бездіяльності, а також рішення [22, с. 10].

Тому розкриття змісту права на судовий захист без урахування можливостей процесуальної форми права на захист не є повним та обґрунтованим.

Вищенаведене дає змогу твердити, що право на судовий захист – це не тільки теоретична можливість звернутися до суду, але це право включає правомочності вимагати розгляд власної справи судом з винесенням рішення, а також вимагати примусового виконання. У такому разі процесуальна форма права на судовий захист має вмещувати чотири основні вимоги, а саме: 1) про захист порушеного або оспорюваного права чи охоронюваного законом інтересу (до відповідного компетентного органу) у позовній або іншій передбаченій законодавством формі; 2) щодо користування передбаченими законодавством правами, законними інтересами та їх гарантіями в процесі розгляду власної справи; 3) щодо оскарження, (опротестування) у встановленому законодавством порядку рішення органу [23, с. 105]; 4) щодо звернення за здійсненням примусового виконання рішення суду у випадках, передбачених законом.

З огляду на це ми дещо не погоджуємося з Т. Занфіровою, яка, досліджуючи процесуальні правовідносини вирішення трудових спорів і конфліктів, зауважує, що ці правовідносини «визначають послідовність дій, спрямованих на досягнення конкретної цілі – захист і відновлення порушеного трудового права або реалізацію законного інтересу» [18, с. 86] у частині визначення цілі правовідносин як «захист й відновлення...». Безпосереднє відновлення порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, здійснюване судовими органами у встановленій процесуальній формі, є невід'ємною складовою процесу судового захисту прав. Отже, метою виникнення

процесуальних правовідносин вирішення трудових спорів і конфліктів слід визначити захист порушеного, невизнаного або оспорюваного трудового права, відновлення якого є частиною процесу захисту, а тому виділення як частини цілі не передбачає. Аргументом на користь означеного є і позиція самої вченої щодо таких трьох стадій процесуальних трудових правовідносин, як звернення до відповідного органу, розгляд і вирішення спору або конфлікту між сторонами, виконання прийнятого рішення [18, с. 86– 87].

Зупинимося на визначенні права на судовий захист трудових прав як можливості звернення до суду суб'єкта трудових правовідносин, реалізація якої у встановленому законом порядку є підставою для справедливого й неупередженого розгляду порушеного питання судом у розумні строки з винесенням рішення, невиконання якого в добровільному порядку тягне можливість звернення за примусовим виконанням у межах виконавчого провадження.

Висновки. З огляду на вищевикладене доходимо висновку, що судовий захист трудових прав являє собою самостійне від охорони таких правове явище, які взаємопов'язані єдиною метою – забезпечення прав і свобод людини. До того ж охоронною слід визначити насамперед профілактичну й попереджувальну діяльність, що не пересікається із захистом, який застосовується в разі порушення певного права, його оспорювання чи невизнання. Тобто охорона є безперервним процесом, який триває упродовж реалізації суб'єктивних прав та має вигляд превентивних способів і заходів щодо усунення перешкод під час реалізації прав, які не є правопорушеннями. Якщо ж наявним є порушення певного права, то здійснюється його захист; конкретизація поняття останнього в разі здійснення судом виявляється у визначенні такого як застосування способів захисту судом у разі порушення, оспорювання, невизнання трудових прав суб'єктів трудових правовідносин.

Акцентовано увагу на тому, що захист трудових прав не обмежується винесенням певного рішення суду, оскільки лише виконання останнього свідчить про досягнення стану захищеності суб'єктів трудових правовідносин. Це означає, що право на судовий захист охоплює не тільки три загальні можливості з боку процесуальної форми права на захист (звернутися за захистом, користуватися всіма передбаченими законом правами й гарантіями в процесі розгляду вимоги, можливість оскарження, опротестування у встановленому законом порядку рішення органу в цій справі), але й четверту – можливість звернутися за здійсненням примусового виконання рішення суду в разі відсутності виконання такого в добровільному порядку.

Використані джерела:

1. Воеводин Л. Д. Система конституционных прав и свобод советских граждан, юридические условия и средства их обеспечения и охраны // Юридические гарантии конституционных прав и свобод в социалистическом обществе. Москва: Изд-во Московского ун-та. 1987. С. 59–75.

2. Харитонов О. І., Харитонов Є. О. Порівняльне право Європи: Основи порівняльного правознавства. Європейські традиції. Харків: Одиссей, 2002. 592 с.

3. Витрук Н. В. Правовой статус личности в СССР. Москва : Юрид лит., 1985. 175 с.
4. Ожегов С. И. Словарь русского языка / под ред. докт. филол. наук, проф. Н. Ю. Шведовой.: Рус. яз., 1984. 797 с.
5. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. Т.2. Москва: «Русский язык», 1979. 780 с.
6. Воеводин Л. Д. Юридические гарантии конституционных прав и свобод личности в социалистическом обществе. Москва: Изд-во Московского ун-та, 1987. 343 с.
7. Урганова Н. В. Охоронна функція трудового права. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Право»*. 2007. № 9. С. 57–59.
8. Ромовская З. В. Защита в советском семейном праве. Львов: Изд-во при ЛГУ издательского объединения «Вища школа», 1985. 179 с.
9. Кучук А. М. Правоохоронні органи в Україні: нормативне регулювання та критерії виокремлення. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2008. № 2 (38). С. 10–17.
10. Бондаренко І. В. Правоохоронна діяльність і правоохоронні органи (поняття та ознаки). *Право України*. 2003. № 4. С. 18–21.
11. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення 21.02.2019).
12. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
13. Вавженчук С. Я. Співвідношення понять «захист» та «охорона» трудових прав в чинному законодавстві. *Форум права*. 2010. № 1. С. 45–49. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-1> (дата звернення 25.01.2019).
14. Арефьев Г. П. Некоторые вопросы понятия охраны субъективных прав // Проблемы защиты субъективных прав и советское гражданское судопроизводство. Ярославль : Ярославский государственный университет, 1981. С. 68–75.
15. Тихонова Б. Ю. Субъективные права советских граждан, их охрана и защита: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 1972. 22 с.
16. Іншин М. І. Значення захисту трудових прав працівників у становленні правової держави. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 2 (77). С. 66–71. URL: <http://visnyk.kh.ua/web/uploads> (дата звернення 25.01.2019).
17. Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» від 15.09.1999 № 1045-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 45. С. 397. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14> (дата звернення 25.01.2019).
18. Занфірова Т. А. Процесуальні правовідносини з вирішення трудових спорів і конфліктів. *Економіка та держава*. 2007. № 4. С. 86–88.
19. Цесарський Ф. А. Захисна функція профспілок, форми її реалізації. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Національна юридична академія ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2004. 20 с.
20. Цивільне право України: Академічний курс: підруч.: у двох томах / за заг. ред. Я. М. Шевченко. Т.1. Загальна частина. Київ: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 520с.
21. Цивільне право України: підручник / Є. О. Харитонов, Н. О. Саниахметова. Київ : Істина, 2003. 776 с.

22. Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав. Изд. 2-е, стереотип. Москва: «Статут», 2001. 411 с. (Классика российской цивилистики).

23. Васильев С. В. Гражданский процесс: учебное пособие. Издание второе, дополненное. Харьков : ООО «Одиссей», 2007. 512 с.

Стаття надійшла до редколегії 10.01.2019

Шелухин М. Л., доктор юридических наук, професор, професор кафедри права и публичного администрирования Мариупольского государственного университета (г. Мариуполь, Украина)

Любчик А. А., доктор юридических наук, доцент, професор кафедри государственно-правовых дисциплин Луганского государственного университета внутренних дел имени Э. А. Дидоренка (г. Северодонецк, Украина)

Проблемы определения и содержания права на судебную защиту трудовых прав

В статье проанализированы научные взгляды относительно сущности и содержания права на судебную защиту трудовых прав, его структурных элементов и порядка реализации в современных условиях. Авторы предлагают научные определения этих понятий, а также понятий «защита» и «охрана» трудовых прав. Предложены конкретные аргументированные предложения по совершенствованию законодательного регулирования этих вопросов.

Ключевые слова: право на судебную защиту, защиту трудовых прав, защита и охрана, составляющие судебной защиты, эффективность законодательства.

Shelukhin M., Liubchik O. Problems of Determination and Content of the Right to Judicial Protection of Labor Rights

The article analyzes the scientific views on the essence and content of the right to judicial protection of labor rights, its structural elements and the procedure for its implementation in modern conditions. The authors argue for scientific definitions of these concepts, as well as the concepts of "protection" and "protection" of labor rights. Specific and substantiated proposals for improving the legislative regulation on these issues are proposed.

One of the theoretical problems of labor law is the problem of determining the nature, essence and structure of the right to judicial protection of labor rights, and as a consequence of the procedure for its implementation.

The emphasis is placed on the importance of a clear definition of this scientific concept, which substantially affects not only the doctrinal position regarding the development of institutions of material and procedural law, but is a very important tool for the formation of effective legislation, which should be based on a clear and consistent legal terminology.

It is proved that in order to determine the right to judicial protection of labor rights, it is first of all necessary to determine the meaning and scope of the concept of the protection of labor rights, as well as to distinguish this concept from the protection of labor rights. On this occasion, many scholars - lawyers, the conclusions of which can be divided into three directions 1) these are identical concepts, 2) relate as an integer and part, 3) do not coincide, almost interspersed.

So the problem is still not solved and needs further study. The decision of this scientific problem has not only theoretical sense, but it is of practical importance in the

areas of clear formulation of the legislative position during the normative setting, the definition of the purpose and tasks of the activity of state bodies and other subjects of law, and the clear structuring of these parameters of the system of state bodies and associations of citizens.

Key words: the right to judicial protection, protection of labor rights, protection and protection, the components of judicial protection, the effectiveness of legislation.

РОЗДІЛ V. ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.34:343.985.7

Балацька О. О.

*фахівець 2 категорії групи забезпечення освітнього процесу
Навчально-наукового інституту № 1 Національної академії
внутрішніх справ (м. Київ, Україна)*

ОСОБА ПОТЕРПІЛОГО ТА СПОСІБ УЧИНЕННЯ ШАХРАЙСТВА В ПАСАЖИРСЬКИХ ПОТЯГАХ

У статті досліджено особу потерпілого від шахрайства з огляду на його соціально-демографічну, соціально-моральну та морально-психологічну характеристики, визначено причини вчинення таких злочинів. Розглянуто найбільш популярні способи шахрайства, що вчиняються в пасажирських потягах, та вказано причини їх високої латентності. Звернено особливу увагу на обставини, що сприяють учиненню зазначеного виду шахрайства.

Ключові слова: шахрайство, особа потерпілого, спосіб учинення, досудове розслідування, пасажирський потяг, обставини, що сприяють учиненню шахрайства.

Постановка проблеми. Побудова й становлення демократичного правового суспільства в державі нерозривно пов'язані з процесом постійного зміцнення законності та правопорядку, гарантування дотримання прав і законних інтересів усіх її громадян. Відповідно до частини першої статті 41 Конституції України кожен має право володіти, користуватися й розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності [1]. Але посягання на право власності існує стільки ж, скільки й люди та об'єкти матеріального світу, що їм належать.

Питанню боротьби зі злочинами проти власності на об'єктах залізничного транспорту приділяється значна увага. Зокрема, такі злочини, як крадіжка, грабіж, розбій досить детально висвітлено в науковій літературі та методичних рекомендаціях. Натомість питання щодо вчинення шахрайства в пасажирських потягах, методику розслідування цих злочинів комплексно не досліджували.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремим аспектам проблем попередження й розслідування, питанням кваліфікації, установленню причин та умов, що сприяли вчиненню шахрайств, присвятили свої наукові праці Г. М. Борзенков, А. І. Гуров, М. Й. Коржанський, В. Д. Ларичев, П. П. Михайленко, О. Л. Мусієнко, Т. А. Пазинич, В. В. Пивоваров, О. В. Смаглюк та інші автори. Але їх роботи здебільшого були присвячені висвітленню кримінально-правових аспектів проблеми й не досліджувалися питання видів шахрайств у пасажирських потягах та обставин, що їм сприяють, які мають відчутну специфіку.

Формування цілей. Автор має на меті дослідити особу потерпілого від шахрайства, розглянути основні види шахрайства, що вчиняються в пасажирських потягах, визначити обставини, що сприяють їх учиненню.

Виклад основного матеріалу. Шахрайство як злочин проти власності має передусім майновий характер, завдаючи потерпілим не лише майнової, а й моральної шкоди. Під час його вчинення люди втрачають почуття впевненості у своїй безпеці, починають нервувати, перестають довіряти один одному. Характерним для шахрайських дій є те, що потерпілий під впливом шахрая сам здійснює на його користь певні дії (передає майно, купує його за завищеною ціною, передає гроші для пожертвування тощо). Загальною ознакою для кожного випадку шахрайства є формування довіри жертви до зловмисника. Адже в іншому випадку ніяка повідомлена інформація не змусить власника віддати своє майно, якщо він не повірить у правдивість цієї інформації та вигідність або обов'язковість передачі своїх матеріальних цінностей, грошей [2, с. 126].

Однією з причин учинення шахрайства стосовно особи є слабкість душі та довірливість потерпілого. Тому всебічне вивчення його особи та лінії поведінки має не менш важливе значення, ніж знання особистих якостей шахрая.

Потерпілим, відповідно до частини 1 статті 55 КПК України, визнається особа, якій завдано моральної, фізичної або майнової шкоди. Особливості розслідування шахрайства полягають передусім у тому, що між потерпілим і шахраєм ще до вчинення злочину виникають і встановлюються складні зв'язки, що утворюють комплекс специфічних стосунків, результатом яких є сам факт шахрайського посягання. Знання різних видів цього зв'язку «потерпілий – злочинець» допомагає проаналізувати вихідну інформацію про подію злочину, особу, яка його вчинила, і жертву злочинного посягання. Одержані відомості можуть бути використані під час установлення типовості слідчої ситуації й визначення напрямів її вирішення, під час побудови, перевірки та конкретизації слідчих версій, під час планування проведення окремих слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій і всього досудового розслідування загалом.

Досліджуючи злочинність, її причини та умови, М. Д. Шаргородський ще в 60-х роках минулого тисячоліття покликався на праці німецького дослідника Г. Шнайдера, який указував, що не існує «природжених жертв» чи «жертв від природи». Але придбані людиною фізичні, психічні, соціальні риси та якості (фізичні чи інші вади, нездатність до самозахисту, недостатня готовність до злочину, особлива зовнішня, психічна чи матеріальна привабливість) можуть зробити її схильною до перетворення на жертву злочину. Якщо людина усвідомлює свою підвищену вразливість, вона може засвоїти певну поведінку, що дозволяє опиратись цій загрозі [3, с. 33].

Вивчаючи особу потерпілого та його роль у механізмі вчинення шахрайства в пасажирських потягах, зазначимо, що інколи поведінка потерпілого за своєю природою може бути досить необачною, ризикованою, подеколи провокаційною, а отже, і небезпечною для самого себе, що природно зумовлює можливість стати жертвою злочинного посягання.

Віктимологи стверджують, що своєю відкритістю, довірливістю потерпілі самі породжують шахраїв-злочинців та ситуації, у які потрапляють. Засоби масової інформації намагаються висвітлювати найбільш типові випадки шахрайських проявів, залучаючи фахівців для дачі порад щодо уникнення вказаних ситуацій. Але люди не можуть жити, нікому не довіряючи, думаючи, що це може бути з кожним, але не з ним [4, с. 176].

Дослідження особи потерпілого від шахрайства в пасажирських потягах можна здійснювати під час вивчення його соціально-демографічної характеристики, що включає такі ознаки, як стать, вік потерпілих, рівень їхньої освіти, ставлення до різних сторін свого життя. Соціальні та демографічні ознаки мають важливе значення для вивчення особи потерпілого, оскільки саме вони надають підстави до розуміння особистості, відображають місце людини в суспільстві, її взаємини з оточенням, дають змогу глибше вивчити причини вчиненого щодо них злочину, ступінь віктимності, знайти способи їх усунення. До того ж установлені соціально-демографічні ознаки надають реальну можливість визначити нові джерела інформації про потерпілого та врахувати їх під час розслідування шахрайства.

У плані вивчення віктимологічних аспектів шахрайства значний інтерес мають соціально-моральна й морально-психологічна характеристики не лише поведінки потерпілих, але й їхньої особистості. Така характеристика має відносний характер через обмежений обсяг відомостей щодо потерпілих, які містяться в матеріалах кримінальних проваджень. Зазначимо, що під час дослідження внутрішнього світу потерпілих від шахрайства особливу увагу треба приділити створенню їхньої типології. Адже в одних випадках потерпілий тривалий час був знайомий із шахраєм і, передаючи йому своє майно, не підозрює про його злочинні наміри. В інших випадках, навпаки, потерпілий нещодавно познайомився із шахраєм і міг би передбачити його злочинні наміри, однак через кілька годин чи навіть хвилин спілкування з легкістю передає йому своє майно. Знання цих відомостей про особу потерпілого допомагають визначити особливості особи злочинця та встановити коло осіб, серед яких можна його встановити.

Тисячі людей щодня відправляються в дорогу, користуючись залізничним транспортом. На жаль, не для всіх подорож проходить успішно, оскільки деякі з них стають жертвами шахраїв. Способів учинення шахрайства в пасажирських потягах досить багато, однак варто зазначити найбільш популярні з них:

1. Вручення потерпілому свідомо фальсифікованого товару – продаж мобільних телефонів неналежної якості, фальсифікованих спиртних напоїв, одягу кустарного пошиття з етикетками відомих брендів тощо.

2. Обманні дії під час різних азартних ігор, переважно в карти. Такі дії в потягах учиняють зазвичай добре організовані групи шахраїв, що діють по заздальгідь розробленому та відпрацьованому сценарію із чітким розподілом ролей кожного учасника злочинної групи. Потерпілими

здебільшого стають матеріально забезпечені, комунікабельні та схильні до вживання спиртних напоїв громадяни.

3. Заволодіння грошима пасажирів під приводом розміну великої суми грошей у гривні України або обміну іноземної валюти.

4. Побири серед пасажирів під приводом погорільців, зібрання коштів на добродійність, для фіктивних потерпілих, пасажирів, які відстали від потягу тощо. Для виконання своїх задумів злочинці нерідко беруть із собою малолітніх дітей. Проходячи по вагонах і користуючись відсутністю на своїх місцях пасажирів, шахраї паралельно вчиняють крадіжки їх особистих речей, залишених без догляду. Як звичайно групи шахраїв складають дві-три особи, одна з яких – безпосередній виконавець, а інші її підстраховують.

5. Привласнення провідниками пасажирських потягів майна довірливих громадян. Нерідко люди, намагаючись пришвидшити свої відправлення та заощадити на них, не звертаються до спеціалізованих поштових установ, а передають свої посилки, речі й навіть грошові кошти через провідників поїздів далекого прямування. У низці таких випадків адресат може нічого не отримати на станції призначення. Провідники намагаються отримувати посилки без свідків, не даючи розписок та квитанцій, у кращому разі – лише називаючи своє ім'я. У таких випадках вони в спосіб обману та зловживання довірою можуть заволодіти зазначеним майном громадян, а їх причетність до зникнення переданих їм речей і предметів довести практично неможливо.

6. Вибір потенційного потерпілого для вчинення шахрайства може мати місце й через службових осіб пасажирських потягів (провідника, офіціанта вагону-ресторану та інших). Ці особи у зв'язку з виконанням своїх обов'язків під час контакту з пасажирами мають можливість дізнатися про наявність у них грошей чи інших цінностей, а отриману інформацію передають шахраям. Здебільшого такі особи, маючи задум учинити шахрайські дії, здійснюють попередні знайомства з потенційними потерпілими, установлюють з ними довірливі взаємини, до того ж поряд з правдивими, повідомляють неправдиві відомості про себе (прізвище, ім'я, місце проживання, місце роботи, мету подорожі тощо).

7. Одержання мобільного телефону для виганяного негайного термінового телефонного дзвінка та дальше зникнення разом із телефоном потерпілого після його добровільної передачі шахраєві.

Значна кількість випадків учинення шахрайства в пасажирських потягах не потрапляє до статистичної звітності правоохоронних органів через низку суб'єктивно-об'єктивних чинників, як-от:

– потерпілі не здогадуються про те, що завдані їм матеріальні збитки були наслідком чітко спланованої злочинної діяльності, та не вбачають підстав звертатися до поліції;

– шахрайство кваліфікується за іншими статтями КК України: заподіяння майнової шкоди в спосіб обману або зловживання довірою (стаття 192 КК), виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, увезення в Україну для збуту або збут підроблених грошей,

державних цінних паперів чи білетів державної лотереї (стаття 199 КК), фіктивне підприємництво (стаття 205 КК) та інші види злочинів;

– недовіра до працівників поліції щодо їх спроможності допомогти відновити порушене право власності, установити й затримати особу, яка вчинила злочин, та повернути втрачене майно;

– шахрайські дії вчинені стосовно осіб, які займаються сумнівною діяльністю, не бажають повідомляти про свої стосунки із шахраями й тим самим звертати на себе увагу працівників поліції.

Обставини, що сприяють учиненню зазначених видів шахрайства в пасажирських потягах, можна умовно поділити на такі групи:

1) недоліки в організації пасажирських перевезень та обслуговування пасажирів;

2) неправильна, а в окремих випадках – неправомірна поведінка самих пасажирів;

3) недоліки в організації та функціонуванні правоохоронних органів, покликаних здійснювати протидію злочинності, зокрема в пасажирських потягах.

Під час розгляду *першої* групи зазначених обставин встановлено, що порушення та зловживання допускають насамперед члени пасажирських бригад, передусім – провідники вагонів. Відомо, що відповідно до підпункту а) пункту 8.38 розділу 8 Правил перевезень пасажирів, багажу, вантажобагажу та пошти залізничним транспортом України, затверджених наказом Міністерства транспорту та зв'язку від 27 грудня 2006 року № 1196, залізниця має право не лише відмовити в перевезенні, але й висадити пасажирів з потяга, якщо він перебуває в явно вираженому нетверезому стані та порушує при цьому правила проїзду й громадський порядок, заважає спокою інших пасажирів. На проїзному документі в цьому випадку має проставлятися відмітка «Відмовлено в перевезенні на підставі пункту 8.38 Правил» [5]. Недотримання працівниками залізниці цього важливого положення сприяє тому, що пасажирів, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, стають потенційними потерпілими від шахрайства. Досить часто провідники не здійснюють контроль за громадським порядком і виконанням вимог чи правил користування пасажирськими потягами; допускають посадки пасажирів, які перебувають у стані алкогольного сп'яніння, не припиняють уживання алкогольних напоїв у потягах, безпідставне ходіння пасажирів по вагонах, особливо в нічний час, не реагують на факти продажу будь-яких речей у вагонах, допускають безквитковий проїзд пасажирів тощо.

Характеристика обставин розглянутої групи, що сприяють учиненню шахрайських дій, доповнюють порушення, які допускають члени поїзних бригад, та призводять до того, що факти вчинення шахрайства залишаються нерозкритими. Це своєю чергою породжує в злочинців відчуття безкарності, спонукає до вчинення інших, зокрема, аналогічних злочинів. До таких найбільш поширених порушень можна віднести: не встановлення анкетних даних потерпілих, свідків події, що відбулася, невжиття або несвоєчасне вжиття заходів щодо збереження обстановки вчинення злочину,

неповідомлення або несвоєчасне повідомлення про вчинення шахрайства начальника поїзда та працівників поліції.

Водночас треба вказати на низку об'єктивних факторів щодо діяльності працівників залізниці, які породжують шахрайство в пасажирських потягах: нестача часу у зв'язку з виконанням інших службових обов'язків, тривалий час перебування в рейсі (інколи до 10 діб), некомплект поїзної бригади, коли в поїзді один провідник змушений обслуговувати кілька вагонів, порушення графіків руху пасажирських потягів (затримка відправлення та запізнення, одночасне прибуття потягів на сусідні колії, коли пасажирів здійснюють посадку на потяги та висадку з них на один перон), що призводить до надмірного скупчення й тривалого перебування пасажирів у потягах та на платформах.

Щодо *другої* групи обставин, які сприяють учиненню шахрайства в пасажирських потягах, до факторів неправильної поведінки пасажирів належать: легковажне ставлення потерпілих до знайомств у потягах, залишення особистих речей під наглядом малознайомих людей, користування послугами підозрілих осіб у перенесенні багажу, розмін великих сум грошей у сторонніх осіб, придбання будь-яких речей (продукти харчування, одяг, побутові предмети тощо) у вагонах без будь-якої гарантії їх якості тощо. Безпосередньо до умов, які полегшують учинення шахрайства, треба віднести, зокрема, спільне вживання спиртних напоїв у потягах, участь громадян в азартних іграх.

Третя група обставин, що сприяють учиненню шахрайств, визначається як недоліки в організації та функціонуванні системи органів поліції, до яких можна віднести: неналежне облаштування пасажирських потягів екстремим зв'язком для негайного повідомлення про факти вчинення злочинів, зокрема шахрайства, відсутність у пасажирських потягах сучасних стаціонарних радіостанцій, відсутність працівників поліції в потягах, великі відстані між підрозділами поліції, що обслуговують відповідні станції та пристанційні ділянки, слабка професійна підготовка працівників поліції, фактична відсутність їх перекваліфікації як у плановому порядку, так і в разі переведення до інших територіальних органів, коли до службових завдань додається обслуговування об'єктів залізничного транспорту. Ці та інші недоліки в організації та функціонуванні правоохоронних органів, покликаних здійснювати протидію злочинності в пасажирських потягах, не дають змоги в умовах обмеженого часу стоянки потяга на станції швидко та якісно документально зафіксувати факти вчинення шахрайства, оглянути місце події, допитати потерпілого, затримати шахрая, провести інші початкові й невідкладні процесуальні дії.

Обстановка в пасажирських потягах, де відсутня взаємодія між поїзними бригадами та органами поліції, зазвичай нестабільна та напружена. До того ж у практичній діяльності непоодинокими є випадки, коли начальники поїздів, провідники протидіють працівникам поліції під час виконання ними своїх службових обов'язків по охороні правопорядку й боротьбі зі злочинністю. Така протидія призводить до неякісного формулювання показань про вчинення злочину, небажання бути присутнім як поняті,

сприяти розслідуванню фактів шахрайства та інших злочинів на залізничному транспорті.

Для попередження вчинення шахрайств у пасажирських потягах нагальною потребою є розробка пам'ятки для пасажирів, у якій, на нашу думку, треба зазначити такі правила їхньої поведінки:

1) не грати на вокзалах, у потягах, інших громадських місцях в азартні ігри («наперсток», «рулетка», «три тузи» і таке інше), тому що на Вас завжди очікує програш;

2) не дозволяти особам циганської національності ворожити Вам, особливо на цінних речах, грошах. Зазвичай ці речі ніколи не повертають власникам. Жертвами такого шахрайства здебільшого стають люди зі слабкою волею, яких спіткали життєві негаразди. Часто в тенета шахраїв потрапляють молоді, недосвідчені особи;

3) не купувати в незнайомих людей цінні речі в місцях, не пристосованих для купівлі-продажу;

4) просити пред'явити посвідчення, інші відповідні документи в працівників залізниці, поліції, інших правоохоронних органів у випадках виникнення підозри при їх зверненні до Вас.

Висновки. Важливого значення для швидкого, повного та неупередженого розслідування фактів шахрайства в пасажирських потягах набувають невідкладні заходи щодо налагодження взаємодії працівників поліції з пасажирами та територіальними відділами поліції на маршрутах слідування потягів на всій території України з тим, щоб своєчасно виявляти й належно реагувати на факти вчинення шахрайства, не допускати їх високого рівня латентності. Для дальшого вивчення фактів шахрайства в пасажирських потягах існує потреба проводити з працівниками поліції лекційні заняття, підвищувати їх кваліфікацію, вивчати обставини, які сприяють учиненню шахрайства в потягах, аналізувати та здійснювати всі потрібні заходи, щоб попереджати нові злочини, забезпечувати комплексний запобіжний вплив. Важливо також доводити до відома пасажирів інформацію про види, способи, найбільш криміногенні зони вчинення шахрайств, що дасть реальну можливість їх запобігання.

Використані джерела:

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show>.

2. Волобуєв А. Ф., Пазинич Т. А. Проблемні питання розслідування окремих видів шахрайства. *Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС імені 10-річчя незалежності України*. 2003. Вип. 3. С. 124-131.

3. Шаргородский М. Д. Преступность, ее причины и условия в социалистическом обществе. Преступность и ее предупреждение. Л.: Изд-во ЛГУ, 1966. С. 20-58.

4. Шапочка С. В. Шахрайство – корисливий злочин проти власності: історія та сьогодення. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2004. № 9. С. 173-178.

5. Про затвердження Правил перевезення пасажирів, багажу, вантажобагажу та пошти залізничним транспортом України: наказ Міністерства

транспорту та зв'язку України від 27 грудня 2006 року № 1196. URL: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/RE13577.html.

Стаття надійшла до редколегії 20.01.2019

Балацкая О. А., спеціаліст 2 категорії групи забезпечення освітнього процесу Учебно-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, Україна)

Личность потерпевшего и способ совершения мошенничества в пассажирских поездах

В статті досліджено особистість потерпевшого від шахрайства з урахуванням його соціально-демографічної, соціально-моральної та морально-психологічної характеристик, визначено причини вчинення таких злочинів. Розглянуто найбільш популярні способи шахрайства, здійснювані в пасажирських поїздах, і вказано причини їх високої латентності. Обracaється особливу увагу на обставини, способуючі до вчинення вказаного виду шахрайства.

Ключевые слова: шахрайство, особистість потерпевшого, способ вчинення, досудове розслідування, пасажирський поїзд, обставини, способуючі до вчинення шахрайства.

Balatska O. Victim's Personality and Ways of Committing Fraud in Passengers' Trains

The article is devoted to the investigation of the victim's face and ways of committing fraud in passenger trains as elements of forensic characteristics of this type of crime. The fraudster affects the victim, deserves his trust and makes him voluntarily give him property, jewels or money, causing property damage and moral harm to the victim. Therefore, it is important to investigate not only the person of the offender, but also the person of the victim, his actions aimed at achieving a fraud by the criminal result, and the reasons for such behavior.

When traveling by rail, it is important for passengers to be careful not to become victims of fraud. The most popular ways of cheating in passenger trains include: delivery to the victim of deliberately falsified goods; deceptive acts during gambling; taking possession of money by passengers under the pretext of exchanging money; ammunition for passengers under various false accusations; Assignment by the conductors of property, which is transmitted to them for delivery to another city; transferring a mobile phone for a fictitious phone call, etc.

The specified methods of fraud are possible due to the presence of circumstances conducive to their commission. These circumstances include: shortcomings in the organization of passenger transportation and passenger services; wrong, and in some cases - improper behavior of the passengers themselves; shortcomings in the organization and functioning of law enforcement agencies designed to counteract crime, in particular, in passenger trains. So urgent need is urgent measures to establish interaction between police officers and passengers and territorial police departments on traction routes along the entire territory of Ukraine. This will enable the timely detection and proper response to the facts of committing fraud, preventing their high level of latency.

Key words: fraud, identity of the victim, method of commission, pre-trial investigation, passenger train, circumstances contributing to the commission of fraud.

Бондар В. С.

*начальник відділу організації наукової роботи
Луганського державного університету внутрішніх справ імені
Е.О. Дідоренка (м. Северодонецьк, Україна)*

Пец Д. М.

*судовий експерт сектору досліджень зброї відділу
криміналістичних видів досліджень Луганського науково-
дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України
(м. Рубіжне, Україна)*

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ КАРАБІНУ МИСЛИВСЬКОГО «HOWA 1500 HOGUE SCOPE»

У статті наведено конструктивні особливості та характеристики карабіна мисливського «Howa 1500 Hogue Scope», а також результати дослідження слідів на кулях та гільзах. Виокремлено деталі, які утворюють сліди на гільзах та кулях патронів, стріляних з цього карабіна, та є такими, що дають змогу провести ідентифікацію.

Подано описання експериментально отриманих слідів на мішенях з різних типів тканин з різних дистанцій. Систематизовано особливості слідів, що можуть бути використані як критерії діагностики як самої зброї, так і факту її умов її застосування.

Ключові слова: варіативність, гільзи, досудове розслідування, ідентифікаційний період, ідентифікація, кулі, мисливська нарізна вогнепальна зброя, сліди, стрілецька вогнепальна зброя, судова балістика.

Постановка проблеми. Останніми роками в Україні спостерігається постійне зростання числа зареєстрованих злочинів, пов'язаних із незаконним поводженням з вогнепальною зброєю та бойовими припасами.

Якщо 2013 р. зареєстровано 6929 злочинів, передбачених ст. 263 КК України, то 2014 р. – 7228; 2015 р. – 7409; 2016 р. – 6307; 2017 р. – 8002; 2018 р. – 7466. Поряд із цим зростає число кримінальних правопорушень, учинених із застосуванням вогнепальної зброї. Тому про нормалізацію ситуації ще не йдеться. Ефективність досудового розслідування кримінальних проваджень зазначеної категорії безпосередньо залежить від якості ідентифікаційних, діагностичних та ситуаційних судово-балістичних та комплексних експертиз.

Результативність, наприклад, ідентифікаційних експертиз складає в середньому 27% від числа виконаних, і цей показник не варто вважати задовільним.

Якість, переконливість, наочність експертного висновку пов'язані з рівнем наукового та методичного забезпечення процесу експертного дослідження. Тому в число обов'язкових пізнавальних і практичних підзадач, наприклад, типової методики ідентифікації має бути включено:

- матеріальне та інформаційно-довідкове забезпечення;
- визначення властивостей порівнюваних об'єктів у спосіб аналізу ідентифікаційних ознак;
- виявлення збігів та відмінностей через порівняння властивостей ототожнюваних об'єктів;

- сукупна оцінка виявлених збігів та відмінностей, формулювання висновків.

Однією з розповсюджених у незаконному обігу моделей вогнепальної зброї є мисливський карабін Nowa Hogue. Ця модель зброї має надійну конструкцію й часто використовується з нештатними патронами. Крім того, актуальність криміналістичного дослідження цього зразка зброї зумовлена:

- велике розповсюдження вказаного зразка зброї через надійність, якість, ергономічність, що приваблює покупців та власників;

- велика відстань, з якої можливе проведення прицілних пострілів (до 1000 метрів і більше) через потужність патронів «.30-06 Spr» тощо;

- відсутність достатньої кількості довідкової інформації, потрібної для методичного забезпечення проведення судово-балістичних та комплексних досліджень з ідентифікації зброї такого зразка під час досудового розслідування кримінальних проваджень, відкритих за фактами її застосування, що викликає складнощі при вирішенні питання про модель зброї, з якої могли бути стріляні виявлені гільзи та кулі, а також чи єдиний екземпляр зброї, з якої зроблено постріли.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробці питань ідентифікації вогнепальної зброї присвячені роботи В. Є. Бергера [3], Д. Ю. Гамова, Б. М. Єрмоленка [5], А. В. Кокіна [6; 7; 14], Б. М. Комаринця [8], С. А. Матвієнка [8], І. В. Латишова [1, с. 125-127; 4, с. 24-27], Л. Ф. Савраня, Є. І. Сташенка [15], В. О. Федоренка [13, с. 40-42; 19, с. 56-58; 20, с. 17-24; 21], Б. І. Шевченка [22] та інших учених і практиків [11, с. 497-506; 12, с. 89-91], які фактично сформували систему сучасних наукових уявлень у цій галузі. Тому сьогодні без урахування та аналітичного розгляду їх наукового внеску не може обійтися жодна серйозна праця із зазначеної проблеми.

Водночас треба визнати, що у вітчизняній спеціальній юридичній літературі проблеми криміналістичного дослідження окремих зразків нарізної мисливської вогнепальної зброї в комплексі не розглядали.

Формування цілей. Метою статті є вивчення ознак вхідних вогнепальних пошкоджень одягу з мисливського карабіна «Nowa 1500 Hogue Score», завданих пострілами штатного патрона в межах різних зон (відстаней) близької дистанції. Вивчення та систематизація інформації про механізм утворення слідів на кулях та гільзах, стріляних зі зброї зазначеної моделі; виявлення особливостей, пов'язаних з ідентифікаційним та діагностичним дослідженням сучасних зразків нарізної мисливської зброї для підвищення ефективності цих досліджень під час виявлення та досудового розслідування кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Мисливський карабін «Nowa 1500 Hogue Score» призначений для високоточної стрільби на середніх та великих дистанціях. Створений компанією «Nowa Machinery Company Ltd» 1979 року. Виробляють у Японії. Розроблений під патрони калібру «.30-06 Spr», ефективні для ураження цілі під час полювання, а також спортивної стрільби.

Карабін мисливський складається з основних частин та деталей: ствол і ресивер у зборі; затвор; спусковий механізм; запобіжник; спускова скоба; магазин; ложе. Ударно-спусковий механізм ударникового типу дає змогу

вести тільки одиночну стрільбу. Магазин постійний коробчастий розрахований на п'ять патронів з паралельним розташуванням патронів.

При пострілі порохові гази слідує за кулею, що спрямовується через ствол. Перезаряджання при стрільбі здійснюється вручну в спосіб повороту та відведення в крайнє задане положення затвора, що поздовжньо ковзає. Ствол має правоохильні нарізи каналу ствола. Особливістю видалення стріляних з карабіна гільз є зацеп, змонтований у затворі.

Для отримання експериментальних гільз та куль щодо вивчення слідів від частин зброї здійснювалась експериментальна стрільба у волоконний кулеуловлювач. Гільзи та кулі, отримані під час експерименту, збирали та досліджували неозброєним оком, а також під мікроскопом «МБС-10» і порівняльним мікроскопом «МСК-1».

Найбільш важливими деталями, які утворюють сліди на гільзах та кулях патронів, стріляних з карабіна мисливського «Howa 1500 Hogue Score», та такими, що дають змогу провести групову та індивідуальну ідентифікацію є: а) бійок; б) зацеп викидача; в) патронний упор; г) відбивач.

Сліди на частинах патронів, утворені іншими деталями зброї, виражені слабо та є малоінформативними.

Розташування слідів на гільзі зумовлено конструктивними особливостями затвора.

Зацеп викидача в затворі розташовується в лівій верхній частині затвора (10-11 годин циферблату). Відбивач змонтований у затворі. Виступ відбивача розташовується в правій верхній частині затвору (2 години). Вищезазначені деталі утворюють такі кутові розміри (рис. 1):

Рис. 1. Чашка затвора карабіна «Howa 1500 Hogue Score».

1) слідоутворювальна поверхня зачепа викидача за окружністю складає 55 градусів;

2) кут між верхньою гранню зачепа викидача та вершиною виступу відбивача складає 80 градусів.

Штатними для карабіна мисливського «Nowa 1500 Hogue Score» є патрони калібру «.30-06 Sprg», розроблені в США в першій половині ХХ сторіччя 1906 року на заміну патрона «.30-03.» зразка 1903 року. Конструкція цих патронів являє собою гільзу, капсуль, пороховий заряд та кулю.

Патрон є унітарним. Заряд складається з пороху марки Lovex S065 (гранули сірого кольору, циліндричної форми).

Капсуль складається з ковпачка (чашечки), вибухової суміші, ковадла, початкового отвору. Свинцеве осердя не тільки надає кулі потрібної маси, але й забезпечує її обтюрацію при врізанні в нарізи каналу ствола. Куля патрона оболонкова, складається зі свинцевого осердя та балістичного ковпачка.

Швидкість кулі складає 850 м/с. Дульна енергія – порядку 4309 Дж.

Гільзи патрона «.30-06 Sprg», стріляні з карабіна мисливського «Nowa 1500 Hogue Score», мають такі особливості:

1) слід від бойка ударника визначається в центрі капсуля рельєфної вм'ятини кола діаметром 1,9 мм;

2) слід від зачепа викидача визначається на гільзі патрона калібром «.30-06» у вигляді групи трас шириною 2,1 мм;

3) слід відбивача визначається на денці гільзи патрона калібром «.30-06» у вигляді овального сліду.

На кулях, стріляних з мисливського карабіна «Nowa 1500 Hogue Score» є такі сліди:

1) групи виражених слідів від полів нарізів, а саме бойової та холостої грані ствола з прavoстороннім нахилом 7 градусів та шириною 1,3 мм, які утворюються при поступальною обертальному проходженні кулі за каналом ствола;

2) сліди у вигляді групи трас, які складаються з валиків та борозенок, вузьким кінцем направлених до донної частини кулі, що утворюються при врізанні кулі в поля нарізів;

3) рельєфний слід кільцевого обтиску, що збереглися;

4) копчення ведучої частини кулі, локалізоване із зовнішнього боку слідів від холостих та бойових граней полів нарізів.

Для вивчення характеру та особливостей пошкоджень, утворених пострілами з мисливського карабіна «Nowa 1500 Hogue Score», було проведено серію експериментальних одиночних пострілів. Як мішені використовували тканину NYCO Rip-Stop (50% нейлон, 50% хлопок). Мішені почергово укріплювалися на стандартному кулеуловлювачі зі щільним наповнювачем – кевларовим волокном (відповідно до методики проведення судово-балістичних експертиз).

Постріли здійснювалися «упритул», 100 см, 300 см, обраних як середні значення зон дії на уражені об'єкти факторів пострілу. Загалом було проведено більше 15 пострілів.

На кожній мішені при кожній дистанції пострілу вимірювалися два взаємно перпендикулярних параметри зон відкладень супутніх продуктів пострілу, а їх середнє арифметичне приймалося за усереднені розміри. Виявлення особливостей ознак близького пострілу з карабіна Nowa 1500

Нogue Score» здійснювалося візуальними методами та з використанням методик, прийнятих у сучасній судово-балістичній експертизі.

Візуальним дослідженням мішеней установлено, що при пострілах упритул пошкодження мають овальну форму максимальними розмірами 213 мм на 71 мм, з розволокненням, з округлими дефектами в центрі діаметром 25 мм. На прилеглих до країв дефектів тканин ділянках візуально визначаються гомогенні нашарування сірого кольору з убуванням від центру до периферії на ділянках радіусом до 50 мм, зі зміщенням дещо вліво та до низу, а відповідно в зоні контакту мушки – сектороподібні (вершиною до центру) ділянки доволі інтенсивного нашарування тієї ж речовини гомогенного характеру, волокна тканини вигнуті в середину пошкодження та оплавлені.

При пострілах з відстані 300 см пошкодження мають круглу форму, максимальними розмірами 6,5 мм на 6,4 мм з гомогенним нашаруванням у вигляді пояса обтирання чорного кольору, волокна тканини вигнуті в середину пошкодження та оплавлені.

При дослідженні експериментальних тканин контактено-дифузним методом «кольорових відбитків» на сурму та мідь за загальноприйнятою методикою визначається наявність на всіх контактограмах слідів, що характерні слідам пострілу.

Металізація міддю при пострілах упритул представлена дифузносточною з інтенсивним суцільним зафарбленням у радіусі до 50 мм. Відкладення сурми при пострілах упритул представлені у вигляді гомогенного нашарування сірого кольору з убуванням від центру до периферії на ділянках радіусом до 50 мм. Отже, під час проведення криміналістичного дослідження слідів застосування карабіна мисливського «Нова 1500 Нogue Score» установлено:

1. Основними особливостями карабіна мисливського «Нова 1500 Нogue Score», які здійснюють суттєвий вплив на формування вхідних вогнепальних пошкоджень, а також на вихід, розповсюдження, уражуючі властивості супутніх продуктів пострілу, а відповідно й на картину їх відкладення на мішені є:

1. При пострілі з дистанції 300 мм неозброєним оком та при застосуванні мікроскопа «МБС-10» можемо спостерігати два явища. Перше – це поясок обтирання на тканині та друге явище «феномен Виноградова». Цей факт пояснюється тим, що під час польоту кулі попереду неї утворюється стиснене повітря, а за кулею – виряджене, у якому за інерцією супроводжує кулю залишкова кількість кіптяви. При влучанні в перешкоду кулі та її проникненні через першу перешкоду балістичні хвилі руйнуються, а ті, що містяться в закульовому просторі, кіптява відкладається на другій перешкоді навколо вхідного отвору у вигляді променів, що розходяться.

2. Основними особливостями штатних мисливських патронів до карабіна «Нова 1500 Нogue Score» є те, що патрон відноситься до калібрів універсального призначення, який може застосовуватися по всьому світу при полюванні на будь-яку дичину. Особливість патронів «.30-06» є його

оптимальні балістичні якості, що задовольняють вимоги як мисливців, так і спортсменів. Властива патрону висока точність поєднується з потужністю, досягає 4000 Дж; з прийнятною віддачею й поліпшеним використанням порохового заряду. Ці якості привели до застосування патронів «.30-06» у всіх типах мисливської зброї, до того ж ієрархічну сходинку дотепер займає зброя із затвором, що поздовжньо ковзає затвором.

3. Особливості слідів, які спостерігаються на гільзах, стріляних з карабіна мисливського, такі:

- динамічний слід від зачепа викидача відобразився в правій верхній частині денця гільзи у вигляді групи трас, які розташовані на денці гільзи та його фланці.

- статичний слід від бійка ударника, що відобразився в центрі капсуля у вигляді рельєфного поглиблення круглої форми.

- слід відбивача відобразився в лівій верхній частині денця гільзи у вигляді рельєфного поглиблення овальної форми.

- статичний слід від чашки затвора й отвір для бійка.

4. Для стрільби у вищеописаному карабіні «Nowa 1500 Hogue Score» використовуються мисливські патрони «.30-06 Spr» зі свинцевим осердям та іноді з балістичним ковпачком. Ці конструктивні особливості в поєднанні з великою швидкістю призводять до того, що кулі при влучанні в перешкоду деформуються, балістичний ковпачок виконує роль клину, що пришвидшує розкриття кулі при потраплянні в перешкоду, а іноді й до її повної руйнації, що ускладнює її подальше дослідження.

5. Особливості пошкоджень предметів одягу такі: при пострілі з мисливського карабіна «Nowa 1500 Hogue Score» упритул дуже яскраво відображаються сліди, а саме великий діаметр вхідного отвору, характерний хрестоподібний розрив. Краї тканини зазнають термічного впливу та опалення, волокна ввігнуті в середину, численні розволокнення та на ділянках візуально визначаються гомогенні нашарування сірого кольору зі зміщенням від центру до периферії, зі зміщенням дещо вліво та до низу.

Висновки. Виявлені особливості можуть бути використані як критерії для диференціальної діагностики як самої зброї, так і факту та умов її застосування. Інформацію про розглянуту в статті модель мисливської нарізної вогнепальної зброї може бути внесено в методику діагностичного та ідентифікаційного дослідження нарізної вогнепальної зброї за слідами на стріляних кулях та гільзах.

Використані джерела:

1. Бондарь В. С. Общометодические проблемы криминалистического исследования огнестрельного оружия и следов его применения. *Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия Экономика. Управление. Право.* Том 14. 2014. № 1-2. С. 234-238.

2. Ермоленко Б. Н. Теоретические и методические проблемы судебной баллистики. Киев: Редакционно-издательский отдел МВД УССР, 1976. 152 с.

3. Кокин А. В. Концептуальные основы криминалистического исследования нарезного огнестрельного оружия по следам на пулях: дис. ... докт. юрид. наук. 12.00.12. Москва., 2015. 388 с.
4. Кокин А. В. Концептуальные основы криминалистического исследования нарезного огнестрельного оружия по следам на пулях. Москва: Издательство «ИШит-М», 2013. 191 с.
5. Кокин А. В., Ярмак К. В. Судебная баллистика и судебно-баллистическая экспертиза: учебник. Москва: Московский университет МВД РФ имени В. Я. Кикотя, 2018. 354 с.
6. Кокин А. В. Теория и методические основы исследования нарезного огнестрельного оружия по следам на пулях. Москва: Издательство «Юрлитинформ», 2010. 352 с.
7. Колесник В. А., Гора І. В. Криміналістика в протидії незаконному використанню вибухових пристроїв, вогнепальної зброї та обігу наркотиків: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2017. 400 с.
8. Матвієнко С. А. Щодо проблемних питань проведення судово-балістичної експертизи з ідентифікації мисливської нарізної зброї на стадії досудового розслідування. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 497–506.
9. Матвієнко С. А. Особливості криміналістичного дослідження сучасних зразків нарізної мисливської вогнепальної зброї виробництва Італії. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. № 2. С. 230-235.
10. Ручкин В. А. Современные боеприпасы в криминальной практике: тенденции их развития. Вестник Волгоградской академии МВД РФ. Выпуск 1 (20) 2012 : научно-методический журнал. Волгоград : ВА МВД России, 2012. С. 219-221.
11. Соколов О. С., Деда О. О., Лопатюк К. А., Голдинський І. А. Мисливські карабіни під патрони центрального бою та їх сліди на стріляних гільзах. ДНДЕКЦ МВС України. Київ, 2018. 170 с.
12. Федоренко В. А. Актуальные проблемы судебной баллистики: монография. М.: Издательство «Юрлитинформ», 2011. 208 с.

Стаття надійшла до редколегії 26.01.2019

Бондарь В. С., кандидат юридических наук, доцент, начальник отдела организации научной работы Луганского государственного университета внутренних дел имени Э. А. Дидоренко (г. Северодонецк, Украина)

Пец Д. М., судебный эксперт сектора исследований оружия отдела криминалистических видов исследований Луганского научно-исследовательского экспертно-криминалистического центра МВС Украины (г. Рубежное, Украина)

Криміналістичне дослідження карабіна охотничього «Nowa 1500 Hogue Score»

В статті приведені конструктивні особливості та характеристики карабіна охотничього «Nowa 1500 Hogue Score» і результати дослідження слідів на пулях і гільзах. Виділені деталі, образуючі следи на гільзах і пулях патронів, стреляних в даному карабіні, дозволяють провести ідентифікацію.

Представлені описання експериментально отриманих слідів на мишенях із різних типів тканин с різних дистанцій.

Систематизированы особенности следов, которые могут быть использованы в качестве критериев диагностики как самого оружия, так и условий его применения.

Ключевые слова: вариационность, гильзы; досудебное расследование, идентификационный период, идентификация, пули, охотничье нарезное огнестрельное оружие, следы, стрелковое огнестрельное оружие, судебная баллистика.

Bondar V., Pets D. Forensic Investigation of a Hunting Carbine "Howa 1500 Hogue Scope"

The article presents the design features and characteristics of the hunting rifle "Howa 1500 Hogue Scope" and the results of the study of traces on bullets and cartridges. The parts forming traces on the cartridge cases and bullets of cartridges shot in this carbine, allowing identification are highlighted.

The descriptions of experimentally obtained traces on targets from different types of tissues from different distances are presented. The features of traces that can be used as diagnostic criteria for both the weapon itself and the conditions of its use are systematized.

It has been established that the peculiarities of damage to clothing items are as follows: when firing a hunting carbine "Howa 1500 Hogue Scope", traces are very clearly reflected in the focus, namely the large diameter of the inlet, the characteristic cruciform gap. The edges of the fabric experience thermal impact and melting, the fibers are concave inwards, numerous fibers develop and homogeneous layers of gray color are visually determined at sites with a shift from the center to the periphery, with a shift slightly to the left and down.

It is substantiated that the identified features can be used as criteria for the differential diagnosis of both the weapon itself and the fact and conditions of its use. The information on the model of a hunting rifle firearm considered in the article can be entered into the diagnostic and identification research methodology for rifled firearms in the footsteps of bullets and cartridges.

Key words: variation, cartridges, pre-trial investigation, the identification period, identification, bullets, laser marking, signs, traces, small firearms, forensic ballistics.

УДК 343.983

Волошина М. О.

*кандидат юридичних наук, викладач кафедри оперативно-розшукової діяльності та спеціальної техніки
Дніпропетровського державного університету внутрішніх
справ (м. Дніпро, Україна)*

ОПЕРАТИВНИЙ ПОШУК ПЕРВИННОЇ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ПІДРОЗДІЛАМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ: ЗМІСТ ПОНЯТТЯ

Статтю присвячено вдосконаленню термінологічного наповнення змісту поняття «оперативний пошук первинної оперативно-розшукової інформації підрозділами Національної поліції України». Визначено, що сучасна теорія ОРД характеризується тривалою та жвавою дискусією щодо визначення як самого поняття «оперативний пошук», так і похідного від нього; проаналізовано наявні

погляди в спосіб групування їх за певними ознаками. Запропоновано авторське визначення змісту дефініції «оперативний пошук первинної оперативно-розшукової інформації підрозділами Національної поліції України».

Ключові слова: оперативний пошук, первинна оперативно-розшукова інформація, підрозділи Національної поліції України.

Постановка проблеми. Ситуація зі злочинністю в країні на сьогодні доволі складна й попри те, що вона постійно перебуває в зоні посиленої уваги громадськості, а також ужиті зусилля органів влади, відчутних зрушень саме для населення не відбувається. Тому методи та способи протидії злочинності, що використовувалися ще 20-30 років тому, мають бути іншими чи значно вдосконалюватись. Отже, на сьогодні існує нагальна потреба постійної цілеспрямованої державної діяльності на забезпечення від злочинних посягань кожного окремого індивіда та загалом суспільства, тобто соціально-корисної державної діяльності. Одним із таких видів є оперативно-розшукова діяльність (далі – ОРД), під час якої за допомогою наявних сил, заходів та засобів досягається ефективний результат у процесі протидії злочинності, зокрема у вигляді здійснення оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації. Проте сучасна теорія ОРД характеризується тривалою та жвавою дискусією щодо визначення як самого поняття «оперативний пошук», так і похідного від нього «оперативний пошук первинної оперативно-розшукової інформації підрозділами Національної поліції України». З огляду на зазначене вважаємо за доцільне визначитись із наявними поглядами, запропонувавши власний.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти здійснення оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації розглядали в працях такі вчені, як Л. І. Аркуша, А. В. Баб'як, Д. В. Бойчук, Е. О. Дідоренко, В. П. Захаров, М. І. Камлик, І. П. Козаченко, О. І. Козаченко, Я. Ю. Кондратьєв, Д. Й. Никифорчук, Ю. Ю. Орлов, В. Л. Ортинський, М. М. Перепелиця, М. А. Погорецький, В. Д. Пчолкін, М. В. Стацак, А. О. Шелехов, В. В. Шендрик та інші. Проте згадані вчені, по-перше, не дійшли консенсусу щодо змісту оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації та похідних від нього формулювань; по-друге, на сьогодні наукова спільнота активно дискутує з практичними працівниками щодо способів оперативного пошуку.

Формування цілей. Метою статті є надання авторського визначення поняття «оперативний пошук первинної оперативно-розшукової інформації підрозділами кримінальної поліції».

Виклад основного матеріалу. У теорії оперативно-розшукової діяльності існує декілька різнопланових думок щодо визначення змісту дефініції «оперативний пошук», а також місця перебування в системі різних оперативно-розшукових процесів.

Зокрема, перша група вчених виходить із того, що оперативний пошук отожднюється з пошуковою діяльністю. Це пов'язано з тим, що більшість учених у сфері оперативно-розшукової діяльності доволі широко визначає саме зміст дефініції «пошукова робота».

Скажімо, І. М. Ніщета запропонував під оперативним пошуком фактів нецільового використання бюджетних коштів розуміти здійснюваний підрозділами БЕЗ комплекс ініціативних оперативно-розшукових і інших заходів, скерованих на збір, перевірку та використання первинної інформації про факти нецільового використання бюджетних коштів і причетних до них осіб [11, с. 61].

Водночас В. П. Захаров вважає, що пошукова діяльність – це комплекс оперативно-розшукових та інших заходів з організації отримання первинної інформації з ознаками, що свідчать про можливе вчинення особами правопорушень, їх попередня перевірка та прийняття рішень з її реалізації [2, с. 72].

Зауважимо, що дефініція «пошукова робота» або «оперативний пошук злочинів» доволі вичерпно була розглянута в наукових працях щодо висвітлення різних аспектів діяльності таких суб'єктів ОРД, як підрозділи з протидії злочинам у сфері економіки, або колишні підрозділи ДСБЕЗ.

Наприклад, Е. О. Дідоренко, І. П. Козаченко та Я. Ю. Кондратьєв зазначали, що оперативний пошук злочинів – це врегульована нормативно-правовими актами діяльність підрозділів ДСБЕЗ з отримання, перевірки, систематизації та використання інформації, здобутої в процесі оперативного обслуговування об'єктів та галузей економіки, про ознаки злочинів, а також причетних до них осіб [3, с. 203].

О. С. Тарасенко окреслює дефініцію «оперативного пошуку» ознак злочинів, які вчиняються у сфері земельних відносин як здійснюваний підрозділами ДСБЕЗ комплекс ініціативних оперативно-розшукових та інших заходів, спрямованих на активне отримання, перевірку, систематизацію та використання інформації про злочини, що вчиняються при проведенні операцій із землею, а також встановлення причетних до них осіб [4, с. 147].

Науковці Є. М. Моїсєєв та С. І. Ніколаюк, досліджуючи особливості оперативного пошуку ознак злочинів у сфері господарської діяльності, дійшли висновку, що оперативний пошук фактів господарських злочинів – це здійснюваний оперативними підрозділами ДСБЕЗ комплекс оперативних і розвідувальних заходів, спрямованих на активне отримання, перевірку, систематизацію і використання інформації про ознаки злочинів, що посягають на суспільні відносини, які виникають у процесі господарської діяльності, а також осіб, причетних до цього [5, с. 97-98].

Натомість, О. О. Руденко зробив умовивід про те, що оперативний пошук ознак злочинів, що пов'язані з незаконною господарською діяльністю, – це здійснюваний оперативними підрозділами ДСБЕЗ комплекс оперативних та розвідувальних заходів, що спрямовані на активне отримання, перевірку, систематизацію і використання інформації про ознаки злочинів, що порушують нормативно закріплений порядок здійснення господарської діяльності, а також осіб, які до них причетні [6, с. 10-11].

Окремо зауважимо, що доволі поширеною є думка про те, що пошукова робота – це комплекс заходів розвідувального та пошукового характеру щодо збирання інформації про об'єкти, які становлять оперативний інтерес для

правоохоронних органів, що здійснюється співробітниками оперативних підрозділів з використанням оперативно-технічних засобів і прийомів загальнонаукових та оперативно-розшукових методів, для виявлення об'єктів оперативного інтересу, причин та умов, що сприяють вчиненню правопорушень, попередження і розкриття злочинів, а також моніторингу оперативної обстановки на території обслуговування тощо [7, с. 56-57]. Своєю чергою, В. А. Некрасов займає позицію, стосовно якої пошукова діяльність – це дії оперативних працівників зі встановлення невідомих правоохоронним органам подій злочину і винуватих осіб, злочинів, що готуються або вчинені невідомими особами [8, с. 327], а М. С. Мазуренко визначає, що пошукова робота – це комплекс оперативно-розшукових і розвідувально-пошукових заходів, які здійснюють суб'єкти ОРД для виявлення, перевірки, нагромадження відомостей, що містять нові спеціальні знання й мають значення для виконання завдань боротьби зі злочинністю [9, с. 15].

Отже, згадані вчені ототожнюють поняття пошукової роботи та оперативного пошуку, а можливими способами здійснення оперативного пошуку визначають оперативно-розшукові заходи та заходи оперативного (ініціативного) пошуку. Однак, на нашу думку, вказане є не досить доцільним, оскільки здійснення оперативно-розшукових заходів усе ж таки має на меті фіксацію конкретних дій особи, направлених на підготовку чи вчинення злочину, а оперативний пошук – встановлення відомостей, до того ж не обов'язково з можливістю їх фіксації.

Мабуть найбільшою за чисельністю є група фахівців у сфері оперативно-розшукової діяльності, яка подає визначення «оперативного пошуку», виходячи з того, що він є однією з оперативно-тактичних форм ОРД, а його сутність безпосередньо полягає в проведенні комплексу цілеспрямованих заходів із виявлення, перевірки й нагромадження відомостей, що містять нові (раніше не відомі органам поліції) специфічні знання, які мають значення під час виконання завдань протидії злочинності. Скажімо, Ю. Ю. Орлов визначає оперативний пошук як систему оперативно-розшукових заходів, які організовують та здійснюють оперативні підрозділи для виявлення осіб і фактів, що мають значення для діяльності органів внутрішніх справ у боротьбі зі злочинністю [10, с. 6].

Зауважимо, що доволі близьку думку висловлюють російські вчені. Зокрема, у загальному вигляді визначено, що оперативний пошук є не звичайною оперативно-тактичною формою ОРД, а початковим етапом розвідки в оперативно-розшуковому процесі отримання первинної оперативно значимої інформації кримінально-правового характеру, що загалом уміщує в себе систему оперативно-розшукових заходів, які здійснюють органи внутрішніх справ для виявлення осіб, фактів, предметів, документів, що становлять оперативний інтерес, із обов'язковим закінченням у вигляді факту отримання оперативно значимої інформації про ймовірні скоєні злочини, яка підлягає перевірці в межах дальших стадій [11, с. 92-93; 12, с. 276].

Водночас М. В. Стацак у докторській дисертації «Форми оперативно-розшукової діяльності підрозділів кримінальної поліції у протидії злочинності: концептуальні засади» визначає, що ще в радянський період сформувалася думка про те, що оперативний пошук первинної оперативно-розшукової інформації є однією із форм оперативно-розшукової діяльності, а спільною рисою всіх наявних дефініцій поняття «оперативний пошук первинної оперативно-розшукової інформації», які сформулювали радянські вчені та практики, є їхні завдання – виявлення і накопичення відомостей, що містять нові, раніше невідомі первинні дані [13, с. 119].

Учений, зокрема, наводить думки таких фахівців у галузі ОРД, як:

– В. М. Аتماжитова, який визначає оперативний пошук як одну з основних форм оперативно-розшукової діяльності, що являє собою комплекс оперативно-розшукових і розвідувально-пошукових заходів, які здійснюють суб'єкти ОРД для виявлення, перевірки, накопичення відомостей, що містять раніше невідомі дані та мають значення при вирішенні завдань боротьби зі злочинністю;

– М. І. Іванова, на думку якого під означеним процесом слід розуміти цілеспрямовану діяльність стосовно виявлення чого-небудь у результаті спостереження, експерименту, роздумів, збору, перевірки і фіксації фактичних даних;

– В. В. Ромата, В. Л. Косяка, С. І. Гриценка, які пропонують розуміти під оперативним пошуком як формою оперативно-розшукової діяльності комплекс цілеспрямованих заходів, які здійснюють суб'єкти оперативно-розшукової діяльності для виявлення і накопичення відомостей, що містять нові, раніше невідомі дані про осіб, предмети і явища, які становлять оперативний інтерес і мають значення для вирішення завдань боротьби зі злочинністю [13, с. 73–74].

Аналізуючи доробки радянських і сучасних учених у сфері оперативно-розшукової діяльності, М. В. Стацак пропонує розуміти, що оперативний пошук первинної оперативно-розшукової інформації, що проводять підрозділи кримінальної поліції, – це одна з організаційно-тактичних форм оперативно-розшукової діяльності, у межах якої за допомогою використання нормативно дозволених заходів оперативного (ініціативного) пошуку, оперативно-розшукових сил та засобів відбувається пошук і використання даних про підготовку та вчинення протиправних кримінально караних діянь окремими особами або групами осіб, а також про об'єкти, які становлять інтерес, та пов'язані з ними події та факти [13, с. 78].

Отже, підсумовуючи наведене доходимо висновку, що на сьогодні немає єдиного погляду щодо визначення змісту поняття «оперативний пошук», тобто й похідна від нього дефініція «оперативний пошук первинної оперативно-розшукової інформації підрозділами Національної поліції України» також не є науково обґрунтованою. Проте аналізуючи всі наявні твердження щодо «оперативного пошуку», можна дійти висновку, що це комплекс дій оперативного працівника, спрямований на отримання певних відомостей, передбачених чинним законодавством.

Зазначимо, що визначення поняття «первинна оперативно-розшукова інформація», що отримується під час окресленого процесу, й надалі є дещо нез'ясованим.

На сьогодні існує понад декілька десятків варіацій визначення поняття «первинна оперативно-розшукова інформація». На нашу думку, найбільш доцільним є тлумачення, що запропонував авторський колектив монографії «Отримання та використання первинної оперативно-розшукової інформації оперативними підрозділами ОВС України», де первинна оперативно-розшукова інформація – це сукупність раніше невідомих відомостей, які одержані в установленому нормативно-правовими актами України порядку, про злочинні наміри осіб та їхні зв'язки, предмети, факти, події та процеси криміногенного характеру й осіб, які переховуються від органів розслідування, суду, ухиляються від відбування кримінального покарання, а також безвісно відсутніх осіб та осіб невпізнаних трупів, що становлять оперативний інтерес для ОВС; а до джерел отримання первинної оперативно-розшукової інформації доцільно віднести:

1) заяви та повідомлення громадян України, іноземних громадян або осіб без громадянства;

2) повідомлення осіб, які конфіденційно співпрацюють з ОВС;

3) повідомлення штатних негласних працівників ОВС;

4) публікації (матеріали) засобів масової інформації;

5) матеріали органів дізнання, досудового слідства та суду;

6) запити та інформація спеціальних служб і правоохоронних органів іноземних держав, міжнародних установ та організацій;

7) орієнтування органів і підрозділів МВС України, серед яких матеріали оперативно-технічних підрозділів та оперативної служби, що отримані ними в установленому законом порядку, у яких містяться дані щодо раніше невідомих подій, фактів або осіб, котрі не є об'єктами справ, стосовно яких проводяться оперативно-технічні заходи, візуальне спостереження чи оперативна установка;

8) офіційні листи та інші матеріали правоохоронних органів України;

9) матеріали контрольних-спостережних справ;

10) запити, офіційні листи та інші матеріали контрольних органів, органів державної влади та управлінь України, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій;

11) матеріали з комп'ютерної мережі Інтернет [14, с. 56].

З огляду на зазначене твердження, а також зіставляючи його з положеннями Законів України «Про Національну поліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність» та іншими нормативними актами, доходимо висновку, що в процесі оперативно-розшукової протидії злочинності підрозділами Національної поліції України до первинної оперативно-розшукової інформації належить уся сукупність відомостей, які несуть у собі будь-які ознаки злочинної діяльності чи підготовки до неї певними особами, змін у злочинному середовищі, що можуть передувати перерозподілу сфер впливу, а також інші різні відомості, що відображають раніше не відомі для органів поліції обставини чи події.

Отже, підсумовуючи наведене доходимо висновку, що оперативний пошук первинної оперативно-розшукової інформації підрозділами Національної поліції України в загальному розумінні – це комплекс дій оперативного працівника, направлений на отримання певних відомостей, передбачених чинним законодавством, на отримання всієї сукупності відомостей, які несуть у собі будь-які ознаки злочинної діяльності чи підготовки до неї певними особами, змін у злочинному середовищі, що можуть передувати перерозподілу сфер впливу, а також інші різні відомості, що відображають раніше не відомі для органів поліції обставини чи події.

Використані джерела:

1. Ніщета І. М. Особливості оперативного пошуку фактів нецільового використання бюджетних коштів. *Науковий вісник ЛьвДУВС*. 2007. № 1. С. 56–70.
2. Захаров В. П. Особливості пошукової діяльності апаратів ДСБЕЗ з виявлення осіб і фактів, що становлять оперативний інтерес. *Додаток № 1 до вісника Львівського ІВС при НАВСУ*. 2003. № 3. С. 67-72.
3. Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ. Загальна частина : підручник під заг. ред. генерал-полковника міліції Л. В. Бородича. Луганськ : РВВ ЛІВС, 1999. Т. 1. 390 с.
4. Тарасенко О. С. Протидія злочинам у сфері земельних відносин (оперативно-розшукові засади) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2011. 19 с.
5. Моїсєєв Є. М. Оперативний пошук ознак злочинів у сфері господарської діяльності. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2008. № 2. С. 96–106.
6. Руденко О. О. Правові та організаційно-тактичні основи протидії підрозділами ДСБЕЗ МВС України незаконній господарській діяльності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 21.07.04. Київ, 2009. 18 с.
7. Біляєв В. О. Теоретично-правовий аналіз пошукової роботи оперативних підрозділів ОВС. *Вісник Львівського ІВС*. 2002. № 2 (1). С. 54-62.
8. Некрасов В. А. Розвідувальна діяльність – ефективний напрям оперативно-розшукової діяльності у боротьбі з наркобізнесом. *Науковий вісник Юридичної академії МВС*. 2004. Спецвипуск № 2. С. 325-330.
9. Мазуренко М. С. Оперативний пошук ознак вчинення податкових злочинів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2011. 20 с.
10. Орлов Ю. Ю. Розвиток форм оперативно-розшукової діяльності на сучасному етапі. *Науковий вісник НАВСУ*. 2012. № 1. Ч. 2. С. 3-18.
11. Фещук В. С. Оперативно-розшукове забезпечення раскрытия квартирних краж : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Спб, 2006. URL : <http://www.dissercat.com-guvd-sa№kt-pet> (дата звернення: 10.12.2018).
12. Шумилов А. Ю. Курс основ оперативно-розшукової діяльності: учебник. 2-е издание. Москва: Издательский дом Шумиловой И. И., 2006. 368 с.
13. Стацак М. В. Оперативно-розшукові форми протидії злочинності : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 355 с.
14. Баб'як А. В. Отримання та використання первинної оперативно-розшукової інформації оперативними підрозділами ОВС України : монографія /

А. В. Баб'як, В. П. Сапальов, М. В. Стащак, В. В. Шендрик. Львів : Каменяр, 2010. 167 с.

Стаття надійшла до редколегії 17.01.2019

Волошина М. А., кандидат юридических наук, преподаватель кафедры оперативно-розыскной деятельности и специальной техники Днепропетровского государственного университета внутренних дел (г. Днепр, Украина)

Оперативный поиск первичной оперативно-розыскной информации подразделениями Национальной полиции Украины: содержание понятия

Статья посвящена совершенствованию терминологического наполнения содержания понятия «оперативный поиск первичной оперативно-розыскной информации подразделениями Национальной полиции Украины». Определено, что современная теории ОРД характеризуется продолжающейся и оживленной дискуссией по определению как самого понятия «оперативный поиск», так и производного от него; проанализированы существующие взгляды путем группирования их по определенным признакам. Предложено авторское определение содержания дефиниции «оперативный поиск первичной оперативно-розыскной информации подразделениями Национальной полиции Украины».

Ключевые слова: оперативный поиск, первичная оперативно-розыскная информация, подразделения Национальной полиции Украины.

Voloshina M. Operative search of the primary operational information by the units of the National Police of Ukraine: the content of the concept

The article is devoted to the improvement of the terminological content of the concept of "operative search of the primary operational intelligence information by the units of the National Police of Ukraine". It is determined that the modern theory of ORD is characterized by a continuous and lively discussion about the definition of the concept of "operational search" and its derivative, and analyzes existing views by grouping them according to certain features. The first group of scientists proceeds from the fact that the operational search is adored with the search activity, the author also attributes the fact that most of the researchers in the field of operational-search activities quite widely defines the content of the definition of "search engine". However, it determines that the scientists of this group in their work identify the concept of search and operational search, and the possible ways of conducting an operational search determine the operational-search activities and measures of operational (initiative) search, which in its opinion is not appropriate, since the implementation of operational-search activities nevertheless has the purpose of fixing the concrete actions of a person directed at preparing or committing a crime, and an operational search - the establishment of information, while not necessarily with the possibility of fixing them. Characterizing the second group, it is determined that it is the largest in number, since scientists provide the definition of "operational search" based on the fact that it is one of the operational-tactical forms of ORD.

As a result of the research, it is stated that the operative search of the primary operational intelligence information by the units of the National Police of Ukraine in the general sense is a complex of actions of the operational officer aimed at obtaining certain information provided by the current legislation aimed at obtaining the whole set of information that contains any signs of criminal activity or preparation for it by

certain persons, changes in the criminal environment that may precede the redistribution of spheres of influence, and so as other various information reflecting not previously known to the police of the circumstances or events.

Key words: operational search, primary operational information, units of the National Police of Ukraine.

УДК 343.983

Капустник Н. Г.

здобувач Харківського національного університету
внутрішніх справ (м. Харків, Україна)

ОПЕРАТИВНИЙ ПОШУК ПЕРВИННОЇ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ХАРАКТЕРИСТИКА, ЩО ВЧИНЯЄТЬСЯ ОРГАНІЗОВАНИМИ ГРУПАМИ

У проведеному дослідженні надано оперативно-розшукову характеристику видів шахрайства, що вчиняється організованими групами. Визначено особливості кримінально-правової, віктимологічної, кримінологічної та криміналістичної характеристик вказаного злочину, які є суттєвими при оперативно-розшуковій протидії шахрайства, що вчиняється організованими групами, та знання яких у практичній діяльності надає змогу оперативним працівникам ефективно розшукувати та характеризувати шахрайство, що вчиняється організованими групами, протидія.

Постановка проблеми. Шахрайство є досить поширеним способом незаконного заволодіння чужим майном. Згідно з даними статистики Державної судової адміністрації України в 2014 році суди першої інстанції засудили 3764 людини за шахрайство, а кожного наступного року на 15-20 % більше. Безперечно, що реальна кількість випадків учинення цього злочину, що охоплює нерозкриті кримінальні правопорушення, а також випадки, коли жертва навіть не зверталася до поліції, у десятки разів більша. Винахідливість злочинців не знає меж, тому й постійно виникають нові способи позбавити людину її грошей або майна. Шахраї діють на вулиці, в Інтернеті, телефоном і навіть приходять до жертви додому [1]. Водночас статистика свідчить, що на сьогодні шахрайство набуває форми не звичайних «побутових» корисливих злочинів, а відзначається професіоналізмом, організованістю та попередньою спланованістю [2]. Тобто все частіше трапляються випадки скоєння шахрайства, що вчиняється організованими групами. З огляду на це особливого значення набуває виокремлення сучасної оперативно-розшукової характеристики вказаного виду злочинів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом проблема визначення оперативно-розшукової характеристики злочинів є активно досліджуваною серед науковців. Зокрема, питання щодо виокремлення

оперативно-розшукової характеристики шахрайства розглянуто в роботах Г. М. Анісімова, Ю. М. Антоняна, В. В. Вандишева, В. Я. Гайдая, С. М. Гусарова, С. В. Головіна, В. О. Глушкова, О. М. Джузи, А. П. Закалока, В. П. Смельянова, М. В. Кари, П. М. Коваленка, О. М. Литвинова, П. С. Матишевського, Г. О. Мендельсона, В. Р. Мойсика, Б. С. Никифорова, Т. А. Пазинич, М. І. Панова, А. О. Пинаєва, Я. В. Стрелюка, В. Б. Харченка, І. Я. Фойницького та інші. Однак попри значний унесок названих учених у розвиток юридичної науки та процесу протидії злочинності, особливості оперативно-розшукової характеристики шахрайства, що вчиняється організованими групами, на сьогодні залишилися не досить дослідженими.

Формування цілей. Метою статті є виокремлення оперативно-розшукової характеристики шахрайства, що вчиняється організованими групами.

Виклад основного матеріалу. Принагідно зауважимо, що безпосередньо термін «шахрайство» закріплено в ст. 190 КК України. Зокрема, шахрайство – це заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою та карається обмеженням волі до трьох років за ч. 1 ст. 190 КК України, а за наявності кваліфікуючих ознак – до дванадцяти років [3].

Водночас у коментованому Кримінальному кодексі України визначено, що особливістю предмета шахрайства є те, що ним може бути як чуже майно, так і право на таке майно. Право на майно може бути закріплено в різних документах, наприклад, цінних паперах, довіреностях на право розпорядження майном, боргових зобов'язаннях, заповітах тощо [4].

Об'єктивна сторона шахрайства полягає у заволодінні майном або придбанні права на майно способом обману чи зловживання довірою. Унаслідок шахрайських дій потерпілий – власник, володілець, особа, у віданні або під охороною якої знаходиться майно, добровільно передає майно або право на майно винній особі. Безпосередня участь потерпілого в передачі майнових благ і добровільність його дій є обов'язковими ознаками шахрайства, які відрізняють його від викрадення майна та інших злочинів проти власності.

За ознакою безпосередньої участі потерпілого в процесі незаконного вилучення майна шахрайство схоже з вимаганням, яке також передбачає передачу майна чи права на нього винній особі самим потерпілим. Однак, якщо при вимаганні потерпілий робить це вимушено, то при шахрайстві потерпілий переконаний у тому, що він розпоряджається майном за власною волею, у своїх інтересах або принаймні не на шкоду цим інтересам. Така його переконаність є результатом впливу на нього шахрая, а саме: введенням потерпілого в оману щодо правомірності передачі ним винному майна чи надання йому права на майно [4].

Добровільність при шахрайстві має уявний характер, оскільки вона обумовлена обманом. Якщо потерпілий з огляду на вік, фізичні чи психічні вади або інші обставини не міг правильно оцінити й зрозуміти зміст, характер і значення своїх дій або керувати ними, передачу ним майна чи

права на нього не можна вважати добровільною. Заволодіння майном у спосіб зловживання цими вадами або віком чи станом потерпілого за наявності для того підстав може кваліфікуватися як крадіжка, а одержання права на майно за таких обставин – як недійсна угода [4].

Способами вчинення шахрайства є обман, а також зловживання довірою.

Обман як спосіб шахрайського заволодіння чужим майном чи придбання права на таке майно полягає у повідомленні потерпілому неправдивих відомостей або приховування певних відомостей, повідомлення яких мало б суттєве значення для поведінки потерпілого, для введення в оману потерпілого. Отже, обман може мати як активний (повідомлення потерпілому неправдивих відомостей про певні факти, обставини, події), так і пасивний (умисне замовчування юридичне значимої інформації) характер. У другому випадку для наявності шахрайства потрібно встановити, що бездіяльність винного призвела до помилки потерпілого щодо обов'язковості або вигідності передачі майна (права на майно) шахраєві, була причиною добровільної передачі потерпілим майнових благ. Якщо особа заволодіває чужим майном, свідомо скориставшись чужою помилкою, виникненню якої вона не сприяла, учинене не може визнаватися шахрайством. За певних обставин (у разі, якщо таке майно має особливу історичну, наукову, художню чи культурну цінність) такі дії можуть бути кваліфіковані за ст. 193 КК України.

Змістом обману як способу шахрайства можуть бути різноманітні обставини щодо яких шахрай уводить в оману потерпілого. Зокрема, це може стосуватися характеристики певних предметів, скажімо, їх кількості, тотожності, дійсності (обман у предметі), особи винного або інших осіб (обман в особі), певних подій, юридичних фактів, дій окремих осіб тощо. За своєю формою обман може бути усним, письмовим, виражатися у певних діях (підміна предмета, його фальсифікація тощо), серед іншого й конклюдентних [4].

Різновидом шахрайського обману судова практика визнає фіктивне представництво, за якого винний, створюючи враження про свою належність до того чи іншого підприємства, має на меті укласти договори й отримати гроші без поставки товару або, навпаки, одержати товар без належної його оплати.

До найбільш поширених випадків застосування обману як способу шахрайства належать: учинення різних угод щодо рухомого і нерухомого майна (купівля-продаж, оренда), коли потерпілому передається фальсифікований товар або предмети гіршої якості, або ж предметом угоди виступають фіктивні предмети, які не існують в об'єктивній реальності або не належать винній особі; незаконне отримання пенсій, субсидій, інших видів соціальної допомоги на підставі підроблених документів: обманне отримання попередньої оплати (авансу) за надання товарів чи послуг.

Зловживання довірою полягає в недобросовісному використанні довіри з боку потерпілого: для заволодіння чужим майном чи правом на нього винний використовує особливі довірчі стосунки, які склалися між ним та

власником чи володільцем майна. Такі стосунки можуть виникати внаслідок особистого знайомства, родинних або дружніх зв'язків, рекомендацій інших осіб, зовнішньої обстановки, цивільно-правових або трудових відносин, соціального статусу винного чи інших осіб тощо. Як шахрайство, учинене в спосіб зловживання довірою, слід розглядати отримання кредиту, попередньої оплати за товари чи виконання робіт (авансу), укладення договору позики, укладення договору прокату тощо без наміру повернути отримані кошти чи інші матеріальні цінності, виконати відповідну роботу, повернути борг чи отримані в користування речі [4].

Отримання майна під умовою виконання якого-небудь зобов'язання може кваліфікуватися як шахрайство лише в тому разі, коли винна особа ще в момент заволодіння цим майном мала мету його присвоїти, а зобов'язання – не виконувати. Зокрема, якщо винна особа отримує від іншої особи гроші чи інші цінності нібито для передачі посадовій особі як хабар, маючи намір не передавати їх, а привласнити, учинене належить кваліфікувати як шахрайство.

Зазначимо, що стаття за шахрайство в КК України складається з чотирьох частин, кожна з яких має свої кваліфікуючі ознаки. Зокрема, у ч. 4 ст. 190 КК України передбачено кваліфікуючою ознакою те, що шахрайство вчинюється організованою групою, стійкою групою осіб, які заздалегідь об'єдналися для здійснення одного або декількох злочинів. Цей вид шахрайства є дуже небезпечним та передбачає найтяжчу відповідальність у вигляді позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років з конфіскацією майна [3].

Водночас зауважимо, що шахрайство, яке вчиняється організованими групами, відрізняється від інших шахрайств щодо оперативного-розшукової характеристики за такими критеріями як: віктимологічні, кримінологічні та криміналістичні ознаки злочину.

Зокрема, кримінологічні ознаки досліджуваного виду шахрайства свідчать, що на відміну від інших видів шахрайств, шахрайства, що вчиняються організованими групами, за географічними показниками притаманні таким областям України, як Київська, Одеська, Луганська, Донецька, Дніпропетровська, Харківська, Львівська, Рівненська. Це пов'язано з тим, що для аналізованого виду злочинності характерним є вчинення злочинів у великих містах, тоді як 15–17 % таких злочинів учиняється в неурбанізованих місцях, що обумовлено лише способом учинення злочину (потребує максимального віддалення від цивілізації та неможливості отримання потерпілою особою об'єктивних даних, що розкриватимуть факт шантажу) [2].

З віктимологічного погляду цікавими є ознаки потерпілих осіб. Скажімо, О. І. Кривенко визначає, що всіх потерпілих від Інтернет шахрайства осіб можна охарактеризувати за такими критеріями:

- 1) залежно від статі: 39,8 % – чоловіки; 60,2 % – жінки;
- 2) залежно від вікового критерію: від 14–18 років – 18,9 %; від 18–25 років – 36,8 %; від 25–40 років – 33,2 %; від 40 до 60 років – 8,5%; старші за 60 років – 2,6 %;

3) залежно від освітнього рівня: ті, які мають середню або середню спеціальну освіту – 22,6 %; ті, які мають незакінчену вищу освіту – 29,5 %; ті, мають одну чи більше вищих освіт – 47,9 %;

4) залежно від соціального статусу: офіційно безробітні – 46,5 %; ті, які мають сезонну роботу чи працюють нерегулярно – 22,5%; рядові працівники будь-яких сфер – 23,1 %; особи, які займають певні керівні посади на державній службі чи в приватних організаціях і підприємствах – 7,6 %; особи зі статусом високопосадовців – 0,1 %;

5) залежно від притягнення до будь-якого виду відповідальності – ті, які ніколи не притягалися – 10,8 %; ті, які притягалися до адміністративної чи кримінальної відповідальності – 89,2 %;

6) залежно від цивільного стану: одружені – 24,2 %; неодружені – 32,6 %; розлучені – 43,2 % [5].

Водночас аналіз емпіричного матеріалу свідчить, що в разі вчинення шахрайства, що скоюється організованими групами, потерпілими особами є:

1) чоловіки – 54,3 %; віком від 35 до 45 років (49,9 %), від 45 до 55 років (23,8 %), старші за 70 років (17,8 %); мають вищу освіту (74,3 %); середній та вище середнього рівень достатку (85,4 %); мають такі риси характеру як нахабність, жадібність, самовпевненість;

2) жінки – 45,7 %; віком від 20 до 30 років (34,9 %), від 30 до 40 років (28,9 %); незаміжні (58,9 %; з незакінченою вищою (34,6 %) або вищу освіту (23,8 %); самовпевнені, жадібні, довірливі, вразливі та із розвиненим почуттям жалю.

Аналізуючи наведені відомості стосовно потерпілих осіб, спостерігаємо доволі не однозначний розподіл за віком, скажімо, чи середнього віку, чи зовсім старі. Це можна пояснити тим, що досліджуваний вид шахрайства або вчиняється стосовно заможних осіб середнього віку, або щодо літніх осіб з огляду на вади психоемоційного стану через віковий критерій.

Кримінологічна характеристика шахрайств, що вчиняються організованими групами, вирізняється такими ознаками: структура злочинності, обставини та спосіб учинення злочину:

1. Структура злочинності: організатор; виконавці; посібники. Склад організованих груп: за національністю (роми – 26,7 %; слов'яни – 34,7 %; кавказці – 12,1 %; азіати та араби по 7,6 %); за віком (середній вік учасників від 18 до 25 років – 26,8 %; від 25 до 35 років – 39,9 %); за статтю (76,4 – чоловіки); за соціальним станом – офіційно безробітні (78,6 %); за освітою – вища в 27,8 %; середня або незакінчена вища – 47,6 %.

Зауважимо, що науковці провели чимало досліджень щодо визначення ознак осіб, які вчиняють шахрайство. Зокрема, А. А. Герцензон і І. М. Даньшин за результатами узагальнення судової практики виділили такі типи шахраїв: 1) випадкові шахраї, які здійснюють шахрайство уперше з легковажності, під впливом обставин або інших осіб; 2) шахраї-рецидивісти, які здійснюють зазвичай дрібні шахрайські витівки; 3) шахраї – багаторазові рецидивісти; 4) шахраї-гастролери; 5) шахраї, які здійснюють продовжуване шахрайство; 6) шахраї-аферисти [6; 7].

Натомість С. В. Головін здійснює класифікацію шахраїв залежно від сфери використання їхніх здібностей: 1) шахраї на ринку нерухомості або цінних паперів; 2) «вуличні» шахраї (питома вага осіб циганської національності); 3) шахраї, які репрезентують себе як представники державних, комунальних, соціальних служб, громадських організацій; 4) побутові шахраї, які використовують близькі стосунки для реалізації злочинних задумів; 5) посадові особи органів державної влади та управління [8, с. 6].

Водночас Я. В. Стрелюк зазначає, що останнім часом прослідковується підвищення віку шахраїв (30–35 років; на відміну від 2004 року – 18–24 роки), а отже їхній освітній рівень та професійні навички зростають.

Загалом за віковим критерієм особи, які вчинюють шахрайство, розподіляються таким чином: від 14 до 18 років – 7,1 %; від 18 до 25 років – 22,3 %; від 25 до 30 років – 47,2 %; від 30 до 35 років – 17,5 %; від 35 до 45 років – 13,2 %; старші за 45 років – 9,7 % [9, с. 54].

2. Обставини злочину: денний час (з 10 до 18 години); спеціально облаштовані приміщення або за місцем мешкання потерпілої особи; завчасно підготовлені способи приховання та знищення слідів вчинення злочину.

3. Спосіб учинення шахрайства: телефонні шахрайства; шахрайства у сфері фінансових операцій; шахрайства з цінними паперами та дорогоцінними металами; шахрайства у сфері продажу автотранспорту; шахрайства у сфері соціального забезпечення населення тощо.

Констатуємо, що для цього виду злочинів характерним є завчасно підготовлені та розроблені легенди омани.

Висновки. Підсумовуючи наведене, доходимо висновку, що на сьогодні оперативно-розшукова характеристика шахрайства, що вчиняється організованими групами, на відміну від інших, побутових шахрайств, має свої особливості, які виражаються в кримінологічних, криміналістичних, віктимологічних і кримінально-правових ознаках, а їх знання в практичній діяльності надає змогу оперативним працівникам за короткий час максимально ефективно здійснювати протидію цьому виду злочинів.

Використані джерела:

1. Мошенничество в Законодательстве Украины. URL : <http://www.rozov.com.ua> (дата звернення: 06.12.2018).
2. Статистичні дані Генеральної прокуратури України. URL : <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html> (дата звернення: 06.12.2018).
3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. (дата звернення: 06.12.2018).
4. Коментар до ст. 190 Кримінального кодексу України. URL : <http://yurist-online.com/ukr/uslugi/yuristam/kodeks/024/187.php> (дата звернення: 06.12.2018).
5. Кривенко О. І. Оперативно-розшукова протидія шахрайствам, що вчиняються в мережі Інтернет : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2018. 20 с.
6. Герцензон А. А. Мошенничество: Опыт конкретно-социологического исследования. *Социалистическая законность*. 1968. № 1. С. 28–33.

7. Даньшин И. Н. Криминологическая характеристика личности мошенников. *Криминологические проблемы борьбы с преступностью*: сб. науч. тр. Киев : КВШ МВД СССР, 1985. С. 143-148.

8. Головкін С. В. Криміналістична характеристика шахрайства відносно власності особи та її використання на початковому етапі розслідування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Харків, 2008. 18 с.

9. Стрелюк Я. В. Оперативно-розшукова протидія шахрайствам підрозділами карного розшуку ОВС України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Харків, 2015. 20 с.

Стаття надійшла до редакції 14.01.2019

Капустник Н. Г., соискатель Харьковского национального университета внутренних дел (г. Харьков)

Оперативно-розыскная характеристика мошенничества, совершаемого организованными группами

Проведенное исследование направлено на определение оперативно-розыскной характеристики видов мошенничества, совершаемого организованными группами. Определены особенности уголовно-правовой, виктимологической, криминологической и криминалистической характеристик указанного преступления, которые являются существенными при оперативно-розыском противодействии мошенничества, совершаемого организованными группами, и знания которых в практической деятельности дает возможность оперативным работникам в короткое время максимально эффективно осуществлять противодействие очерченному виду преступлений.

Ключевые слова: оперативно-розыскная характеристика, мошенничество, совершаемое организованными группами, противодействие.

Kapustnyk N. Operational-Search Characteristics of Fraud Committed by Organized Groups

The conducted research is aimed at the definition of operational-search characteristics of types of fraud, committed by organized groups for the purpose of operational-search crime counteraction drafted species. The author determines the peculiarities of the criminal-law, victimological, criminological and criminalistic characteristics of this crime, which are essential in the operative-search counteraction to fraud committed by organized groups. In particular, it was noted that the criminological features of the investigated type of fraud indicate that, unlike other types of fraud, fraud, organized groups are organized according to geographical indices of such regions as Kyiv, Odesa, Lugansk, Donetsk, Dnipropetrovsk, Kharkiv, Lviv, and Rivne. This is due to the fact that for the investigated type of crime characteristic of the crimes committed in large places, and 15-17% when the crimes are committed in non-urbanized places, this is due only to the method of committing a crime (needs a maximum distance from civilization and the inability to receive the victim Obtaining objective data revealing the fact of blackmail). From the perspective of the victimological point of view, the author determines that they are signs of victims, and as regards the criminological characteristics of fraud committed by organized groups, it is characterized by such features as: circumstances of the crime: the structure of crime (organizer, performers, manuals); way of committing fraud; the way of committing fraud (it is noted that the crime of the investigated type is characterized by prematurely prepared and developed legends of deceit).

It was stated that the operative-search characteristic of fraud committed by organized groups, in contrast to other domestic fraud, has its own peculiarities, which are expressed in criminological, forensic, vikimologicheskikh and criminal-law signs, and knowledge of which in practical activity gives operatives the opportunity to maximize it as a short time to maximally effectively counteract this type of crime.

Key words: operative-search characteristics, fraud committed by organized groups, counteraction.

УДК 343.352: 340.12

Колодяжний М. Г.

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України (м. Харків, Україна)

СУСІДСЬКА ВАРТА В СИСТЕМІ ПРОФІЛАКТИКИ ЗЛОЧИННОСТІ ЗА КОРДОНОМ І В УКРАЇНІ¹

У статті досліджено перспективний для України напрям профілактики злочинності у вигляді сусідської варти. Вивчено зарубіжний досвід його реалізації у США, Великій Британії, країнах-членах ЄС. Виділено основні форми сусідської варти, переваги порівняно з іншими заходами спеціально-кримінологічного запобігання злочинності. Досліджено сучасний стан сусідської варти в нашій державі. Надано пропозиції щодо її дальшого впровадження в Україні.

Ключові слова: сусідська варта, профілактика злочинності, стратегія «community policing», стратегія зменшення можливостей учинення злочинів.

Постановка проблеми. Відповідно до Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015, одними з головних загроз національній безпеці нашої країни є інституційна слабкість, непрофесійність, структурна незбалансованість органів сектору безпеки, включаючи Національну поліцію України, поєднані з високим рівнем корупції за усією вертикаллю органів державного управління [1]. Недарма названі загрози не дають змоги приборкати злочинність в Україні, яка фактично має тенденцію до зростання. Офіційні статистичні показники правоохоронних органів є лише «цифровою ширмою», що штучно формує велику частку латентної злочинності. Це робиться, з одного боку, для прикриття непрофесіоналізму керівництва органів кримінальної юстиції, а з іншого – для зменшення страху громадян перед злочинністю, яка збільшується.

---

¹ *Примітка.* Стаття підготовлена в межах розробки фундаментальної теми дослідження «Стратегія зменшення можливостей учинення злочинів: теорія і практика» відділу кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України.

Безперечно, посилення криміногенності в державі на тлі «паперового зменшення» злочинності, що виходить із офіційних показників кримінально-правової статистики (487,1 тис. злочинів у 2018 р. проти 523,9 тис. злочинів у 2017 р. – зменшення на 7 %), зумовлює затяжна соціально-економічна криза, через яку більшість українців перебуває за межею бідності. Указані процеси так чи інакше збільшують умовну психологічну прірву між суспільством і державою, що відсторонилися від реального вирішення соціальних проблем громадян, які небезпідставно менше довіряють правоохоронним органам й виявляють пасивність у партнерських відносинах з поліцією. Тому цілком логічно МВС України викликами у створенні безпечного середовища визнає недостатній рівень участі суспільства в механізмах запобігання злочинності й нерозуміння населенням своєї активної ролі в забезпеченні громадської безпеки [2].

З огляду на висвітлені негативні обставини задля реальної, а не «штучно статистичної» стабілізації рівня злочинності в Україні, а також підвищення довіри громадян до правоохоронних органів виникає потреба в додатковому кримінологічному дослідженні тих напрямів профілактики злочинності, які сприятимуть посиленню активності громадян у партнерських відносинах із Національною поліцією як визначального суб'єкта в запобіганні найбільш поширеним злочинним проявам. Йдеться про сусідську варту (Neighborhood Watch), яка в багатьох країнах (США, Велика Британія, Канада, Австралія, деякі інші країни-члени ЄС) наразі є головним напрямом державно-приватного партнерства у сфері запобігання злочинності в межах стратегії «community policing» (громадська поліцейська діяльність) і стратегії зменшення можливостей учинення злочинів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Профілактичні можливості програм сусідської варти досліджували здебільшого західні учені, такі як: Г. Баземор, Т. Беннетт, Е. Даріан-Сміт, Дж. Еврі, Г. Лейкок, К. Новак, Т. Озог, Д. Розенбаум, Б. Сміт, П. Стедженга, Б. Тернер, Н. Тіллі, М. Форст, Д. Хьорлі та інші. В Україні окремі аспекти цієї проблематики вивчали О. М. Бандурка, В. В. Голіна, В. І. Московець, С. Г. Поволоцька, В. О. Соколов, О. Ю. Шостко, С. С. Шрамко, О. Н. Ярмиш тощо.

Формування цілей. Мета статті – з'ясування сутності та форм прояву програм сусідської варти за кордоном й надання на цій основі пропозицій щодо дальшого впровадження вказаного напрямку профілактики злочинності в Україні.

Виклад основного матеріалу. Програми сусідської варти (сусідського спостереження) наразі є одним з найпоширеніших форм профілактики злочинності у західних країнах. Антикриміногенний потенціал таких програм полягає в тому, що завдяки суспільній пильності, спостереженню мешканців житлових кварталів за майном один одного в потенційних злочинців зменшується можливість реалізувати злочинну мотивацію, спрямовану зазвичай на вчинення крадіжок, поєднаних з проникненням у житло, грабежів, розбоїв, угонів автотранспорту, хуліганств, актів вандалізму та інших злочинів і правопорушень.

Уперше програма сусідської варти, що спочатку називалася «USAonWatch», почала реалізовуватись у США в 1972 р. за підтримки й часткового фінансування Національної асоціації шерифів за рахунок грантів Міністерства юстиції цієї країни [3]. З огляду на значний профілактичний потенціал цієї програми вона утворюється й до сьогодні не лише в США, а й у багатьох державах світу, таких як Велика Британія, Канада, Австралія, ФРН, Нідерланди та інших європейських країнах. У США близько 20 % родин мешкають у районах, де функціонують такі проекти, а третина з них самі беруть участь у цих програмах. Ключовим принципом сусідської варти є розширення неформального нагляду та своєчасного інформування поліції про вчинені правопорушення й злочини. Це сприяє збільшенню кількості арештів і, як наслідок, – скороченню рівня злочинності. Така практика також зменшує страх громадян перед злочинністю, підвищує безпеку в районі проживання [4, с. 17].

У США після терористичних атак, що відбулись у Нью-Йорку 11 вересня 2001 року, значення сусідської варти істотно зросло. Наразі учасники цих проектів не лише пильнують місцевість проживання, а й забезпечують готовність громад до стихійних лих (торнадо, цунамі, землетруси), формують належне реагування сусідів на різні надзвичайні ситуації, інформують громадськість про загрозу тероризму.

У Великій Британії програми сусідської варти, як і в США, є найвідомішим проектом запобігання злочинності, що було запроваджено в цій країні. На сьогодні в ньому бере участь понад 10 млн осіб, а також налічується понад 155 тис. осередків діяльності. Зазначена організація створена у Великій Британії ще в 1982 р., коли мешканці міста Моллінгтон вирішили об'єднати зусилля в боротьбі з квартирними крадіжками. Здійснюючи тісне співробітництво з поліцією, місцеві мешканці організували спостереження за майном своїх сусідів. Після запровадження цієї профілактичної програми відбулось суттєве скорочення квартирних крадіжок і навіть інших вуличних злочинів. До 1987 р. у Великій Британії вже існувало понад 42 тис. первинних осередків програми «Сусідська варта». За словами Т. Мей, перед тим міністра внутрішніх справ, а зараз чинного Прем'єр-міністра цієї країни, скоротити злочинність з 19 млн злочинів у 1995 р. до 6,6 млн злочинів у 2015 р. вдалося саме завдяки запровадженню комплексної правоохоронної стратегії, гідне місце в якій посідають програми сусідської варти [5, с. 3].

Особливістю цього проекту є те, що його учасники не беруть безпосередньої участі в затриманні злочинців та їхньому переслідуванні. Вони допомагають опосередковано, повідомляючи місцевим органам поліції про підозрілих осіб чи факт розпочатого (вчиненого) злочину. Тому й неофіційний девіз програми звучить так: «Громадяни, які намагаються брати правосуддя у свої руки, не допомагають, а лише заважають боротьбі зі злочинністю».

Програма сусідської варти характеризується тим, що її організація та запровадження починається із загальних зборів мешканців багатоквартирного

будинку, житлового мікрорайону. Учасники проекту висувують кандидатуру, яка здійснюватиме координування між громадянами й поліцією. Для цього в штатному розкладі поліцейських відділів передбачено посаду офіцера із зв'язками з громадськістю, який навчає населення навичкам правомірної поведінки; консультує з питань особистої безпеки й віктимологічної профілактики; роз'яснює положення процесуального законодавства; видає учасникам сусідської варти плакати, наклейки із зображенням логотипу місцевої програми, що розміщують при в'їзді до певного населеного пункту, на стінах магазинів і державних установ, будинках громадян тощо.

Роль самих учасників сусідської варти полягає в постійній зацікавленості подіями, що відбуваються в районі проживання, та проблемами її мешканців; спостереженні за будинками і майном сусідів; створенні враження постійної присутності мешканців, які поїхали у відпустку чи відрядження (прибирання газет, пошти, розміщення власного автомобіля на сусідській стоянці, увімкнення світла на дворі у вечірній час); повідомленні поліції за телефоном чи на особистому прийомі про підозрілих осіб [6, с. 257–268].

Західні країни намагаються модернізувати традиційні напрями профілактики злочинності на кшталт сусідської варти, запроваджуючи нові технології. Зокрема, у США організація «Neighborhood Watch» (Сусідська варта) у 2017 р. розробила спеціальне програмне забезпечення під назвою «Платформа скорочення злочинності в громадах» (Platform to Reduce Crime in Communities). Це додаток до смартфона або планшету «Black Box Digital Witness» (Цифровий свідок), який можна безкоштовно завантажити в мережі Інтернет. Його суть полягає в тому, що користувач має можливість оперативно спрямувати своєму шерифові за місцем проживання записане на мобільний телефон відео, на якому зафіксована злочинна поведінка певних осіб. Також користувачі можуть обмінюватись у соціальних мережах інформацією про підозрілих осіб. Поліція і спецслужби США покладають на цей додаток великі надії з огляду на протидію тероризму, а також негуманному поводженню з тваринами [7]. Очевидно, що цей підхід сприяє оперативності реагування поліцейських на вчинені злочини, підвищенню якості їх розслідування.

Одним з різновидів сусідської варти є програми запобігання угонам автомобілів «Спостерегай за Вашим автомобілем» (Watch Your Car). Суть програми в тому, що власник автомобіля, який не користується ним у нічні години доби, дає згоду поліції для участі в ній, заповнює спеціальну анкету. Йому видають два стікери, що наклеюють на переднє й заднє вітрове скло автомобіля. Стікери мають світловідбиваючі елементи, що дає змогу бачити їх у темряві. З огляду на те, що більшість викрадень автомобілів відбувається саме вночі, поліцейські мають право зупиняти автомобілі з подібними наклейками з 1.00 год. до 5.00 год., перевіряючи наявність у водія відповідних документів на право експлуатації таким автотранспортним засобом. Тобто більшість патрульних поліцейських і свідомих громадян у такий спосіб значно обмежує можливість для автовикрадачів у реалізації їхнього злочинного умислу. Наразі вказана програма реалізується в багатьох штатах США [8].

У деяких містах США реалізуються місцеві програми профілактики злочинності. Наприклад, у м. Кенмор (штат Вашингтон) існує доволі успішна практика щодо повідомлення громадянами про будь-які дії третіх осіб, що мають ознаки неправомірної поведінки. Зокрема, у цьому місті департамент поліції запровадив програму «Блокуюча варта» (Block Watch Program). Вона полягає, з одного боку, у зменшенні віктимізації її учасників, а з іншого, – певного зникнення страху громадян перед злочинністю. Особи, які виявили бажання брати участь у цій програмі, мають дотримуватися певних правил безпеки, щоб не стати жертвою злочину: установлення сигналізації, освітлення будинку, заборів на всіх дверях помешкання, здійснення озеленення прибудинкової території тощо. Це є заходами просторової профілактики злочинів. Додатково такі особи мають щомісяця брати участь у спільних зборах, на яких сусіди та патрульний поліцейський обговорюють актуальні для житлового кварталу події, обмінюються інформацією про вчинені злочини й випадки антисоціальної поведінки [9].

Подібні програми «Блокуюча варта» функціонують у багатьох містах США і Великої Британії. Практика показує, що там, де вони запроваджуються, рівень загальнокримінальної злочинності значно зменшується. Зокрема, в англійському місті Бірмінгем був високий рівень крадіжок, поєднаних з проникненням у житло. Через деякий час після старту проекту «Block Watch Program» у дванадцяти з п'ятнадцяти районів цього міста таких крадіжок майже не спостерігалось. У місті Лейквуд (США, штат Колорадо) вказана програма дала змогу скоротити крадіжки зі зломом аж на 77 %, а в місті Сайпрес (США, штат Каліфорнія) – на 52 % [10].

З огляду на високу ефективність програм «Блокуюча варта» у профілактиці злочинам їх використовують не лише для охорони правопорядку в громадських місцях, захисту майна громадян, а й адаптують до сфери бізнесу та діяльності фермерських господарств. Для цього розробляють подібні програми «Ділова варта» (Business Watch) й «Фермерська варта» (Farm Watch).

Зауважимо, що в західних країнах діяльність щодо сусідської варти та інших напрямів профілактики злочинів не є формальною, широко висвітлюючись у ЗМІ. Органи кримінальної юстиції витрачають значні кошти на популяризацію новацій у сфері громадської безпеки. Для цього здійснюються соціологічні дослідження із застосуванням сучасних методик вивчення громадської думки, ставлення населення до поліції та основних напрямів її роботи. Цей вектор діяльності поліції у США, Великій Британії, ФРН та інших розвинених європейських країнах реалізується в кращих традиціях «public relations» (зв'язків з громадськістю). Так звані PR-технології, охоплюючи й правоохоронну сферу, передбачають наявність у кожному управлінні поліції співробітників, відповідальних за інформування місцевої громади про злочинність, її рівень, результати розслідування резонансних злочинів.

Вдалим прикладом застосування PR-технологій поліцією США є пес Макграфф. Це вивудуманий у 1980 р. Національною радою запобігання злочинності США антропоморфний (людиноподібний) образ поліцейського собаки породи бладхаунд. Спочатку Макграфф задумувався як спосіб

поліпшення кримінологічної поінформованості американських дітей і підлітків про злочинність. Наразі він використовується для популяризації різних форм профілактики злочинів і небезпечної поведінки: сусідська варта, просторова профілактика, дотримання правил дорожнього руху тощо. До 25-річчя Макграффа, що відбулось у 2007 р., у США була оголошена загальнодержавна кампанія протидії крадіжкам, яка мала також заходи сусідської варти [11].

Щодо України, то практика реалізації програм «Сусідська варта» існує лише на рівні пілотних проєктів. Вони більш-менш активно реалізуються із середини 2017 року. Першим містом, де програма «Сусідська варта» була впроваджена, стала Вінниця. Згодом до неї приєдналися Харків, Полтава, Хмельницький, Рівне, Чернівці, Луцьк. Очевидно, що такий досвід має поширюватися на інші обласні й районні центри України, не обмежуючись лише об'єднаннями співвласників багатоквартирних будинків (ОСББ). Учасниками таких програм профілактики злочинності мають бути й мешканці багатоповерхових будинків комунальної власності, приватних домоволодінь. На сьогодні передчасно говорити про результативність подібних програм профілактики злочинності в Україні.

Для дальшого впровадження окресленого напрямку профілактики злочинності в Україні, що зарекомендував себе позитивно в десятках західних країн уже протягом майже півстоліття, можна висловити низку пропозицій. Вони зводяться до такого:

а) популяризація в місцевих громадах програм сусідської варти в спосіб: нагляду за сусідським майном, особливо у вихідні й святкові дні, період відпусток; обміну телефонами як між мешканцями будинків, так і з дільничним інспектором поліції; контролі входу й виходу з під'їздів будинків сторонніх осіб; повідомлення поліції про підозрілу та незаконну поведінку сусідів і сторонніх осіб (прояви сімейного насильства; винесення з будинку побутової техніки та великих валіз; продаж наркотичних речовин чи саморобних алкогольних напоїв; ознаки вживання наркотиків і психотропних засобів (порожні коробки кадеїновмісних препаратів, використані шприци, порожні скляні пляшки для внутрішніх ін'єкцій); пошкодження комунального та приватного майна в під'їзді чи на прибудинковій території тощо);

б) посилення взаємодії дільничних поліцейських з мешканцями, проведення на регулярній основі загальних будинкових, квартальних зборів, надання індивідуальних консультацій. З огляду на це потрібно поширити поліцейський проєкт «Візит» на всі населені пункти України. Суть проєкту – побудинковий і поквартальний обхід дільничними офіцерами поліції мешканців на території обслуговування для вивчення проблем з питань безпеки й отримання інформації про осіб, які вчиняють злочини чи правопорушення (досвід м. Харків);

в) схилення громадян до добровільного надання поліції будь-яких відомостей, що містять ознаки злочину чи правопорушення; заборона самостійного вирішення чужого міжособистісного конфлікту в спосіб затримання злочинця, а тим більше вчинення інших самоправних дій, небезпечних для життя і здоров'я викривача злочинця;

г) постійне інформування громадян про рівень криміногенності за місцем проживання, щоб не посилювати їхній страх перед злочинністю;

д) створення в державі спеціального фонду за рахунок як коштів державного бюджету, так і меценатів, з якого виплачуватиметься винагорода добросовісним інформаторам (цей досвід існує у США, Великій Британії, Канаді, Австралії та інших країнах, зокрема й СНД);

е) запровадження в Україні премії з умовною назвою: «Учасник сусідської варті року», «За мужність і небайдужість», «За прояв хоробрості та сміливості». Такі заходи мають популяризувати в нашій державі практику програм сусідської варті, залучаючи до участі в них максимальну кількість громадян;

є) розміщення на вході у двір багатопверхового будинку, під'їзду, квартири або на огорожі приватного будинку таблички з написом «Цей будинок захищений сусідською вартою». Такі написи широко поширені за кордоном й інформують потенційних злочинців про очевидність їхніх злочинних дій через пильність місцевих мешканців, що значно зменшує настання злочинного результату без ризику для винного.

Ураховуючи, що програми сусідської варті є одним з багатьох проявів стратегії «community policing» [12; 13], заслугоує також на увагу діяльність щодо налагодження партнерських відносин поліції зі школярством й студентством. З огляду на це потребує розширення практика впровадження програм профілактики злочинності на кшталт «Шкільний офіцер поліції». Перший досвід реалізації різноманітних заходів у межах програм «Сусідська варта» й «Шкільний офіцер поліції» показує, що майбутнє профілактики злочинності в Україні саме за подібними вузькопрофільними проектами. Вони є більш ефективні за розмиті й громіздкі комплексні державні, обласні та міські програми запобігання й протидії злочинності, що приймалися у нашій країні раніше, більшість заходів яких реалізовувалася з ознаками нецільового використання бюджетних коштів.

Висновки. З огляду на викладене констатуємо:

1) програми сусідської варті є однією з центральних складових сучасної системи профілактики злочинності в багатьох західних країнах;

2) переваги сусідської варті порівняно з іншими напрямками профілактики злочинності полягають у скороченні рівня місцевої злочинності; економічності через здійснення частини її заходів громадянами на добровільній і безоплатній основі; посиленні в громадян відчуття безпеки; зменшенні страху перед злочинністю; активізації зацікавленості мешканців у вирішенні проблем місцевої громади; налагодженні партнерських стосунків місцевого населення з поліцією з одночасним посиленням соціально-обслуговуючої функції; підвищенні авторитету правоохоронних органів у державі загалом;

3) ефективність сусідської варті залежить від багатьох обставин, як-от: її популяризація з боку правоохоронних органів; фінансування заходів з боку держави, великого бізнесу, окремих громадян; розуміння громадянським суспільством власної ролі у забезпеченні правопорядку;

4) в Україні сусідська варта лише розпочинає запроваджуватись. Для її успішного функціонування необхідно вжити комплекс організаційно-управлінських, інформаційних й технічних заходів.

Використані джерела:

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 26 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 26.05.2015 № 287/2015. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення: 03.01.2019).

2. Стратегія розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ України до 2020 року. Київ: МВС України, 2017. 15 с.

3. Neighborhood Watch. URL: <https://www.nnw.org/> (дата звернення: 03.01.2019).

4. Взаимодействие милиции и населения: к итогам харьковского эксперимента. Харьков: Нац. ун-т внутр. дел, 2003. 288 с.

5. Modern Crime Prevention Strategy. London: Home Office, 2016. 48 p.

6. Бандурка О. М., Соболь В. О., Московец В. І. Партнерські взаємовідносини між населенням та міліцією: підручник. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. 352 с.

7. National Neighborhood Watch Releases New Technology. URL: [http://nnw.org/sites/default/files/documents/Safe City Press Release.pdf](http://nnw.org/sites/default/files/documents/Safe%20City%20Press%20Release.pdf) (дата звернення: 03.01.2019).

8. Watch Your Car Program. URL: [http://mdsp.maryland.gov/Organization/Superintendent/Watch Your Car Program](http://mdsp.maryland.gov/Organization/Superintendent/Watch%20Your%20Car%20Program) (дата звернення: 03.01.2019).

9. Block Watch Program. URL: <http://www.kenmorewa.gov> (дата звернення: 03.01.2019).

10. Crime Prevention Programs. URL: <http://mrsc.org/Home/Explore-Topics/Public-Safety/Law-Enforcement> (дата звернення: 03.01.2019).

11. The National Crime Prevention Council. URL: <http://www.ncpc.org/about> (дата звернення: 01.11.2018).

12. Колодяжний М. Г. Сучасний зарубіжний досвід громадського впливу на злочинність: монографія; за ред. В. В. Голіни. Харків: Право, 2017. 252 с.

13. Громадськість у запобіганні і протидії злочинності: вітчизняний та міжнародний досвід: монографія / В. В. Голіна, М. Г. Колодяжний, С. С. Шрамко та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни, М. Г. Колодяжного. Харків: Право, 2017. 284 с.

Стаття надійшла до редколегії 22.01.2019

Колодяжний М. Г., кандидат юридических наук, старший научный сотрудник, заведующий отделом криминологических исследований Научно-исследовательского института изучения проблем преступности имени академика В. В. Сташиса Национальной академии правовых наук Украины (г. Харьков, Украина)

Соседский дозор в системе профилактики преступности за границей и в Украине

В статье исследовано перспективное для Украины направление профилактики преступности в виде соседского дозора. Изучен зарубежный опыт его реализации в США, Великобритании, странах-членах ЕС. Выделены основные формы соседского дозора, преимущества по сравнению с иными мерами

специально-криминологического предупреждения преступности. Исследовано современное состояние соседского дозора в нашем государстве. Разработаны предложения по его дальнейшему внедрению в Украине.

Ключевые слова: соседский дозор, профилактика преступности, стратегия «community policing», стратегия уменьшения возможностей совершения преступлений.

Kolodiazhnyi M. Neighboring Guard in the Crime Prevention System Abroad and in Ukraine

In the article, on the basis of familiarization with the special literature of western criminologists, analytical reports and policy documents in the field of combating crime investigated one of the most common and most effective lines of crime prevention in the form of neighborhood guards. It is relatively new to law enforcement in Ukraine. This article lists circumstances that indicate the relevance of the study of this issue.

The purpose of the article is to find out the nature and forms of manifestation of the programs of the neighboring guard abroad and to elaborate on this basis proposals for the further implementation of this direction of crime prevention in Ukraine.

It is noted that the neighboring guard is closely connected with such crime prevention strategies as "community policing" and a strategy to reduce the possibilities of committing crimes.

The essence of the neighboring guard, subjects of implementation of its various measures, main forms of its manifestation are described. The foreign experience of crime prevention through neighboring guards is based on analysis made in such developed western countries as the United States, Great Britain, Germany and other EU member states.

It is specified that the neighboring guard is particularly effective in preventing theft, combined with penetration into housing, robbery, vehicle theft, hooliganism, acts of vandalism and other street crimes and offenses.

The benefits of neighboring guards are listed in comparison with other directions of special-criminological crime prevention. Rated the status of implementation of a neighboring guard in Ukraine, which takes place only at the level of pilot projects in some cities.

Conclusions indicate that the neighboring guard is essential to the crime prevention system abroad. It requires further study on the subject of its implementation in the practice of law enforcement agencies of our country.

Key words: neighboring guard, crime prevention, strategy of «community policing», strategy of reducing the possibilities of committing crimes.

УДК 343.9.024:339.9 (477)

Краснов О. В.

*начальник оперативно-розшукового відділу ОРУ СхРУ
Державної прикордонної служби України (м. Суми,
Україна)*

ПРОТИДІЯ ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

У статті розглянуто основні особливості сучасної організованої злочинності як явища транснаціонального характеру глобального масштабу, яке суперечить інтересам сталого розвитку людства в цілому. Констатується, що вчинення

угрупованнями організованої злочинності транскордонних злочинців є чинником, який визначає участь у протидії їм органів охорони державного кордону, що знайшло відображення в законодавстві нашої держави та у практичній діяльності Державної прикордонної служби України. Виділено перспективні напрями удосконалення системи протидії злочинності органами Державної прикордонної служби України.

Ключові слова: організована злочинність, правоохоронна діяльність, охорона державного кордону, Державна прикордонна служба України.

Постановка проблеми. Сучасна організована злочинність є однією із гострих та складних проблем, що постала перед світовим співтовариством і завдає потужний вплив на усі сфери суспільного життя. Діяльність правоохоронних органів із протидії високоорганізованим кримінальним структурам із високим рівнем оснащення, що використовують насильство та корупцію і діють поза межами національної юрисдикції, залишається неадекватною ступеню загрози.

Особливого значення протидія злочинності має для нашої держави, де це явище вийшло далеко поза межі загальнокримінального і перетворилося на чинник, що загрожує самому існуванню держави та нації. Організована злочинність та пов'язана із нею корупція глибоко проникли в органи державної влади та економіку. Посилюється кримінальний контроль над інформаційною сферою, у тому числі шляхом використання глобальних комп'ютерних мереж, ЗМІ та телебачення. Діяльність кримінальних структур набуває терористичної спрямованості, що проявляється у набутті нею політичного забарвлення.

Кримінальні структури здійснюють контроль над цілими регіонами країни, перетворюючи їх на бази для вчинення різного роду злочинів. При цьому особливу загрозу становлять намагання криміналітету встановити контроль над прикордонними територіями та використовувати державний кордон для здійснення протиправних акцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У опублікованих останнім часом дослідженнях суттєва увага присвячена протидії організованій злочинності. Так, наприклад, у монографії А. Бабенка та В. Конопельського розкриваються особливості діяльності правоохоронних органів України із протидії злочинним угрупованням, що діють в прикордонних регіонах Півдня нашої країни [1]. Цьому питанню присвячено і дисертаційне дослідження І. Чекмарьової [2].

У монографії М. Колодяжного розглядаються можливості впровадження в українських реаліях досвіду інших країн у формуванні та реалізації антикримінальної політики держави [3].

Питанням удосконалення антикримінальної політики присвячено монографічне дослідження В. Бесчастного [4] та дисертацію М. Красій [5].

Таким чином, суттєва увага науковців приділяється таким питанням, як кримінологічна характеристика сучасної організованої злочинності, розробка антикримінальної політики держави, протидія організованій злочинності правоохоронними органами, у першу чергу Національною поліцією України. Водночас, протидія організованій злочинності як напрям

діяльності органів охорони державного кордону на науковому рівні достатньою мірою не розглядається. Це стає на заваді напрацюванню наукового підґрунтя цієї участі цих органів у реалізації антикримінальної політики нашої держави.

Формування цілей. Метою статі є визначення напрямів діяльності органів охорони державного кордону України із протидії організованим злочинності.

Виклад основного матеріалу. Сучасна організована злочинність є складним та багатоаспектним явищем, що має власні характерні риси, які визначають його стан та динаміку. П. Мельник виділяє такі характерні риси організованої злочинності:

- тотальний вплив на суспільну ситуацію, що виходить поза межі впливу окремого вчиненого злочину;

- можливість еволюціонувати від соціальної організації до окремих протиправних дій, коли утворена з «некримінальною» метою організація починає, за певних обставин, вчиняти злочини;

- фактичний імунітет від «традиційної» профілактичної діяльності, потреба застосовувати інститути держави для протидії цьому явищу;

- вищий рівень організації кримінальних практик, укорінені у в сферу політичних відносин яка водночас охоплює економічну, професійну та посадову злочинність.

Автор слушно вказує на те, що організована злочинність зачіпає публічний інтерес, загрожуючи конституційному ладу та національній безпеці [6, с. 70].

Г. Жаровська наводить такі ознаки сучасної організованої злочинності:

- інтернаціональність, що полягає у включенні до складу структур такої злочинності представників різних національностей; це не виключає існування у її складі і організацій, сформованих за етнічною ознакою;

- структурованість, що проявляється у наявності у таких організацій складної структури взаємозв'язків, пов'язаних із іншими соціальними інститутами, а також строгої ієрархії;

- гнучкість, тобто здатність взаємодіяти із різними соціально-політичними інститутами, проникати до легальних інститутів держави, економіки та суспільства;

- схильність до використання сили, погроз та шантажу для розв'язання проблем, що перешкоджають реалізації злочинних схем;

- злочинна інноваційність, що полягає у використанні новітніх технологій задля досягнення мобільності, збільшення прибутку та уникнення відповідальності;

- мобільність, тобто здатність змінювати місце розташування, переміщуватися поза межами національних кордонів, використовувати сучасні міжнародні логістичні коридори та комунікації;

- спрямованість до встановлення контролю над певною сферою протиправної діяльності, що досягається у жорсткому протистоянні із конкурентами;

- здатність до адаптації до змін у ситуації, економічних, політичних, правових та інших умов, використання прогалин у законодавстві та інституційній системі задля реалізації злочинних схем;

- виражена матеріальна, корислива умотивованість протиправної діяльності [7, с. 114].

Невід'ємною рисою організованої злочинності є використання нею інструментів корупції для максимізації прибутків, уникнення соціального контролю та розширення сфери свого впливу. Лідери організованої злочинності розглядають видатки на підтримання корупційних зв'язків як необхідний та надзвичайно прибутковий вклад капіталу. Завдяки цьому тандем з представників організованої злочинності і корумпованих чиновників, майже легально, намагається контролювати чимало аспектів державного життя і навіть впливати на нього, лобіюючи через офіційні виконавчі структури свої особисті інтереси, видаючи їх за державні чи національні [8, с. 29].

Одним із проявів транснаціоналізації є вчинення угрупованнями організованої злочинності злочинів транскордонного характеру, тобто пов'язаних із перетином державного кордону країни. У протидію такого роду злочинам беруть участь підрозділи органів охорони державного кордону.

Відповідно до законодавства України, реалізацію окремих напрямів щодо протидії організованій злочинності у здійснює Державна прикордонна служба України у межах своїх повноважень. Відповідно до п. «в» ч. 3 ст. 5 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» [9] органи Державної прикордонної служби відносяться до державних органів, які беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю. Оперативні підрозділи Державної прикордонної служби України наділені повноваженнями щодо здійснення оперативно-розшукової діяльності (ч. 1 ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність») [10].

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» [11] до основних функцій служби відносяться охорона державного кордону України, ведення розвідувальної, оперативно-розшукової діяльності, участь у боротьбі з організованою злочинністю та протидія незаконній міграції на державному кордоні України, участь у заходах, спрямованих на припинення діяльності організованих груп та злочинних організацій, що порушили порядок перетинання державного кордону України.

Згідно зі ст. 19 цього закону до обов'язків Державної прикордонної служби України відноситься організація запобігання кримінальним та адміністративним правопорушенням, протидію яким законодавством віднесено до її компетенції, їх виявлення та припинення.

З питань протидії транскордонній злочинності та контрабандній діяльності органи Державної прикордонної служби України взаємодіють з компетентними органами та військовими формуваннями іноземних держав, міжнародними організаціями в порядку і на засадах, встановлених законодавством.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про державний кордон України» [12], захист державного кордону України є невід'ємною складовою

забезпечення національної безпеки України і полягає у скоординованій діяльності військових формувань та правоохоронних органів, що реалізується шляхом вжиття комплексу політичних, організаційно-правових, дипломатичних, економічних, військових, прикордонних, імміграційних, розвідувальних, контррозвідувальних, оперативно-розшукових, природоохоронних, санітарно-карантинних, екологічних, технічних та інших заходів.

Таким чином, захист державного кордону реалізується у військовій та правоохоронній сферах і включає, окрім іншого, контррозвідувальні та оперативно-розшукові заходи.

Державний кордон характеризується спеціальним режимом (ст. 8 Закону), що означає по порядку його перетинання, плавання і перебування суден і військових кораблів у територіальному морі та внутрішніх водах України, його утримання та провадження діяльності на ньому. Встановлення та забезпечення дотримання режиму державного кордону, прикордонного режиму та режиму у пунктах пропуску через державний кордон України мають превентивний характер і націлене на запобігання правопорушенням у сфері забезпечення прикордонної безпеки країни. Забезпечення зазначеного режиму, на нашу думку, відіграє суттєву роль у запобіганні транскордонній злочинності.

Частиною 5 ст. 18 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» [9] встановлено, що Державна прикордонна служба України сприяє спеціальним підрозділам Служби безпеки України і підрозділам органів Національної поліції у виявленні, припиненні та попередженні організованої злочинної діяльності, затриманні та притягненні до відповідальності її учасників. З цією метою служба за дорученням цих підрозділів зобов'язана:

- проводити перевірку і тимчасове вилучення документів у конкретних осіб, які прямують через державний кордон України;
- не пропускати окремих осіб через державний кордон, здійснювати їх затримання;
- оглядати конкретні транспортні засоби і майно, що прямують через державний кордон України, вилучати виявлені при цьому предмети та речовини, заборонені до вивезення і ввезення в Україну, та предмети контрабанди;
- здійснювати дії щодо контролю і затримання українських та іноземних невійськових суден.

Отже, чинним українським законодавством на Державну прикордонну службу покладено виконання суттєвого обсягу завдань саме у сфері протидії організованій злочинності.

Основним підрозділом Державної прикордонної служби України, на яких покладено обов'язки щодо вжиття заходів протидії транснаціональній організованій злочинності, є оперативно-розшуковий відділ. Відповідно до Положення про оперативно-розшуковий відділ органу охорони державного кордону, затвердженого наказом МВС України від 02.02.2015 № 118 [13], до основних функцій відділу відноситься: пошук і фіксація фактичних даних

про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена КК України з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства; здійснення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, прокурора; координація оперативно-розшукової діяльності і організація участі підрозділів Державної прикордонної служби України у протидії організованій злочинності і незаконній міграції на державному кордоні України та в межах контрольованих прикордонних районів.

За 2018 рік органами охорони державного кордону України затримано 1006 осіб, що використовували підроблені документи, а також 3270 нелегальних мігрантів. За цей самий період виявлено 668 одиниць вогнепальної зброї та 22612 одиниць боєприпасів, близько 60 кг вибухових речовин та понад 300 кг наркотичних засобів [14].

Окрім цього, виявлено та припинено функціонування 9 кримінальних структур, до складу яких входило 20 осіб, що займалися торгівлею людьми.

За 2018 рік Державною прикордонною службою України зафіксовано збільшення числа нелегальних мігрантів, що прибувають в нашу країну, приблизно на третину порівняно із 2017 роком [15].

При цьому суттєва увага приділяється проведенню спільних заходів у рамках міжнародного співробітництва, що є невід'ємною передумовою ефективної протидії транснаціональній організованій злочинності. Так, упродовж 2018 року Державна прикордонна служба України взяла участь у 10 операціях, що проводилися під егідою FRONTEX [16].

Останнім часом фіксується стрімке зростання незаконних операцій із наркотиками на території нашої країни. Так, у березні 2019 року українськими правоохоронними органами вилучено понад тону наркотиків [17]. У т.ч. з незаконного обігу вилучено 760 кг героїну, 258 кг кокаїну, 10 кг психотропної речовини PVP, 5 кг амфетаміну та 5 кг метамфетаміну, 4,4 кг фенілнітропропену. Зазначене обумовлює потребу в активізації зусиль із протидії контрабанді наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів через державний кордон України.

Перспективним напрямом удосконалення системи протидії організованій злочинності є формування спільних оперативних та слідчих груп, до складу яких входили б представники різних відомств. Цей підхід відповідає європейській практиці і активно просувається у рамках Європейського Союзу [18]. Вважаємо, що, у контексті протидії транскордонній злочинності, він також має розглядатися як практичне вираження євроінтеграційної політики нашої держави. Це, у свою чергу, вимагає змін до законодавства України, які б не лише створювали можливість формування таких груп, а й регламентували порядок їх діяльності.

В сфері протидії нелегальній міграції доцільним є ініціювання низки заходів у рамках міжнародного співробітництва. Зокрема, Україна має виступити ініціатором проведення міжнародної операції із запобігання втягванню українських громадян у протиправні операції із нелегальними мігрантами в басейні Середземного моря, а також попередженню використання території нашої держави для незаконного транзиту мігрантів

в країні ЄС. Окрім цього, доцільними є узгоджені заходи із встановлення та перевірки крїоїнгових компаній, що займаються вербуванням українських моряків для участі у незаконних операціях за кордоном [19, с. 299.]

Висновки. Узагальнюючи наведену вище інформацію, можна зробити висновок про те, що Україна виступає та у доступному для прогнозування майбутньому залишатиметься зоною кримінальних інтересів з боку організованої злочинності. Відбуватиметься диверсифікація злочинної діяльності, зростання її кримінальної професіоналізації. Посилення політичних, економічних та гуманітарних зв'язків між нашою країною та Євросоюзом у цілому, а також суміжними із нашою державою країнами-членами буде використовуватися організованою злочинністю для здійснення транскордонних злочинів.

Зазначене має враховуватися при організації роботи Державної прикордонної служби України як правоохоронного органу. Враховуючи диверсифікацію кримінальних проявів на державному кордоні нашої країни, джерелом яких є діяльність організованої злочинності, а також територіальні обмеження дії прикордонних органів, доцільним є акцентування уваги не стільки на виявленні та припиненні окремих злочинів, скільки на превентивній діяльності, удосконаленні системи забезпечення режиму державного кордону, усуненні умов для здійснення транскордонних злочинів.

Використані джерела:

1. Бабенко А. М., Конопельський В. Я. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинності у прикордонних регіонах Причорномор'я материкової України : монографія. Харків : Право, 2019. 264 с.

2. Чекмарьова І. Запобігання злочинності у прикордонних регіонах Півдня України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса : Одес. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 19 с.

3. Колодяжний М. Стратегія зменшення можливостей учинення злочинів: зарубіжні реалії, перспективи запровадження в Україні : монографія. Харків : Право, 2018. 218 с.

4. Бесчастний В. Кримінологічне забезпечення протидії злочинності в Україні : монографія. Харків, 2017. 358 с.

5. Красій М. О. Політика в сфері боротьби зі злочинністю: взаємозв'язок кримінально-правової та кримінально-процесуальної підсистем : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ : НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2018. 20 с.

6. Мельник П. Поняття «організована злочинність» у історико-правовому вимірі. *Young Scientist*. № 4 (56) April. 2018. С. 69–73.

7. Жаровська Г. Транснаціональна злочинність : джерела, ознаки, структура взаємозв'язків. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2013. Випуск 660. Правознавство. С. 111–117.

8. Беседа Д. В. Корупція як форма організованої злочинності. Взаємодія правоохоронних органів України з міжнародними інститутами. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі*. Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції. Київ, 07.12.2018 . Ч. 2. С. 29-31.

9. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 35. ст. 358.
10. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. Ст. 303.
11. Про Державну прикордонну службу України : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 27. Ст. 208.
12. Про державний кордон України : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 2. Ст. 5.
13. Положення про оперативно-розшуковий відділ органу охорони державного кордону : наказ МВС України від 02.02.2015 р. № 118. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0187-15>.
14. Держприкордонслужба: Підсумки за 2018 рік. 08.02.2019. «Южная волна». URL : <https://volnatv.com/novosti/odessa/15480-derzhprikordonsluzhba-pdsumki-za-2018-rk.html>.
15. 2018 рік став для Державної прикордонної служби черговим іспитом на стійкість. *Державна прикордонна служба України* 04.02.19. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/2018>.
16. Петро Цигикал: Підвищення прикордонної безпеки, відбуватиметься перш за все через запровадження європейських стандартів і практик. *Державна прикордонна служба України* 07.02.19. URL : <https://dpsu.gov.ua/ua/Petro-Cigikal-Pidvishchennya-prikordonnoi-bezpeki>.
17. Журак В. У березні в Україні вилучили більше тони наркотиків. *Інформаційне агентство «Українські Національні Новини»* 14.04.2019. URL : <https://www.unn.com.ua/uk/news/1793321>.
18. КМЕС пропонує нову концепцію координації боротьби з організованою злочинністю. *Державна прикордонна служба України* 19.06.2018. URL : <http://www.euam-ukraine.eu/ua/news/euam-proposes-new-conceptorganised-crime>.
19. Беседа Д. В. Міграційна криза в ЄС та її вплив на безпекову ситуацію в Україні. *Підприємство, господарство і право*. № 12 (274). 2018. С. 299-304.

Стаття надійшла до редколегії 09.01.2019

Краснов О. В., начальник оперативно-розшукового отдела ОРУ ВТРУ Государственной пограничной службы Украины (г. Сумы, Украина)

Противодействие организованной преступности органами Государственной пограничной службы Украины

В статье рассмотрены основные особенности современной организованной преступности как явления транснационального характера глобального масштаба, вступающего в противоречие с интересами развития человечества в целом. Констатируется, что совершение группировками организованной преступности трансграничных преступлений является фактором, определяющим участие в противодействии им органов охраны государственной границы, что отображено в законодательстве нашей страны и практической деятельности Государственной пограничной службы Украины. Выделены перспективные направления совершенствования системы противодействия преступности органами Государственной пограничной службы Украины.

Ключевые слова: организованная преступность, правоохранительная деятельность, охрана государственной границы, Государственная пограничная служба Украины.

Krasnov O. Counteraction to organized crime by bodies of the State Border Guard Service of Ukraine

The article discusses the main features of modern organized crime as a transnational phenomenon of a global scale that conflicts with the interests of the development of mankind as a whole. It is stated that the commission of transnational crimes by organized crime groups is a factor that determines the participation in the counteraction by the state border guards, which is reflected in the legislation of our country and the practice of the State Border Guard Service of Ukraine.

Attention is focused on the interaction of the State Border Guard Service of Ukraine with the competent authorities of other states and international organizations. This is especially true of countering cross-border crime, including smuggling, illegal migration, illegal operations with drugs, their analogues and precursors.

It is noted that the protection of the state border is implemented in the military and law enforcement spheres. It includes, among other things, counterintelligence and operational-search measures.

The author reinforces his conclusions in the article with statistical data on the results of the activities of the relevant practical bodies and their individual units. Among them are the results of joint activities in the framework of international cooperation, operations under the auspices of FRONTEX.

It is noted that a promising direction of improving the system of combating organized crime is the formation of joint operational and investigative groups. Participants in these joint groups are advisable to identify representatives of various departments.

Other promising areas for improving the anti-crime system by the State Border Guard Service of Ukraine have also been highlighted.

Key words: organized crime, law enforcement, protection of the State border, State Border Guard Service of Ukraine.

УДК 342.572

Савчук Т. І.

кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри криміналістики та судової експертології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, Україна)

Безсонна Т. Ф.

старший викладач кафедри криміналістики та судової експертології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, Україна)

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ, УЧИНЕНИХ НА ТЕРИТОРІЇ ПРОВЕДЕННЯ ОПЕРАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ СИЛ

У статті на основі аналізу слідчої та судової практики розроблено криміналістичну характеристику злочинів проти громадської безпеки, учинених на території проведення операції Об'єднаних сил. Виділено найбільш розповсюджені злочини проти громадської безпеки, що вчиняються на території проведення операції Об'єднаних сил. Визначено структуру криміналістичної

характеристики злочинів проти громадської безпеки, учинених на території проведення операції Об'єднаних сил, та проаналізовано її елементи.

Ключові слова: криміналістична характеристика, елементи криміналістичної характеристики, злочини проти громадської безпеки, операція Об'єднаних сил, район проведення операції.

Постановка проблеми. Громадська безпека – це безпека від джерел підвищеної небезпеки, а саме: злочинних організацій, терористичних груп та інших злочинних об'єднань, зброї, предметів, що становлять підвищену небезпеку для оточення, а також вогню тощо. У районі проведення операції Об'єднаних сил указаний об'єкт кримінально-правової охорони досить часто піддається впливу злочинних елементів у спосіб учинення суспільно-небезпечних діянь, що порушують громадську (загальну) безпеку й створюють загальну небезпеку (умови) загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або заподіюють такі наслідки.

З огляду на ситуацію, що складається в зоні проведення операції Об'єднаних сил, одними з найпоширеніших злочинів проти громадської безпеки на сьогодні є злочини, пов'язані з терористичною діяльністю злочинних формувань і незаконними діями з вогнепальною зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами. Указані види злочинів в окремих випадках пов'язані між собою, проте переважна частина злочинів, передбачених ст. 263 КК, учиняється самостійно. Їх розслідування складає значні труднощі, які обумовлюються специфікою місця вчинення таких злочинів, масштабами злочинної діяльності та суб'єктивним складом осіб, задіяних у їх вчиненні. Крім того, однією з проблем також є відсутність наукових рекомендацій щодо методики розслідування вказаних злочинів. Однак очевидно, що першим кроком до розробки рекомендацій щодо розслідування конкретного виду злочинів є визначення та дослідження елементів їх криміналістичної характеристики, що і визначає актуальність цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне дослідження положень криміналістичної характеристики злочинів проводили такі вчені-криміналісти, як В. П. Бахін, Р. С. Белкін, О. О. Ейсман, О. Н. Колесніченко, Н. І. Клименко, В. Є. Коновалова, І. Ф. Крилов, В. С. Кузьмичов, В. Г. Лукашевич, Г. А. Магусовський, С. П. Мітрічев, В. О. Образцов, І. Ф. Пантелєв, М. В. Салтєвський, М. О. Селіванов, Л. О. Сергєєв, А. В. Старушкевич, В. Г. Танасевич, М. П. Яблоков, Н. А. Якубович та багато інших. Попри значний унесок, зроблений ученими з досліджуваного питання, у криміналістичній літературі відсутня криміналістична характеристика злочинів проти громадської безпеки, учинених у зоні проведення операції Об'єднаних сил.

Формування цілей. Метою статті є розробка та дослідження окремих елементів криміналістичної характеристики злочинів проти громадської безпеки, учинених в зоні проведення операції Об'єднаних сил.

Виклад основного матеріалу. Криміналістична характеристика злочину є теоретичною категорією криміналістики, яка відноситься до злочину як до події, що спричинила певні зміни в навколишньому

середовищі [1, с. 375]. О. Н. Колесніченко та В. О. Коновалова визначали криміналістичну характеристику як систему інформації про ознаки злочинів цього виду, що мають криміналістичне значення, відзначають закономірні зв'язки між ними і слугують побудові та перевірці слідчих версій для вирішення завдань розслідування [2, с. 16]. Своєю чергою М. В. Салтєвський пропонував визначати криміналістичну характеристику як інформаційну модель, що становить собою якісно-кількісну систему опису типових ознак конкретного виду (групи) злочинів [3, с. 267]. Схожої думки дотримувався В. П. Бахін, який розглядав її як систему узагальнених даних про найбільш типові ознаки певного виду (групи) злочинів, які слугують основою наукового й практичного вирішення завдань розкриття та розслідування злочинів [4, с. 179]. Проте вчені не вказали наявності закономірних зв'язків між такими ознаками, що вбачається суттєвим упущенням. Дещо іншу думку висловлює О. В. Кузнєцова, стверджуючи, що криміналістична характеристика злочину є інформаційною моделлю, яка об'єднує сукупність систематизованих і типізованих відомостей про таку подію й пов'язані з нею процеси, а також закономірності їх відображення та джерела відображеної інформації [1, с. 375]. Отже, переважна кількість учених-криміналістів сходяться на тому, що криміналістична характеристика окремого виду злочинів це, зокрема, наукова категорія, покликана вирішувати завдання розслідування як на науковому, так і на практичному рівнях. Вона являє собою систематизовану інформацію про ознаки окремого виду злочинів або елементи механізму його вчинення та відображає закономірні зв'язки між такими елементами і слугує для висунення криміналістичних версій та вирішення завдань розслідування.

У криміналістичній літературі немає єдності й у визначенні змісту криміналістичної характеристики. Так, Р. С. Белкін зазначав, що криміналістична характеристика окремого виду злочину має містити характеристику вихідної інформації; систему відомостей про спосіб учинення та приховання злочинів і типові наслідки його застосування, особу ймовірного злочинця та ймовірні мотиви і цілі злочину, особу ймовірної жертви злочину, а також деякі обставини вчинення злочину (місце, час, обстановку) [5, с. 736]. А. В. Старушкевич, указуючи, що під криміналістичною характеристикою злочинів можна розуміти певним чином упорядковану сукупність даних (відомостей) про криміналістично значимі ознаки злочинів, наголошує, що кожний злочин має багато різних ознак. Одні з них мають значення для кримінально-правової кваліфікації злочину, правильного вирішення кримінальної справи, інші – для прийняття кримінально-процесуальних рішень, треті – для розкриття та розслідування тощо [6, с. 8]. Отже, указана сукупність даних стосується тих чи інших елементів механізму злочину. Тобто зміст криміналістичної характеристики того чи іншого виду злочинів складають дані про конкретні елементи механізму злочину.

Свого часу І. Ф. Пантелєєв до криміналістичної характеристики конкретного виду злочинів відніс типові ситуації цього виду злочину, найбільш розповсюджені способи їх учинення, технічні засоби, які

застосовує злочинець для вчинення злочину, характеристику типових матеріальних слідів злочину, які можуть мати значення речових доказів, найбільш ймовірні місця їх виявлення, тайники, способи приховання слідів злочину та інших засобів маскуванню злочинців, характеристика їхніх професійних злочинних навиків, злочинних звуків тощо [7, с. 359].

Неодноразово робилися спроби узагальнити думки з цього питання, висловлені в криміналістичній літературі. Зокрема, М. В. Салтєвський, розглянувши всі елементи, дійшов висновку про те, що більшість авторів виділяють чотири основних її елементи: предмет безпосереднього посягання, спосіб учинення злочину в його широкому розумінні, типову обстановку – «слідову картину» в її широкій інтерпретації, особу злочинця [8, с. 419]. Уявляється, що запропонована узагальнена система елементів криміналістичної характеристики є типовою для більшості злочинів. Проте при побудові криміналістичної характеристики окремого виду злочину мають враховуватися й інші елементи, такі, наприклад, як особа жертви (потерпілого), окремі обставини вчинення злочину (час, місце та обстановка) тощо.

Зауважимо, що всі елементи криміналістичної характеристики злочину взаємозалежні, а виявлення внутрішніх зв'язків дає змогу, пізнаючи один елемент системи злочину, одержати знання про деякі інші елементи і, зрештою, розкрити злочин [9, с. 45]. Тому при розробці криміналістичної характеристики мають враховуватися такі закономірності, адже вони дають основу для висунення окремих версій за тими чи іншими елементами механізму злочину.

З огляду на викладене констатуємо, що криміналістична характеристика злочинів, учинених в зоні проведення операції Об'єднаних сил має охоплювати дані про способи злочину, особу злочинця та потерпілого, обставини вчинення злочинів (час, місце та обстановка), типові сліди злочинів.

Як уже зазначалося, найбільш розповсюдженими злочинами проти громадської безпеки, що вчиняються на території проведення операції Об'єднаних сил, є злочини терористичної спрямованості, або інакше кажучи ті, які пов'язані з терористичною діяльністю злочинних формувань. Відповідно до Закону України «Про боротьбу з тероризмом» терористичною визнається діяльність, яка охоплює:

- а) планування, організацію, підготовку та реалізацію терористичних актів;
- б) підбурювання до вчинення терористичних актів, насильства над фізичними особами або організаціями, знищення матеріальних об'єктів у терористичних цілях;
- в) організацію незаконних збройних формувань, злочинних угруповань (злочинних організацій), організованих злочинних груп для вчинення терористичних актів, так само як і участь у таких актах;
- г) вербування, озброєння, підготовку та використання терористів;
- і) пропаганду й поширення ідеології тероризму;
- д) фінансування та інше сприяння тероризму [10].

Зокрема, злочини терористичної спрямованості вчиняються способами, які охоплюють дії з підготовки, безпосереднього вчинення та приховання їх слідів. Дії з підготовки до вчинення таких злочинів передбачають:

- визначення об'єкта посягання;
- визначення найбільш оптимального способу вчинення злочину;
- визначення часу та місця вчинення злочину, а за необхідності – підготовка вказаного місця до вчинення злочину в спосіб пошкодження замків, сигналізації, пожежних щитів тощо;
- підшукування співучасників серед прибічників злочинних поглядів, службових осіб через переконавання, залякування, підкуп тощо;
- за необхідності отримання грошових і матеріальних активів для здійснення злочинної діяльності;
- підшукування та підготовку зброї, боєприпасів, вибухових речовин, а також їх пристосування до обстановки вчинення злочину;
- в окремих випадках підготовку агітаційної продукції та її розповсюдження;
- підготовку транспортних засобів та шляхів підходу і відходу злочинців на місці вчинення злочину;
- підготовку, а в деяких випадках розробку засобів маскування для злочинців (одягу, екіпірування, взуття тощо) та для знарядь учинення злочину (вибухових пристроїв, зброї, військової техніки) тощо;
- визначення способів і підготовку засобів приведення в готовність вибухових пристроїв;
- розробку плану заходів опору та протистояння працівникам правоохоронних органів України та Збройних сил України тощо.

Безпосереднє вчинення злочинів терористичної спрямованості в районі проведення операції Об'єднаних сил характеризується здійсненням: 1) підривів стратегічних об'єктів (вокзалів, заводів, підприємств, установ та організацій, мостів і трупопроводів); 2) підривів житла та транспортних засобів посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування, а також співробітників правоохоронних органів і військових формувань; 3) організацією вибухів під час масових заходів; 4) нападу на гуманітарні місця та спостерігачів міжнародних організацій; 5) організацією та веденням збройного опору, незаконної протидії та перешкоджання виконанню службових обов'язків співробітниками правоохоронних органів України і військовослужбовцями Збройних сил України, задіяними в проведенні операції Об'єднаних сил на території Донецької та Луганської області України; 6) опору представникам державної влади та унеможливлення припинення злочинної діяльності правоохоронними органами та ЗС України.

Для вчинення вказаних злочинів використовується вогнепальна зброя, боєприпаси та вибухові пристрої, речовини, військова техніка, що були викрадені зі складських приміщень правоохоронних органів і військових частин, а також ввезені на підконтрольну територію України з невідконтрольних територій та з інших держав. Крім того, частину вибухових пристроїв виготовляють самостійно злочинці або пристосовують до умов учинення злочину.

Характерною особливістю вказаних злочинів є те, що вони вчиняються діючими або колишніми службовими особами органів державної влади,

місцевого самоврядування, правоохоронних органів та військовослужбовцями. Це пов'язано з тим, що саме вказані особи мають фізичну можливість створення терористичних організацій і вчинення терористичних актів, адже в їхньому розпорядженні є достатня кількість зброї, боєприпасів, вибухових речовин, фізично підготовлені особи, які можуть бути схилені до вчинення злочинів, а також саме вони обізнані в оперативній обстановці в регіоні та об'єктах підвищеної охорони. Однак до складу груп також часто входять місцеві жителі як із підконтрольної Україні території, так і з непідконтрольної, які підтримують погляди терористичної організації, або які отримали матеріальну винагороду за участь у терористичній діяльності.

Указані терористичні організації характеризуються чітким розподілом ролей, адже мають організаційну структуру військового типу (поділяються на структурні підрозділи з визначенням особового складу кожного з них, який носить формений одяг військового типу), характеризуються наявністю єдиноначальності та субординації, використанням знаків розрізнення, мають воєнізований характер завдань і методів (здійснення з використанням вогнепальної зброї та військової техніки збройного опору підрозділам Збройних сил України та інших військових формувань України, задіяних у проведенні операції Об'єднаних сил на території Донецької та Луганської областей України) та ставлять перед собою специфічні завдання (утримання території окремих районів Донецької та Луганської областей, тимчасово не підконтрольних органам державної влади України, встановлення на території цих районів військового стану) та мають для цього відповідні матеріальні засоби (вогнепальну зброю – автомати, міномети), також військову техніку.

Небезпека вчинення злочинів терористичної спрямованості полягає в тому, що їх жертвами стають не лише особи, на яких спрямований злочинний умисел, але й інші випадкові цивільні особи, серед яких часто страждають діти, жінки та особи похилого віку.

Час вчинення таких злочинів залежить від спрямованості умислу та способу вчинення. Зокрема, якщо умисел спрямований на пошкодження об'єктів, то досить часто злочинці обирають нічний час, коли на об'єктах невелика кількість людей. Однак, якщо злочинний умисел спрямований на завдання якнайбільшої шкоди життю та здоров'ю людей для створення гучного резонансу, то обирається час та місце, коли на об'єкті є найбільша їхня концентрація. Вказане правило діє й під час організації вибухів на масових заходах.

Дещо по-іншому визначається час учинення підризу житла чи транспортних засобів окремих осіб. У цьому випадку враховується темп життя особи та спрямованість злочину (налякати, завдати шкоди здоров'ю або ж позбавити життя) і обирається найбільш сприятливий момент вибуху.

Сліди вказаних злочинів досить різноманітні та залежать значно від обраного способу вчинення злочину. Проте очевидно, що ці злочини залишають як сліди матеріального походження (знаряддя вчинення злочину та їх частини, тілесні ушкодження на потерпілих, агітаційна продукція,

зруйновані об'єкти тощо), так і сліди ідеального походження (які містяться в показаннях свідків, потерпілих, підозрюваних).

Зі злочинами терористичної спрямованості досить тісно пов'язані злочини, які стосуються незаконних дій зі зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами. В окремих випадках вони стають необхідною умовою вчинення попередніх злочинів, або незаконно отримана зброя використовується для вчинення інших злочинів, проти життя та здоров'я, власності, громадського порядку та моральності тощо. Проте з огляду на ситуацію, яка на сьогодні склалася в зоні проведення операції Об'єднаних сил, переважна кількість злочинів, передбачених ст. 263 КК України вчиняється й без наміру дальшого використання такої зброї у злочинних цілях.

Способами вчинення незаконного поводження з вогнепальною зброєю, боеприпасами та вибуховими речовинами є:

- незаконне платне придбання та зберігання вогнепальної зброї, боеприпасів і вибухових речовин;

- незаконне безоплатне придбання вогнепальної зброї, боеприпасів та вибухових речовин;

- виявлення вогнепальної зброї, боеприпасів і вибухових речовин на території проведення військових дій та незаконне їх зберігання;

- розбирання та ремонт виявленої на місці проведення військових дій зброї, боеприпасів і вибухових речовин;

- виявлення та зберігання нерозірваних боеприпасів;

- збут вогнепальної зброї, боеприпасів та вибухових речовин;

- придбання, зберігання та збут холодної зброї тощо.

Предметом злочинного посягання найчастіше є:

- ручна вогнепальна зброя (пістолети, рушниці, автомати, кулемети, міномети тощо);

- боеприпаси до вогнепальної зброї та ручні гранати;

- вибухові пристрої та речовини як заводського, так саморобного способів виготовлення;

- холодна зброя (кинджали, фінські ножі, кастети тощо).

Особою злочинця здебільшого є неповнолітні та повнолітні чоловіки. За характером вони легковажні, безпечні, самовпевнені. Частина таких осіб має навички поводження зі зброєю. У деяких випадках такі особи перебували в стані сп'яніння. Характерною особливістю вказаних злочинів для зони проведення операції Об'єднаних сил є те, що вони можуть вчинятися й військовослужбовцями. Однак у такому разі незаконне поводження поєднано із привласненням військовослужбовцем бойових припасів і вибухових речовин (ст. 410 КК України). Такі особи досить часто заволодівають зброєю та боеприпасами для переміщення до місця проживання як трофею або з корисливою метою для реалізації третім особам.

Час учинення злочинів, передбачених ст. 263 КК характеризується тим, що він переважно збігається з часом закінчення обстрілів на відповідній території або бойових дій чи розмінування території. Досить часто злочинці виявляють зброю та боеприпаси на покинутих блокпостах, місцях

дислокації військових формувань, на території населених пунктів, доріг або навіть поблизу власних дворів чи будівель у військових частинах.

Головна небезпека від учинення вказаних злочинів полягає в тому, що досить часто такі особи, не знаючи правил поведіння із вогнепальною зброєю, боєприпасами та вибуховими речовинами, необережно завдають шкоду як власному здоров'ю або життю, так й іншим особам. Окрім того, зброя та боєприпаси можуть бути використані для вчинення злочинів різних видів.

Висновки. Отже, визначення та дослідження елементів криміналістичної характеристики злочинів проти громадського порядку, учинених в зоні проведення операції Об'єднаних сил, є першим кроком до розробки рекомендацій щодо розслідування цих видів злочинів. При формуванні криміналістичної характеристики вказаних злочинів потрібно враховувати специфіку регіону та загальну структуру криміналістичної характеристики. З урахуванням розробленої криміналістичної характеристики в перспективі мають бути розроблені рекомендації з розслідування злочинів проти громадської безпеки, учинених на території проведення операції Об'єднаних сил (на територіях Донецької та Луганської областей).

Використані джерела:

1. Кузнецова О. В. До питання щодо поняття та структури криміналістичної характеристики злочинів. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2010. № 18. С. 372–376. URL: <http://nbuv.gov.ua> (дата звернення : 14.12.2018).
2. Колесниченко О. Н., Коновалова В. О. Криміналістическая характеристика преступлений : учебное пособие. Харьков: Юрид. институт, 1985. 92 с.
3. Салтєвський М. В. Криміналістика : підручник : у 2 ч. Ч. 2. Харків: Консум, 2001. 528 с.
4. Бахин В. П. Криміналістика. Проблемы и мнения (1962–2002) : монографія. Киев, 2002. 268 с.
5. Белкин Р. С. Курс криміналістики : учебное пособие. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. 837 с.
6. Старушкевич А. В. Криміналістична характеристика злочинів : навчальний посібник. Київ: Правник-НАВСУ, 1997. 44 с.
7. Пантелеев И. Ф., Селиванов Н. А. Криміналістика : учебник. Москва : Юрид. лит., 1975. 544 с.
8. Салтєвський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ: Кондор, 2006. 588 с.
9. Густов Г. А. Понятие и виды криміналістической характеристики преступлений. *Криміналістическая характеристика преступлений*. Сб. науч. тр. Москва, 1984. С.43–48.
10. Про боротьбу з тероризмом : закон від 20.03.2003 № 638-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 25. Ст. 180 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/638-15> (дата звернення: 20.12.2018).

Стаття надійшла до редакції 03.01.2019

Савчук Т. И., кандидат юридических наук, старший преподаватель кафедры криминалистики и судебной экспертизы факультета №1 Харьковского национального университета внутренних дел (г. Харьков, Украина)

Бессонная Т. Ф., старший преподаватель кафедры криминалистики и судебной экспертизы факультета №1 Харьковского национального университета внутренних дел (г. Харьков, Украина)

Криминалистическая характеристика преступлений против общественной безопасности, совершенных на территории проведения операции Объединенных сил

В статье на основе анализа следственной и судебной практики разработана криминалистическая характеристика преступлений против общественной безопасности, совершенных на территории проведения операции Объединенных сил. Выделены наиболее распространяемые преступления против общественной безопасности, совершаемые на территории проведения операции Объединенных сил. Определена структура криминалистической характеристики преступлений против общественной безопасности, совершенных на территории проведения операции Объединенных сил, и проанализированы ее элементы.

Ключевые слова: криминалистическая характеристика, элементы криминалистической характеристики, преступления против общественной безопасности, операция Объединенных сил, район проведения операции.

Savchuk T., Bezsonna T. Forensic Characteristics of Crimes against Public Safety Committed on the Territory of the Joint Forces Operation

The article analyzes the scientific opinions of criminologists on the concept and structure of forensic characteristics of crimes. It has been determined that the forensic characteristic is a systematic information about the features of a particular type of crime or elements of the mechanism of its commission, and reflects the logical connections between such elements and serves for the advancement of forensic versions and solving the tasks of the investigation. The content of forensic characteristics of one or another type of crime is data on specific elements of the mechanism of the crime. It is emphasized that all elements of the forensic character of the crime are interdependent and there are regular relationships that must be taken into account when they are studied. It is determined that when constructing forensic characteristics of a particular type of crime, one must take into account not only the general structure of forensic characteristics, but also the characteristic features of a specific type of crime.

The most widespread crimes against public security committed on the territory of the operation of the united forces are allocated. On the basis of the analysis of investigative and judicial practice, a forensic description of crimes against public safety developed in the area of the operation of the combined forces was developed. The structure of the forensic characterization of crimes against public security committed on the territory of the operation of the combined forces was determined. It should include data on the methods of crime, the identity of the offender and the victim, the circumstances of the commission of crimes (time, place and circumstances), typical traces of the crime. The main elements of forensic characteristics of these crimes are analyzed.

Key words: forensic characteristic, elements of forensic characteristics, crimes against public safety, operation of United Forces, area of operation.

**ПРОТИДІЯ З БОКУ ЗАЦІКАВЛЕНИХ ОСІБ ТА ЗАСОБИ ЇЇ
ПОДОЛАННЯ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ПЕРЕВИЩЕННЯ ВЛАДИ
АБО СЛУЖБОВИХ ПОВНОВАЖЕНЬ СПІВРОБІТНИКАМИ
ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ**

У статті розглянуто концептуальні підходи до розуміння протидії розслідуванню з боку зацікавлених осіб; виокремлено форми, види, прийоми, коло суб'єктів, способи та засоби ефективного подолання цих протиправних дій. Запропоновано під протидією розслідуванню розуміти будь-які дії чи бездіяльність, спрямовані на перешкоджання досягненню завдань розслідування, приховання слідів злочинів, вплив на учасників кримінального провадження, створення перешкод при відшуканні криміналістично значущої інформації, формуванні системи доказів. Спираючись на результати емпіричного спостереження, виокремлено найбільш розповсюджені форми протидії розслідуванню з боку працівників правоохоронних органів, які перевищили владу або службові повноваження. Наголошено, що поряд з традиційними, усталеними суб'єктами, такими, як підозрювані (обвинувачені), їхні співучасники, родичі, близькі, знайомі та захисники, активну участь у протидії розслідуванню беруть корумповані службовці органів влади, суду, прокуратури, національної поліції, пенітенціарної служби, засобів масової інформації. Звернуто увагу на те, що ефективна система заходів подолання протидії розслідуванню має декілька рівнів, де особливого значення набувають рекомендації з необхідності проведення кримінологічної експертизи нормативно правових актів через призму чинного антикорупційного законодавства та активізації діяльності державного бюро розслідування, за умов належного його комплектування відповідними кадрами.

Ключові слова: досудове розслідування перевищення влади або службових повноважень співробітниками правоохоронних органів, протидія з боку зацікавлених осіб, форми протидії розслідуванню, суб'єкти протидії розслідуванню, засоби подолання протидії розслідуванню.

Постановка проблеми. Специфічною ознакою досудового розслідування службових злочинів, серед яких і перевищення влади або службових повноважень, слід вважати наявність протидії встановленню об'єктивної істини з боку зацікавлених осіб. Попри те, що протидія розслідуванню набула широкомасштабного характеру, ставши вкрай негативним соціальним явищем, серед науковців не існує єдиної позиції щодо визначення цієї криміналістичної категорії; по-різному класифікуються її форми, види, прийоми, не однозначне й коло її суб'єктів [1; 2; 3; 4]. Зазначене ставить перед ученими-криміналістами завдання щодо дальшого поглибленого дослідження цієї проблематики задля вироблення уніфікованих підходів до розуміння цієї криміналістичної категорії та на підставі цього надання рекомендацій, спрямованих на оптимізацію організації досудового розслідування визначеної категорії кримінальних правопорушень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема оптимізації досудового розслідування, зокрема в спосіб надання рекомендацій з подолання протидії встановленню об'єктивної істини з боку зацікавлених осіб, завжди перебувала в колі наукових інтересів учених-криміналістів. Цій проблематиці присвятили свої роботи такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як О. В. Александренко, Л. І. Аркуша, Е. У. Бабаєва, М. О. Баєв, С. В. Бажанов, Р. С. Белкін, А. Ф. Волобуєв, Ю. П. Гармаєв, С. Ф. Денисюк, В. М. Карагодін, В. І. Куліков, В. О. Образцов, М. В. Салтевський, О. Л. Стулин, В. В. Трухачев, І. А. Цховребова, В. Ю. Шепітько, Р. М. Шехавцов, Б. В. Щур, О. В. Юнацький, М. П. Яблоков та інші. Водночас питанню протидії з боку зацікавлених осіб та засобам її подолання при розслідуванні перевищення влади або службових повноважень співробітниками правоохоронних органів належної уваги у вітчизняній криміналістичній літературі не приділялось.

Формування цілей. Метою статті є аналіз висловлених науковцями підходів до розуміння поняття протидії розслідуванню, визначення найбільш поширених форм протидії при розслідуванні перевищення влади або службових повноважень співробітниками правоохоронних органів, надання рекомендацій з подолання цих форм протидії.

Виклад основного матеріалу. Учені-криміналісти за їхніми поглядами щодо поняття протидії розслідуванню належать до прибічників вузького та широкого розуміння цієї категорії. У вузькому розумінні протидія розслідуванню розглядається лише як протиправні дії учасників кримінального судочинства, тобто тільки ті дії (бездіяльність), за виконання або невиконання яких передбачена правова відповідальність.

У широкому розумінні до протидії розслідуванню належать не лише дії (бездіяльність) суб'єктів (як учасників кримінального провадження, так і інших осіб), що мають навмисний характер – перешкодити розслідуванню злочину, але й дії, пов'язані з наданням свідком перекручених відомостей при допиті внаслідок сумлінної оми або неправильної оцінки чіхось дій, байдужим ставленням до процесу розслідування, а також несумлінним ставленням до своїх службових або процесуальних обов'язків (нехтування процесуальними строками, установленими законодавством), з недбалістю (знищення фахівцем слідів на місці події через недотримання правил роботи з ними), бажанням самоусунутися (коли потенційні свідки «нічого не чули й не бачили» через небажання мати справу зі співробітниками правоохоронних органів).

Щодо цього І. А. Цховребова наголошує, що протидія розслідуванню є суто криміналістичною категорією, яку не можна ототожнювати із правовою матерією. Зміст цього поняття має бути наповненим винятково інформацією криміналістичного, а не кримінально-правового значення. Тому навмисне чи ненавмисне, протиправне чи непротиправне створення будь-яким учасником кримінального судочинства або іншою сторонньою особою перешкод процесу розслідування, пов'язане з впливом на інформацію або її носія, слід розглядати як протидію здійсненню досудового розслідування злочинів у широкому розумінні [5, с. 410].

Широкі трактування поняття протидії розслідуванню надало підстави його прибічникам виокремити ще два питання цієї проблематики: 1) вплив чинного законодавства, передусім кримінального процесуального, на реалізацію наміру з протидії розслідуванню; 2) роль захисників (професійних адвокатів) у протидії розслідуванню.

Зауважимо, що стосовно зазначених питань науковці й практики висловлювали неоднозначні судження. Зокрема, С. В. Бажанов вважає, що сучасна кримінально-процесуальна політика культивує об'єктивні передумови для легітимної протидії розслідуванню учасниками кримінального процесу, що представляють інтереси сторони захисту [6, с. 56]. У спеціальній літературі висловлена думка, що законодавець надав широке коло правових засобів із захисту прав і інтересів, зокрема підозрюваного, обвинувачуваного, багато в чому навіть не обмежуючи ці можливості, що стало зворотним боком кримінально-процесуального принципу змагальності. У сторони захисту, що керується настановою «дозволено все те, що не заборонено законом», з'явилися законні підстави для діяльності, спрямованої на перешкодження розслідуванню злочинів. Звідси виникло таке поняття, як «правомірна, законна, легальна протидія розслідуванню», – з погляду логіки за формою нібито навіть некоректне. Проте ним послуговуються в науковому обігу; його використовує багато вчених, зазначаючи, що на сьогодні вже не потрібно вдаватися до «брудних» способів протидії розслідуванню (фізичному усуненню свідків і потерпілих, шантажу й погрозам тощо), а досягти мети протидії розслідуванню – ухилитися від кримінальної відповідальності за вчинений злочин – цілком реально законними методами [7; 8; 9, с. 18–23; 10; 11, с. 5–9; 12, с. 6–8].

Щодо чинного кримінального процесуального законодавства України, то воно, дійсно, охоплює окремі положення, які дещо утруднюють процедуру формування доказової бази й доведення винуватості конкретної особи. Йдеться передусім про обмежене коло підстав затримання особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення без ухвали слідчого судді (ст. 207, 208 КПК України), ускладнену процедуру оголошення в розшук підозрювано-го (ст. 281 КПК) або отримання дозволу на провадження окремих слідчих (розшукових) дій, зокрема огляду (ст. 237 КПК) та обшуку (статті 234, 235, 236 КПК) житла чи іншого володіння особи. Скажімо, у Кримінально-процесуальному кодексі України 1960 року (статті 106, 106¹, 115 КПК) передбачалося більше підстав, порівняно з чинним, для здійснення законного затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, особливо в тих випадках, коли вона зникла з місця події, а згодом стало відомо про її місцезнаходження. Крім того, за чинним КПК оголосити в розшук можна тільки підозрювану особу, тобто особу, якій повідомлено про підозру або яку затримано за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення (ст. 42 КПК). Це положення суттєво утруднює або навіть унеможливує оголошення в розшук особи, яка вчинивши злочинні дії, зникла з місця події, хоча слідство має достеменні відомості про неї (момент учинення протиправних дій зафіксовано на камерах відеоспостереження й особу впізнано, на неї вказують декілька свідків – очевидців тощо), оскільки

чинне кримінальне процесуальне законодавство не передбачає заочної форми повідомлення про підозру.

Утруднена процедура отримання дозволу слідчого судді на проведення огляду та обшуку в житлі чи іншому володінні особи також не тільки не сприяє реалізації організаційно-тактичних принципів раптовості та несподіваності, а й несе в собі ризик витоку інформації, зокрема з канцелярії суду в момент оформлення документації (подання, ухвали), чим можуть скористатися зацікавленні особи задля організації дій з перешкоджання розслідуванню.

Не сприяє забезпеченню застосування дієвих заходів подолання протидії розслідуванню відсутність у чинному Кримінальному процесуальному кодексі України окремих, самостійних статей, що регламентують процедуру реалізації програми захисту осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. На нашу думку, це крок назад порівняно з КПК 1960 року, у якому в ст. 52¹, 52², 52³, 52⁴, 52⁵ надавався не лише перелік осіб, щодо яких здійснюються заходи безпеки, але й їх права і обов'язки, порядок забезпечення нерозголошення відомостей про цих осіб, можливість оскарження рішень про відмову в застосуванні заходів безпеки або їх скасування. Переконані, що ці прогалини в чинному законодавстві потребують свого унормування, що буде сприяти запобіганню перешкоджання розслідуванню.

Протидію розслідуванню розглядають як діяльність, здійснювану в найрізноманітніших формах, які в криміналістичній літературі прийнято поділяти на зовнішні та внутрішні, активні та пасивні, безпосередні та опосередковані. Так, Р. С. Белкін до внутрішньої протидії відносив діяльність осіб, причетних у будь-якій формі до розслідування (підозрюваних й обвинувачуваних, свідків й потерпілих, фахівців й експертів, випадкових осіб, які опинилися на місці події тощо), а до зовнішньої протидії – діяльність осіб, пов'язаних зі слідчим процесуальними, службовими або іншими владними відносинами або залежностями [13, с. 130].

О. В. Александренко до безпосередньої (прямої) форми протидії зараховує: давання незаконних вказівок про «згортання» розслідування; закриття окремих епізодів або всієї справи стосовно конкретних осіб і притягнення до кримінальної відповідальності інших осіб. До опосередкованої (прихованої): безпідставне вилучення кримінальної справи, матеріалів з провадження слідчого, судді; відмова в наданні необхідних сил та засобів для забезпечення належного проведення розслідування; відволікання слідчого оперативного працівника, які зайняті розслідуванням складної, багатоєпізодної кримінальної справи, на роботу за малозначними справами тощо [14, с. 8].

Підсумовуючи різноманітні форми, В. М. Карагодін до дій з перешкоджання розслідуванню зараховує такі акти:

– що перешкоджають розкриттю злочину (виявленню події в цілому, окремих обставин, злочинного характеру події, деяких епізодів злочинної діяльності, установленню участі суб'єктів злочину та їхньої ролі);

- що сприяють притягненню до кримінальної відповідальності невинних осіб;
- що заважають установленню характеру й розміру збитків від злочину;
- що заважають установленню обставин, що характеризують винного та впливають на ступінь і характер його відповідальності;
- які ускладнюють встановлення причин і умов, що сприяли вчиненню злочинів [15, с. 67].

На думку В. І. Кулікова, методами тиску на слідство в деяких випадках є: створення цілої системи неправдивих свідчень через підкуп; безперервні скарги в різні інстанції безпосередньо незацікавлених у справі осіб, перевірка яких відволікає слідство, даючи злочинним формуванням можливість виграти час; висунення обвинуваченими, підозрюваними та їхнім оточенням офіційних звинувачень на адресу слідчих в упередженості, вимаганні хабара, порушенні процесуальних або моральних норм, у застосуванні протизаконних методів розслідування; негативне висвітлення перебігу розслідування в засобах масової інформації через корумпованих осіб, що створює труднощі в роботі з населенням; використання будь-якого приводу (тяжка хвороба, самогубство, їх симуляція) для покладання відповідальності за це на працівників, які ведуть слідство [16, с. 144].

Л. І. Аркуша й собі до методів тиску на слідство відносить:

- створення негативної спекулятивно-ажіотажної суспільної атмосфери, що штучно підігривається навколо розслідування. У засобах масової інформації замовляють публікації, що позитивно характеризують підозрюваних, підкреслюючи водночас недоліки слідства (вигадані або дійсні, але в перебільшеному вигляді) щодо зловживань з боку слідчого та інших учасників досудового розслідування;

- поширення явно неправдивих чуток навколо події, яка розслідується, скажимо про політичне підґрунтя справи;

- організація пікетувань, голодувань і незаконних демонстрацій, протестів представників громадських рухів і партій, що розглядають розслідування як «замах» влади на демократичні засади [17, с. 97, с. 98].

На переконання О. В. Юнацького, до найбільш поширених прийомів і методів протидії розслідуванню належать такі:

- вплив на свідків і потерпілих з метою змусити їх змінити або надати показання, що є вигідними для підозрюваного, обвинуваченого. Для цього використовують підкуп, шантаж, погрози вбивством, викрадення дітей. Тому нерідко свідки, потерпілі змушені змінювати або відмовлятися від раніше наданих ними показань, а заходи слідчого, відповідно, мають бути своєчасними та дієвими;

- організація протидії розслідуванню за участю представників органів законодавчої або виконавчої влади, суду, прокуратури, правоохоронних органів або засобів масової інформації. Така протидія має певну мету: закриття або «розвал» кримінальної справи, звільнення підозрюваного або обвинуваченого з-під варті. До того ж не виключені заходи щодо дискредитації самого слідчого, у провадженні якого перебуває кримінальна справа, або призначення слідчого на більш відповідальну посаду з більшим

обсягом роботи, що зумовлює потребу в передачі кримінальної справи іншому слідчому;

- використання перерви в розслідуванні з огляду на зупинення провадження в справі для організації активної протидії дальшому збиранню доказів. У тому разі, коли до протидії розслідуванню залучені працівники прокуратури, у справі будуть даватися численні вказівки щодо провадження окремих процесуальних та слідчих дій, іноді таких, виконання яких практично неможливе. Кримінальну справу також можуть кілька разів витребувати для перевірки та повернути на додаткове розслідування з метою перешкодити напруженню її до суду [18, с. 186-188].

З огляду на наведене вважаємо за доцільне висловити такі міркування:

1) протидію розслідуванню варто розглядати як різновид протиправної поведінки учасників кримінального провадження або інших зацікавлених осіб (для підозрюваних, обвинувачених - це продовження реалізації їхнього злочинного наміру), що спрямована не лише на блокування провадження якої-небудь слідчої (розшукової) дії, а й на перешкоджання досягненню кінцевої мети, отриманню конкретного результату (встановленню всіх обставин вчиненого кримінального правопорушення й доведення винуватості конкретної особи тощо). «Тому найбільшу загрозу збереженню доказів, - наголошує С. Ф. Денисюк, - несе не об'єктивний перебіг часу, а свідома протидія осіб, зацікавлених у перекручуванні результатів розслідування» [19, с.183]. З огляду на це вважаємо за доцільне дії підозрюваних, обвинувачених з перешкоджання розслідуванню (судовому розгляду) відносити до обставин, що обтяжують покарання, а для потерпілих, свідків, обізнаних та інших осіб як привід відкриття стосовно них кримінального провадження.

Водночас не є протиправними, а відтак такими, що перешкоджають розслідуванню, дії як гарантії права на захист, зокрема, право підозрюваного, обвинуваченого не говорити нічого щодо підозри проти нього, обвинувачення або в будь-який момент відмовитися відповідати на запитання (п. 4 ч. 3 ст. 42 КПК), право допитаної особи не відповідати на запитання з приводу тих обставин, щодо надання яких є пряма заборона в законі (таємниця сповіді, лікарська таємниця, професійна таємниця захисника, таємниця нарадчої кімнати тощо) або які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні нею, близькими родичами чи членами її сім'ї кримінального правопорушення, а також щодо службових осіб, які виконують негласні слідчі (розшукові) дії, та осіб, які конфіденційно співпрацюють з органами досудового розслідування (ч. 8 ст. 224 КПК), право в сторони захисту на ініціювання провадження окремих слідчих (розшукових) дій, до прикладу, клопотання про залучення експерта (ст. 243, 244 КПК) тощо. Безперечно, зазначені дії об'єктивно, певною мірою, перешкоджають оптимальній організації розслідування, утруднюючи діяльність слідчого, ставлячи його в безвихідь, змушуючи діяти в дефіциті часу, у конфліктних умовах, але вони (дії) не належать до розряду протидії розслідуванню;

2) протидія розслідуванню має носити усвідомлений характер, тобто учасник кримінального провадження або інша зацікавлена особа як суб'єкт

протидії усвідомлює небезпеку своїх дій, передбачає можливість або неминучість настання небезпечних наслідків і бажає їхнього настання. Тому здебільшого діяльність, пов'язана з протидією, здійснюється з конкретним наміром – перешкодити, не допустити, сховати, вплинути, знищити тощо;

3) криміналістичне дослідження проблем протидії розслідуванню має мати два взаємозв'язаних аспекти: аналіз форм, суб'єктів і мотивів протидії розслідуванню та створення на цій підставі дієвої системи заходів подолання.

Емпіричні дані, отримані в процесі опитування 200 слідчих, підтверджують, що найбільш розповсюдженими формами протидії розслідуванню з боку працівників правоохоронних органів, які перевищили владу або свої службові повноваження, є:

– вплив на заявника або потерпілого, їхніх рідних, членів сім'ї (шантаж, погрози, підкуп – давання їм «відкупних») для зміни змісту заяви, раніше наданих показань або до давання неправдивих показань (на цю форму вказали 70% опитаних нами респондентів);

– схиляння або примушування свідків (передусім серед співробітників правоохоронних органів) до давання показань на користь підозрюваних – 45%;

– знищення або приховання слідів злочину, окремих речових доказів (підроблення записів у журналах обліку затриманих; знищення записів з камер відеоспостереження) – 26,5%;

– вплив на судово-медичних експертів для фальсифікації висновків щодо ступеня тяжкості тілесних ушкоджень потерпілого – 6,5%;

– заявлення необґрунтованого алібі, зокрема через фальсифікації документів, добирання лжесвідків – 24,5%;

– симуляція психічного розладу – 5,5%;

– інформування підозрюваного (обвинуваченого), який перебуває під вартою, і пов'язаних з ним осіб про плани з розслідування, розголошення інформації про свідків з боку обвинувачення – 57%;

– вплив на слідчого (обіцянка незаконної винагороди, просування по службі, нагадування про корпоративні стосунки, «честь» мундира тощо) у спосіб схиляння до прийняття законного, але більш м'якого рішення (наприклад, обрання як запобіжного заходу особою поруки, застави чи домашнього арешту замість тримання під вартою) або ухвалення незаконного рішення (скажімо, необґрунтованого припинення або закриття кримінального провадження, відмови в прийнятті заяви чи повідомлення, відкладення на невизначений термін оголошення про підозру) – 73,5%;

– дискредитація слідчого, який здійснює провадження (чисельні скарги на нібито порушення процесуальних та етичних норм, упередженість, вимагання хабара, негативне висвітлення перебігу розслідування в засобах масової інформації через корумпованих осіб), або призначення слідчого на більш відповідальну посаду з більшим обсягом роботи, що зумовлює потребу в передачі матеріалів провадження іншому слідчому, для закриття кримінального провадження або «розвалу» кримінальної справи, звільнення підозрюваного або обвинуваченого з-під варти тощо – 64%;

– відсторонення слідчого від здійснення кримінального провадження (наприклад, подача скарг на нібито неправомірні дії слідчого, вплив на нього

через вищих за посадою співробітників органів внутрішніх справ, прокуратури тощо) – 32,5%;

- навмисне затягування строків кримінального провадження (безпідставне вилучення матеріалів кримінального провадження для проведення чергової перевірки; відмова процесуального керівника в узгодженні рішень слідчого, передбачених у КПК, з проведення окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій; зволікання в наданні необхідних сил та засобів для забезпечення належного проведення розслідування (до прикладу, створення слідчо-оперативної групи або бригади слідчих); відволікання слідчого, оперативного працівника, які зайняті в здійсненні складного, багатоепізодного кримінального провадження, на виконання окремих, другорядних доручень тощо – 52,5%.

Аналіз одержаних емпіричних спостережень надає підстави стверджувати, що особливість протидії розслідуванню з боку співробітників правоохоронних органів, які перевищили свої службові повноваження, виявляється не лише у формах її реалізації, а й у суб'єктному складі. Поряд з традиційними, усталеними суб'єктами, такими, як підозрювані (обвинувачені), їхні співучасники, родичі, близькі, знайомі та захисники, активну участь у протидії розслідуванню беруть корумповані службовці органів влади, суду, прокуратури, національної поліції, пенітенціарної служби, засобів масової інформації. Саме з огляду на їхні протиправні дії реалізується переважна більшість вищезазначених форм протидії розслідуванню, саме їхні дії створюють найбільшу небезпеку та унеможливають запровадження дієвих засобів нейтралізації цього негативного соціального явища.

Що ж до розроблення засобів подолання протидії розслідуванню, то вважаємо за доцільне приєднатися до позиції О. В. Александренко та С. Ф. Денисюка, які зазначають, що для створення дієвої та ефективної системи заходів подолання протидії розслідуванню та розгляду справ у суді потрібно чітко виділяти такі рівні: 1) те, що може бути подолано самим конкретним слідчим, оперативним працівником через застосування оптимальних тактичних прийомів, операцій, комбінації, новітніх технічних засобів задля відшукування прихованих слідів, об'єктів, що мають значення для кримінального провадження; використання сучасних досягнень і можливостей експертних досліджень; узагальнення способів протидії окремих суб'єктів (адвокатів, різних «заступників» злочинців) для вживання відповідних заходів щодо їх подолання в процесі розслідування; ужиття заходів щодо захисту потерпілих, свідків, інших учасників кримінального провадження тощо; 2) що можливо здійснити лише Національною поліцією України або правоохоронними органами держави загалом (скоординовані дії органів досудового розслідування та оперативних підрозділів; присічення дій корумпованих співробітників правоохоронних органів або засобів масової інформації, спрямованих на протидію розслідуванню; створення та використання дієвої та ефективної системи обліків, інформаційних масивів для попередження, виявлення й подолання протидії тощо; 3) що реально може бути здійснено лише на рівні держави (створення ефективної системи захисту учасників кримінального провадження; належне законодавче й

матеріально-технічне забезпечення правоохоронної діяльності; удосконалення системи професійного відбору на службу та навчання до відомчих навчальних закладів вищої освіти для унеможливлення потрапляння кандидатів, схильних до зради інтересів служби; унесення до навчальних планів вищів спекурсів з проблем протидії та її подолання тощо) [14, с. 11-13; 19, с. 186-189].

До запропонованих вище заходів вважаємо за доцільне ввести необхідність проведення кримінологічної експертизи нормативно правових актів через призму чинного антикорупційного законодавства та активізації діяльності Державного бюро розслідувань за умов належного його комплектування відповідними кадрами.

Висновки. Отже, під протидією розслідуванню розуміємо будь-які дії чи бездіяльність, спрямовані на перешкоджання досягненню завдань розслідування, приховання слідів злочинів, вплив на учасників кримінального провадження, створення перешкод при відшуканні криміналістично значущої інформації, формуванні системи доказів.

З огляду на зазначене вважаємо за доцільне залучення протидії розслідуванню як самостійного структурного елемента окремої криміналістичної методики розслідування службових злочинів, де типізовані знання про форми, методи, прийоми, суб'єкти протидії розслідуванню дають змогу надати науково-методичні рекомендації щодо нейтралізації дій, спрямованих на перешкоджання роз'язанню окремих завдань розслідування й здійсненню всебічного, повного та об'єктивного кримінального провадження загалом.

Використані джерела:

1. Стулін О. Л. Тактические основы преодоления умышленного противодействия расследованию преступлений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Санкт-Петербург, 1998. 20 с.

2. Трухачев В. В. Правовые средства предупреждения и нейтрализации преступного противодействия на доказательственную информацию : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09. Воронеж, 2001. 315 с.

3. Шехавцов Р. М. Форми та способи протидії розслідуванню злочинів і засоби їх подолання (за матеріалами кримінальних справ про вимагання), вчинених організованими групами, злочинними організаціями) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2003. 20 с.

4. Щур Б. В. Тактика нейтралізації протидії розслідуванню злочинів, вчинених організованими групами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2005. 20 с.

5. Цховребова И. А. Допустимо ли относить адвоката-защитника к субъектам противодействия расследованию? *Расследование и противодействие ему в состязательном уголовном судопроизводстве: процессуальные и криминалистические вопросы*: сб. науч. тр. Москва, 2007. С. 409-412.

6. Бажанов С. В. Адвокат-защитник как субъект противодействия предварительному расследованию. *Расследование и противодействие ему в состязательном уголовном судопроизводстве: процессуальные и криминалистические вопросы*: сб. науч. тр. Москва, 2007. С. 54-58.

7. Бабаева Э. У. Некоторые теоретические и практические аспекты учения о преодолении противодействия уголовному преследованию. Москва: Русинжкомлект, 2004. 132 с.

8. Гармаев Ю. П. Незаконная деятельность адвокатов в уголовном судопроизводстве. Москва: Экзамен, 2005. 390 с.

9. Гармаев Ю. П. Влияние адвоката-защитника на показания подозреваемого (обвиняемого): каковы его пределы? *Сибирский юридический вестник*. 2003. № 2. С. 18–23.

10. Баев М. О. Теория профессиональной защиты: тактико-этические проблемы. Москва: Юрлитинформ, 2006. 336 с.

11. Баев М. О. Противодействие как реализация принципа состязательности в уголовно-процессуальном исследовании преступлений. *Воронежские криминалистические чтения*. Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2005. Вып. 6. С. 5–9.

12. Гордейчик С. Злоупотребление правом на защиту. *Законность*. 2006. № 12. С. 6–8.

13. Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования : учебник / под ред. Т. В. Аверьяновой, Р. С. Белкина. Москва: Новый Юрист, 1997. 400 с.

14. Александренко О. В. Криміналістичні проблеми подолання протидії розслідуванню : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2004. 20 с.

15. Карагодин В. Н. Преодоление противодействия предварительному расследованию. Свердловск: Изд-во Урал. гос. ун-та, 1992. 175 с.

16. Куликов В. И. Основы криминалистической теории организованной преступной деятельности. Ульяновск: Филиал МГУ, 1994. 256 с.

17. Аркуша Л. И. Некоторые способы преодоления противодействия следствию при расследовании преступлений, совершенных организованными преступными формированиями с использованием коррумпированных связей. *Актуальні проблеми держави та права* : зб. наук. пр. Одеса: Астропринт, 1998. Вип. 5. С. 96–99.

18. Юнацький О. В. Особливості діяльності слідчого в умовах протидії розслідуванню злочинів. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. Запоріжжя: ЗЮІ, 2009. Вип. № 3. С. 186–188.

19. Денисюк С. Ф. Подолання протидії розслідуванню: організаційні й тактичні заходи. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ* : зб. наук. пр. Харків: ХНУВС, 2011. Вип. № 2 (53). С. 183–189.

Стаття надійшла до редколегії 16.01.2019

Федоренко М. С., аспирант кафедры уголовного права и процесса Львовского торгово-экономического университета (г. Львов, Украина)

Противодействие со стороны заинтересованных лиц и средства его преодоления при расследовании превышения власти или служебных полномочий сотрудниками правоохранительных органов

В статье рассмотрены концептуальные подходы к пониманию противодействия расследованию со стороны заинтересованных лиц, выделены формы, виды, приемы, круг субъектов, пути и средства эффективного преодоления этих противоправных действий. Предложено под противодействием расследованию понимать любые действия или бездействие, направленные на препятствие достижению задач расследования, сокрытие следов преступлений, воздействие на участников уголовного производства, создание преград при отыскании криминалистически значимой информации,

формуванні системи доказальств. Опіраючись на результати емпіричного спостереження, виділені найбільш поширені форми протидії розслідуванню з боку співробітників правоохоронних органів, перевищили владу або службове становище. Підкреслено, що поряд з традиційними, існуючими суб'єктами, такими, як підозрювані (обвинювані), їх соучасники, родні, близькі, знайомі, захисники, активне участь в протидії розслідуванню приймають корумповані службовці органів влади, суду, прокуратури, національної поліції, пенітенціарної служби, засвідчення масової інформації. Звернуто увагу на те, що ефективна система протидії протидії розслідуванню включає декілька рівнів, де особливе значення набувають рекомендації про необхідність проведення кримінологічної експертизи нормативно-правових актів через призму діючого антикорупційного законодавства і активізації діяльності державного бюро розслідування при умові належності його функціонування відповідними кадрами.

Ключові слова: досудове розслідування перевищення влади або службових повноважень співробітниками правоохоронних органів, протидія з боку зацікавлених осіб, форми протидії розслідуванню, суб'єкти протидії розслідуванню, засвідчення протидії розслідуванню.

Fedorenko M. Counteraction from the Side of Interested Persons and Methods of its Overcoming while Investigating Exceeding of Power or Official Authority by Law Enforcement Officers

The article deals with conceptual approaches to the understanding of the counteraction to the investigation by interested persons, the forms, types, methods, circle of subjects, ways and means of an effective overcoming of these unlawful actions are distinguished. It has been suggested to divide scientists-criminologists into supporters of a narrow and broad understanding of this criminalistics category according to their views on the notion of counteraction to the investigation. The author's definition of the concept of counteraction to investigation has been provided, which should be understood as any actions or inaction aimed at interfering with the accomplishment of the objectives of the investigation, the concealment of traces of crimes, the impact on the participants in criminal proceedings, the creation of obstacles in seeking criminalistically meaningful information, the formation of a system of evidence. Based on the results of empirical observation, the most common forms of counteracting the investigation by law enforcement officers have been identified, namely: the impact on the applicant or the victim, their relatives, family members in order to change the content of the application, previously provided testimony; inclining or forcing witnesses to testify in favor of suspects; destruction or concealment of traces of a crime, certain material evidence; influence on forensic experts in order to falsify conclusions about the degree of gravity of bodily injuries of the victim; statement of unjustified alibi, selection of false witnesses; simulation of a mental disorder; disclosure of witness information; influence on the investigator, his discredit or removal from criminal proceedings; deliberately delaying the criminal proceedings. It has been emphasized that corrupt officials of the authorities, of the court, of the prosecutor's office, of the national police, of the penitentiary service and of the media take an active part in counteracting the investigation, along with traditional, well-established subjects such as suspects (accused), their accomplices, relatives, friends, acquaintances and defenders. Attention is drawn to the fact that an effective system of measures to

overcome the counteraction to investigations involves several levels, where the recommendations concerning the necessity of criminological examination of normative acts in terms of the current anti-corruption legislation and the activation of the activities of the State Bureau of Investigation, provided that they are adequately staffed by the relevant personnel, are of a particular importance.

Key words: pre-trial investigation of excess of power or official authority by law enforcement officials, counteraction from interested persons, forms of counteraction to the investigation, subjects of counteraction to investigation, means of overcoming the counteraction to the investigation.

УДК 378.1:340:351.74(75)

Хараберюш І. Ф.

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права та публічного адміністрування Маріупольського державного університету (м. Маріуполь, Україна)

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗАХИСТУ ВЛАСНОСТІ ЗАСОБАМИ ОХОРОННОЇ ТЕХНІКИ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто охоронну техніку як складову спеціальної техніки. Як наукова категорія охоронна техніка являє собою сукупність наукових положень і рекомендацій щодо застосування технічних, програмно-технічних, програмних засобів, речовин, інформаційних систем, наукових і спеціальних методів їх використання під час виконання завдань суб'єктами охоронної діяльності. Визначено систему та проблеми охоронної техніки.

Система охоронної техніки складається з таких елементів: загальних положень, напряму застосування та функціонального призначення засобів охоронної техніки. Виділено правові засади використання охоронної техніки та організаційні структури її застосування для охорони об'єктів. Показано, що нормативно-правові акти, які становлять правову основу захисту майна та застосування технічних засобів охорони, належать до різних галузей права. Визначено категорію «організація технічної охорони об'єктів», її класифікацію та перспективи розвитку.

Ключові слова: охоронна техніка, охоронна діяльність, категорія, класифікація, організація, перспектива.

Постановка проблеми. В Україні охорону об'єктів державної та інших форм власності здійснюють учасники ринку охоронних послуг, на якому діють поліція охорони та приватні охоронні структури. Забезпечення безпеки власності в сучасних умовах є особливо актуальним через зростання кваліфікованих злочинів, економічною нестабільністю, комп'ютерними злочинами, промисловим шпигунством.

Засоби захисту людини та її майна розроблялися протягом тривалого періоду – від найпростіших засобів фізичного захисту житла людини до сучасних систем безпеки. Найбільшого поширення набули системи охоронно-пожежної сигналізації, застосування яких досить ефективно вирішує проблеми забезпечення безпеки за допомогою технічних засобів охорони.

Найбільш ефективним є комплексне вирішення завдання забезпечення безпеки об'єктів усіх форм власності з використанням інтегрованих систем з елементами інтелекту. Зазвичай до їх складу, крім систем охоронної й пожежної сигналізації, входять системи контролю й керування доступом і охоронного телебачення. В інтегрованих системах контроль і керування всіма технічними засобами здійснюють за допомогою передових інформаційних технологій з використанням сучасних апаратно-програмних засобів.

Динаміка світового розвитку апаратно-програмних засобів забезпечення комплексної безпеки об'єктів диктує необхідність не тільки вивчення сучасних технічних засобів охорони, але й відстеження тенденцій їх розвитку в перспективі. Тому широке застосування сучасних систем безпеки для захисту об'єктів вимагає й відповідного підходу до організаційно-правового забезпечення захисту власності технічними засобами охорони.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання охорони об'єктів технічними засобами охорони досліджували такі науковці, як В. В. Волхонський [1], І. І. Груба [2], Р. Г. Магауєнов [3], П. В. Мокренко [4], В. О. Рижова [5], В. Г. Сінілов [6] та інші. Проте всі їх роботи мають певні розбіжності щодо визначення елементів технічних засобів охорони, улаштування охоронної сигналізації, принципів та організації її побудови. Загалом не визначено місце охоронної техніки в системі технічних засобів, що використовуються в правоохоронній діяльності, а також потребують уточнення її поняття та правові засади використання.

Формування цілей. Метою статті є визначення охоронної техніки як розділу спеціальної техніки, виділення її поняття, завдання, системи, організаційно-правових основ використання для захисту власності та перспектив розвитку.

Виклад основного матеріалу. Охоронна техніка, що використовується суб'єктами охорони, є складовою більш широкого поняття «спеціальна техніка» загалом та «спеціальна техніка правоохоронних органів» зокрема. У наших попередніх дослідженнях ми дійшли висновку, що систему спеціальної техніки правоохоронних органів як галузі науки складають: криміналістична техніка, оперативна техніка, організаційна техніка, охоронна техніка [7, с. 25]. Тому треба враховувати, що охоронна техніка як складова спеціальної техніки поєднує, з одного боку, методи наукового пізнання свого предмета, а, з іншого – методи практичної діяльності відповідно з напрямом її використання.

З огляду на це можемо стверджувати, що охоронна техніка – це спеціальна техніка, яка використовується для охорони об'єктів різних форм власності.

Охоронна техніка як складова вчення про спеціальну техніку правоохоронних органів – це сукупність наукових положень і рекомендацій щодо застосування технічних, програмно-технічних, програмних засобів, речовин, інформаційних систем та природничо-наукових і спеціальних

методів їх використання під час виконання завдань суб'єктами охоронної діяльності.

Як складова дисципліни «Спеціальна техніка правоохоронних органів» охоронна техніка має свій предмет – системи та види засобів, призначених для охорони об'єктів, організаційно-методичні, правові й тактико-технічні основи їх застосування й чітко визначені завдання:

1. Розкрити значення застосування науково-технічних засобів у діяльності суб'єктів охорони, спрямованої на захист власності.

2. Забезпечити засвоєння знань про природничо-наукові передумови, основні тенденції та проблеми впровадження й застосування засобів охоронної техніки; про форми та методи політики, яку проводить Україна щодо захисту права власності технічними засобами; про основні вимоги, напрями й заходи щодо забезпечення ефективного впровадження та використання засобів охоронної техніки; про перспективи розвитку охоронної техніки.

3. Забезпечити висвітлення та опанування певного комплексу організаційно-методичних, правових, тактико-технічних знань з урахуванням наявного передового досвіду під час навчання.

Як засіб охорони об'єктів охоронна техніка – це сукупність технічних засобів охорони (охоронно-технічні засоби, охоронна сигналізація) і методів, які правомірно використовуються для виявлення, фіксації, дослідження, оцінки та використання інформації щодо охорони об'єктів різних форм власності.

Аналіз думок певного кола науковців [1; 2.; 3; 4; 6; 8], наші попередні дослідження [7; 9] та власний практичний досвід роботи в практичних підрозділах Державної служби охорони МВС України дають змогу дійти висновку, що завданнями охоронної техніки є:

- підвищення надійності захисту об'єктів, що охороняються;
- виявлення порушника й визначення місця його проникнення;
- контроль стану безпеки охоронюваних об'єктів;
- полегшення умов праці співробітників охорони;
- зниження чисельності особового складу охорони;
- зниження вартості охорони;
- підвищення рівня попередження та розслідування злочинів по «гарячих слідах» (крадіжки, розбійні напади);
- виконання завдань загальної профілактики правопорушень.

На нашу думку, систему охоронної техніки мають складати елементи, до яких входять загальні положення, галузь застосування та функціональне призначення засобів охоронної техніки. Загальні положення мають визначати основні поняття, завдання охоронної техніки, загальну характеристику технічних засобів охорони, прийомів і способів їх застосування, нормативно-правову регламентацію використання, значення в загальній системі охорони.

На наш погляд, а також на переконання значної кількості науковців, які досліджували цю проблему, технічні засоби охорони (охоронна

сигналізація) за галуззю застосування поділяються на три групи: охоронні; пожежні; комбіновані (охоронно-пожежні).

Щодо функціонального призначення, то з цього питання немає однозначної позиції. Зокрема, В. Сінілов вважає, що система охоронної й тривожної сигналізації містить у собі: засоби виявлення – сповіщувачі, датчики; засоби тривожної сигналізації – кнопки, педалі, сповіщувачі; засоби збору, обробки й відображення інформації – приймально-контрольні прилади (ПКП), контрольні панелі, концентратори, комп'ютери, адресні й релейні модулі, світлові й звукові оповіщувачі тощо [6, с. 75].

О. Дементьев та Г. Дементьева вважають, що основу комплексу технічних засобів охорони становлять: засоби виявлення; технічні засоби спостереження; системи збору, обробки, відображення й документування інформації; засоби контролю доступу; допоміжні засоби й пристрої (блоки резервного електроживлення, переговорні пристрої тощо). Крім того, в особливо необхідних умовах застосовуються спеціальні засоби захисту інформації, пошуку техніки підслуховування, спостереження тощо, а також спеціальні засоби виявлення й знешкодження диверсійно-терористичних засобів [8, с. 24]. Ми вважаємо, що така класифікація дуже роздроблена й може бути спрощена з огляду на те, що окремі засоби охоронної техніки є універсальними та багатофункціональними пристроями й можуть об'єднати деякі з вказаних вище класифікаційних груп.

Автори курсу лекцій з дисципліни «Спеціальна техніка» кафедри кримінального права та митної справи Новосибірського державного аграрного університету вважають, що за функціональним призначенням засоби охоронно-пожежної сигналізації поділяються на три групи:

1) виявлення (сповіщувачі), призначені для одержання інформації про стан контрольованих параметрів (світловий промінь, СВЧ-поле, інфрачервоне випромінювання тощо);

2) сповіщення (приймально-контрольні прилади, оповіщувачі), призначені для приймання й перетворення службової й тривожної інформації й видачі оповіщення;

3) передачі інформації (системи передачі повідомлень у складі – кінцевого пристрою, ретранслятору й пульта централізованого спостереження), призначені для передачі каналами зв'язку, обробки й зберігання інформації (повідомлень про проникнення, службових і контрольних-діагностичних повідомлень, а також для передачі й приймання команд телекерування) [10, с. 19]. Ця класифікація здається нам більш придатною для структурування системи охоронної техніки, але вона, на нашу думку, також не відповідає вимогам універсалізації та спрощення структурної конструкції.

Ми вважаємо, і це підтвердила багаторічна практика, що найбільш придатною для структурування охоронної техніки за функціональним призначенням є така класифікація:

- технічні засоби виявлення (датчики), призначені для одержання інформації про стан контрольованого параметра;

- технічні засоби сповіщення (ПКП, концентратори, пульти централізованого спостереження), призначені для прийому, перетворення,

передачі, зберігання, обробки і відображення інформації, яка надходить від датчиків.

Своєю чергою, технічні засоби виявлення та сповіщення також поділяються за різними ознаками, маючи дуже великий перелік моделей і модифікацій. Зазначимо, що це має бути предметом обговорення та аналізу іншої роботи.

Автор надав узагальнену систему засобів охоронної техніки, яка дасть змогу більш обґрунтовано розглянути організаційно-правові основи охорони власності цими засобами.

Правова природа охорони права власності в нашій державі вимагає її реалізації в спосіб комплексного застосування організаційно-технічних інструментів. Як визначив І. Личенко, цьому сприяють нормативно-правові акти, що належать до різних галузей права:

- конституційного – ст. 41 Конституції України встановлює принцип, згідно з яким кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним;

- господарського – ст. 133 Господарського кодексу України визначає, що держава забезпечує рівний захист майнових прав усіх суб'єктів господарювання (п. 3);

- цивільного – ст. 386 Цивільного кодексу України вказує, що держава забезпечує рівний захист прав усіх суб'єктів права власності (п. 1). Власник, права якого порушені, має право на відшкодування завданої йому майнової та моральної шкоди (п. 3);

- адміністративного – Глава 6 Кодексу України про адміністративні правопорушення визначає перелік адміністративних правопорушень, які посягають на право власності;

- кримінального – Розділ 6 Особливої частини Кримінального кодексу України визначає види діянь, які визнаються злочинами проти власності, та особливості відповідальності за них.

Система законодавства щодо охорони права власності охоплює:

- Закони України «Про Національну поліцію» (ст. 13), «Про охоронну діяльність»;

- акти Кабінету Міністрів: постанови Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо вдосконалення охорони об'єктів державної та інших форм власності» (зі змінами) від 10.08.1993 № 615, «Питання забезпечення охорони об'єктів державної та інших форм власності» від 11.11.2015 № 937, «Питання функціонування органів поліції охорони як територіальних органів Національної поліції та ліквідації деяких територіальних органів Міністерства внутрішніх справ» (зі змінами) від 13.10.2015 № 834, «Про затвердження Ліцензійних умов провадження охоронної діяльності» від 18.11.2015 № 960, «Про затвердження переліку спеціальних засобів, придбання, зберігання та використання яких здійснюється суб'єктами охоронної діяльності» від 11.02.2013 № 97.

Охорона права власності є одним із основних завдань Національної поліції України, що втілюються в спосіб створення умов, які унеможливають або ускладнюють спроби завдати шкоди чужій власності, знищити її або незаконно привласнити, чи заволодіти нею. Особливе місце в системі нормативно-правового забезпечення охорони права власності належить нормативно-правовим актам Національної поліції МВС України: «Про затвердження Положення про Департамент поліції охорони»: наказ Національної поліції України від 06.11.2015 № 43; «Про організацію охорони майна фізичних і юридичних осіб органами та підрозділами поліції охорони за допомогою засобів охоронного призначення»: наказ МВС України від 23.06.2017 № 533; «Перелік технічних засобів, рекомендованих для організації охорони об'єктів і діяльності органів поліції охорони»: наказ Департаменту поліції охорони від 04.08.2017 № 107.

У своїй роботі І. Личенко також визначає, що на державу покладено обов'язок щодо створення системи правових способів та засобів щодо підтримання режиму охорони права власності. Адміністративно-правовий режим охорони у сфері власності – це особливий порядок адміністративно-правового регулювання, який відображає сукупність юридичних та організаційних засобів, що використовуються для закріплення правового стану відносин щодо володіння, користування та розпорядження майном і матеріального стану об'єктів права власності й спрямовані на забезпечення їх стійкого функціонування [11, с. 19]. Тому потребує окремого розгляду організація використання охоронної (охоронно-пожежної) сигналізації для охорони власності.

Поняття «організація» широко живається в багатьох науках (філософії, математиці, економіці, соціології тощо) і в практичній діяльності. Це поняття багатозначне. Найчастіше воно означає: внутрішню упорядкованість, узгодженість взаємозалежних елементів цілого (системи). Виходячи з цього значення організації, ми можемо стверджувати, що організація технічної охорони об'єктів – це комплексна система сертифікованих засобів виявлення, сповіщення та інших технічних засобів, призначена для створення необхідного рівня безпеки об'єкта і вирішення завдань, покладених на охоронну техніку під час її експлуатації суб'єктами охорони відповідно до нормативних документів.

Практика показує, що застосування конкретної системи і типів технічних засобів охорони визначається вимогами суб'єктів охорони, кількістю об'єктів, що охороняються, та їх віддаленістю від пункту централізованої охорони (ПЦО), на який передається інформація від технічних засобів охорони.

За допомогою технічних засобів охорони можна організувати три види охорони:

- 1) автономну охорону об'єктів;
- 2) централізовану охорону об'єктів;
- 3) комбіновану охорону об'єктів.

Автономне встановлення технічних засобів охорони провадиться на окремо розташованому об'єкті охорони за допомогою ПКП, що встановлюється всередині об'єкта, датчиків, що до нього підключаються

з'єднувальними лініями та світлових і звукових оповісників, що встановлюють зовні в зручному для огляду місці.

Централізована охорона об'єктів організується за допомогою пультів централізованого спостереження, які встановлюються на ПЦО, по абонентських телефонних лініях або радіоканалу. До того ж об'єкти обов'язково мають бути оснащені технічними засобами охоронної та/або тривожної сигналізації.

Комбінована організація охорони об'єктів має на увазі певну комбінацію автономної й централізованої охорони. Наприклад, у робочий час об'єкт охороняється власними силами або силами сторонніх охоронних структур, а в неробочий час здається під охорону на ПЦО. Або цілодобово охороняється власною службою безпеки, але частина найбільш важливих приміщень об'єкта (сховище цінностей, кімнати зберігання зброї, наркотичних речовин тощо) одночасно охороняється за допомогою ПЦО або на ПЦО введена тільки тривожна сигналізація об'єкта. Така організація охорони характерна для об'єктів кредитно-фінансової сфери (банки, ощадкаси, пункти обміну валюти тощо), великих компаній і організацій, а також органів влади.

Окремої уваги потребує питання перспективи розвитку систем охорони об'єктів. Одним з ключових напрямів удосконалення організації охорони є застосування інтелектуальних систем (ІС).

Поняття «інтелектуальні системи» є похідним від категорії «інтелект» (лат. *Intellectus* – розум; розумові здібності людини). У сучасній літературі вона розглядається як сукупність або система пізнавальних здібностей людей, що виявляються в легкості навчання, здатності швидко і легко здобувати нові знання та вміння, в подоланні несподіваних перешкод, здатності знаходити вихід із нестандартної ситуації, умінні адаптуватися до складного, мінливого, незнайомого середовища, у глибині розуміння того, що відбувається, у творчості [12].

Виходячи з практики використання інтелектуальних систем, виділяємо такі інтелектуальні функції:

- комунікативні здібності – спосіб взаємодії системи з кінцевим користувачем і з іншою ІС;
- аналітичні можливості – вирішення складних, погано формалізованих завдань, які вимагають побудови алгоритму вирішення залежно від конкретної ситуації, яка характеризується невизначеністю та динамічністю вихідних даних і знань;
- здатність до самонавчання – уміння системи автоматично отримувати знання з накопиченого досвіду та застосовувати їх для вирішення завдань;
- адаптивність – здатність системи до розвитку відповідно з об'єктивними змінами галузі знань;
- здатність до самооцінки – володіння засобами для оцінки результатів власної роботи;
- творчість – охоплює складання віршів, комп'ютерної музики, ігор, винахід нових об'єктів.

Кожній з перерахованих ознак умовно відповідає свій клас ІС. Різні системи можуть мати одну або декілька ознак інтелектуальності з різним ступенем прояви.

Для охорони об'єктів найбільш перспективними напрямками можуть бути розвинення інтелектуальних систем відеоспостереження, інформаційно-довідкового забезпечення та систем централізованої охорони об'єктів.

Функціональність усього об'єктного програмного забезпечення інтелектуальних систем відеоспостереження поділяється на дві великі групи: розпізнавання та класифікація об'єктів відеоспостереження; відстеження шляху об'єкта відеоспостереження. Цей напрям потребує вдосконалення та розвитку в системі правоохоронних органів загалом і охоронних структур зокрема.

Розвинення інформаційно-довідкового забезпечення охоронної діяльності пов'язано з появою геоінформаційних систем (ГІС), які надають інформацію про просторове розміщення об'єктів з використанням карт або планів, що дуже важливо для своєчасної протидії злочинним проявам проти власності.

До ІС охорони об'єктів можна віднести системи централізованої охорони, наприклад, «Орлан», «КРОНОС», «АІ-Грифон» тощо, які, по суті, представляють комплекс технічних засобів і програмного забезпечення для централізованого спостереження за станом пристроїв охоронної та пожежної сигналізації з використанням стільникової мережі GSM-900/1800 та проводових ліній АТС. Як і всі інші, цей напрям розробки ІС потребує дальшого розвинення та вдосконалення.

Висновки. Підбиваючи підсумок, можемо констатувати, що охоронна техніка може розглядатися як складова вчення «спеціальна техніка правоохоронних органів», розділ дисципліни «Спеціальна техніка правоохоронних органів», засіб діяльності суб'єктів охорони щодо захисту власності. Охоронна техніка має чітко визначені завдання та свою систему, до якої входять загальні положення, галузь застосування та функціональне призначення засобів охоронної техніки.

Комплексному застосуванню технічних засобів охорони сприяють нормативно-правові акти, що належать до різних галузей права. Це, своєю чергою, стимулює розвиток організації використання охоронної техніки, яка складається з автономної, централізованої та комбінованої охорони об'єктів різних форм власності, сприяючи впровадженню в охорону інтелектуальних систем.

Використані джерела:

1. Волхонский В. В. Устройства охранной сигнализации : 2-е изд., доп. и перераб. СПб. : Экополис и культура, 2000. 312с.
2. Груба И. И. Системы охранной сигнализации. Технические средства обнаружения. Москва: СОЛОН-ПРЕСС, 2012. 220 с.
3. Магауенов Р. Г. Системы охранной сигнализации: основы теории и принципы построения : учебное пособие для вузов : 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Горячая линия-Телеком, 2008. 496 с.

4. Мокренко П. В. Елементи і пристрої фізичної та електронної охорони об'єктів. Львів: Фенікс, 2000. 185 с.

5. Рыжова В. А. Проектирование и исследование комплексных систем безопасности. СПб: НИУ ИТМО, 2012. 157 с.

6. Сенилов В. Г. Системы охранной, пожарной и охранно-пожарной сигнализации : учебник для нач. проф. образования : 5-е изд., перераб. и доп. Москва : Издательский центр «Академия», 2010. 512 с.

7. Хараберюш І. Ф. Протидія злочинності засобами спеціальної техніки: концептуальний підхід: монографія. Донецьк : Вид-во «Ноулідж», 2011. 362 с.

8. Дементьев А. Н., Дементьева Г. В. Технические средства охраны : учебное пособие. Томск: кафедра ТУ, ТУСУР, 2012. 119 с.

9. Хараберюш І. Ф. Спеціальна техніка в органах внутрішніх справ. Загальна частина : навчальний посібник : 4-е вид., перероб. і доп. Донецьк : Донецький юридичний інститут МВС України, 2013. 246 с.

10. Специальная техника : курс лекций. Новосибирск : кафедра КПтаМС НГАУ, 2015. 128 с.

11. Личенко І. О. Адміністративно-деліктні аспекти захисту права власності : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. 216 с.

12. Всемирная энциклопедия. Философия. Москва : АСТ, 2001. 1312 с.

Стаття надійшла до редколегії 10.01.2019

Хараберюш І. Ф., доктор юридических наук, професор, професор кафедри права и публичного администрирования Мариупольского государственного университета (г. Мариуполь, Украина)

Организационно-правовые основы защиты средствами охранной техники в Украине

Стаття посвящена рассмотрению охранной техники как составной специальной техники. Как научная категория охранный техніка представляет собой совокупность научных положений и рекомендаций по применению технических, программно-технических, программных средств, веществ, информационных систем, научных и специальных методов их использования при выполнении задач субъектами охранной деятельности. Определена система и проблемы охранной техники.

Система охранной техники состоит из элементов, а именно: общих положений, направления применения и функционального назначения средств охранной техники. Выделяются правовые основы использования охранной техники и организационные структуры ее применения для охраны объектов. Показано, что нормативно-правовые акты, которые составляют правовую основу защиты имущества и применения технических средств охраны, принадлежат к различным отраслям права. Определены категории «организация технической охраны объектов», ее классификация и перспективы развития.

Ключевые слова: охранный техніка, охранный деятельность, категория, классификация, организация, перспектива.

Kharaberiush I. Organizational and Legal Bases of Property Protection by Means of Security Equipment in Ukraine

The article is devoted to the consideration of security equipment as a component of special equipment, specifically as a scientific category, a component of the relevant

discipline and a means of protecting objects from unauthorized entry. As a scientific category, security equipment is a set of scientific statements and recommendations on the use of technical, software and hardware, software, substances, information systems, scientific and special methods of using them in the performance of tasks by subjects of security activity. The system and problems of security equipment are defined.

The security equipment system consists of elements, namely: general provisions, directions of application and functionality of security equipment. The legal basis for the use of security equipment and the organizational structures of its use for the protection of objects are highlighted. It is shown that the normative legal acts that constitute the legal basis for the protection of property and the use of technical means of protection belonging to various branches of law: constitutional, economic, civil, administrative, criminal. The categories "organization of technical protection of objects" and its classification are defined. The organization of technical protection of objects is a comprehensive system of certified detection, warning and other technical means designed to create the necessary level of object security and solve the tasks assigned to the security equipment during its operation by security subjects in accordance with regulatory documents.

Practice shows that the use of a specific system and types of technical means of protection is determined by the requirements of the subjects of protection, the number of protected and their distance from the point of centralized protection to which information is transmitted from technical means of protection. With the help of technical means of protection, you can organize three types of protection: autonomous, centralized; combined. A promising direction of development of security equipment are intelligent systems.

Key words: security equipment, security activity, category, classification, organization, perspective.

УДК 343.97

Христьян А. О.

судовий експерт сектору технічних досліджень документів та почерку відділу криміналістичних видів досліджень Запорізького Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України (м. Запоріжжя, Україна)

ЗАСТОСУВАННЯ НОВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА ПРОФІЛАКТИКИ ЗЛОЧИНІВ

У статті з'ясовано значення технічних засобів для попередження, розкриття та профілактики злочинів. Наведено статистичні дані щодо аналізу стану злочинності в Україні за 2018 рік, а також подано технічні засоби профілактики злочинів. Зазначено про необхідність впровадження в Україні позитивного досвіду зарубіжних країн у застосуванні новітніх технологій.

Ключові слова: злочинність, злочин, профілактика, попередження, технічні засоби, криміналістична техніка, технології.

Постановка проблеми. Розмах і безкарність злочинності, застарілі технічні засоби попередження, розкриття та профілактики злочинів, не застосування новітніх технологій для попередження злочинів – ось що є

однією з найгостріших проблем суспільства багатьох країн світу. У Конституції України зазначено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в нашій країні найвищою соціальною цінністю, а утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1]. Саме тому попередження злочинності має розглядатися як основний напрям політики держави у сфері боротьби зі злочинністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему попередження та профілактики злочинів не оминуло увагою багато українських криміналістів, серед яких: О. М. Джужа, І. Г. Богатирьов, О. Ф. Гада, В. П. Колмаков, Я. Ю. Кондратьєв, П. Д. Біленчук, В. В. Василевич та інших. Однак з огляду на те, що технічні засоби, які використовуються для попередження, розкриття та профілактики злочинів здебільшого є застарілими й потребують оновлення, аспекти цієї проблеми вимагають дальшого дослідження.

Формування цілей. Метою статті є дослідження технічних засобів і новітніх технологій, що використовуються для попередження, розкриття та профілактики злочинів.

Виклад основного матеріалу. Визначити рівень правопорядку в суспільстві можна за допомогою показників статистики, яка дає вичерпну, науково-обґрунтовану інформацію про тенденції в розвитку злочинності, її рівень, динаміку, структуру, особу злочинця, причини та умови існування злочинності, а також про позитивні й негативні наслідки роботи правоохоронних органів з її попередження. Усе це дає змогу прогнозувати й розробляти науково-обґрунтовані заходи щодо попередження та профілактики окремих видів злочинів.

Згідно зі статистичними даними МВС упродовж дев'яти місяців 2018 року в Україні зменшилася кількість зареєстрованих злочинів порівняно з аналогічним періодом 2017 року – з 420 до 386 тисяч. До того ж кількість тяжких і особливо тяжких злочинів з цього числа зменшилася на 11 відсотків – зі 155 до 138 тисяч. Найбільший масив становлять крадіжки (191 тисяча) та шахрайства (27 тисяч). Також упродовж 2018 року прослідковується підвищення рівня розкриття тяжких і особливо тяжких злочинів. Зокрема, за три квартали 2018 року підрозділи поліції розкрили понад 148 тисяч кримінальних правопорушень [2].

Найнижчий рівень злочинності зафіксований у Донецькій і Луганській областях (на неокупованих територіях), а найбільша кількість правопорушень зареєстрована в Харкові, Одесі, Запоріжжі та Дніпрі.

Зауважимо, що в процесі історичного розвитку людство використовувало два основних способи протидії злочинності: покарання за вчинений злочин та профілактику злочинів.

Першим, хто висловив думку про те, що профілактика злочинності має мати пріоритет перед каральною політикою держави був Платон у IV ст. до н. е. Він вважав, що в суспільстві має діяти досконале законодавство, покликане відвертати людей від злочинів. Про те, що краще запобігти злочинній діяльності, ніж карати за її вчинення, писали й італійський

мислитель, засновник теорії кримінального права і теоретик кримінального права Ч. Беккарія, а також великий французький мислитель XVIII ст. Ф. М. Вольтер. Цікавими також є роздуми Ч. Беккарія про злочин і покарання. «Загалом вимагається – писав він, – щоб злочини не вчинялися і, особливо, щоб не вчинялися злочини, найбільш шкідливі для суспільства. Тому перепони, які стримують людей від учинення злочинів, мають бути тим міцнішими, чим важливішими є ті блага, на які посягають» [3].

В українській правничій літературі XVIII–XIX ст.ст. ідеї про переваги профілактики злочинів над покараннями за їх вчинення, про боротьбу зі злочинністю не покаранням, а її запобіганням розвивали П. І. Пестель, Л. С. Белогриць-Котляревський, С. Ю. Десницький, О. Ф. Кістяківський, Л. Є. Владимиров та ін. [4, с. 6].

Значення профілактики злочинів як головного напрямку протидії злочинності визначається трьома обставинами. По-перше, профілактика злочинів є найбільш гуманним засобом підтримки правопорядку та гарантією безпеки суспільства. Проведення такої діяльності забезпечує захист осіб, які мають схильність до вчинення злочинів, від морального падіння, не дає їм стати на шлях злочинності, позбавляючи тим самим кримінального покарання. По-друге, профілактика злочинів є найбільш ефективним засобом протидії злочинності, адже кримінальне покарання як регулятор людської поведінки має обмежені можливості. По-третє, профілактика злочинів є значною економією ресурсів суспільства, адже дешевше запобігти злочину, ніж витратити кошти на його розкриття, розслідування, тримання під вартою осіб, які вчинили злочин, утримання такої кількості правоохоронних органів тощо [5].

Сутність профілактики злочинів полягає в усуненні або нейтралізації причин та умов, що призводять до правопорушення, а також у справлянні попереджувального впливу на нестійких членів суспільства, схильних до його вчинення. Певна роль у профілактичній діяльності належить усім наукам, зокрема й криміналістиці.

Скажімо, криміналістична техніка має велике значення в попередженні та профілактиці злочинів. Технічні засоби профілактики розробляють на підставі виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню злочинів, вивченню та узагальненню слідчої, оперативно-розшукової та експертної практик. Важливим є також розроблення науково-технічних засобів протидії злочинності. Технічні засоби профілактики відрізняються від інших криміналістичних засобів тим, що їх застосовують до виникнення злочинного діяння. Вони перешкоджають вчиненню злочину або допомагають його виявленню.

До технічних засобів профілактики належать різні технології, пристрої, засоби й пристосування, що перешкоджають суспільно-небезпечним наслідкам у процесі соціальної діяльності людей, а також вчиненню злочинів та інших правопорушень (наприклад, технології, що унеможливають аварійність на дорогах, правила дорожнього руху, засоби охоронної та пожежної сигналізації, протиугонні та запираючі пристрої).

П. Біленчук класифікує засоби криміналістичної профілактики за видами профілактичних завдань на п'ять груп:

1. Технічні засоби і методи, що використовують для виявлення фактів, які сприяли вчиненню або приховуванню злочинів.

До них він зараховує:

- техніку спеціаліста, помічника слідчого, а також технічні комплекти криміналістичної та оперативної техніки;
- засоби і методи експертного дослідження;
- прийоми і методи непроцесуального використання криміналістичної та оперативної техніки.

2. Технічні засоби і методи захисту різних об'єктів від злочинних посягань, наприклад, засоби охоронної сигналізації, засоби, які перешкоджають (заважають) вчиненню злочину.

3. Технічні засоби, що створюють умови виникнення на місці вчинення злочину додаткових слідів, наприклад, рук, звуку, запаху.

4. Технічні засоби і методи отримання інформації про злочини, що готуються. Це засоби спеціальної техніки, що застосовують органи дізнання під час оперативно-розшукової діяльності, скажімо, негласного документування злочинної діяльності фотозйомкою, відеозаписом, зняття інформації з лінії зв'язку тощо.

5. Технічні засоби і методи справляння активного психологічного впливу на осіб, схильних до вчинення правопорушень. До прикладу, використання телевізійних систем слідкування, установлених у місцях скупчення людей (аеропортах, вокзалах, банківських установах, магазинах тощо).

Скажімо, установлення телевізійних камер на ділянках доріг з інтенсивним рухом або з'явлення патрульного гелікоптера над автодорогами справляють серйозний вплив на водія, який порушує правила дорожнього руху [6, с. 72 – 73].

Зуважимо, що з 08 жовтня 2018 року в Україні на аварійно-небезпечних ділянках доріг міжнародного значення та в місцях концентрації ДТП патрульні поліцейські почали використовувати засіб для контролю за дотриманням водіями встановлених швидкісних режимів – пристрої вимірювання швидкості TruCam. Максимальна робоча дистанція для приладу TruCam – 1200 метрів. Порушення швидкісного режиму все одно буде зафіксовано, навіть якщо водій вирішить пригальмувати перед автомобілем патрульної поліції [7].

Оскільки розвиток новітніх технологій не стоїть на місці, то для попередження злочинів, учинених на транспортних засобах у стані алкогольного сп'яніння, винайдений алкозамок. Такий винахід для водія, який намагається завести двигун автомобіля, є непереборною перешкодою. При повороті ключа запалення алкозамок автоматично активується, пропонуючи водієві пройти миттєвий тест на вміст спиртової пари в організмі. Процедура здійснюється в спосіб подиху через спеціальний мундштук. Результати аналізу відображаються на спеціальному електронному дисплеї. Зазначимо, що подібні прилади застосовуються навіть для велосипедів, наприклад, замок Alcohol-Lock, винайдений

японським веломагазином Koowho, з метою запобігання катання в нетверезому стані.

З огляду на те, що протидії злочинності у розвинутих країнах світу надається важливе значення, виникає необхідність впровадження їх позитивного досвіду і в Україні.

Скажімо, у багатьох країнах світу для профілактики та запобігання злочинів популярними є технології розумного (інтелектуального) будинку Smart House, однією із невід'ємних складових якої є система захисту від несанкціонованого проникнення. До системи вміщено відеокамери, фотоелементи, що реагують на рух, детектори об'єму, контактні сенсори тощо, за допомогою яких здійснюється автоматична ідентифікація особи через аналізатори голосу, відбитки пальців рук чи райдужної оболонки ока [8, с. 916]. В Україні також можна скористатися відповідною технологією. Зокрема, винахідники з м. Дніпро розробили розумну систему безпеки «Branto». Цей гаджет має форму кулі та являє собою пристрій дистанційного управління «розумним будинком». Він оснащений модулями Wi-Fi, Bluetooth та інфрачервоним портом, що дає змогу під'єднати його до кондиціонера, розеток, освітлення, аудіосистеми й телевізора. Він має вбудовані динаміки та HD-камеру з кутом огляду 360°. Завдяки цьому господар може стежити за своїм будинком зі смартфона. У цій технології передбачено функцію «домашнього сторожа» – система нічного бачення й вбудовані сенсори миттєво попередять власника про підозрілу активність у приміщенні. Керувати системою можна за допомогою Google Glass.

Неможливо оминати й досягнення у сфері розробки й використання біометричних систем. До слова, це один з перспективних напрямів наукового дослідження, результати якого можуть ефективно використовуватися для запобігання вчиненню злочинів. До прикладу, дактилоскопічні біометричні системи (сканування відбитків пальців), біометричні системи розпізнавання обличчя (ідентифікація конкретного обличчя серед багатьох тисяч облич, зафіксованих у базі даних), біометричні системи розпізнавання особи за райдужною оболонкою ока (здатність приладів сканувати райдужну оболонку ока на відстані декількох десятків сантиметрів дає змогу використовувати їх у банкоматах. Ця технологія успішно застосовується останнім часом у державних установах США, а також на заводах з високим ступенем секретності) [9, с. 87-97].

Не так давно вчені Лестерського університету (Велика Британія) розробили пристрій, здатний розпізнавати людей і місцевість за запахом. Електронний ніс може визначити «власника» дихання або запаху тіла менше ніж за хвилину, аналізуючи летючі органічні сполуки та порівнюючи їх із наявними в базі даних. Тобто до набору біометричних даних про людину долучився ще один параметр – «відбиток запаху».

У містечку Альсгарде (Данія) системою охоронного телебачення DigiEye було зареєстровано вбивство, скоєне в банку під час грабежу. Поліція не змогла відразу ідентифікувати грабіжників, які були в каптурах. Була використана нова технологія, яка об'єднує зображення, отримані за допомогою відеохоронної системи та фотограмметричне програмне

забезпечення PhotoModeler. Методика фотограмметричних вимірювань генерує точні 3D моделі й точні вимірювання пропорцій тіла за зображеннями охоронного телебачення. Анімація реберних моделей людей дала можливість з'ясувати, чи є пропорції тіла й руху підозрюваних ідентичними пропорціям тіла й рухам зловмисників. Злочин було розкрито [10].

Шведська компанія з біотехнології розробила електронний мікрочіп RFID (radio-frequency identification) та запропонувала декільком сотням співробітників високотехнологічного офісу Epicenter в Швеції вживити його собі під шкіру. Мікрочіп вводять під шкіру за допомогою спеціального шприца та використовують для посвідчення особи та гарантування безпеки (наприклад, несанкціонованого доступу працівників до інших приміщень центру тощо) [11].

До речі, першим патент на чіпи для людей отримав доктор Даніель Мен із США. Він хотів запровадити їх для пошуку безвісти зниклих або викрадених дітей. Джек Данлеп, підприємець з Аризони, запропонував систему «KIDSCAN». Його пристрій мав служити для пошуку дітей, яким був імплантований мікрочіп, що посилає сигнали супутникам. Ця система не була реалізована, але схожі системи існують. Скажімо, у Франції було запропоновано поміщати мікросхеми в одяг літніх людей з ментальними відхиленнями, щоб спостерігати за їх місцезнаходженням [12].

Японська компанія NEC, один з найбільших виробників електронної, комп'ютерної техніки та телекомунікаційного устаткування у світі, оголосила про те, що її розроблена система лицьового розпізнавання буде масово використовуватися під час літніх Олімпійських ігор 2020 року, а також Параолімпійських ігор у Токіо. Систему мають намір застосувати для ідентифікації осіб. Це стане першим випадком використання подібної технології для забезпечення безпеки на Олімпійських іграх. Система перевірятиме акредитованих людей за допомогою лицьового розпізнавання, а також спеціальної карти-перепустки зі вбудованим мікрочіпом, яку треба буде показати в камеру спеціального апарату [13].

Висновки. В Україні використовують значну кількість технічних засобів для попередження, розкриття та профілактики злочинів, але, на превеликий жаль, вони часто є застарілими та потребують оновлення. Це допоможе не тільки розкрити більше злочинів, а й надасть змогу попередити вчинення правопорушень. Для цього Україні треба брати приклад з іноземних країн, упроваджуючи так звану «розумну техніку» та нові технології заради подолання злочинності й забезпечення безпеки її громадян. А особливо, якщо наша держава прагне стати повноправним членом Європейського Союзу.

Використані джерела:

1. Конституція України. Закон України від 28.06.1996 № 30. *Відомості Верховної Ради України*. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>. (дата звернення: 10.01.2019).
2. Нарada з підбиття підсумків роботи блоку кримінальної поліції від 20.10.2018. *Офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України*. URL:

http://mvs.gov.ua/ua/news/16243_U_2018_roci_zagalniy_riven_zlochinnosti_v_Ukraini_znizivsya_na_visim_vidotkiv_FOTO.htm. (дата звернення: 21.12.2018).

3. Бандура О. О. Філософія права: навч. посіб. / за ред. М. В. Костицького, Б Ф. Чміля; Нац. академія внутрішніх справ України. Київ: Юрінком Інтер, 2000. 336 с.

4. Медицький І. Б. Запобігання злочинності: навч. посіб. Івано-Франківськ, 2008. 231 с.

5. Профілактика злочинів: підручник / О. М. Джу́жа, В. В. Василевич, О. Ф. Га́да та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джу́жі. Київ : Атіка, 2011. 720 с.

6. Біленчук П. Д., Лисиченко В. К., Клименко Н. І. та ін. Криміналістика: підручник / за ред. П. Д. Біленчука, 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Атіка, 2001. 544 с.

7. Офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України. URL: http://mvs.gov.ua/ua/news/15898_Patrunla_policiya_miscyah_koncentracii_DTP_z_8_zhovtnya (дата звернення: 20.12.2018).

8. Маланчук П. М., Мантула А. П. «Young Scientist» 11 (51) November, 2017. «Перспективи розвитку криміналістичної техніки в розслідуванні, розкритті і попередженні злочинів». URL: <http://molodyvcheny.in.ua> (дата звернення: 19.11.2018).

9. Лисенко А. М., Мельник О. С. Застосування біометричних систем для ідентифікації особи. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2004. С. 87-91.

10. Державна пенітенціарна служба України. Інститут кримінально-виконавчої служби. План-конспект проведення лекцій. Біометричні системи розпізнання людини. Укладач В. І. Пазиніч, 2016.

11. Факты/Lifestyle/Техника/ «В Швеции имплантируют чипы офисным работникам». URL: <https://fakty.com.ua> (дата звернення: 10.11.2018).

12. Мікрочіпові імпланти - надзвичайна небезпека. 2013. URL: <https://gloria.tv/article/JyPkcsro> (дата звернення: 10.11.2018).

13. «Систему распознавания лиц впервые задействуют в Олимпийских играх-2020». 2018. URL: <http://www.noc.by/news> (дата звернення: 14.11.2018).

Стаття надійшла до редколегії 30.01.2019

Христьян А. А., судебный эксперт сектора технических исследований документов и почерка отдела криминалистических видов исследований Запорожского Научно-исследовательского центра МВД Украины (г. Запорожье, Украина)

Применение новейших технологий для предупреждения и профилактики преступлений

В статье выяснено значение технических средств для предупреждения, раскрытия и профилактики преступлений. Приведены статистические данные по анализу состояния преступности в Украине за 2018 год. Указаны технические средства профилактики преступлений. Сделан вывод о необходимости внедрения в Украине положительного опыта зарубежных стран в применении новейших технологий.

Ключевые слова: преступность, преступление, профилактика, предупреждение, технические средства, криминалистическая техника, технологии.

Khristian A. Using of Innovational Technologies for Crimes Precaution and Prevention

Excessive and impunity of crime, obsolete technical means for the warning, detection and prevention of crime, the failure to use the latest technologies to prevent crime - this is one of the most acute problems of the society of many countries. Due to the fact that the given problem is paid much more attention in the developed countries of the world, it is necessary to introduce their positive experience and in our country.

In the modern world, prevention of crimes is important, which is to eliminate or neutralize the causes and conditions that lead to offenses, as well as to cope with the preventive influence on unstable members of society who are inclined to commit it. It prevents the commission of crimes or helps to detect them. Warning and prevention of crime is of immense importance, since it applies to the occurrence of a criminal act and harm to a person.

Some important role in preventive activities belongs to all sciences, not excluding criminalistics. The purpose of this article is to study the technical means and the latest technologies used to warning, detect and prevent crimes, and could significantly facilitate the work of not only law enforcement agencies but also allow the population to protect themselves from criminal activities on their own. The article clarifies the importance of technical means for the prevention, detection and warning of crimes. The statistics on the state of crime analysis in Ukraine for 2018 are presented. The following are technical means of crime prevention. As the development of the latest technologies does not stand in place, modern technologies and developments of foreign countries actively used by their society have been analyzed. The modern achievements of Ukrainian scientists and the latest Ukrainian developments that can be used to prevent crime in our country are not neglected either. Also, in this paper, it was noted about the achievements in the field of development and use of biometric systems, which is one of the promising areas of scientific research, the results of which can be effectively used to prevent the commission of crimes. The necessity of introducing positive experience of foreign countries in Ukraine in application of the latest technologies is mentioned, which will help not only to reveal more crimes, but also to prevent the commission of offenses.

Key words: crime, offense, prevention, warning, technical means, forensic technology, technology.

УДК 343.985.(477)

Щербинський К. С.

*здобувач Харківського державного університету
внутрішніх справ (м. Харків, Україна)*

ОПЕРАТИВНА ПРОФІЛАКТИКА РОЗБОЇВ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬСЯ НЕПОВНОЛІТНІМИ

У результаті аналізу теорії й практики оперативно-розшукової діяльності, узагальнення наукових ідей і підходів до вдосконалення оперативної профілактики злочинів та на підставі історичного розвитку основних способів протидії злочинності, у статті висвітлюються теоретичні погляди щодо визначення особливостей профілактики розбоїв, які вчиняються неповнолітніми,

як форми оперативно-розшукової діяльності, уточнюються терміни, надано авторське бачення.

Ключові слова: оперативна профілактика, розбої, неповнолітні, оперативні підрозділи, Національна поліція.

Постановка проблеми. Криміногенна ситуація в дитячому та молодіжному середовищі, яка склалася на теренах нашої держави, має низку невіршених проблем. Незважаючи на певні позитивні зрушення у соціальній політиці України стосовно зменшення впливу на неповнолітніх негативних явищ, які виникають під час реформування суспільства, рівень злочинності серед неповнолітніх, зокрема й розбоїв, залишається доволі високим.

Так, за даними Департаменту інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України протягом останніх трьох років в Україні зареєстровано понад 3000 корисливо-насильницьких злочинів, зокрема грабежів і розбоїв, учинених неповнолітніми або за їх участю [1, с. 5]. Безперечно, такий рівень злочинності серед дітей і підлітків вказує на недостатню ефективність існуючих засобів і методів протидії даним явищем. Ця ситуація свідчить про те, що перед правоохоронними органами постають нові завдання щодо визначення стратегічних напрямів їх діяльності, пошуку нових підходів до боротьби зі злочинністю неповнолітніх, які б відповідали реаліям та враховували тенденції розвитку суспільства й держави. У цьому контексті важливим кроком є узагальнення наукових ідей і підходів до вдосконалення оперативної профілактики, як форми оперативно-розшукової діяльності щодо розбоїв, які вчиняються неповнолітніми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ще за часів СРСР загальні проблеми протидії злочинності серед неповнолітніх досліджували такі як К. М. Бейсебаєв, Н. І. Ветров, А. Я. Вилкс, В. А. Гришин, Е. А. Митрофанов, А. Н. Роша, А. В. Семенов, Г. К. Синілов.

Проблемні питання попередження втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність були піддані розгляду в роботах таких учених як: Ю. М. Антонян, Т. С. Барило, М. М. Биргеу, Ф. Г. Бурчак, І. М. Даньшин, В. В. Вітвицька, О. М. Джужа, А. І. Долгова, В. П. Ємельянов, О. М. Костенко, Л. М. Кривоченко, В. М. Кудрявцев, Н. Ф. Кузнецова, І. П. Лановенко, Ф. А. Лопушанський, П. С. Матишевський, Г. М. Мінковський, С. А. Смоктій, О. В. Тимченко та інші.

Окремі проблеми розслідування злочинів проти власності, зокрема грабежів та розбоїв, досліджувалися вітчизняними криміналістами. Цими питаннями у різні роки опікувалися О. П. Дубовий, О. М. Завадський, П. М. Кубрак, М. К. Кузьменко, О. В. Сіренко, І. М. Твердохліб, В. К. Чаюк, Г. О. Чорний, О. Г. Швидкий, Г. В. Щербакова, М. О. Яковенко та інші вчені.

Останніми роками наукові дослідження в царині організації та здійснення оперативно-розшукової діяльності з метою протидії злочинності серед неповнолітніх проводили А. Н. Данькевич, А. І. Гайдар, В. В. Гелетей, Л. В. Герасименко, М. А. Готвянська, Л. П. Маленький, В. В. Матвійчук, А. А. Михайличенко, Д. Й. Никифорчук, С. П. Пекарський, І. В. Сервецький,

С. В. Шматов та інші. Незважаючи на вагомий внесок згаданих учених у розроблення зазначеної проблематики, варто зауважити, що їх наукові пошуки стосувалися лише окремих її аспектів, актуальних на певних етапах розвитку законодавства та правоохоронної практики. Вказане зумовлює актуальність наукового пошуку, в якому вирішувались проблемні питання вдосконалення оперативної профілактики, як форми оперативно-розшукової діяльності щодо розбоїв, які вчиняються неповнолітніми. Наведені обставини й визначають актуальність запропонованої теми статті.

Формування цілей. Висвітлення теоретичних поглядів щодо визначення особливостей профілактики розбоїв, які вчиняються неповнолітніми, як форми оперативно-розшукової діяльності.

Виклад основного матеріалу. Правоохоронна діяльність, яка націлена на охорону громадського порядку і забезпечення публічної безпеки, відводить велику роль профілактиці злочинності зокрема серед неповнолітніх. Особливу важливість запобіжних заходів актуалізує їх здатність на початковій стадії виявити причини і умови формування протиправної поведінки серед неповнолітніх і вжити заходів щодо її корекції.

Згідно з положеннями чинного Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» матеріали оперативно-розшукової діяльності, зокрема, використовуються «...для попередження, виявлення, припинення злочинів» [2].

Отже, можемо дійти висновку, що невід'ємною складовою оперативно-розшукової діяльності є оперативна (оперативно-розшукова) профілактика, поняття якої останнім часом ретельно розробляється у юридичній науці. Так, наприклад, І. І. Басецький розглядає оперативно-розшукову профілактику як діяльність, що спрямована на виявлення й усунення причин злочинів, умов, що їм сприяють, а також виявлення осіб, що допускають відхилення від норм поведінки, з метою профілактичного впливу на них [3, с. 113–120].

Разом з тим це визначення оперативно-розшукової профілактики практично не відрізняється від поняття профілактики правопорушень, що розроблене у межах теорії попередження злочинності (запобігання злочинам).

Натомість переважна частина учених, виокремлюючи оперативну профілактику, як форму оперативно-розшукової діяльності, акцентують увагу на її специфічних ознаках і, зокрема:

– використання оперативно-розшукових сил, засобів і методів (гласних і негласних) щодо виявлення та усунення причин і умов злочинів, впливу на осіб з криміногенними нахилами (Е. І. Бордиловський, І. П. Козаченко, Н. Є. Філіпченко, В. П. Шиєнок, О. М. Джу́жа) [4, с. 231; 5, с. 24; 6, с. 78–94];

– вживання заходів профілактики суб'єктами оперативно-розшукової діяльності (Я. Ю. Кондрат'єв, Г. Г. Ласвський, Н. Є. Філіпченко, Г. А. Аванесов) [4, с. 43–46; 5, с. 78–95; 6, с. 16–17; 7, с. 331–372];

– прихованість впливу на об'єкти (причини злочинності, умови, які сприяють учиненню окремих видів злочинів, правопорушник та його поведінка) та реалізація профілактичних заходів від одержання негласної інформації до комбінування оперативно-розшукових можливостей щодо усунення протиправної поведінки, протиправної ситуації (обстановки), недопущення настання суспільно небезпечних наслідків (С. С. Малигін, А. Є. Чечьотін) [7, с. 202].

Отже, узагальнюючи визначене, можна дійти висновку, що важливим засобом оперативної профілактики є збір, нагромадження, оцінка та обробка відповідної розвідувальної інформації.

Слід зауважити, що основними джерелами інформації під час оперативної профілактики розбоїв, які вчиняються неповнолітніми є: негласний апарат, автоматизовані інформаційні системи, автоматизовані робочі місця, оперативні обліки, алфавітні картотеки, мережа Інтернет [8].

Відповідна оперативно-розшукова інформація має бути: точною; вірогідною; насиченою, що скорочує час і ресурс для її сприйняття, передавання; лаконічною за формою викладу; оптимальною; повною; комплексною; ієрархічною за рівнем надходження та використання для прийняття управлінських рішень; корисною для виконання завдань профілактики злочинів [9, с. 177–178].

Варто погодитися з А. А. Галочек та В. Ю. Журавльовим, які зазначають, що використання зовнішніх (стосовно системи Національної поліції) інформаційних масивів дозволить вчасно здійснювати багатофакторний перехресний аналіз оперативної та службової інформації, що забезпечить своєчасне виявлення взаємозв'язків між здавалось би розрізненими фактами [10].

Досягнення зазначеної мети передбачає вирішення низки завдань, а саме:

- виявлення осіб, чия поведінка, свідчить про можливість вчинення протиправного діяння;
- вивчення цих осіб і джерел негативного впливу на них;
- дослідження можливостей створення сприятливої для них обстановки;
- усунення джерел шкідливого впливу;
- виховний вплив (а при необхідності вплив за допомогою примусових заходів) на осіб, схильних до вчинення злочинів;
- контроль за поведінкою цих осіб та їх способом життя; періодичні перевірки результатів проведених профілактичних заходів.

Об'єктами оперативної профілактичної діяльності є:

- 1) суспільні відносини, які породжують причини правопорушень і умови, що сприяють їх вчиненню або полегшують їх вчинення;
- 2) фізичні та юридичні особи, щодо яких здійснюється контроль за дотриманням встановлених правил, нормативів, стандартів;
- 3) фізичні особи, щодо яких здійснюється нагляд і (або) вживаються заходи до обмеження;
- 4) фізичні особи, поведінка яких порушує соціальні норми і дає підстави суб'єктам системи профілактики прогнозувати вчинення ними правопорушення;

5) особи, здатні стати жертвами правопорушень в силу притаманних їм суб'єктивних якостей або об'єктивних властивостей.

Видами профілактики правопорушень є:

- 1) загальна профілактика правопорушень;
- 2) індивідуальна профілактика правопорушень.

Організація оперативно-розшукової діяльності передбачає аналіз і оцінку оперативної обстановки, складовими частинами якої є криміногенна і кримінальна ситуація. Така оцінка не може обійтися без кримінологічного аналізу злочинності її стану і динаміки, що детермінують стосовно і до злочинності в цілому, і до окремих її проявів як в загальноукраїнському, так і регіональному або місцевому масштабах.

Цей аналіз дозволяє визначати тенденції злочинності, її географію, кількість серед різних соціальних груп, зміни в структурі і характері криміналу, склад осіб, які вчиняють злочини, мотиви злочинної поведінки і т.д.

Отже, виконання завдань оперативної профілактики розбоїв, які вчиняються неповнолітніми потребує ширшого використання інформації, й в особливості кримінологічного характеру. Під кримінологічною інформацією розуміють сукупність відомостей про злочинність, її причини та умови, особу злочинця, шляхи і заходи профілактики правопорушень, про діяльність правоохоронних органів й інших суб'єктів запобіжної діяльності [11, с. 330].

Кримінологічна інформація повинна відповідати таким основним вимогам, як повнота, точність, достовірність, корисність, оптимальність, своєчасність [12, с. 137]. Головними джерелами кримінологічної інформації є, по-перше, статистична звітність про злочинність та результати боротьби з нею, і, по-друге, результати науково-кримінологічних досліджень.

Неповнолітніх осіб, які підлягають оперативно-розшуковому вивченню з метою подальшого профілактичного впливу на них, можна позначити загальним терміном – «особи, що становлять оперативно-профілактичний інтерес».

За даними окремих досліджень, багато неповнолітніх (особи віком від 14 до 18 років) належать до різних видів ситуативних типів злочинців, які вчиняють злочини в силу сформованих обставин, ситуації, під впливом імпульсів. Невміння володіти своїми емоціями, контролювати почуття, оцінювати ситуацію, знаходити компроміси призводить до вчинення ними злочинів з ознаками особливої жорстокості, з заподіянням фізичної чи моральної шкоди. Зазначимо, що всі властивості особистості неповнолітніх правопорушників так чи інакше знаходять відображення в їх поведінці, вчинках, стосунках з суспільством і конкретними людьми.

До предмета зазіхання корисливо-насильницьких злочинів в цілому, а розбоїв зокрема, вчинених неповнолітніми слід віднести насамперед гроші, а також речі і предмети, що мають вагомий грошовий еквівалент, – золоті прикраси, мобільні телефони, планшети, автотранспорт, модні предмети одягу, годинники тощо. Разом з тим в силу віку і відсутності

зрілого соціального досвіду вони можуть не усвідомлювати цінності окремих предметів – хутряних виробів, модних аксесуарів, творів мистецтва.

В той же час, нерідко предметом посягання стають продукти харчування, спиртні напої, а також малогабаритні предмети, що можуть бути швидко реалізовані.

Таким чином, оперативна профілактика розбоїв, які вчиняються неповнолітніми передбачає збір інформації про кримінально-активних осіб, ступеня виправлення, зв'язках, злочинному досвіді, наміри, особливості їх особистості та системи соціальних відносин. Сукупність відомостей, які дають підстави для несприятливого прогнозу, тобто виведення про ймовірність злочинної поведінки, відразу вказує на необхідність проведення індивідуальної профілактики.

Оперативна профілактика має своїм завданням аналіз оперативно-розшукової інформації про фактори, що визначають стан злочинності, причини і умови, що сприяють вчиненню правопорушень і злочинів.

У той же час оперативна профілактика, виступаючи в якості самостійної форми оперативно-розшукової діяльності є специфічною підсистемою соціальної профілактики правопорушень на загальному та індивідуальному рівнях.

Індивідуальна профілактика полягає у виявленні неповнолітніх осіб, від яких, судячи з достовірно встановлених фактів їх протиправної поведінки, можна очікувати вчинення злочинів зокрема розбійних нападів, і в проведенні щодо даних осіб активної роботи щодо недопущення з їх боку злочинів.

Таким чином, досягаються і цілі активної індивідуальної профілактики, і цілі виявлення злочинців. В рамках оперативної профілактики досягаються і загально профілактична мета. З негласних джерел можуть бути отримані відомості про умови, які сприяють вчиненню розбоїв неповнолітніми особами. Слід виділити методи загальної профілактики, які передбачають:

- усунення умов, що сприяють формуванню особистості неповнолітнього правопорушника;
- усунення умов, що полегшують вчинення злочинів на конкретних об'єктах;
- виключення посягань на громадський порядок і особистість громадян в публічних місцях тощо.

Варто підкреслити, що оперативна профілактика в практичній діяльності підрозділів кримінальної поліції не отримала широкого розвитку. Це можна пояснити наступними факторами:

- різким омолодженням післяреформеного оперативного складу кримінальної поліції;
- відсутністю в оперативних службах Національної поліції спеціальних підрозділів профілактики;
- низьким рівнем взаємодії з підрозділами ювенальної превенції;
- нерозвиненістю кримінологічної культури оперативних працівників;
- слабкому науковому забезпеченні оперативно-профілактичної роботи;

– особливостями звітної дисципліни, спрямованої на облік припинених злочинів, а ні тих, які вдалося запобігти.

Це основні причини невикористання оперативно-профілактичної функції в підрозділах кримінальної поліції.

Слід визнати, що оперативна профілактика злочинів ніколи не користувалася особливою популярністю у оперативних працівників, ще не так давно вони щиро вважали, що найкраща профілактика – це розкриття злочинів.

Віддаючи належне регулярним оперативно-профілактичним операціям та комплексним оперативно-профілактичним відпрацюванням, як засіб виявлення та оперативного реагування на конкретні причини і умови злочинності неповнолітніх, слід визнати, що вони не можуть замінити повсякденну роботу з профілактики злочинів з використанням можливостей оперативно-розшукової діяльності. Тому не зважати на оперативну профілактику, як об'єктивної необхідності в боротьбі зі злочинністю неповнолітніх – значить закривати очі на один з невикористаних резервів професійного протидії їй.

Таким чином, оперативну профілактику розбоїв, які вчиняються неповнолітніми, як форму оперативно-розшукової діяльності слід розглядати в двох аспектах: в широкому сенсі – як частина загальної профілактики злочинності в цілому і в вузькому – як спеціальну діяльність органів Національної поліції, що включає проведення необхідних оперативно-розшукових заходів, заходів оперативного (ініціативного) пошуку, в тому числі спрямованих на забезпечення захисту громадян.

Отже, «оперативна профілактика розбоїв, які вчиняються неповнолітніми» – це заснована на законах і врегульована відомчими нормативними актами науково обґрунтована діяльність, що проводиться оперативними підрозділами Національної поліції, що полягає в комплексному застосуванні гласних і негласних оперативно-розшукових можливостей, зокрема заходів оперативного (ініціативного) пошуку з метою виявлення і усунення причин розбоїв, які вчиняються неповнолітніми і умов, що їм сприяють, встановлення неповнолітніх осіб, від яких можна очікувати вчинення розбоїв та інших осіб, які втягують неповнолітніх у злочинну діяльність, здійснення відносно них попереджувально-профілактичної дії з метою недопущення з їх боку вчинення злочинів, а також забезпечення безпеки громадян, які підлягають захисту від злочинних посягань.

Висновки. Підводячи підсумки, слід наголосити на наступному. З метою підвищення ролі оперативної профілактики злочинів, зокрема розбоїв, які вчиняються неповнолітніми, на наш погляд, доцільно, по-перше, продовжити теоретичну розробку її проблем, оскільки до цих пір не досягнуто єдиної позиції навіть про сутність цього спеціального напрямку (виду, форми) превенції злочинності і, по-друге, перейти до практичних заходів із формування даної підсистеми профілактичної діяльності оперативних підрозділів Національної поліції.

Слушним, на наше переконання, є створення оперативно-профілактичних підрозділів у складі кримінальної поліції, на базі яких

можна було б випробувати саму ідею оперативної профілактики розбоїв, які вчиняються неповнолітніми, відпрацювати форми і методи оперативно-профілактичної роботи в сучасних умовах діяльності органів Національної поліції.

Не менш важливо розробити такі критерії оцінки ефективності оперативної профілактики, які стимулювали б сумлінну, цілеспрямовану діяльність по виявленню осіб і фактів, що становлять оперативно-профілактичний інтерес, правомірному впливу на об'єкти профілактики, усунення, ослаблення або нейтралізації криміногенних факторів.

Вироблення концепцій оперативної профілактики розбоїв, які вчиняються неповнолітніми, вимагає цілеспрямованих і тривалих зусиль організаційного, виховного, професійного та іншого характеру. Складовою частиною цих зусиль має стати наукове забезпечення.

Використані джерела:

1. Бистрицький Б. Ю. Розслідування грабежів, учинених неповнолітніми : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 245 с.
2. Про оперативно-розшукову діяльність : закон України від 18.02.1992 № 2135-ХІІ // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12> (дата звернення: 21.03.2019).
3. Оперативно-розыскная деятельность: Учебник. 2-е изд., доп. и перераб. ; под ред. К. К. Горяинова, В. С. Овчинского, Г. К. Синилова, А. Ю. Шумилова. Москва : ИНФРА-М, 2004. 848 с.
4. Криминологія: підручник / О. М. Джужа, Я. Ю. Кондратьєв, О. Г. Кулик, П. П. Михайленко та ін.; за заг. ред. О. М. Джужи. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 558 с.
5. Козаченко И. П. Правовые и организационно-тактические основы оперативно-розыскной профилактики преступлений : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук; ВНИИ МВД РФ. Москва, 1992. 48 с.
6. Філіпенко Н. Є. Проблеми правого регулювання діяльності оперативних підрозділів органів внутрішніх справ України. *Форум права*. № 1. 2005. С. 78-95.
7. Аванесов Г. А. Криминология и социальная профилактика / Москва: Изд-во Акад. МВД СССР, 1980. 526 с.
8. Цехан Д. М., Луцок П. С. Інформаційно-аналітичне забезпечення запобігання злочинам у сфері господарської діяльності оперативними підрозділами ОВС. URL : <http://criminology.onua.edu.ua> (дата звернення: 21.03.2019).
9. Білецький В. Інформаційне забезпечення оперативно-розшукової діяльності у прикордонній сфері. *Держава та суспільство*. 2011. С. 176-180.
10. Інформаційно-аналітичне забезпечення оперативно-розшукової діяльності спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю ОВС : метод. рекомендації / А. А. Галочек, В. Ю. Журавльов. Запоріжжя : Запорізький юрид. ін-т ДДУВС, 2008. 59 с.
11. Кушніт В. П. Оперативно-розшукова профілактика у системі протидії злочинам в Україні. URL : <http://science.lpnu.ua/sites> (дата звернення: 20.02.2019).
12. Криминологія і профілактика злочинів: курс лекцій / Ю. В. Александров, А. П. Гаврилишин, В. Г. Лихолоб та ін. Київ: Українська академія внутрішніх справ, 1996. 174 с.

Стаття надійшла до редколегії 11.02.2019

Щербинский К. С., соискатель Харьковского государственного университета внутренних дел (г. Харьков, Украина)

Оперативная профилактика разбоев, совершенных несовершеннолетними

В результате анализа теории и практики оперативно-розыскной деятельности, обобщение научных идей и подходов к совершенствованию оперативной профилактики преступлений и на основании исторического развития основных способов противодействия преступности, в статье освещаются теоретические взгляды относительно определения особенностей профилактики разбоев, совершаемых несовершеннолетними, как формы оперативно розыскной деятельности, уточняются определения, предоставлено авторское видение.

Ключевые слова: оперативная профилактика, разбои, несовершеннолетние, оперативные подразделения, Национальная полиция.

Shcherbynskiy K. Operative Prevention of Robberies Committed by Minors

As a result of the analysis of the theory and practice of operative and investigative activities, the synthesis of scientific ideas and approaches to the improvement of operational crime prevention and on the basis of the historical development of the main methods of combating crime, the article covers the theoretical views on the identification of peculiarities of the prevention of robbery committed by juveniles as forms of operative - investigative activities, terms are specified, author's vision is given.

The high level of crime among children and adolescents indicates the lack of effectiveness of existing means and methods of counteracting this phenomenon. This situation suggests that law enforcement agencies face new challenges in identifying strategic directions for their activities, seeking new approaches to combating juvenile delinquency, which would respond to realities and take into account the development trends of society and the state. In this context, an important step is the synthesis of scientific ideas and approaches to improving the operational prevention of robbery committed by minors, as forms of operative-search activity.

In order to increase the role of operational prevention of crimes, in particular robberies committed by minors, it is proposed: to continue the theoretical elaboration of its problems, since until now a single position has not been reached even on the essence of this special direction (type, form) of crime prevention; to proceed to practical measures for the formation of this subsystem of preventive activity of the operational units of the National Police; creation of operational and preventive units within the criminal police, on the basis of which it would be possible to test the very idea of operational prevention of robbery committed by minors, to work out the forms and methods of operational and preventive work in the current conditions of the activities of the National Police.

The necessity of developing such criteria for evaluating the effectiveness of operational prevention, which would stimulate a conscientious, purposeful activity to identify individuals and facts that constitute operational and preventive interest, legitimate influence on objects of prevention, elimination, weakening or neutralization of criminogenic factors, was emphasized.

It is proved that the development of concepts of operational prevention of robbery committed by minors requires focused and sustained efforts of

organizational, educational, professional and other nature. An integral part of these efforts should be the provision of scientific support.

Key words: operational prevention, robberies, minors, operational units, the National Police.

УДК 343.542 (477)

Юхно О.О.

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, Україна)

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРОВЕДЕННЯ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ ТА ПЕРШОЧЕРГОВИХ ТАКТИЧНИХ ДІЙ СЛІДЧОГО ПРИ РОЗКРИТТІ Й РОЗСЛІДУВАННІ ЗГВАЛТУВАНЬ

У статті з огляду на зміни до чинного КПК України та Кримінального кодексу України, сучасних досягнень криміналістичної тактики та можливостей судової медицини, біології, генетики й різних галузей науки досліджено проблемні питання огляду місця події та першочергових слідчих (розшукових) дій при отриманні заяв про вчинене звалтування та способів вирішення проблемних питань у цьому напрямі, зокрема в теорії криміналістики, кримінального процесу та правозастосовній діяльності.

Ключові слова: звалтування, огляд місця події, першопочаткові слідчі дії, чоловік, жінка, потерпілий, статевая свобода особи, досудове розслідування, слідча ситуація, виявлення слідів, фіксація слідів злочину, предмети злочину.

Постановка проблеми. Як встановлено в процесі дослідження, в Україні продовжуються певні зміни в економічному й суспільному житті, поступовому дотриманні гендерної політики, удосконаленні моральних і більш демократичних підходів у взаєминах між чоловіком і жінкою. Демократизація нашої країни, бажання ввійти повноправним членом у міжнародне й зокрема Європейське співтовариство, суттєво впливає й на розвиток та вдосконалення статевого виховання й стан протидії статевим злочинам. Попри те, що на телебаченні й у друкованих виданнях заборонена трансляція та продаж порнографічної, еротичної та подібної до них літератури, фільмів і програм, суттєвий вплив на молодь здійснюється через мережу Інтернет, у якій є можливість більш вільно знайти будь-яку інформацію з демонстрацією про відкриті сексуальні стосунки між людьми. Усе більше й більше міжнародна спільнота впливає на неприродність у країні заходам, що дозволяють пропаганду та встановлення одностатевих стосунків, здійснення легалізації проституції тощо. Останніми роками в нашому суспільстві більш терпимим з боку батьків стало ставлення до запровадження в побуті цивільних шлюбів серед молодих людей. Водночас серед підлітків у довузівських навчальних закладах все більше розповсюджуються факти насилля над однолітками. Установлюється більше фактів насилля в сім'ях, зокрема й сексуального характеру. Попри більш

демократичні вільні моральні й статеві відносини між людьми на сьогодні, кількість злочинів проти статевої свободи суттєво не зменшується, у середньому останніми роками по державі складає понад 900 злочинів. Зміни до Кримінального кодексу України (розділ IV Особливої частини із законодавчими змінами від 06 грудня 2017 року і 14 березня 2018 року) у дослідженому напрямі неоднозначно сприйнято в суспільстві, серед науковців і практичних працівників правоохоронних органів і суду. Усі факти статевих злочинів набувають громадського й суспільного резонансу, розповсюджуються засобами масової інформації, на що гостро реагують громадські та інші організації, вимагаючи від правоохоронних органів, зокрема органів досудового розслідування, професіональних дій уже на початку з'явлення інформації про вчинення злочинів проти статевої свободи та про хід їх дальшого розслідування. Указане спонукає до проведення наукових досліджень з проблемних питань та пошуків способів удосконалення досудового розслідування за фактами зґвалтувань, а також напрацювання відповідних методик.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх публікацій і досліджень з криміналістики та кримінального процесу з питань досудового розслідування зґвалтувань, попри їх латентність, свідчить про їх деяке скорочення останніми роками. Зазначимо, що вони мають суттєвий громадський резонанс і свої особливості, а в науці продовжують бути дискусійними за окремими напрямками. Указані питання досліджували такі вчені, як: Ю. П. Аленін, Л. І. Аркуша, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, В. Д. Берназ, В. В. Бірюков, О. М. Васильєв, І. О. Возгрін, А. Ф. Волобуєв, О. О. Дудоров, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, Н. С. Карпов, О. Н. Колесниченко, Н. І. Клименко, В. О. Коновалова, М. В. Корнієнко, В. С. Кузьмічов, О. М. Кустов, В. В. Лисенко, В. К. Лисиченко, І. М. Лузгін, В. Г. Лукашевич, Г. А. Матусовський, С. С. Овчинський, Ю. Ю. Орлов, М. А. Погорецький, В. Д. Пчолкін, О. Р. Ратінов, О. С. Саїнчин, М. В. Сатгєвський, С. В. Слінько, О. П. Снігер'єв, В. М. Стратонов, В. В. Тіщенко, С. С. Чернявський, В. Ю. Шепітько, Б. В. Щур, М. П. Яблоков та інші. Серед робіт цієї спрямованості виокремимо дослідження Є. Д. Лук'яничова (у співавторстві) «Огляд місця події при розслідуванні окремих видів злочинів» (2005 р.), А. П. Шеремета «Злочини проти статевої свободи» (2008 р.), О. О. Южна «Запобігання, розкриття і розслідування органами внутрішніх справ вбивств та зґвалтувань» (2009 р.), В. В. Шендрика, С. О. Сафронова, І. О. Крепакова, Є. В. Жиліна «Боротьба з порнографією» (2010 р.), І. О. Бандурки «Злочини проти моральності у сфері статевих стосунків» (2012 р.), В. О. Малярової «Розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків : теорія та практика» (2013 р.), О. О. Дудорова «Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (основні положення кримінально-правової характеристики» (2018 р.) та інших учених. Згадані та інші дослідники здебільшого вивчали питання кримінальної відповідальності, кримінологічні аспекти та питання протидії зґвалтуванням.

Зуважимо, що до чинного КПК України, прийнятого в 2012 році, на сьогодні внесено приблизно 575 змін і доповнень. Крім цього, унесено

концептуальні зміни щодо кваліфікації та відповідальності за статеві злочини й до чинного закону про кримінальну відповідальність, що спричинило розширену дискусію та різновекторні погляди як серед вчених, так і серед практиків. Зазначене спонукає до переосмислення таких змін, проведення дальших досліджень, зокрема в криміналістиці та кримінальному процесі для вирішення наявних законодавчих і прикладних проблем з порушених питань.

Формування цілей. З огляду на нагальну потребу запровадження змін до чинного КПК України використання новітніх телекомунікаційних та інших технологій, досягнень криміналістичної тактики й можливостей судової медицини, біології, генетики, нових методик розслідування окремих видів злочинів, зокрема звалтувань, нагальні прогалини національного законодавства, серед іншого й КПК України, виникають питання і висуваються завдання щодо вдосконалення теоретичних досліджень і проблемних питань правозастосовної діяльності, методики досудового розслідування звалтувань.

Виклад основного матеріалу. У 2007 році було внесено зміни до кримінального процесуального законодавства України, згідно з якими злочини проти статевої свободи передано в підслідність із органів прокуратури до органів внутрішніх справ, а на сьогодні – до поліції. Слідчі органи поліції напрацювали певний досвід, хоча було б передчасно твердити, що вказана проблема вичерпала себе. Зокрема, про актуальність розслідування звалтувань, їх латентність та наявні проблемні питання свідчать наведені нижче статистичні дані. У 2001 р. їх було вчинено – 1051, у 2002 р. – 1043, у 2003 р. – 1048, у 2004 р. – 964, у 2005 р. – 924, у 2006 р. – 993, у 2007 р. – 878, у 2008 р. – 880, у 2009 р. – 870, а за останні десять років у середньому їх учинено щорічно – від 880 до 945 злочинів. Висока латентність таких видів злочинів характеризується тим, що з певних причин (моральних, не бажання розповсюдження інформації про звалтування та сором'язливості, ухилення певної кількості винних осіб від кримінальної відповідальності під виглядом одруження тощо) потерпілі за фактами звалтування не завжди звертаються із заявами до правоохоронних органів. Окрім указаного, останніми роками громадськість усе більше отримує інформації про супутні звалтуванню злочини, зокрема розбещення та звалтування неповнолітніх, що вчиняють педофіли. Методика розкриття й розслідування звалтувань і таких видів злочинів також є ще недосконалою, проте такі факти викликають значний суспільний резонанс, через що батьки неповнолітніх вимушені самостійно проводити громадське розкриття таких правопорушень та самосуд над ними, що вимагає окремого дослідження.

Анкетування засуджених за звалтування (11,1%), проведене А. Н. Ігнатовим, засвідчує, що причинами і спонуканням до вчинення таких злочинів у 34% проанкетованих засуджених осіб були: демонстрація у фільмах і на телебаченні насильства й жорстокості, а також порнографії у засобах масової інформації та розповсюдження під час продажу відповідних видань. Крім цього, 63,3% проанкетованих засуджених осіб виділили також іншу причину – безкарність у таких фактах [1, с. 556; 640]. Підтримуючи таке

твердження, вважаємо за доцільне зазначити, що суттєвими при цьому є факти безкарності у зв'язку з примиренням між потерпілими і винними особами, що є відомим громадянам різного віку, які проживають поряд з такою категорією осіб, що знижує превентивний позитивний вплив на певну частину населення. До того ж, за визначенням А. П. Шеремета, фізична форма насильства під час звалтування є найбільш розповсюдженою, складаючи майже 69% у середньому по Україні [2, с. 30], що, на нашу думку, свідчить про значну суспільну небезпеку таких видів злочинів.

Дослідження практики проведення досудового розслідування звалтувань свідчить про те, що саме на першому етапі трапляється найбільша кількість недоліків і помилок, зокрема тактичних. Основні з них допускаються етапі проведення огляду місця події та першопочаткових дій при розкритті та розслідуванні такої категорії злочинів. Серед іншого, науково-технічний прогрес надає можливість використовувати під час розслідування та розкриття новітні досягнення науки, зокрема телекомунікаційні здобутки та використання мережі Інтернет, а також можливості судової медицини, біології, генетики, загальної медицини тощо. Суттєвий вплив на криміногенний стан у державі справляє вчинення злочинів, скоєних на території проведення операції Об'єднаних сил в частині Луганської та Донецької областей. Указане спонукає до дослідження сучасного стану розслідування звалтувань з використанням останніх досягнень науки, а також попереднього багаторічного позитивного досвіду та розвитку криміналістичної тактики, кримінального процесу, судової медицини та інших галузей науки. Зокрема, одним із суттєвих досягнень науки на сьогодні є можливість проведення експертизи ДНК-молекулярно-генетичного ідентифікаційного аналізу біологічних слідів людини, що проводиться для ідентифікації осіб, у цьому разі за слідами потерпілої і підозрюваного.

При розслідуванні цієї категорії злочинів огляд місця події є основним, а в окремих випадках – єдиним джерелом здобуття речових доказів. Саме від своєчасності та чіткості організації огляду місця події залежить успішне розкриття й розслідування кримінальних проваджень. За визначенням В. Ю. Шепітька виявлення слідів і встановлення причинних зв'язків між ними дають змогу побудувати картину події, вірогідні або дійсні моделі злочину, розкрити механізм його вчинення. Дослідження цих слідів або речових доказів має вказати на особу злочинця, особу потерпілого та обставини події, виявити інші негативні обставини й сліди приховування злочину [3, с. 238].

Згідно з класичною формулою до першочергових дій під час розслідування звалтування (ст. 152 КК України), за визначенням Є. Д. Лукьянчикова, належать пошук і затримання злочинця, а також огляд місця події, що може проводитися до реєстрації в ЄРДР заяви потерпілих за такою категорією. У цьому разі доцільно використовувати допомогу потерпілої, яка найбільш достовірно може визначити особу, яка вчинила

злочинні дії. Огляд місця події проводять також здебільшого за участю потерпілої після її попереднього опитування чи допиту, приділяючи особливу увагу виявленню й опису в протоколі місця звалтування, його розташування. Якщо, скажімо, воно вчинено на певній місцевості, то треба зорієнтувати вказане місце відносно дороги, найближчих житлових будинків та інших орієнтирів чи координат. Під час огляду місця події з'ясовують обстановку на момент учинення злочину (яке освітлення, чи пролягає поблизу вулиця або дорога, як близько розташовані будинки, куди виходять їх вікна, чи мешкають у сусідніх кімнатах люди тощо). На нашу думку, у разі невстановлення місця знаходження потерпілої після вчинення звалтування або потерпілих, які перебувають у тяжкому фізичному стані, або в разі коли їх убито, а також наявності певних показань свідків про отриману щодо цього інформацію та про орієнтовну територію їх знаходження доцільно було б для скорочення часу на пошуки використати сучасний літальний повітряний апарат «дрон». При огляді місця події важливо оцінити, чи збігається обстановка на місці події з отриманими раніше показаннями або поясненнями заявниці (заявника); виявити сліди, які є характерними для звалтування, або відшукання і виявлення речей, що належать як злочинцеві, так і потерпілій (нижня білизна, елементи одягу, мобільні телефони, сумка, гудзик, окуляри, авторучка, носова хустинка, недопалок та інші особисті речі й документи). Основне завдання слідчого – виявити ознаки злочину для дальшої ідентифікації злочинця; установити, чи є сліди боротьби; перевірити, чи відповідають обставинці місця події свідчення потерпілої. Слідчий має прагнути знайти, оглянути та вилучити взуття або одяг злочинця та інші речові докази. Необхідно завжди пам'ятати про спільне передавання слідів, яке є, коли два об'єкти або особи (потерпіла і винна особа) вступають у контакт одне з одним. Злочинці, учиняючи звалтування, заподіяння тілесних ушкоджень, залишають докази (сліди біологічного походження). Пошук слідів біологічного походження має деякі особливості, пов'язані зі специфічними властивостями таких об'єктів, як кров, сперма, слина, частини тканин, волосся.

У процесі огляду, за визначенням В. О. Малярової, потрібно звернути увагу на можливість утворення на одязі, взутті та тілі гвалтівника, скажімо, нашарувань ґрунтових забруднень і рослинних частинок і взяти їх проби для експертних досліджень. Пошук мікрочастинок треба починати з огляду місця події та виявленому при цьому одязі (важливо дотримуватися застережних заходів, які унеможливають їх втрату, а також привнесення учасниками огляду сторонніх мікрочастинок або слідів). Для цього потрібно підготувати необхідні технічні засоби: лупи, ліхтар, скальпель, пінцет, паперові пакети, технічні засоби, що виявляють необхідні біологічні та інші сліди. Ми підтримуємо твердження, що проводити пошук рекомендовано тільки при якісному освітленні, а в разі здійснення такої дії у вечірній чи нічний час, доцільно проводити ще й додатковий огляд місця події у денний час [4, с. 150–153]. Предмети доцільно розглядати як у прямому, так і у світлі, що косо падає, уникаючи їх різкого струшування. Предмет, який оглядають, кладуть на аркуш цупкого паперу. Після закінчення огляду потрібно ретельно

вивчити аркуш, на якому лежав предмет, оскільки там можуть виявитися мікрочастинки, які випадково впали, або впали під час огляду предмета, чи з'явилися під час учинення злочину. На ділянці місцевості встановлюють місце з вигоптаного землею, зім'ятою травою, поламаними кущами, волокнами одягу, а в приміщенні – розбитий посуд та віконне скло, плями крові, сперми та слини. Особливу увагу на місці події треба звернути на виявлення різних мікрочасток, які могли потрапити на одяг або тіло гвалтівника (глина, пісок, частки рослин та їх зерна, солома, сіно, волосся тощо).

Після реєстрації в ЄРДР до тимчасового доступу та вилучення предметів і документів вдаються переважно на початковій стадії розслідування перед оглядом одягу потерпілої та підозрюваного, якщо це не було зроблено під час огляду місця події. Цей захід забезпечення кримінального провадження та слідча дія мають провадитися в усіх випадках розгляду заяви чи повідомлення за фактом звалтування, оскільки на одязі потерпілої та підозрюваного майже завжди залишаються сліди насильства (сліди тілесного пошкодження тіла, наявність волоссяного покриву, плям крові, сперми тощо), які надалі використовують для проведення відповідних експертиз згідно з новелами до КПК України після погодження відповідного клопотання з прокурором до слідчого судді, а їхні заключення використовуються як докази. Для цього ж вилучають одяг, який був на потерпілій і підозрюваному під час події. Зауважимо, що окремо доцільно здійснювати огляд одягу, постільної і нижньої білизни тощо, які проводяться на місці огляду місця події для виявлення та фіксації можливих слідів. До того ж вологі предмети одягу треба просушити (тільки не на сонці чи біля відкритого вогню). Для їх дослідження застосовують науково-технічні засоби (лупу, ультрафіолетовий освітлювач, наприклад УФО-4А тощо). За потреби для огляду запрошують спеціалістів (судово-медичного експерта, експерта-криміналіста чи інспектора-криміналіста (нова посада у районних відділах Національної поліції України)). Потрібно ретельно оглянути одяг із зовнішнього та внутрішнього боку: кишені, манжети, застібки, шви. Навіть якщо під час огляду не виявлено нічого зорово і суттєво наявного, але є підстави передбачати, що на одязі є якісь сліди, попередньо упакувавши (для цього його розкладають на папері й, перекладаючи ним, згортають у рулон). Мікрочастинки вилучають окремо, якщо є побоювання, що під час транспортування тощо вони можуть бути загублені чи пошкоджені. Упакування забезпечує ізоляцію предметів від зовнішнього впливу. У нього вкладають (наклеюють зверху) бирку з поясненнями (де, коли й ким проведена виїмка). Упакований одяг чи інше опечатують, проставляючи на бирці підписи слідчого і понятних. На місці вчинення звалтування часто виявляють сліди та інші речові докази в справі: предмети туалету як потерпілої, так і злочинця; сліди опору з боку потерпілої, які дають змогу з'ясувати: чи був статевий акт здійснений усупереч волі потерпілої (підтвердження того, чи застосовував злочинець фізичне або психічне насильство) або чи був використаний її безпомічний стан та чи виражався він можливо у фізичній чи психічній беспорядності потерпілої. Також важливе значення має вивчення й огляд обстановки звалтування.

Підлягають з'ясуванню всі деталі розвитку злочину: чи був гвалтівник знайомий потерпілій; установлення місця зустрічі; шлях і спосіб руху до місця події; зміст розмов як до події, під час її, так і після неї; конкретні дії злочинця тощо [5, с. 69-70].

Зазначимо, що ці об'єкти мають вивчатися за двома напрямками. У першому – вивчається форма слідів біологічного походження, що дає змогу змоделювати механізм злочину. Таке дослідження має проводитися на місці їх знаходження, оскільки в процесі вилучення крові зазвичай порушується їх форма й топографія. Ця інформація надає можливість встановити місце розташування та стан потерпілої і злочинця в момент звалтування та спричинення тілесних ушкоджень, а також траєкторію пересування потерпілої після звалтування, особливі прикмети злочинця, знаряддя злочину тощо. За слідами падіння крапель крові можна встановити висоту розміщення рани, а в деяких випадках – і зріст людини, темп її пересування. За формою плям крові визначають напрям завданих ударів, а потьоки крові дають змогу висунути версії про розташування предметів, тіла, послідовність спричинення ушкоджень. При вивченні плям крові можуть бути виявлені сліди папілярного візерунка рук, босих ніг, слідів взуття, одягу у вигляді їх відбитків і знарядь учинення злочину. Велике значення для виявлення доказів звалтування мають одержані при дослідженні слідів крові дані про наявність ушкоджень на тілі злочинця, їх види та локалізацію.

У другому випадку вивчається природа виявлених слідів, установлюється їх наявність, видова, групова і статева належність. Дослідження експертиз ДНК проводять у лабораторіях ДНДЕКЦ МВС України м. Київ і НДЕКЦ МВС України Харківської, Київської, Вінницької, Львівської, Миколаївської, Запорізької областей. Крім цього, такі ж експертизи проводять в бюро судово-медичних експертиз Київської, Одеської та Дніпропетровської областей. До того ж такі експертизи ДНК проводять за різними видами: 1) ДНК ядра – у разі вилучення повноцінного ядра клітин та 2) мітохондріальна ДНК – у разі вилучення пошкоджених клітин (наприклад, волосини без цибулини тощо). Перед проведенням таких експертиз доцільна консультація з відповідними фахівцями, а ще краще – доцільна їхня присутність і участь під час огляду місця події. Аналіз кримінальних проваджень свідчить, що здебільшого заповдіння тілесних ушкоджень, звалтувань здійснюється активним фізичним контактом злочинця та потерпілої особи, унаслідок чого на їхньому тілі та одязі залишаються сліди біологічного та іншого походження сторони, яка здійснив опір. Пошук слідів злочинця в приміщеннях проводиться з урахуванням найбільш вірогідних їх носіїв. Вони можуть бути вилучені зі знарядь учинення злочину, посуду, недопалків, із предметів, що належать потерпілій особі, але знайдених у нетипових для них місцях, а також загублених злочинцем під час супротиву потерпілої, або під нігтями винного. Зауважимо, що злочинець міг залишити сліди крові, волосся та інші об'єкти на різних речах не тільки під час боротьби з потерпілою, але й у момент подолання перешкод через злом чи пошкодження. Тому при огляді місця події треба вести пошук таких слідів у місцях можливого проникнення в приміщення та виходу з нього. Зокрема, при самопораненні кров злочинця

може знаходитися на пошкодженому склі й віконних рамах, балконних ґратах, пристроях запирання і дверях, на підлозі, шпалерах поблизу вікон і дверних отворів, вимикачах тощо. Треба пам'ятати про можливість поранення рук злочинця при застосуванні ним як знаряддя злочину ножа без обмежувача, бритви, кастета, що не відповідає за розміром пальцям злочинця або має завусини. З огляду на це пошук слідів біологічного походження треба вести не тільки на знаряддях злочину, а й на інших предметах, якими злочинець міг торкатись. Перевіряючи версії про поранення злочинця при огляді місця події, треба ретельно проводити пошук слідів крові на предметах, якими він міг скористатися для видалення крові з рук – на завісах, рушниках, ганчірках, краях килимів, нижній частині меблів, їх оббивки тощо. З урахуванням конкретних обставин справи потрібно здійснювати також і пошук крові чи інших виділень потерпілої особи. Не треба нехтувати для цього й оглядом брудної білизни, ящиків для сміття тощо. Під час старанного маскування злочинів, злочинець намагається знищити сліди крові потерпілої особи, змиваючи їх водою. У такому разі бажано залучати спеціаліста-біолога до участі в огляді місця події. За його допомогою можна знайти сліди розчиненої крові чи інших виділень у ванні або раковині, на фільтрах водостоку. Такі сліди можуть зберігатися протягом тривалого часу. Усе зазначене не обмежується методичними рекомендаціями та алгоритмом дій для слідчого.

Висновки. Одним із головних аспектів і проблемних питань досудового розслідування та розкриття зґвалтувань є належне здійснення огляду місця події, під час якого у правозастосовній діяльності можливе допущення окремих недоліків і помилок. Слідчі мають правильно використовувати відповідну методичку й тактику, зокрема з огляду місця події в такій категорії злочинів. На нашу думку, з психологічного й тактичного погляду таку категорію кримінальних проваджень мають розслідувати особи жіночої статі, якщо потерпілою є жінка чи неповнолітня дівчина. Досягнення між ними психологічного контакту дасть можливість із самого початку більш ефективно проводити досудове розслідування в такій категорії злочинів. Специфіка вчинення зґвалтувань вимагає залучення до огляду місця події відповідних фахівців, зокрема з виявлення біологічних слідів і слідів ДНК як потерпілої особи, так і підозрюваної для дальшої ідентифікації таких слідів. У процесі реформування органів Національної поліції України для надання методичної та практичної допомоги слідчому при виявленні й фіксації слідів на місці огляду події при районних відділах поліції введено нову посаду – інспектор-криміналіст, який підпорядковується відповідним відділам слідчих управлінь ГУНП областей. Для здійснення пошуку як потерпілих, так і підозрюваних на значній території та економії часу на їхні пошуки доцільно використовувати такий літальний повітряний апарат, як «дрон». Останніми роками в Україні розширюється мережа державних закладів із проведення експертиз ДНК, що дасть змогу більш ефективно розкривати та розслідувати зґвалтування та вбивства. Зазначимо, що попри вдосконалення нових криміналістичних методик із розслідування зґвалтувань доцільно використовувати й напрацювання та досвід попередніх років, а також

упроваджувати можливості додаткових знань з інших галузей науки. Утім, порушені питання не є вичерпними й підлягають окремому дослідженню чи науковому вивченню.

Використані джерела:

1. Ігнатів О. М. Протидія загальнокримінальній насильницькій злочинності в Україні : монографія. Харків : Діса Плюс. 2013. 650 с.
2. Шеремет А. П. Злочини проти статевої свободи : монографія. Чернівці : ТОВ «Видавництво «Наші книги». 2007. 216 с.
3. Криміналістика. Криміналістическая тактика и методика расследования преступлений : учебник для студ. юрид. вузов и факультетов. Харьков : Одиссей. 2001. С. 238.
4. Огляд місця події при розслідуванні окремих видів злочинів: наук.-практ.посібник / за ред. Н. І. Клименко, П. В. Коляди. Київ : Юрінком. Інтер. 2005. С. 69-70.
5. Малярова В. О. Розслідування злочинів проти моральності у сфері статевиx стосунків: теорія та практика : монографія / за ред. д-ра юрид. наук, чл.-кор. НАПрН України С. М. Гусарова. Харків : Діса плюс. 2013. 422 с.

Стаття надійшла до редколегії 24.01.2019

Юхно А. А., доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой уголовного процесса и организации досудебного следствия Харьковского национального университета внутренних дел (г. Харьков, Украина)

Проблемные вопросы проведения осмотра места происшествия и первоначальных тактических действий следователя при раскрытии и расследовании изнасилований

В статье с учетом изменений в действующем УПК Украины и Уголовном кодексе Украины, новейших достижений криминалистической тактики и возможностей судебной медицины, биологии, генетики и других областей науки исследованы проблемные вопросы осмотра места происшествия и первоначальных следственных (розыскных) действий при получении заявлений об изнасиловании и путей решения проблемных вопросов в этом направлении, в частности в теории криминалистики, уголовного процесса и правоприменительной деятельности.

Ключевые слова: изнасилование, осмотр места происшествия, первоначальные следственные действия, мужчина, женщина, потерпевший, половая свобода, досудебное расследование, следственная ситуация, выявление следов, фиксация следов преступления, предметы преступления.

Yukhno O. Some Problematic Issues of the Methodology of Conducting Inspection of the Scene and the Investigator's First-Priority Tactical Actions in the Disclosure and Investigation of Rapes

The author of the article, due to changes in the current Criminal Procedure Code of Ukraine and the Criminal Code of Ukraine, the modern achievements of biology, genetics and various branches of science, studied the problem issues of the method of inspection of the scene and the primary investigative actions that are conducted after applications for rape. Also the author of the article reviewed the ways of solving problems in this direction, in particular in the theory and practice of forensic science, criminal procedure and law enforcement activities. The author of the article, according

to the previously conducted scientific researches of various scholars and personal experience, enlighten the most characteristic and necessary issues, tactical actions of the investigator, which it is expedient to consider and carry out in responding to the statements of victims of rape and taking into account during the inspection of the scene of crime. With a view to disclosing a full, prompt and impartial investigation of such a category of proceedings, attention was drawn to the involvement of relevant specialists, experts, specialists in various fields of knowledge, as well as new specialists in the district departments of the National Police of Ukraine - criminological inspectors. The indicated specialists will assist the investigator in identifying, fixing, verifying and evaluating evidence in the event of an overview of the location of the event, in order to develop relevant versions in detecting such crimes, implementing the most effective proof process and preventing errors in such categories of criminal proceedings. Provides concrete recommendations on the preliminary interview of the injured before the inspection of the scene and cooperating with it during this. The author studied the method of inspection the scene in the part of the search on the site of the event and anchoring to a specific territory or place of crime, as well as finding objects, documents, clothing items, personal belongings, or fragments of both the victim and the guilty person. It is emphasized on the strict observance of the method of detection, removal and preservation of biological and other traces that have a short shelf life with the use of modern technical and forensic means. The results of the study in the article draw specific conclusions that are recommended for use in scientific research and law enforcement activities in this direction.

Key words: rape, inspection of the scene, initial investigation actions, husband, woman, victim, sexual freedom of the person, pre-trial investigation, investigation situation, detection of traces, fixation of traces of crime, objects of crime.

РОЗДІЛ VI. НАУКОВЕ ЖИТТЯ

УДК 343.542 (477)

Розовский Б. Г.

*доктор юридических наук, профессор,
заслуженный юрист Украины, заведующий
кафедрой правоведения Восточно-украинского
национального университета имени В. Даля
(г. Северодонецк, Украина)*

Тагиев С. Р.

*доктор юридических наук, заслуженный
юрист Украины, судья в отставке, профессор
Академии Государственной пенитенциарной
службы (г. Чернигов, Украина)*

ВТОРОЙ ФРОНТ КРИМИНОЛОГИИ: ЧЕЛОВЕК КАК СОЦИОБИОЛОГИЧЕСКИЙ ВИД

Существуют два способа быть одураченным. Один – верить в то, что неверно; другой – отказываться поверить в то, что верно.

Серен Кьеркегор (1813-1855)

Оркестр – главное мое детище. Потому что за тридцать лет, мне кажется, я научил музыкантов не играть ноты и все, что там написано, – субито, акценты, крещендо, диминуэндо, а я их научил, помоему, играть музыку, играть то, что спрятано за нотами.

Юрий Темирканов

Констатируется явный недостаток прагматичных предложений по устранению или минимизации причин преступности. Исследователи не уделяют должного внимания общей проблеме права в целом: гипертрофии ограничения прав и свобод. Утверждается, что криминология, несмотря на значительный возраст и наличие масштабных исследований, станет полноценной наукой, если в основу ее метода исследования, будут положены методы биологии, физики и других отраслей знания. Тем более, что влияние на поведение человека различных химических, физических, астрономических и погодных факторов является доказанным фактом.

Ключевые слова: право, закон, криминология, преступление, преступность, общественная опасность, наказание, электронный суд, чипирование.

История преступности исчисляется тысячелетиями. Определенные тренды в былом относительно неизменны. Может в силу этого с той же

относительной неизменностью в форме и содержании существует наука криминология. Главный, в нашем понимании, ее недостаток – довольствование достигнутым, отсутствие четких перспектив развития. При всей красочности лозунга: «Криминология: вчера, сегодня, завтра», на деле криминология – это пока развернутое вчера¹, в основном статистическое сегодня и почти беспросветное завтра. Буквально по пальцам можно перечислить корифеев и их последователей, результативно двигающих науку, сосредоточивающих усилия на анализе сегодняшних проблем и поисках их решения. Но прогноз будущего криминологии, оценка в первую очередь тенденций эволюции общества и затем его спутника – преступности, разработка упреждающих мер ее предупреждения и пресечения – terra incognita.

С сожалением приходится констатировать, в отличие от большинства других наук, криминология явно отстает в масштабности и системности исследования. Авторы самого свежего учебника заявляют: «Причины и условия, порождающие различные преступления, многообразны... Изучая явление причинности, некоторые исследователи (П. И. Гришаев, В. Н. Кудрявцев, Н. Ф. Кузнецова, Г. М. Миньковский и др.) пришли к выделению «полной причины» преступности, под которой они понимали совокупность обстоятельств, событий или факторов, влияющих на преступность. Их насчитывается до нескольких сотен. Концепция «полной причины» преступности свидетельствует об изучении этого явления с точки зрения многофакторного подхода, не позволяющего отождествлять существование преступности с каким-либо одним началом, первостепенной причиной. Многие современные криминологи используют именно этот подход. Однако надо признать, что и по сегодняшний день проблема причин преступности остается до конца не решенной» [5].

Осмелимся заявить, понимание криминологов, будто проблема причин преступности не решена лишь до конца – свехоптимистично. В нашем представлении пробел в поиске решения находится не в конце, не в середине, а в самом начале. Те наработки, которые имеются, нуждаются в радикальной корректировке.

Удивляться не приходится. Исследователи из Mayo Clinic пришли к выводу, что в 88% случаев врачи ошибаются относительно постановки правильного диагноза. Результаты еще одного исследования в Университете Джонса Хопкинса (частного исследовательского университета (США) показывают, что третьей по значимости причиной смерти в американских госпиталях есть именно врачебные ошибки, в том числе неправильная диагностика. Однако американская некоммерческая организация ProPublica отмечает, что эта цифра может быть еще хуже. А ведь криминологи в исследовании причин преступности имеют дело во многом с более

---

¹ Объективности ради, отметим, что обязательное, по сути бездумное перелистывание истории далекого и близкого прошлого – требование ДАК к написанию монографий, статей и даже тезисов.

возвышенными факторами, пока не поддающимися инструментальному анализу.

Начнем с элементарного. Преступление – это во многом искусственное образование. Ученый, политик, государственный деятель А. А. Собчак откровенно написал: «Признаемся: среди нас практически нет людей, которые хотя бы раз в жизни не обходили и не нарушали закона». Присоединяемся: нарушали, и не единожды. Для нас А. А. Собчак находит оправдание: «На государственную преступность народ ответил преступностью частной. И не обойти закон стало нормой, ибо иначе человек часто просто не мог выжить» [6].

За тысячелетия развития человек не выработал конструкцию общества, в котором бы мог свободно и плодотворно реализовывать свои способности. Мы все живем в железной клетке закона, в котором главное – запрет, вынуждены строго следовать его указке. Попытка выйти на волю – преступление.

Как признают предприниматели, «Украинское законодательство так хитроумно устроено, что у каждого бизнесмена есть «хвосты» и эти «хвосты» не позволяют людям чувствовать себя свободными». В этом одна из причин столь устойчивой коррупции. В этом и одна из причин низкой активности бизнеса. «Ведь большинство, как правило, приспосабливается, находит свою нишу, принимает, так сказать, форму сосуда. А потом таким людям становится страшно из этой формы вылезать: мол, если я высунусь, мне дадут по башке. А почему мне, а не вон тому? А давайте кто-то полезет первым, но не я, пусть мне последнему по башке дадут...» [2]. Но явление это не только наше, родное [1].

Законодательные пути неисчислимы, увеличиваются с каждым годом. В идеализируемых нами США законодательство отдельного штата вместе с правилами, регулируемыми предпринимательство, может состоять из сорока и более томов. Уголовный кодекс каждого штата представляет собой том в 1000 и более страниц. А на вершине пирамиды из законов отдельных штатов находится федеральное законодательство: федеральные рекомендации по уголовным делам насчитывают около 800 страниц. Сюда надо еще добавить уложения отдельных городов и населенных пунктов.

Периодически многие, не побоимся характеристики, глупости (например, былое введение уголовной ответственности за сбор колосков после уборки урожая), которые случаются, законодатель осознает и исправляет. *В итоге мы все экс-преступники: научный прогресс – это череда отказов от квалификации как преступление новаторских решений, запрещенных законодательством.*

Здесь, как отправной пункт, не требующий аргументации – сокращение безусловной, предписывающий каждый шаг, правовой регламентации порядка деятельности человека, разумная декриминализация действующего законодательства.

Не мене важная задача – найти научное обоснование перечня мер пресечения, которые могут реально повлиять на предупреждение преступлений и перевоспитание лиц, совершивших преступление. По утверждению дореволюционного классика Н. Сергиевского еще в его время целям наказания было посвящено двадцать четыре философских и свыше ста

юридических концепций¹. Мы перелистали десятки современных работ по криминологии и уголовному праву в поисках примеров, когда бы хоть один автор обосновал, что предлагаемая им мера позволит предупредить совершение общеуголовных преступлений на столько-то процентов. Полная неопределенность.

В США и ряде других стран решающим средством борьбы с преступниками избрали лишение их свободы по принципу сложения наказаний. Пятерка лидеров среди стран мира по количеству заключенных на 100 000 населения выглядит так: Сейшельские острова - 868, США - 698, Сент-Китс и Невис - 611, Виргинские острова (США) - 542, Туркменистан - 522. По данному показателю Россия занимает 9 место - 468, Украина 25 место - 198. Наименьший показатель в Индии - 33 и Нигерии - 32.

Судя по статистике, имеющейся в Интернете, эффективность изолированного влияния данной меры на уровень преступности относительно низка. Так, показатель количества убийств, совершенных в Украине, на одну сотысячную выше, чем в США, но почти в половину ниже, чем в РФ.

Судебную практику иначе как хаосом не назовешь. Нам трудно было получить анализы судебных приговоров в государствах на постсоветском пространстве, однако допустимо использовать американскую статистику, правда, устаревшую, но весьма показательную. Например, в 1956 г. в штате Пенсильвания суды приговорили к лишению свободы всего 12,55 % осужденных, а в штате Монтана — 76,55 %. В том же году федеральный суд в штате Вермонт приговаривал осужденных, в среднем, к 8,6 месяцам лишения свободы, а такой же суд в штате Индиана — к 46,9 месяцам. В западной части штата Пенсильвания за похищение автомобиля определялся средний срок лишения свободы — 20,5 месяцев, а в центральной — 44,8 месяцев. Подделка документов здесь наказывалась в среднем 3 месяцами лишения свободы, а в северной части штата Флорида — 150 месяцами.

На заседании комиссии Сената США по усовершенствованию судебного механизма приводился пример: в пределах одного судебного округа были привлечены к уголовной ответственности 2 человека; оба они обвинялись в подделке ценных бумаг стоимостью до 100 долларов, оба привлекались к ответственности впервые, оба совершили преступное деяние в связи с тяжелым материальным положением, но один из них был приговорен к 30 дням лишения свободы, а другой — к 15 годам. В отдельных штатах были даже разработаны нормативные рекомендации судьям типовых границ мер наказания по некоторым категориям уголовных производств.

Парадокс: констатируем, что преступность в открытой и латентной форме фактически является атрибутом цивилизованного общества, реально не можем не только ликвидировать, но даже приостановить её рост. Зачем тогда, вместо поиска путей адаптации к реалиям, на протяжении тысячелетий множим количество подлежащих ответственности правонарушений, тратим силы и немалые средства на создание бесполезных многоступенчатых

---

¹ Невольно вспоминаешь шутивную сентенцию Де Голля о трудностях управления страной, в которой производятся сотни сортов сыра.

«лестниц» санкций, лишенных логического обоснования? Кто может пояснить, почему за каждое конкретное преступление в уголовных кодексах предусмотрено именно такая мера наказания? Зачем постоянно идём по пути их наращивания?

У нас наказание – это кара, а не инструмент криминологии. В идеале суд должен определять меру социальной защиты исходя из социальной опасности правонарушителя, а не тяжести содеянного.

С внедрением цифровых технологий в ряде государств были созданы электронные суды. Появились они в Украине и РФ. Пока это различные частные технологии, которые применяются при рассмотрении гражданских, хозяйственных и административных производств. Главное новшество электронного суда – это возможность подавать иски в онлайн режиме. Также можно отправлять копии документов участникам судебного дела, получать судебные решения. (За исключением, может быть, только Сингапура, где судопроизводство полностью осуществляется без бумажных носителей).

Вносятся предложения о кардинальной реформе – применению электронного суда при рассмотрении уголовных производств. Так, Х. Д. Аликперов разработал электронную систему определения оптимальной меры наказания (сокращённо – «Электронные весы правосудия»), которая, по его заявлению, прошла тестовую апробацию на более чем ста различных обвинительных приговорах, вступивших в законную силу, и показала возможность успешно справиться с выбором справедливого наказания, причём с вероятностью, как минимум, 97–99 %. Наряду с этим она в состоянии существенно экономить уголовную репрессию, свести к минимуму неоправданно суровые и необоснованно мягкие обвинительные приговоры, значительно сократить количество апелляционных жалоб (протестов) на вердикты судов, упорядочить объём и предел судейского усмотрения, повысить уровень формализации процесса назначения наказания и т.д.

Начинание прогрессивное. Однако технический момент: представляется, что вся работа по сбору необходимой информации, оценке личных качеств и степени вины совершившего преступление должна быть возложена, прежде всего, на следователя. Именно там находится основа будущих судебных решений, именно там должно исключаться необоснованное привлечение к уголовной ответственности не только невиновных, но и виновных, но не заслуживающих наказания. Нельзя не учитывать и сложность работы судьи по заполнению имеющейся информации в программу. Суд должен разумно оценивать предоставленную информации и принимать соответствующие меры при ее недостаточности.

Принципиальное возражение: при нынешней технологии сбора и оценки информации мы не избавимся от субъективизма. Кардинальное решение: привлечению к ответственности должно предшествовать проведение психолого-психиатрической экспертизы виновного. Понимаем сложность и затратность реализации идеи, но ориентиры должны быть расставлены.

Наконец, человеческий фактор. Автору пришлось рассматривать дело о краже молодым отцом нескольких листов железа. Семья испытывала

вынужденные трудности. На вопрос о причине хищения виновный пояснил: я прихожу домой, а маленький сын спрашивает: «Папа, ты принес конфетку?». До сих пор помню, как он это произнес. Признаюсь, я сказал прокурору: заведи дело на исследование, осудить этого человека не могу. Сомневаемся, что такие нюансы можно учесть в электронной модели.

Основной тезис, исповедуемый в криминологии столетиями: преступность в определенной мере зависит от уровня материального благосостояния граждан. Не оспаривая его, (об иных оценках некоторых американских криминологов – ниже), отметим главное: из числа бедствующих преступления совершают далеко не все. Одни тихо умирают от голода, другие идут с протянутой рукой на паперть и лишь относительно немногие выходят с кистенем на дорогу. Или второй парадокс: в благополучной, религиозной семье один сын полицейский, второй – закоренелый преступник.

В нашем представлении криминология станет полноценной наукой, когда найдет ответ на вопрос: какие биологические особенности каждой из приведенных групп людей определяют стратегию их поведения? Как их нужно и можно совершенствовать для обеспечения согласия в масштабе общества? Это без преувеличения второй, глубоко эшелонированный фронт криминологии.

Здесь первооснова в познании ДНК человека. Много уже сделано. Проведены, например, эксперименты по приданию будущим поколениям людей устойчивости к разным видам заболеваемости. Еще больше ожидается, в том числе, в программе совершенствования социальной ориентации человека. Но требуется время¹.

Теперь в плане данной констатации о попытках пересмотреть существующий издавна криминологический постулат о зависимости динамики имущественных преступлений от уровня благосостояния граждан. В его подтверждение приводилось и продолжает приводиться множество таблиц с вполне убедительными цифрами и графиками. И вдруг цитируемое в упомянутом учебнике заявление: «Американские специалисты (профессор права Джонатан Энтин) отмечают, что обычно экономика никак не влияет на серьезную преступность. Его единомышленники обращают внимание на то, что в период Великого экономического кризиса 1930-х гг. преступность в США не увеличилась, а, наоборот, упала. В XXI в. преступность в США имела очевидную тенденцию к снижению. Уровень преступности по многим показателям резко уменьшился, несмотря на экономический кризис...

Поскольку политический и экономический курс государства в анализируемый период не претерпел радикальных изменений по сравнению с периодом конца 1990-х годов, эти статистические аномалии

---

¹ По ДНК идентифицируют около 20 тысяч генов. В них около трех миллиардов пар нуклеотидных оснований, и каждая единица информации за что-то отвечает. За что - еще предстоит найти. А главное - поведение никогда не обусловлено каким-то одним геном - на него воздействуют множество "генов маленького эффекта. С другой стороны, есть такое свойство как плеотропия - когда один ген влияет на многие черты.

вызвали оживленную дискуссию, однако криминологи и социологи, принимавшие в ней участие, не пришли к единому мнению. «Безработица идет вверх, экономика идет вниз, – пишет калифорнийская газета San Bernardino County Sun. – И, тем не менее, одного признака рецессии нет и в помине – повышения преступности. Эксперты недоумевают...».(1)

Действительно парадокс: из года в год много краж, грабежей и разбоев совершают люди, нуждающиеся в элементарных средствах существования, но оказывается, не всегда. Великая депрессия, действительно, не привела к всплеску преступности, но авторы признают: «Некоторые последующие экономические кризисы сопровождалась ростом числа правонарушений... Современный американский криминальный феномен нуждается в дальнейшем изучении и осмыслении».

Бесспорно. Тем более, позитивный опыт уже был. Разумная организация противодействия преступности приносит эффективные результаты. В тех же США, в Нью-Йорке в начале 90-х резкий спад преступности был обеспечен путем реализации на практике знаменитой «Теории разбитых окон» – создания эстетически благоприятной окружающей среды – и жестких мер к правонарушителям, включая мелких. Насквозь криминальный Нью-Йорк к концу 1990 – началу 2000-х годов стал самым безопасным мегаполисом Америки.

Добавим, ныне на позитивную динамику преступности оказывает влияние массовая установка камер видеонаблюдения, разработка технических средств распознавания образов, других криминалистических средств и методов.

Перечень их пополняется. Из числа последних публикаций хочется выделить еще одну работу Х. Д. Аликперова «Глобальный дистанционный контроль», представленную журналом «Криминология: вчера, сегодня завтра». На сей раз автор привлек заслуженное внимание глубиной и редкой а наше время всесторонностью обоснования вынесенной на обсуждение новации – предложения поголовно чипировать население для оптимизации процесса раскрытия преступлений. Но, как провидчески он и предполагал, не исключается скептицизм в оценке наработанных решений. Такое отношение, повторяем при заслуженной позитивной оценке работы, возникло у нас.

Технология чипирования не нова. Люди используют подобные микросхемы для отслеживания местоположения багажа и домашних животных, как замок на двери дома и автомобиле¹. Но теперь компании могут контролировать время, когда сотрудники присутствуют на работе, отслеживать, где они находятся и что приобретают. Если эти данные попадут посторонним, они могут использоваться в корыстных целях. Каких именно – зависит от бурной фантазии хакеров.

---

¹ По этой технологии предлагается закрывать замок на двери дома и автомобиле. Кражи хакерами таких автомобилей уже обыденность. Не представит труда открытие ими дверных замков, оплата в кассе за товар по банковской карточке чипированного и многое другое. Будет соревнование брони и снаряда.

Положение микрочипа на планете легко может отслеживаться со спутника 24 часа в сутки. Заблудившиеся, убитые – даже затем зарытые в землю, будут поддаваться обнаружению. Вскоре полиции не придется останавливать человека на улице для того, чтобы его допросить. Достаточно будет просканировать его микрочип, и вся история его жизни будет, простите за невольный каламбур, как на ладони. Прекрасно. Но! Авторы оптимисты, однако история знает множество ужасных поворотов. Страшно представить о последствиях чипирования, если к власти где-то придет очередной Гитлер. Хотя уровень преступности, безусловно, снизится.

Это из азбуки. Но почему даже с учетом всего этого кривые и пики преступности не всегда и не во всем совпадают с экономической динамикой? Почему, как выясняется, нет их разумного понимания?

Полагаем, одна из причин в том, что в криминологии человек исследуется как социально ориентированная личность. Однако человек при всей индивидуализации, пусть якобы наиболее развитый, но один из биологических видов, часть окружающей его природной среды. Не оспаривается, что природа первоначально, а затем в процессе ее познания влияет на формирование сознания человека. Но ныне есть все основания утверждать, что естественная окружающая человека природа, и природа, преобразованная им, активно влияют и на его подсознание, стимулируя в ряде случаев совершение противоравных действий.

Наиболее показательно подтверждает данное утверждение трагический случай. В конце 1980-х – начале 1990-х годов по Европе прокатилась волна странных немотивированных убийств, совершаемых дробнопорядочными, в том числе пожилыми гражданами. Несколько лет те, кому положено, искали "общий знаменатель" и наконец, выяснили, что все убийцы регулярно принимали антидепрессант «ПРОЗАК», синтезированный американской лабораторией Eli Lilly. Спустя всего лишь 6 лет после поступления препарата на рынок (к 1993 году) за этим лекарством числилось 26623 случая нежелательных побочных эффектов, 1885 самоубийств. Лаборатории Eli Lilly было предъявлено 170 судебных исков за причиненный ущерб здоровью. Среди самых громких преступлений, совершенных людьми, постоянно употреблявшими «прозак», особо нашумевшим было массовое убийство, совершенное служащим Жозефом Весбекером, спокойным и законопослушным швейцарским гражданином, который однажды взял и убил восьмерых коллег и ранил двенадцать.

Еще один пример негативного влияния на подсознание человека негативных природных факторов. По данным мирового банка загрязнение воздуха обходится населению земли в 5 триллионов долларов в год – 7% мирового ВВП. Даже в США около 142 миллионов людей проживают в опасных с точки зрения качества воздуха регионах. И вот недавно американские ученые пришли к выводу, что загрязнение воздуха портит не только здоровье людей и окружающую среду, но также оно негативно влияет и на моральное состояние населения нашей планеты.

Ученые предположили, что загрязнение воздуха увеличивает нервозность и вызывает тревожные состояния у людей, тем самым деморализуя их. Они проанализировали статистику за 9 лет по 9360 городам

США (данные по состоянию воздуха, демографическому и социальному состоянию населения и данные правоохранительных органов) и пришли к выводу, что загрязнение воздуха коррелирует с шестью категориями преступлений, включая убийство, грабеж, разбойное нападение и кражу со взломом.

Учитывают ли отечественные криминологи этот фактор в прогнозах преступности в государстве?

Ныне бесспорно установлено, что здоровье, в том числе психическое состояние человека определяется не только земными условиями - качеством атмосферного воздуха, водных и других природных ресурсов [3; 4]. Велико влияние космоса. Прослежена связь солнечной активности на возникновение эпидемий холеры, гриппа и др. заболеваний. В свое время остро встал вопрос о влиянии солнечной активности на частоту несчастных случаев и травматизм на транспорте и в производстве. На это впервые указал еще в 1928 году советский ученый Александр Чижевский, а в 1950-х годах его немецкие коллеги - Рейнхольд Рейтер и Карл Вернер. Проанализировав около 100 тысяч автокатастроф, они выяснили, что все они произошли на второй день после солнечной вспышки. В эти периоды под влиянием магнитных и солнечных бурь на деятельность центральной нервной системы увеличивается время реакции на внешние световой и звуковой сигналы, появляется заторможенность, медлительность, ухудшается сообразительность. А чуть позже российский судебный медик из Томска Владимир Десятов обнаружил резкое возрастание количества самоубийств (в 4-5 раз по сравнению с днями, когда Солнце спокойно) на вторые сутки после вспышки на Солнце. Что соответствует началу магнитных бурь.

Исследователи констатируют: солнечная активность провоцирует неконструктивные формы поведения у некоторых людей¹. У больных ослабленных, утомленных, эмоционально неустойчивых лиц в дни, характеризующиеся изменением космических и геофизических условий, появляется психическое напряжение, которое ведет к прогнозируемому увеличению агрессивности, пессимистичности, провоцирует проявления разрушительного поведения. Но каждый человек - индивидуальность. Люди, рождённые в период активного Солнца, менее чувствительны к магнитным бурям. А во время смертельных эпидемий чумы и холеры были те, кто без последствий подбিরали трупы на улицах и отвозили на кладбище.

Мы не имеем полного представления о влиянии природных факторов на здоровье и поведение людей. А они не сводятся только к солнечной активности. Странную связь между числом несчастных случаев и возмущениями в

---

¹ Магнитные и солнечные бури оказывают влияние на людей, страдающих психическими заболеваниями, в частности, биполярным расстройством. Оно заключается в том, что человек периодически переживает симптомы то беспричинной радости и эйфории, сопряженной с предельной легкомысленностью и безрассудством, то симптомы депрессии, пессимистического отношения к будущему, ненависти к окружающим людям и самому себе. Было установлено, что у них при высокой солнечной активности преобладали маниакальные фазы, а при низкой - депрессивные. Прослеживалась четкая связь между обращаемостью в психиатрические лечебницы и возмущенностью магнитного поля Земли.

электромагнитном поле Земли обнаружили специалисты Института оптического мониторинга Сибирского отделения РАН. Виной тому оказалось низкочастотное излучение, идущее из глубин нашей планеты. Каким образом оно вообще возникает, до конца не ясно. Ученые уверены: таинственное излучение влияет на здоровье людей. Например, замечено, что при его увеличении растет количество вызовов «Скорой помощи» и люди чаще попадают в дорожно-транспортные происшествия.

Еще меньше изучено влияние на человека локальных изменений гравитации. Исследователи аномальных и паранормальных явлений во всем мире давно обратили внимание на необъяснимый феномен “дорог смерти”. Проведенные исследования в России, Словакии, Польше, Германии и в других странах доказывают: на автострадах встречаются определенные участки дорог, на которых число дорожно-транспортных происшествий (ДТП) порой в сотни раз превышает среднестатистический показатель. Эти места называют геопатогенными, или аномальными зонами. На одних участках аномалия проявляется сильнее, на других – слабей. Есть геопатогенные зоны, которые могут активизироваться и затихать в зависимости от времени суток или времени года.

Определенная часть ученых этот феномен высмеивает. Однако практики давно восприняли их как объективную реальность. За рубежом аномальные зоны на дороге обозначены предупредительными знаками. В Польше участки повышенной аварийности ограждены специальными защитными щитами. В Германии, Швейцарии, Норвегии и других странах знак для «проклятых», опасных мест есть, а во Франции одно время опасные участки дорог даже красили.

Еще один феномен. В ночь с 29-ого на 30-е декабря 1902 года в 1 час 5 минут в столице Франции остановились маятниковые часы и в домах наступила непривычная тишина. Несмотря на поздний час, свидетелей у этого события нашлось немало, поэтому оно и получило широкую известность.

После того, как маятниковые часы в домах столичных жителей перестали работать, многие люди почувствовали себя плохо. Очевидцы событий отмечали головокружение, тошноту и общую слабость. Это аномальное явление вызвало панику и бурные обсуждения среди горожан. О Парижском сбое писали в столичной прессе, и даже в Российской империи, в журнале «Вестник знаний» год спустя вышла статья, посвященная этому загадочному явлению.

Конечно, внезапной остановкой часов заинтересовались ученые. Оказалось, что остановились только часы с маятниковым механизмом, в то время как в работе пружинных механизмов не было замечено никаких отклонений. Учеными не было зафиксировано никаких сейсмических или метеорологических аномалий, и, по данным приборов, эта декабрьская ночь в Париже прошла без происшествий.

Ученым так и не удалось прийти к единому выводу и определить с причиной произошедшего. Высказывались самые разнообразные версии – от

вспышки солнечной активности до экспериментов Николы Теслы. Если маятник совершает колебания под воздействием силы тяжести, значит, должно было произойти что-то, что нарушило этот ход часов. Единственное правдоподобное объяснение, которое предложили ученые, состояло в том, что в ту ночь в Париже возникли какие-то колебания, по фазе противоположные колебаниям маятниковых часов, что и вызвало сбой в их работе. Но что могло быть источником этих колебаний, так и осталось загадкой. Кроме того, после проведенного в конце 1990-х годов журналистского расследования, выяснилось, что в работе знаменитого маятника Фуко также были зафиксированы изменения. В ту ночь маятник Фуко, установленный в здании парижского Пантеона, прочертил необычные линии, что свидетельствовало о сбое в его колебаниях.

Ныне появились источники внешнего воздействия на здоровье и психику человека искусственного происхождения. В разных точках мира действуют грандиозные излучатели чрезвычайно низкочастотного диапазона. Китай вышел в мировые лидеры по генерации чрезвычайно низкочастотных радиоволн. Он завершил строительство секретного объекта с гигантской сетью антенн на территории 3700 кв. км. К антеннам подведены две высоковольтные линии. На площади размером 100 на 60 км уложена стальная решетка. Система производит фантастическое электромагнитное излучение, способное преодолевать тысячи миль в воздухе и под землей. На строительство ушли 13 лет, и с его помощью Китай сможет поддерживать связь со своим подводным флотом, находящимся на глубинах в несколько сотен метров. Еще в Китае говорят, что смогут теперь предсказывать землетрясения и искать полезные минеральные ископаемые.

Всемирная организация здравоохранения заранее предупредила Пекин, что чрезвычайно низкой частоты волны, возможно, вызывают рак и воздействуют на нервную систему человека, на клетки сетчатки глаза. Ультразвуковая вибрация способна нарушать работу мозга, вызывать как повышенную возбудимость, ощущение паники, так и абсолютную пассивность¹.

В ограниченных рамках статьи невозможно осветить все нестандартные явления, прямо или косвенно вызывающие асоциальные отклонения в поведении человека. Задача криминологии максимально их высветить и инициировать глубокое изучение специалистами. Уже сегодня очевидно, что планирование и организация работы правоохранительных органов должны строиться с учетом приведенных феноменов, чтобы минимизировать потенциальные риски. В результатах сомневаться не приходится.

Основополагающий аспект. Как и любая система, преступность представляет собой совокупность элементов – причин преступности, функционирующих как единое целое. Внутри системы они связаны между собой, а через внешнюю среду – с другими системами, с помощью прямой и

---

¹ В США провели эксперимент, когда в аудитории скрытно установили антенну с излучением 1-6 герц. Уже через две минуты среди присутствующих завязались горячие споры, эксперимент пришлось прервать, когда два человека пожаловались на плохое самочувствие.

обратной связи. Номинально каждый элемент в системе для целей анализа и управления должен рассматриваться в качестве самостоятельных, относительно обособленных систем. В отечественной криминологии практически всю палитру исследований занял анализ социальных причин преступности. Понятие преступности как целостной системы во всей взаимосвязи и взаимозависимости социальных и биологических ее причин - еще ждет расшифровки.

Список литературы:

1. Wallerstein J., Wyle C. Our Law-Abiding Law-Breakers. Probation. 1947. № 25. March - April. P. 107-112.
2. Шестак Анна. Гендиректор 3S.tv Павел Елизаров. Бульвар Гордона. 2016, №44 (600) URL: <http://bulvar.com.ua/gazeta/archive/s600/gendirektor-3s-tv-pavel-elizarov-nashe-obshchestvo-karmanov> (дата звернення: 11.04.2018).
3. Игнатов А. Н., Григорьев П. Е. Влияние гелиогеофизических факторов на состояние преступности. *Общество и право*. 2016. № 2 (56). С. 189-196.
4. Киселев С. Л. Теоретические основы гелиогеофизического прогнозирования преступности и чрезвычайных ситуаций : автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра ю. наук : 12.00.08. Москва, 2000. 48 с.
5. Криминология : учебник / коллектив авторов ; под. ред. М. С. Крутера, Л.А. Букаловой. Москва : ЮСТИЦИЯ, 2018. 256 с.
6. Собчак А.А. Хождение во власть. Рассказ о рождении парламента. М.: Изд-во «Новости», 1991. 272 с.

Розовський Б. Г., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, завідувач кафедри правознавства Східно-українського національного університету імені В. Дала (м. Северодонецьк, Україна)

Тарієв С. Р., доктор юридичних наук, заслужений юрист України, суддя у відставці, професор Академії Державної пенітенціарної служби (м. Чернігів, Україна)

Другий фронт кримінології: людина як соціо-біологічний вид

Обґрунтовується необхідність оцінки тенденцій еволюції суспільства та злочинності, розробки запобіжних заходів її попередження - terra incognita, як майбутнього кримінології. Констатується доцільність скорочення безумовної правової регламентації порядку діяльності людини, розумної декриміналізації чинного законодавства.

Аргументовано постановку задачі пошуку наукового обґрунтування переліку заходів запобігання, котрі можуть реально впливати на запобігання злочинів та перевиховання осіб, які вчинили злочини.

Подано авторську умову становлення кримінології як повноцінної науки - пошук відповіді на питання: які біологічні особливості певної групи людей визначають стратегію їх поведінки? Як їх необхідно та можливо вдосконалювати для забезпечення згоди в масштабі суспільства? Зазначено, що відповіді на зазначені питання утворюють другий фронт кримінології. Стверджується, що вплив на поведінку людини різноманітних хімічних, фізичних, астрономічних та погодних факторів не потребує додаткового обґрунтування.

Констатується, що як будь-яка система, злочинність являє собою сукупність елементів - причин злочинності, які функціонують як єдине ціле. Визначено, що

елементи даної системи пов'язані між собою за допомогою прямого та зворотного зв'язку. Наголошено, що з метою аналізу та управління кожен елемент в системі повинен розглядатись у якості самостійних, відносно відокремлених систем.

Ключові слова: право, закон, кримінологія, злочин, злочинність, суспільна небезпека, покарання, електронний суд, чипування.

Rozovsky B., Tagiyev S. The Second Front of Criminology: Man as a Socio-biological species

A clear lack of pragmatic proposals to eliminate or minimize the causes of crime is stated. It is necessary to ascertain, unlike most other sciences, criminology is clearly lagging behind in the scale and consistency of the study.

Researchers do not pay enough attention to the general problem of law in general: hypertrophy of restriction of rights and freedoms.

The experience of using modern technologies in law enforcement, including justice, is considered on the example of electronic courts. The positive and negative aspects of putting this experience into practice are indicated. At the same time, it should be noted that the influence of subjectivity on the decisions taken by the electronic court will be minimized. However, often, it is the subjective approach to the decision taken by the judge ensures its fairness.

Continuing the theme of modern methods of deterring crime, a positive effect on its level is rendered by the massive installation of surveillance cameras, the development of technical means of pattern recognition, other forensic tools and methods.

As one of the methods of controlling the level of crime, the technology of chipping is considered, which also conceals hidden threats.

Examples are given of the influence on humans of meteorological factors, solar activity, and anomalous phenomena that are not taken into account by criminology in explaining the causes of crime.

The dependence of the crime rate on the financial well-being of the population of the state is explained. At the same time, attention is focused on the exceptions, when the states underwent an economic crisis, and the crime rate fell.

It is argued that criminology, despite the considerable age and the presence of large-scale research, will become a full-fledged science, if its method of research is based on methods of biology, physics, and other branches of knowledge. Moreover, the effect on human behavior of various chemical, physical, astronomical and weather factors is a proven fact.

Key words: law, law, criminology, crime, crime, public danger, punishment, electronic court, chipping.

Наукове видання

ВІСНИК
Луганського
державного університету
внутрішніх справ
імені Е.О. Дідоренка

Науково-теоретичний журнал

Випуск 1 (85)

Українською та російською мовами

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 15990-4462 ПР від 20.11.2009

Відповідальний за випуск *В.В. Коваленко*

Підписано до друку 29.03.2019.
Формат 60x84 ¹/₁₆ Ум. друк. арк. 19,7.
Тираж 100 прим. Зам. № 2612-01.

ВИДАВЕЦЬ

Редакційно-видавниче відділення відділу організації наукової роботи
Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка.
93400, Луганська обл., м. Свердловонецьк, вул. Донецька, 1.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2692 від 17.11.2006 р.

ВИГОТОВЛЮВАЧ

ФОП Пронькіна Катерина Володимирівна
93100, Луганська обл., м. Лисичанськ, вул. Гуценка, 14
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи В03 № 959630 від 25.12.2009 р.